

Шарқ Юлдузи

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАРИ УЮШМАСИНИНГ
АДАБИЙ-БАДИИЙ, ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ОЙНОМАСИ

6 ' 1991

60-йил чиқиши

Бош муҳаррир:
Ўткир ҲОШИМОВ

Таҳрир ҳайъати:
Неъмат АМИНОВ
Саид АҲМАД
Салоҳиддин МАМАЖОНОВ
Омон МУХТОРОВ
(*бош муҳаррир ўринбосари*)
Мурод МУҲАММАД ДЎСТ
Умарали НОРМАТОВ
Гулчеҳра НУРУЛЛАЕВА
Муҳаммад СОЛИҲ
Хайриддин СУЛТОНОВ
Зоя ТУМАНОВА
Ўлмас УМАРБЕКОВ
Носир ФОЗИЛОВ
(*масъул котиб*)
Азиз ҚАЮМОВ
Ҳамид ФУЛОМ

МУАССИСЛАР: «ШАРҚ ЮЛДУЗИ» МЕҲНАТ ЖАМОАСИ ҲАМДА
ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ НАШРИЁТ-МАТБАА БИРЛАШМАСИ

Ислом Абдуғаниевич КАРИМОВ,

**Ўзбекистон ССЖ Президенти,
Ўзбекистон Компартияси Марказий
Қўмитасининг Биринчи котиби**

ТАБРИК

Етакчи ойномаларимиздан бири «Шарқ юлдузи» ташкил топганига 60 йил тўлди.

Олтмиш йил тарих учун катта муддат эмасдир, балки. Бироқ жумҳурият, эл-юртимиз учун бу йиллар жуда мураккаб бўлди ва нотекис кечди. Тараққиёт ва депсиниш ҳам, фаоллик ва чекланиш ҳам, талабчанлик ва мутеълик ҳам, адолат ва зўравонлик ҳам кечган пайтда, «Шарқ юлдузи» замоннинг биздаги бадий ойнаси бўлди, дейиш мумкин. Энг асосийси, у ўз вазифасини ҳалол бажаришга ҳаракат қилди. Халқимизнинг маданий савиясини кўтариш, инсон қалбида яхшиликни тарбиялашга салмоқли ҳисса қўшди. Ойнома саҳифаларидаги турли йилларда босилган ва бугун ҳам маданий-маънавий хазинамизни бойитиб турган асарлар бунга гувоҳ бўла олди.

Қайта қуриш, демократия, ошқоралик барча соҳаларда янгича фикрлаш ва меҳнат қилишга даъват этди. Лекин очиғини айтиш керак, буни амалга ошириш осон бўлмапти. «Шарқ юлдузи» ойномаси, унинг жамоаси, фаоллари, муаллифлари ва умуман жумҳуриятимиз ёзувчилари бу мураккаб шароитларда ҳақ сўз — ҳақ фикр билан элга — юртга камарбаста бўлишлари керак, деб ўйлайман.

Халқимиз қалам усталарига доимо катта умид билан қараб келган. Хозир ҳам шундай. Юртимизни қийин аҳволдан нурли йўлларга олиб чиқишда шоир, адибларимизнинг масъулияти янада ошди. Буни ҳаммамиз аниқ ва ҳалол тушуниб олишимиз зарур. Мавжуд шароитларда шахсан мен ижодкорларнинг бош вазифаси одил гапни донолик билан бадий равишда айтиш, яхши кунларга умид ва ишонч учун эл-юрт бошини қовуштиришда, деб тушунаман.

Ойнома мана шу йўналишда элига, юртига ҳамдард бўлади, деб умид қиламан.

Хозир оғир ва мураккаб бир замонда яшайпмиз. Бу ҳолатдан тезроқ чиқиш учун дадил ва мардона ҳаракат қилишимиз керак. Шундай пайтда «Шарқ юлдузи» халқимиз ва жумҳуриятимизнинг адабий, ижтимоий ҳаётида муҳим ўрин тутади ҳамда маданиятимиз, адабиётимиз, миллатимиз раънақига ўз хиссасини қўшади, деб ишонаман. Бу ниҳоятда керакли ва хайрли ишда қалам аҳлига янги зафарлар тилайман.

Сизга илҳом севинчи ҳамшиша ёр бўлсин!

«Шарқ юлдузи» ойномаси таҳририятига

Азиз дўстлар! Ўзбекистон Ёзувчилари ушюмаси котибияти «Шарқ юлдузи» меҳнат жамоаси ва таҳрир ҳайъатини ойноманинг 60 йиллиги билан чин дилдан қутлайди.

Ойнома олтмиш йил мобайнида минглаб, миллионлаб маърифатга ошуфта қалблар учун ташкилотчи ва ташвиқотчи, ҳидоятга бошловчи маслаҳатгўй, миллий сиёсат ғояларининг фидойи тарғиботчиси, халқлар ўртасида дўстлик ва биродарликни мустаҳкамловчи — бошқа кўп эзгу, чўнг вазифаларни бажариб келди. Унинг саҳифаларида энг яхши асарлар мунтазам босилди, юртимизда юз берган барча катта-кичик ўзгаришлар ёритилди, у халқ ҳаётининг ҳақиқий кўзгуси бўлиб қолди. Ойнома маъруф кишиларнинг илм ва тажрибасини ёювчи минбар вазифасини ўтади, келажакка яхши умидлар билан бораётган жумҳуриятимиз меҳнаткашларига мудом ҳамқадам, ҳамнафас бўлди.

«Шарқ юлдузи» ёзувчиларимизнинг миллий ва байналмилал бурчи, виждон амри билан ёзилган энг сара асарларини ёритиш ҳамда тарғиб этишда яловбардорлик қилмоқда. Замондошларимизни бой маданият ва адабиёт намуналари билан ошно этишда фидойилик кўрсатмоқда. Ўқувчиларни қардош ҳамда чет эл қаламкашларининг етук асарлари билан таништиришда ҳам кўп хайрли ишларни амалга оширди. Халқимиз бошига тушган оғир кунларда дарддошлик қилди, қувончли онларида шерик бўлди. Бир сўз билан айтганда, элимизнинг бор бўй-бастини, нафасини ёритиб келди.

Ойнома ўз саҳифаларида ўзбек маданияти, адабиётидаги ютуқлар дунё аҳли таваққурининг ўсишида катта ўрин тутаетганлигини ҳар томонлама исботлаб бермоқда.

Улкан мамлакатда демократия ва ошкоралик шабадаси эса бошлаганини ойнома саҳифаларида чоп этилаётган бадий асарлар, адабий-бадий ва танқидий мақолаларда ҳам сезиш мумкин. Бир жиҳатдан шу шабаданинг тезроқ эсишига замин яратгани ҳам унутилмас ишдир. 20—30-йиллардаги ноҳақ қатағон қилинган адиблар ижодини халқимизнинг кўнгил мулкига айлантиришдаги жонбозликлари ҳар қандай таҳсинга арзийди. Халқ тарихини халққа тўкис етказишдаги саъй-ҳаракатлари самарали кечмоқда. Шу кунга қадар номини тилга олиш имкони бўлмаган атоқли саркарда, йирик давлат арбоби Амир Темур ҳақидаги ҳақиқатларни матбуотда холисанилло ёритишни бошлаб берди. Халқимиз тарбияси, нафосати, маданияти шаклланишида бебаҳо ўрин тутган Қуръони карим таржимасининг чоп этилиши жумҳуриятимиз ҳаётида катта воқеа бўлди. XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошланган чор истибдоди, 20-йилларнинг чалкаш ёритилган тарихи ҳақида публицист ва олимларнинг теран мақолалари босилиши, шубҳасиз, ойнома обрўсини янада оширди. Ойноманинг ибратли ишларидан яна бири — бу марказий матбуот саҳифаларида ўзбек халқи номига ҳар хил тўхматлар ёғилганда уларнинг асоссиз эканлигини исботловчи мақолалар берилиши бўлди.

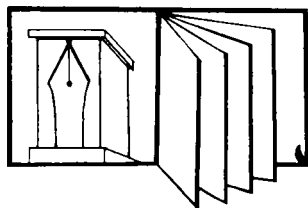
Азиз дўстлар!

«Шарқ юлдузи» ер юзида тинчликни мустаҳкамлаш, қардош халқлар билан ҳар томонлама ҳамкорликни кенг йўлга қўйиш борасида жумҳуриятимиз меҳнаткашлари билан ҳамнафас қадам ташламоқда. Меҳнаткаш омманинг комил инсонлар бўлиб етишишида баракали хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмаси «Шарқ юлдузи» муҳарририяти меҳнат аҳлига, унинг муаллифларига халқимиз маърифий савиясини ошириш, миллатдошларимизнинг жаҳон аҳли кўз ўнгида ўзлигини намоён этиши борасидаги саъй-ҳаракатларида катта минбар вазифасини ўташида янгидан-янги ижодий зафарлар тилайди!

Қутлуғ ёшинг муборак бўлсин, қадрдонимиз «Шарқ юлдузи»!

Ўзбекистон Ёзувчилар Уюшмаси котибияти

ИЗЛАНИШНИНГ МАШАҚҚАТЛИ ЙИЛЛАРИ

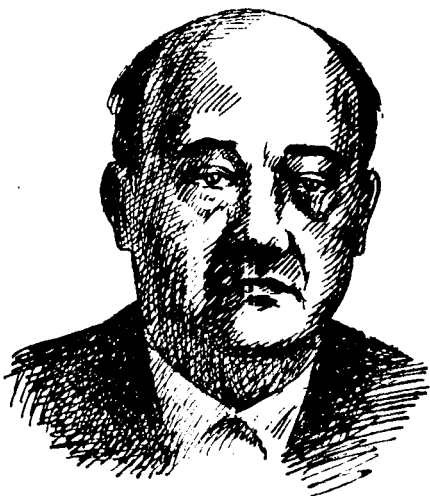
Ассалому алайкум, азиз муштарийлар, кадрли ўқувчилар!

Севимли ойномангиз — «Шарқ юлдузи» 60 ёшга чиқди. Сизлардан узр сўраб, гапнинг бошидаёқ кичик бир чекиниш қилишга тўғри келади. Аслида, «Шарқ юлдузи»нинг таваллуд топган санаси 1931 йилдан эмас 1922 йилдан бошланса адолатли бўлур эди. Негаки, ўша йили «Инқилоб» деган мажалла чоп этилган ва унда ўзбек насрининг тўнғич, сара романи А. Қодирийнинг «Ўтган кунлар»идан кўп боблар, шунингдек, ушбу адибнинг «Отам ва большевик» асари, Чўлпоннинг гўзал шеърлари, Фитрат ва Бехбудий мақолалари эълон қилинган. Ўша йиллари «Ҳақиқат», «Шарқ», «Тонг» (Бухорода) журналлари ҳам нашр этилган ва уларда бадиий адабиётга кенг ўрин ажратилган. Бу — масаланинг бир томони. Иккинчи томондан эса «Шарқ юлдузи» бағрида камол топиб, унинг шохобчаси сифатида пайдо бўлган баъзи қардош адабий журналлар яқинда ўзининг 70 ёшини нишонлайди... Майли, бу тадқиқотни қилни қирқ ёрадиган муҳтарам олимларимизга ҳавола қиламиз. Насиб этса, яна ўн йил ўтиб, ойномамизнинг 70 эмас, 80 ёшли тўйи нишонланса ажабмас. Бугун эса биз босиб ўтилган 60 йиллик йўл ҳақида қисқача тўхталамиз.

Олтмиш йил кўҳна тарих учун бир киприк қоққулик фурсат, бир сония, холос. Лекин инсон боласи учун қарийб бутун умрга тенг. Инсон ҳаётининг ҳар бир куни ҳақида эса бутун-бутун китоблар ёзса арзийди.

«Шарқ юлдузи»нинг аввалги тўйларида босиб ўтилган йўл шон-шараф ва ғалабаларга тўлиқ йиллар, деб баҳоланган. Ойнома 50 ёшга тўлганида Халқлар Дўстлиги ордени билан тақдирлангани бежиз эмас. Чиндан ҳам журнал ҳамини эзгуликни тараннум этишга, дўстлик, садоқат, муҳаббатни улуғлашга ҳаракат қилди. Бироқ одамзод умрида бўлгани каби «Шарқ юлдузи» ҳаётида ҳам нурли ва қоронғи, мураккаб ва нотекис саҳифалар кўп бўлди. Биз ойномани халқимизнинг сеvimли нашрига айлантириш ниятида фидокорона заҳмат чеккан барча устоз ва ўтмишдошларимиз олдида, ҳаётдан ўтган жамики ижодкор ва олимлар руҳига таъзим қилган ҳолда 60 йиллик тарихимизга янги замон тафаккури билан назар ташлашга бурчлимиз.

Юртимизда қайта қуришнинг мураккаб ва оғир жараёни кечяпти. Эътироф этиш керак: ҳозирча бу ўзгаришлардан моддий рўшнолик кўраётганлар кам. Аммо бир нарсани инсоф билан тан олишимиз лозим. Қайта қуришнинг энг катта неъмат шундан иборатки, у /кўз тегмасин/ одамларга ҳур фикрлашни ўргатди. Халқларнинг топталган маданий меросини уларнинг ўзига қайтариб беряпти. Қилинган жиноятларни ўз номи билан жиноят деб аташ имконини яратяпти.

УМАРЖОН ИСМОИЛОВ

«Қурилиш» ойнамасида 1931—1932 йилларда бош муҳаррирлик қилган. Бу даврда:

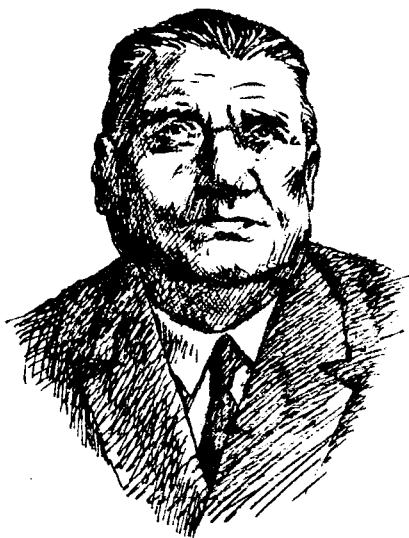
Ғафур Ғулом. Нетаъ. Кисса. Ғайратий. Шеърлар. Ойдин. Шеърлар. Ғиёс Соатий. Шеърлар. Жигой. Шеърлар. Н. Раҳимий. Шеърлар. Хусайн Шамс. Дардли йигит. Раҳм. Хикоялар. Ориф Айюб. Соғлом театр ва инқилобий музыка учун кураш. Мақола. Умаржон Исмоилов. Пахта шунғиялари. Драма. Уйғун. Переверзаев назарияларининг моҳияти нимадан иборат? Мақола. Аъзам Айюб. Адабиётга даъват. Мақола. Сотти Хусайн. Адабий танқидда партия чизигини маҳкам ўтказув учун. Мақола. Анқабой. Ўзбек пролетар ёзувчиларининг ижодий юзи. Мақола. Собиржон Иброҳимов. Тил — термин масалалари. Мақола. Вил Уразай. Доҳийнинг кўрсатиши асосида ишимизни қайтадан қурайлик. Мақола. Қосим Бобоев. Марксизм никоҳи остида ўнг оппортунистлик. (Сотти Хусайнга жавоб) Мақола. Назир Сафаров. Большевик кўклами. Мақола. Яҳё Ғулом. Эски адабиёт устида идеализм сабоқларига қарши. Мақола. Антал Гидаш. Шеърлар ва бошқа асарлар эълон қилинган.

Адабиёт — ҳаёт кўзгуси, дейдилар. «Шарқ юлдузи» эса адабиётнинг кўзгусидир. 60 йил мобайнида адабиётимизда яратилган биронта истеъдодли асар ойнама эътиборидан четда қолмади. Қодирий романларидан тортиб бугун олийгоҳда ўқиётган талабанинг тўнғич ҳикоясигача, Чўлпон шеърларидан тортиб бугун мактабда таълим олаётган ўқувчининг илк машқларигача мана шу журналда оқ фотиҳа олган, китобхонларга етиб борган ва етиб бормоқда.

Бир вақтлар нари-бериси билан уч минг атрофида чоп этилган ойнама бугунги кунда юз минглаб хонадонларга кириб бормоқда. Фақат Ўзбекистон эмас, қардош Тожикистон, Қозоғистон, Туркманистон, Қирғизистон ва бошқа жумҳуриятларда, шунингдек, Туркия, Хитой, Покистон, Арабистон, Афғонистон, АҚШ, Германия ва бошқа мамлакатларда унинг кўплаб мухлислари бор.

1931—1932 йиллари ойнама «Қурилиш» номи билан нашр этилган. Тарихчи олимларимиз яхши биладилар: бу паллада бутун мамлакатда пролетариат диктатурасининг ғалабаси олқишланар эди. Сиёсий ва ижтимоий ҳаётда ҳоким синф пролетариат бўлгач, бадий ижодда ҳам шундай бўлиши табиий саналарди. Шоир бўлсанг, ишчини улуғла! Заводни мақта, тракторга мадҳия ўқи, улкан социалистик қурилишларни тараннум эт! У. Исмоилов «Тикиш марши»да озод совет чевар хотинларини улуғласа, Ойдин «Машина қулоғида» асарида авж пардани янаям баландроқ олгани бежиз эмас. Янги замонга «интеллигент» Чўлпон ва Фитратлардан кўра ишчи синфидан чиққан Жигойлар, Н. Раҳимийлар керак...

Ижодни бу тарзда жўнлаштириш оқибатсиз кечса гўрга эди! Маълумки, ижод илоҳий ва умуминсоний нарса. Ҳар қандай асар вақти келиб замонлар синовидан ўтади, «ўсма кетиб, қош қолади». Адабиётга адашиб кириб қолганлар ҳам кунини кўриб юрaversа-ю, фақат чинакам истеъдодларга тош отилмаса майли эди. Аммо ёмон дард инсон қонига билинтермасдан кириб, секин-секин авж олгани каби, 37-йиллардаги қирғинбарот «иситмаси» ўша йиллардаёқ хуруж қила бошлаганди. Бу борада адабий-танқид ғайрат

РАҲМАТ МАЖИДИЙ

1932—1934 йилларда «Ўзбекистон шўро адабиёти», 1934—1935 йилларда «Совет адабиёти» ойнамасида бош муҳаррирлик қилган. Бу даврда:

Абдулла Қодирий. Обид кетмон. Қисса. Чўлпон. Кеча ва кундуз. Роман. Абдулла Қаҳҳор. Сароб. Роман. Ойбек. Дилбар-давр қизи. Темирчи Жўра кофир. Достонлар. Гофур Фулом. Шеърлар. Шайхзода. Шеърлар. Ҳамид Олимжон. Шеърлар. Уйғун. Шеърлар. Фитрат. Шеърлар. Элбек. Шеърлар. Усмон Носир. Шеърлар. Ҳасан Пўлат. Шеърлар. Ғайратий. Онамга хат. Достон. Умаржон Исмоилов. Рустам. Драма. М. Горький. Она. Романдан боблар. М. Шолохов. Очилган кўриқ. Романдан боблар. Миён Бузрук. Сўфизода ҳақида. Мақола. Абдураҳмон Саъдий. Адабий-бадиий техникани яхши эгаллашимиз лозим. Мақола. Акмал Икромов. Нутқ ва мақолалар. В. В. Куйбишев. Н. Бухаринларнинг мақолалари. В. И. Ленин, Мақолалар, К. Маркс, Ф. Энгельс. Мақолалар ва бошқа асарлар эълон қилинган.

билан «ташаббус» кўрсатди. Кўп истеъдодларга беармон тош отган танқидчи Сотти Ҳусайннинг «Адабий танқидда партия чизигини маҳкам ўтказув учун», В. Уразайнинг «Доҳийнинг кўрсатиши асосида ишимизни қайтадан қурайлик» сингари ўнлаб мақолалари Чўлпон, Фитрат, Боту каби истеъдодларни адабий жараёндан четлаштиришга олиб келди ва охир-оқибат уларнинг қатлига имкон яратди.

Лекин «Қурилиш» бошдан-оёқ сиёсат қўғирчоғи эди, десак тўғри бўлмайди. Ойнамада анчайин бадий бақувват шеър ва ҳикоялар, қисса ва мақолалар ҳам босилди.

1932—1934-йилларда мажалла «Ўзбекистон Шўро адабиёти», 1934—1935-йилларда «Совет адабиёти» номини олди. Бу даврни журналнинг бир қадар равнақ топган йиллари десак бўлади. «Ички душман» ахтариш одати анча сусайди. (Жаллодлар қиличини қайраш учун нафас ростлаган бўлса ажабмас). Журнал қай йўсиндадир бундай «қинғир ўйин»дан ўзини бир қадар чеккага олган бўлиши ҳам мумкин. Туртиб-суртиб бир чеккага чиқариб қўйилган Қодирий, Чўлпон, Фитрат, У. Носир, Элбек каби адибларнинг ижодига ойнамада тагин йўл очилди. СССР Езувчиларининг Бутуниттифоқ I анжуманига катта ўрин ажратилди. Бу йилларни бўрон олдидаги осойишталик деб атасак, хато бўлмаса керак. Журналда босилган «Кеча ва кундуз», «Обид кетмон», «Сароб», «Темирчи Жўра», «Рустам», «Она», «Очилган кўриқ», «Боғчасарой фонтани» асарлари талай ўн йиллар мобайнида адабиётда ўзига хос мавқе эгаллагани бор гап. Шайхзода, Сўфизода, Ҳ. Олимжон, Ғ. Фулом, Уйғун, З. Саид, Ҳ. Шамс, Ш. Сулаймон, Ғайратийларнинг шеър ва насрий асарлари, М. Бузрук, А. Саъдий мақолалари ҳам шу йиллари чоп этилди. Табиийки, синфийлик, пролетар диктатураси, ғоявий баркамоллик масалалари биринчи ўринда турар эди. Марксдан тортиб Ленингача, Сталиндан тортиб Куйбишевгача кўплаб сиёсий арбобларнинг асарларига кенг майдон ажратилди.

1935—1937-йиллар. Жазо жодиси ишга тушди. Халқимизнинг энг сара фарзандлари «халқ душмани»га айландилар. Чўлпон, Қодирий, Фитрат, У. Носир... Санаб саноғига етиш қийин. Энг ҳосилдор гуллар узиб олинди. Ажаб,

ҚУРБОН БЕРЕГИН

«Совет адабиёти» ойномасида 1935—1937 йилларда бош муҳаррирлик қилган. Бу даврда:

Хусайн Шамс. Ҳуқуқ. Роман. Абдулла. Қодирий. Гирвонли Маллаевой ака. Очерк. Усмон Носир. Норбўта. Достон. «Балогардон». Достон. А. С. Пушкин, Шеърлар. Л. Н. Толстой. Ҳожимурод. Қисса. Т. Шевченко. Шеърлар. В. В. Маяковский шеърлар. А. П. Чехов. Буқаламун. Ҳикоя. Ҳамид Олимжон. Фитратнинг адабий ижоди. Мақола. М. Горький. Формализм тўғрисида. Мақола. А. В. Луначарский. Ленин ва адабиёт билими. Мақола. Шайхзода. Қилич ва қалам. Мақола. Зулфия. Шеърлар. Парда Турсун. Очерк ва ҳикоялар. Шокир Сулаймон. Ҳикоялар. Сулаймон Стальский. Шеърлар. Мажид Файзий. Ҳикоялар. Ойдин. Ҳикоялар. А. Авдеенко. Мен севаман. Қисса. Даврон. Шеърлар ва бошқа асарлар эълон қилинган.

кеча бир дастурхон атрофида насиба бўлашиб еган кишилар бугун бир-бирининг устидан тоғоралаб мағзава ағдара бошлади. Бир-бирини «фош этиш»га тушди. «Миллатчи», «унсур», «чет эл разведкаси агенти», «сиёсий сўқир» деган ёрлиқлар одат тусига кирди. Албатта, ҳар қандай даврда рўй берган ҳодисани баҳолаш учун ўша давр шароитининг ўзидан келиб чиқиш керак. Қўрқув салтанати ҳукмронлигида одамларни бир-бирига душман қилиш, турли усуллар билан қўрқитиб, азоблаб, керакли «кўрғазмалар» олиш одатий гапга айланди. Шу босидан ҳам бундай қора кунлар бошига тушганларни қаторасига лаънатлаш инсофдан бўлмаса керак. Иш шу даражага бориб етдики, туппа-тузук ижодкорлар тўхматчи ва хабаркашга айланди. Бироқ бу билан унинг ўзи омон қолиши гумон эди. Аввал дўстини сотади, кейин ўзи ҳам қопқонга тушади. Мабодо омон қолса ҳам барибир бегуноҳ отилган дўстининг қони уни тинч қўймайди. Умрбод таҳлика ва виждон азобида яшайди. Ойнома муҳаррири Қурбон Берекин ҳам 1938 йил 4 октябрь куни (ёлғон суд ёлғон ҳукм чиқармасидан бир кун олдин) Қодирийлар билан қўшиб отиб ташланди.

Қирғинбарот бошланмасидан сал олдин «Совет адабиёти»да Қодирийнинг «Гирвонлик Маллаевой» асари, Усмон Носир шеърлари, шунингдек, Шайхзода, Зулфия, П. Турсун, Ойдин асарлари, талай роман ва достонлар таржимаси эълон қилинди...

1938—1939-йилларда ойнома «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» номини олди. Бу пайтга келиб энг яхши шоир ва ёзувчилар, драматурглар, партия ва давлат арбоблари кафансиз кетган, ҳақиқий асарлар қатагон қилинган эди. Бўрондан амаллаб четда қолганлар ҳам қатиқни пуфлаб ичадиган ҳолатга келган. Аммо жарида чиқиши керак. Уни «тўлдириш» керак. Бош мавзу «халқлар отаси»ни улуғлашга қаратилди. Мақола уёқда турсин, шеърингда ҳам «бисмилло»ни Сталиндан бошламай кўр-чи! Ҳамтовоқларинг ҳақида «показание» бергансан. Демак, сен ҳам шериксан! (Эҳтимол жазо машинаси одамзотнинг хом сут эмган бандалигидан, ожизлиги ва яна... халқнинг авомлигидан, фалончини ёмон десам, ўзим тирик қоламан, деган психологиясидан усталик билан фойдалангандир. Устига-устак ҳасад деган нарса ҳам бор. Ҳасад — мисоли қутурган ит, аввало эгасини — ҳасадгўйнинг ўзини қопиб,

ХОЛМАТ ҚУРБОНОВ

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ойнамасида 1938—1939 йилларда бош муҳаррирлик қилган. Бу даврда:

Ҳамид-Олимжон. Ойгул билан Бахтиёр. Достон. Абдулла Қаҳҳор. Ҳикоялар. Мақсуд Шайхзода. Уртоқ Навоий. Балада. М. Абдуллаев. Қилич. Роман. Талас. Партизанлар. Қисса. Ҳасан Пўлат. Уртоқ Ленин. Шеър. Амин Умарий. Шота Руставели. Мақола. Алексей Толстой. Нон. Повесть. Ромен Роллан. Уртоқ Ленин. Мақола. Шота Руставели. Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон. Достон. В. И. Ленин. Мусобақани қандай уюштириш керак? Мақола. Иззат Султон. Мақолалар. Жуманиёз Шарипов. Шеърлар. Усмон Юсупов. Нутқ ва мақолалар. Хомил Екубов. Мақоалалар. Абдураҳмон Сағдий. Мақолалар. Тошпўлат Сағдий. Шеърлар. Фотиҳ Ғуломий. Шеърлар. Музайнна Алави. Шеърлар. Саидгани Валиев. Мақолалар. Буюк Қаримий. Мақолалар. Ғулом Қаримов. Мақолалар. Аюб Ғуломов. Мақолалар ва бошқа асарлар эълон қилинган.

адоий-тамом қилади... Ҳарқалай жаллодлар бу томонини ҳам ҳисобга олган бўлса ажабмас). Шу тариқа улуғ доҳийни мақтамаган шоир қолмади. Лекин катта журнални нуқул мадҳия билан ҳам тўлдириб бўлмайди. Шу боис таржимага зўр берилди. Бундай асарлар етарли эди. Ромен Роллан, Сулаймон Стальский, Алексей Толстой... асарларининг таржимаси босилди.

Журналда ҳатто бу даврда ҳам барибир, маълум маҳорат билан ёзилган асарларга жой топилди. А. Қаҳҳорнинг бақувват ҳикоялари, М. Шайхзоданинг «Уртоқ Навоий», Ҳ. Олимжоннинг «Ойгул билан Бахтиёр» достони, Зулфия, А. Умарий, Ҳ. Пўлат, З. Диёр, Эргаш, Т. Фаттоҳ шеърлари эълон қилинди.

1940—1941-йиллар ҳам «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ойнамаси учун силлиқ кечмади. Қон ҳиди ҳамон бурқсиб турар, мадҳиябозлик ва риторика авжга минган эди. Шундай бўлса-да, журналда бир қанча пухта асарлар чоп этилди. Ойбекнинг «Қутлуғ қон», Ҳамзанинг «Бой ила хизматчи», Миртемирнинг «Дилкушо», Мирқарим Осимнинг «Алишер ва Ҳусайн Бойқаро» асарлари, С. Абдулла, С. Жўра, Ҳабибий, Чархий, М. Бобоев шеърлари бунга мисол бўла олади. Буюк бобомиз Алишер Навоий таваллудининг 500 йиллиги яқин қолганди. Ойнамада Навоий тўйига тайёргарлик кенг миқёсда олиб борилди.

Шу тариқа урушгача бўлган давр адабиёти ўзининг кураш ва нотекисликлар билан тўлиқ палласига бир қадар яқун ясагандек бўлди. Энг аянчли хулоса шуки, адабиётимиз Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Боту, Усмон Носир, Элбек, О. Ҳошим ва бошқа ижодкорлардан жудо бўлдилар. Улар орасида ўзбек адабиётини қанотига кўтариб, баланд чўққиларга, олис манзилларга етказиши мумкин бўлган истеъодлар кўп эди.

Улуғ Ватан уруши бошланиши билан қўлига қурол олиб жанг қилган адиллар кўп бўлди. С. Жўра, В. Ғофуров, З. Обидов, Н. Сафаров, Шухрат, М. Исмоилий, Ш. Рашидов, И. Раҳим, Назармат, М. Қўшжонов, А. Раҳмат, А. Ҳамдам, О. Екубов, С. Анорбоев, С. Акбарий, М. Муҳамедов, Ш. Орифий, Р. Бекниёз, Э. Раҳим ва бошқалар қон кечиб жанг қилдилар.

Бу йилларда журнал нашри вақтинча тўхтатилди. 1946-йилдан бошлаб Ойбек таклифи билан ойнама «Шарқ юлдузи» номини олди. 1946—1948 йил-

СОТТИ ҲУСАЙН

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ойнамасида 1940 йилда бош муҳаррирлик қилган. Бу даврда:

Ойбек. Қутлуғ қон. Роман. Ҳамза. Холисхон. Бой ила хизматчи. Драмалар. Ҳамид Олимжон. Зайнаб ва Омон. Поэма. Миркарим Осим. Алишер ва Хусайн Бойқаро. Астробод. Тарихий ҳикоялар. Мақсуд Шайхзода. Тупроқ ва ҳақ. Достон. Миртемир. Дилқушо. Достон. Султон Жўра. Жаннат. Шеър. Туйғун. Баҳодир. Драма. Шароф Рашидов. Сталинга. Шеър. Юсуф Султон. Ҳ.Ҳ. Ниёзийнинг ҳаёти ва ижоди. Мақола. Ходи Зариф. «Равшанхон» достони ҳақида. Мақола. Мамарасул Бобоев. Шеърлар. Амин Умарий. «Лайли ва Мажнун» ҳақида. Мақола. Низомий. Шеърлар. А. П. Чехов. Ой тугилиши. Ҳикоя. Махтумқули. Шеърлар. Ойдин. Начальник. Ҳикоя. М. И. Калинин. Коммунистик тарбия ҳақида. Мақола. Ж. Олмазов. Н. Островский. Мақола. В. И. Ленин. Мақолалар. Ф. Энгельс. Мақолалар. ва бошқа асарлар эълон қилинган.

ларда ҳам шеърятда мадҳиябозлик, насрда баёнчилик устун бўлган эса-да, адабиётда турли даражада из қолдирадиган бир қанча асарлар яратилди. А. Қаҳҳорнинг «Қўшчинор», Ғ. Ғулломнинг «Вақт», П. Турсуннинг «Ҳақ йўл», Уйғун ва Иззат Султоннинг «Навоий», Шукруллонинг «Чоллар» асарлари шулар сирасига киради.

НКВД жаллодларининг қиличи қонсираб қолди чоғи, ижодий зиёлилардан тагин «душман» ахтариш бошланди. «Ўтмишни идеаллаштириш», «космополитизм» деган гаплар чиқди. ВКП(б) Марказий Комитетининг «Звезда» ва «Ленинград» журналлари тўғрисидаги қарори, Ждановнинг машъум нутқларидан кейин ўзбек адабиётида ҳам «ички душман» излаш бошланди. «Навоий» романи тошбўрон қилинди. «Жалолиддин Мангуберди», «Алпомиш» асарлари халққа зарарли деб топилди. Ижод сирларини «сув қилиб ичиб юборган» давлат арбоблари, бир имога маҳтал «сиёсий ҳушёр» танқидчилар энг шимариб ишга киришдилар.

1949—1951 йилларда «Шарқ юлдузи» бутун мамлакатда авж олган тенденциядан четда туриши мумкин эмас эди. Шундай бўлса-да, журналда муайян қимматга эга бўлган қатор асарлар босилди. Ойбекнинг «Олтин водийдан шабадалар», М. Бобоевнинг «Эрон дафтари», Мирмуҳсиннинг «Уста Ғиёс», А. Мухторнинг «Пўлат қуювчи», С. Айнийнинг «Эсдалиқлар», К. Яшиннинг «Генерал Раҳимов», А. Қаҳҳорнинг «Янги ер», С. Аҳмаднинг «Қадрдон далалар», Р. Файзийнинг «Чўлга баҳор келди», Б. Раҳмоновнинг «Юрак сирлари», Ш. Рашидовнинг «Ғолиблар», О. Еқубовнинг «Тенгдошлар» каби асарлари урушдан кейинги йилларда журнал орқали ўқувчиларга етиб борди.

Афсуски, қатағоннинг янги тўлқини М. Шайхзода, Ҳ. Сулаймон, Шухрат, С. Аҳмад, Шукрулло, М. Исмоилий, А. Алимухамедов, Т. Жалолов, М. Осим сингари ўнлаб истеъодларни адабиёт бағридан юлиб олди ва олисларга бадарға қилди.

1951—1960-йилларда ҳам журналда ғоявий курашлар давом этган бўлса-да, бу палла талай йирик асарларга бой бўлди. А. Мухторнинг «Опа-сингиллар», И. Раҳимнинг «Ҳаёт булоқлари», Ҳ. Назирнинг «Кўкорол чироқлари» асарлари, шеър ва достонлар, драма ва ҳикоялар адабиётда ўзига яраша из қолдирди.

КОМИЛ ЯШИН

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ойнамасида 1941 йилда бош муҳаррир. Бу даврда:

Миркарим Осим. Алишер Навоий ва Дарвеш Али. Ҳикоя. Жомий. Навоий ҳақида. Султон Жўра. Хазина. Шеърлар. М. Ю. Лермонтов. Замонамиз қахрамони. Калашников ҳақида қисса. В.В. Маяковский. Мисраларни қандай ишлаш керак? Мақола. Уйга қайтиш. Достон. Мақсуд Шайхзода. Навоийда адлу инсоф масаласи. Янги шуур ва шеър курашчиси. Мақолалар. Абдулла Каҳҳор. Сохта фактлар тўғрисида. Чустий шеърлари. Мақолалар. Раҳмат Мажидий. «Сароб» тўғрисида. Мақола. Шароф Рашидов. Леся Украинка. Мақола. Юнус Латиф. Аёл ёзувчиларимиз. Мақола. М. Зощенко. Ленин ҳақида ҳикоялар. Н. Погодин. Милтиқли киши. Драма. Темур Фаттоҳ. Шеърлар. Чустий. Шеърлар. Амин Умарий. Шеърлар. Раъно Узоқова. Шеърлар. Шукур Саъдулла. Шеърлар. Адҳам Раҳмат. Ҳикоялар. Собир Абдулла. Шеърлар. Ҳабибий. Шеърлар ва бошқа асарлар эълон қилинган.

1961—1980-йиллар мобайнида «Шарқ юлдузи»да жиддий сифат ўзгаришлари рўй берди, десак адашмаймиз. Гарчанд бу йилларда ҳам айрим «принципиал» олимлар вулгар қолиплардан ҳамон чиқмаган бўлса-да, бадиий ижод ўзининг асосий вазифасига — инсонни тадқиқ этишга ҳаракат қилди. Бу пайтга келиб сиёсий ва ижтимоий ҳаётимизда жиддий ўзгаришлар рўй бера бошлади. КПСС XX анжумани шахсга сиғинишни, шу жумладан адабиётга, илм-фанга волонтаристик қарашни қоралади. Тошкентда Ўзбекистон зиёлиларининг анжумани бўлди ва қатағонга йўлиққан ёрқин истеъодлар қарвонбоши Абдулла Қодирийнинг кўп асарлари қайта нашр қилина бошланди. Умрбод таҳликада яшаган адиблар, шунингдек, ГУЛАГ лагерларидан қайтиб келган шоир ва ёзувчилар ғайрат билан ижод қилдилар. Шайхзоданинг «Мирзо Улуғбек», Зулфиянинг «Баҳор шалолалари», «Қуёшли қалам», Асқад Мухторнинг «Чинор», Шароф Рашидовнинг «Қудратли тўлқин», Ҳамид Ғуломнинг «Машъал», Саид Аҳмаднинг «Уфқ», Яшиннинг «Инқилоб тонги», Саида Зуннунованинг «Одамлар орасида», Мирмуҳсиннинг «Меъмор», Уйғуннинг «Парвона», Рамз Бобожоннинг «Лўлилар», Сарвар Азимовнинг «Қонли сароб», Туроб Тўланинг «Қизбулоқ», Мирзакалон Исмоилийнинг «Фарғона тонг отгунча», Шухратнинг «Олтин зангламас», Одил Ёқубовнинг «Улуғбек хазинаси», «Кўҳна дунё», Пиримқул Қодировнинг «Қора кўзлар», «Юлдузли тунлар» каби катта асарлари, Миртемирнинг нафис достонлари, П. Мўмин, З. Обидов, В. Саъдулла, С. Акбарий, Назармат, Т. Йўлдош, Қ. Ҳикмат, Қ. Муҳаммадий, И. Муслим, Р. Қодирий, Т. Сулаймон шеърлари, Н. Сафаров, Т. Қаипбергенов, Ж. Абдуллахонов, М. Осим, С. Анорбоев, В. Ғафуров, М. Икром, Ҳ. Қодирий, М. Қориев, Б. Даминов, Л. Маҳмудов, Р. Раҳмонов, О. Ҳусановларнинг роман, қисса ва ҳикоялари дунёга келди. Бугунги китобхон уларнинг энг яхшиларини эъзозлаб бағрига босиши, баъзиларини рад этиши мумкин. Лекин ўша дамлардаги ойнама таҳламларини варақлаган киши мамлакат ҳаётида эса бошлаган шабадалар адабиётимиз равнақига ҳам туртки бўлганини аниқ сезади. Бу пайтда Ўзбекистон Жумҳурияти раҳбарияти зиёлилар ва ижодкор ёшлар билан ишлашни такомиллаштириш юзасидан қатор тадбирларни амалга оширди.

Муҳими шундаки, 50-йиллар охири ва 60-йилларда адабиётга янги оқим кириб келди. Репрессия даҳшатларини эшитган, аммо хайриятки, ўз бошидан

ОЙБЕК

«Шарқ юлдузи» ойнамасида 1946—1948 йилларда бош муҳаррирлик қилган. Бу даврда:

Ғафур Ғулом. Вақт. Шеър. Уйғун. Иззат Султон. Навоий. Драма. Абдулла Қаҳҳор. Қўшчинор. Роман. Парда Турсун. Ҳақ йўл. Қисса. Собир Абдулла. Шеърлар. Ҳабибий. Шеърлар. Ҳаким Назир. Ҳикоялар. Шукрулло. Чоллар. Достон. В. Шекспир. Ромео ва Жульетта. Драма. А. Фадеев. Еш гвардия. Роман. Шукур Саъдулла. Ойнозик. Очерк. М. Швердин. Ғолиб Санжар. Роман. Еқубжон Шукуров. Яйловда. Очерк. Маъруф Ҳаким. Ҳикоялар. Саид Назар. Шеърлар. Аҳмад Бобожон. Шеърлар. Зафар Диёр. Шеърлар. Ислом шоир. Сталин. Москва шаҳрини кўрдим. Шеърлар. Жамбул. Шеърлар. Ҳақирий. Шеърлар. М. Усмон. Достонбон. Очерк. Содиқ Қаландар. Биз Уралда. Қисса. Ги де Мопассан. Дундиқ. Ҳикоя. К. Симонов. Рус масаласи. Пьеса. А. Твардовский. Василий Тёркин. Поэма ва бошқа асарлар босилган.

кечирмаган янги авлод адабиётга янгича нафас, янги завқ, янги туйғулар олиб кирди. Улар ўз устозлари ижодидаги бор фазилатларни рад этмаган ҳолда, ўз овозлари билан куйлашга ҳаракат қилдилар. Ҳ. Салоҳ, Ю. Шомансур, Т. Ҳамид, Ш. Тошматов, Т. Пўлат, Ҳ. Усмонов, С. Кароматов, Ш. Ғуломов, Э. Воҳидов, Ҳ. Умарбеков, А. Орипов, А. Абдураззоқ, О. Матжон, Ҳ. Шарипов, Н. Фозилов, Ш. Холмирзаев, У. Назаров, Х. Тўхтабоев, Ф. Мусажонов, Н. Аминов, Г. Нуруллаева, Э. Самандаров, Н. Нарзуллаев, А. Иброҳимов, Ҳ. Худойбердиева, Б. Бойқобилов, А. Исроилов, Сайёр, С. Сиёев, Тўлқин, О. Ҳожиева, Р. Парфи, Г. Жўраева, Ж. Камол, М. Аъзам, Т. Адашбоев, Р. Абдурашидов, З. Аълам, М. Жалил, А. Эшонов, О. Мухторов, З. Дўстматов, Р. Собиров, М. Мансуров, М. Бобоев, Т. Малик, О. Холдор, А. Осмон, Т. Қаҳҳор, Д. Нурий, М. Али, Т. Аҳмедов, Э. Охунова, С. Воҳидов, А. Қосимов, Т. Низом, Д. Ҳасанов, Й. Сулаймон, М. Сафаров, Э. Усмонов, О. Ҳакимов, Т. Иброҳимов, Қ. Кенжа, Н. Қиличев, М. Қўшмоқов, С. Ҳаким, Э. Мадраҳимов, А. Ҳожи, Н. Муҳаммад, С. Сайдалиев, Ҳ. Саъдулла, Л. Кабилов, М. Салом, Х. Бобомуродова, Отаёр ва бошқалар шеър ва достонлари, ҳикоя ва романлари, драма ва публицистик мақолалари билан адабиётга ҳисса қўшдилар.

Шу ўринда ҳурматли ўқувчиларимизга кичик бир «сир»ни очишга тўғри келади. Албатта, рўйхат санаш ҳам, рўйхат ўқиш ҳам унчалик мароқдан машғулот эмас. Лекин қаламқаш қавмининг кўнгли нозик бўлади. Шу боисдан ойнома тўйи баҳонасида ҳамкасбларимиз номини бир карра эслатиб ўтсак, айб санамайсизлар. Борди-ю, кимнингдир исм-шарифи хаёлдан кўтарилган бўлса, ёки кимнингдир номи кимдандир кейинроққа тушиб қолган бўлса, узр сўраймиз. 90-йиллар китобхони ушбу қаламқашларнинг қай бирига кўпроқ, қай бирига камроқ ихлос қўйганлиги — ўзининг ҳуқуқи.

Кўп мунаққидлар ижодий жараёнда рўй бераётган янгилик ва изланишларни сидқидилдан қўллаб-қувватладилар. Чинакам истеъдодларни катта-кичик ҳуружлардан асраб-авайладилар. Афсуски, кечилган манзилларга назар ташласак, ўз бурчини ҳалол адо этган, адабиётга хизмат қилишни ягона вазифа деб ҳисоблаган олимлар билан бир қаторда ижоддан нуқул «социалистик ғоялар» ахтарган, қаламқашларга билибми-билмайми таъна тошлари отган, «фoш қилиш» қуроли билан адилларга «ақл ўргатадиган» мунаққидлар

ВОҲИД ЗОҲИДОВ

«Шарқ юлдузи» ойномасида 1949 йилда бош муҳаррирлик қилган. Бу даврда:

Ойбек. Олтин водийдан шабадалар. Роман. Саид Аҳмад. Қадрдон далалар. Қисса. Мамарасул Бобоев. Эрон дафтари. Туркум. Асқад Мухтор. Катта йўлда. Достон. Гайратий. Ҳамза. Қисса. Ҳабиб Нўъмон. Хижолат. Ҳикоя. А. Муҳиддин. Лочин. Ҳикоя. З. Фатхуллин. Берлинга хужум. Очерк. А. Хотамов. Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий. Хотира. М. Икром. Шеърлар. Фозил Йўлдош ўғли. Интизор. Достон. Туроб Тўла. Шеърлар. Пўлат Мўмин. Шеърлар. Қудрат Ҳикмат. Шеърлар. Қуддус Муҳаммадий. Шеърлар. А. Н. Радищев. Петербургдам Москвага саяхат. М. Е. Салтиков-Шчедрин. Йўл-йўлакай. С. Қосимов, С. Азимов. Мақолалар. Воҳид Зоҳидов. Бизнинг Пушкин. Мақола. Мирзо Турсунзода. Шеърлар. Қурбон ота. Шеърлар. Т. Сиддиқбеков. Замонамиз кишилари. Роман. М. Ауэзов. «Абай». Романдан парча ва бошқа асарлар босилган.

ҳам борлигини эътироф этиш керак. Тарихий ва замонавий асарларни «синфийлик» позициясидан туриб баҳолайдиган, боринги ҳазрат Навоийнинг «авом халқнинг революцион қудратини англаб етмаганидан» афсусландиган мунаққидларимиз ҳам йўқ эмас. Ҳатто 90-йиллар бошида ҳам «оқсоқ Темур хотираларини босиш», «миллатчи Чўлпон ва Фитрат асарларини чоп этиш», «диндор Яссавий ҳикматларини халққа етказиш», «атеизмга зид бўлган» Қуръон таржимасини эълон қилиш» «катта хато» эканини таъкидлайдиган академиклар, фан докторлари, номзодлари бор эди.

Шунга қарамай, 60—90-йиллар орасида адабий жараёнга улуш қўшган ва ҳозир ҳам қўшаётган муҳтарам олимларимизни яна бир қарра эсламоғимиз лозим. В. Зоҳидов, Ғ. Каримов, И. Султон, Ҳ. Ёқубов, С. Азимов, М. Қўшжонов, О. Шарафиддинов, А. Қаюмов, Л. Қаюмов, У. Норматов, Ҳ. Абдусаматов, С. Ғаниева, А. Рустамов, Э. Шодиев, М. Юнусов, Н. Маллаев, Б. Назаров, С. Мамажонов, Ю. Султонов, С. Қосимов, С. Шермуҳамедов, Э. Рустамов, С. Мирзаев, С. Мирвалиев, Н. Шукуров, Н. Худойбергандов, Б. Қосимов, О. Тоғаев, А. Ҳайитметов, П. Шермуҳамедов, Ш. Шомуҳамедов, И. Ғафуров, Р. Муқимов, Ғ. Саломов, Б. Имомов, А. Алиев, Ш. Юсупов, Б. Ғуломов, С. Алиев, Н. Каримов, А. Абдуғафуров, Э. Каримов, Н. Владимирова, А. Ҳожиаҳмедов, Н. Комилов, А. Қулжонов, Б. Валихўжаев, К. Назаров, Х. Дониёров, А. Каттабеков, А. Расулов, Р. Иноғомов, Х. Муҳаммадхўжаев, Б. Акрамов, Ё. Исҳоқов, М. Олимов, Ҳ. Умуоров, М. Сафаров, М. Маҳмудов, У. Долимов, Б. Дўстқораев, Ҳ. Узоқов, О. Сафаров, О. Абдуллаев, Ҳ. Шокиров, Н. Холлиев, У. Ўлжабоев, Б. Норбоев, Т. Расулов, Ш. Турдиев, Н. Раҳимжонов, А. Раҳимов, Й. Солижонов, М. Саъдий, У. Қосимов, Б. Йўлдошев ва бошқалар ижоди бунга мисол бўла олади.

Утган йилларга назар ташласак, яна бир ҳақиқатни кўрамиз. Биз кўпинча компас милига ўхшаб ҳаракат қиламиз. Ўзимизни гоҳ у қутбга, гоҳ бу қутбга ташлаймиз. Кўп ўн йилликлар бадалида адабиётда ғоявийликни тамал тоши деб келган бўлсак, ҳозир ҳар қандай ғоя санъат асарининг кушандасидир, деганга ўхшаш фикр айтилмоқда. Ҳатто ўзбек адабиёти 20-йиллардаги битталикки истеъдоддан иборат, қолган асарларнинг адабиётга умуман алоқаси йўқ, деган гаплар ҳам қулоққа чалинмоқда. Инсоф билан айтганда, бу фикр-

УЙГУН

«Шарқ юлдузи» ойномасида 1950—1951 йилларда бош муҳаррирлик қилган. Бу даврда:

Садриддин Айний. Эсдаликлар. Қожил Яшин. Генерал Раҳимов. Драма. Абдулла Қаҳҳор. Янги ер. Комедия. Қўшчинор чироқлари. Роман. Гафур Гулом. Шеърлар. Ҳабибий. Шеърлар. Сами Абдуқаҳҳор. Республика юраги. Очерк. Ҳаким Назир. Ҳикоялар. Назир Сафаров. Шарқ тонги. Драма. Раҳмат Файзий. Чўлга баҳор келди. Қисса. Баҳром Раҳмонов. Юрак сирлари. Драма. Шароф Рашидов. Голиблар. Повесть. Одил Ёқубов. Тенгдошлар. Қисса. Зиннат Фатхуллин. Ғунчалар. Драма. Ўткир Рашид. Шеърлар. Аширмат. Шеърлар. Бердах. Шеърлар. А. Гайдар. Ҳикоялар. В. Ажаев. Москвадан узоқда. Роман. Ю. Фучик. Катл олдидаги сўз. Б. Кербобоев. Ҳал қилувчи қадам. Романдан боблар. Н. А. Некрасов. Россияда ким яхши яшайди? Достон. Нозим Ҳикмат. Шеърлар. М. Садовьян. Шеърлар. В. И. Ленин. И. В. Сталин. Россия ва Шарқдаги барча мусулмон меҳнаткашларига. Мақола. И. В. Сталин. Тилшуносликдаги марксизм ҳақида. Мақола ва бошқа асарлар босилган.

ларда жон бор. Чиндан ҳам «социалистик реализм» қолипи қанчалик аянчли оқибатларга олиб келганлиги маълум. Шунга қарамай, асл моҳияти билан ғоявий ва бадий баркамол асар яратиш деганда, умуминсоний туйғуларни тушунмоқ лозимлиги назарда тутилганини ҳам эсдан чиқармаслик керак. Афсуски, яхши ниятда бошланган ишлар бора-бора бирёқлама маъно касб этди. Эрк, ҳуқуқ, озодлик, биродарлик, мустақиллик деган тушунчалар бир томонлама ҳаракат қилувчи кўчага айланиб қолди. Хрушчев замонида эса бошлаган шабадаларнинг йўли тўсилди. Биз бугун ўша ҳақиқатлардан тегишли хулосалар чиқаришга бурчлимиз.

Тағин бир одатимиз бор. Ҳаётимиздаги ҳар бир босқични «ўзига яраша» ном билан аташга ҳаракат қиламиз ва албатта, кечаги кунни ёмонлаймиз. Мана ўша босқичлар: инқилоб, фуқаролар уруши, мажбурий коллективлаштириш, қатагон, Улуғ Ватан уруши, тикланиш, яна қатагон... ва ниҳоят турғунлик йиллари... 1981—1985-йиллар шу даврга тўғри келди. Ойномада талай йирик асарлар чоп этилди. Ш. Холмирзаевнинг «Қил кўприк», Мирмуҳсиннинг «Темур Малик», Т. Пўлатовнинг «Бўлак манзилгоҳлар», М. Маҳмудовнинг «Ўлмас қоялар», У. Умарбековнинг «Аризасига кўра» асарлари, Л. Брежнев ва Ш. Рашидов китоблари эълон қилинди.

Афсуски, бадий ижодга «ҳушёр раҳбарлик қилиш» касали тағин пайдо бўлди. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XVI пленумидан сўнг айрим билагон «катталар» ёзувчиларни «тартибга чақириб қўйиш» тенденциясини қайтадан бошладилар. Аҳвол шу даражага бориб етдики, ҳатто Шекспир асарлари таржимасидан «худо» деган сўзни олиб ташлаб, «осмон» деб ўзгартирилди. «Истамбул фожиаси», «Авлодлар давони» сингари бадий бақувват асарлар, ёш ижодкорларнинг кўплаб шеър ва достонлари нашри пайсалга солинди. Инсоф билан айтганда, бундай ҳолат учун журналнинг ўша пайтдаги раҳбарияти, меҳнат жамоаси, таҳрир ҳайъати ва «юқори ташкилотлар»ни айблаш тўғри бўлмайди. Бунақа масалаларда «юқори ташкилотлар»га ваҳимали хабарлар етказадиган, «ҳушёр бўлишга» ундайдиган казо-казо олимлар, нишондор адиллар ва айрим арбобларнинг ҳиссаси катта бўлади.

Яхшиямки, замон ўзгарган, қайта қуриш ва ошкоралик бошланган эди. Бу сафар ижодкорларнинг калласи кетмади, аммо «пахта иши», «ўзбек иши»

МИРМУҲСИН

«Шарқ юлдузи» ойнамасида 1951—1960, 1972—1981 йилларда бош муҳаррир.

Бу даврда:

Парда Турсун. Уқитувчи. Роман. Ҳаким Назир. Кўкорол чироқлари. Қисса. Асқад Мухтор. Опа-сингиллар. Роман. Турғун Пўлат. Ҳикоялар. Иброҳим Раҳим. Ҳаёт булоқлари. Роман. Собир Абдулла. Муқимий. Драма. Уктам Усмонов. Гирдоб. Роман. Мирзакалон Исмоилий. Фарғона тонг отгунча. Роман. Одил Еқубов. Улуғбек хазинаси. Роман. Эркин Воҳидов. Шеърлар. Достонлар. Пиримқул Қодиров. Қора кўзлар. Роман. Уткир Ҳошимов. Нур борки, соя бор. Роман. Омон Мухторов. Йиллар шамоли. Роман. Йўлдош Сулаймон. Субҳидам. Роман. Нешмат Аминов. Ҳикоялар. Дадаҳон Нурий. Осмон устун. Роман. Ойдин Ҳожиева. Келинчак. Достон. Саъдулла Сиев. Ҳикоялар. Султон Акбарий. Шеърлар. Достонлар. Хайриддин Султонов. Ҳикоялар. Тоҳир Малик. Фалак. Қисса. Ҳожиакбар Шайхов. Рене жумбоғи. Қисса. Машраб Бобоев. Раъно. Қисса. Гулчеҳра Нуриллаева. Шеърлар. Абдулла Орипов. Шеърлар. Достонлар. Азиз Абдураззоқ. Шеърлар. Миразиз Аъзам. Шеърлар ва бошқа асарлар эълон қилинган.

деган янги кампания бошланди. Ўзбекистондан 24 минг киши қамоққа тиқилди. 1937-йилда «унсур», «миллатчи», «чет эл агенти», «космополит» деган тамғалар босилган бўлса, 1980-йиллар ўртасида «порахўр», «миллионер», «текинхўр», «боқиманда» деган ҳақоратлар пайдо бўлди. Азият чеккан беғуноҳларнинг гувоҳлик беришларича, жазо усуллари эллик йил аввалгидан деярли фарқ қилмаган. Қарши саратонида бир неча кунлаб сув бермай азоблаш, Москванинг Бутиркасида қиш палласи совуқ камерага тиқиб қўйиш, рецидивистларга айтиб, ҳушдан кетгунча азоблаш удум бўлган. Бола-чақанг, қариндош-уруғинг ҳаммаси қамоққа тиқилади, деб ишонтириш, «керакли хужжат»га қўл қўйдириб, кесиб юборишлар оддий ҳол бўлган.

Ойлаб эмас, йиллаб суд ҳукмини кутган, ит азобига йўлиққан одам хатини ўқисангиз, бир титрайсиз. Қийноқларга чидолмай ўз дўсти устидан ёзилган бўҳтонга имзо чекканларнинг дил фарёдини ўқисангиз, икки бор титрайсиз. «Эринг гумдон қилган», «аканг яширган», «отанг сув қилган» миллионларни топасан деган зуғум билан хўрланган хотин додини, ука фарёдини, ўғил-ноласини эшитсангиз, уч бор титрайсиз!

Уйлаб қоласиз, бу қандай гапки, бутун бошли халқ «жиноятчи»га чиқарилса! Бу қандай халқки, беғуноҳ одам зулм қурбони бўлаётганини кўриб туриб, ўзини чеккага олса?!

Тўғри, бу сафарги қатағон 37-ва 50-йиллардагидан бирмунча фарқ қиларди. Жазоланганлар орасида қўшиб ёзувчилар ҳам, давлат ва халқни талаган «бойваччалар» ҳам бор эди. Қолаверса, бу сафар эллик йил аввалгига ўхшаб оломон кўчага чиқиб «Халқ душмани Акмал Икромовга, Файзулла Хўжаевга ўлим!» деб чинқирмади. Ҳамма ин-инига кириб кетди. Натижада қанча беғуноҳларнинг қисмати чил-чил бўлди. Бунга хоҳлаганча мисол келтириш мумкин. Мана ўшандай хатлардан бири.

«Мен Гдлян тили билан айтганда айбдор, порахўр, давлат мулкига хиёнат қилувчи группа раҳбари, қўшиб ёзувчи, давлатни алдовчи фирибгар, ҳуллас Андижон районидаги «Ямбол» совхозининг собиқ директори, қишлоқ хўжалик фанлари номзоди Ражабов Салимжонман. Мени «пахта иши»дан кам бўлмаган «сут иши»да айблаб. Ўзбекистон Жиноят кодексининг 119 прим моддаси билан қамоққа олдилар. (Гўё 1983 йилдаги «қўшиб ёзиш»

АСҚАД МУХТОР

«Шарқ юлдузи» ойнамасида 1961—1965 йилларда бош муҳаррир. Бу даврда:

Мақсуд Шайхзода. Мирзо Улуғбек. Драма. Ҳамид Ғулом. Машғал. Роман. Иззат Султон. Номаълум киши. Драма. Улмас Умарбеков. Севгим, севгилим. Қисса. Т. Қашбергенов. Сўнги ҳужум. Роман. Сарвар Азимов. Қонли сароб. Драма. Саид Аҳмад. Уфқ. Роман. Саида Зуннунова. Одамлар орасида. Қисса. Рамз Бобоҷон. Лўлилар. Драма. Шароф Рашидов. Қудратли тўлқин. Роман. Шукрулло. Хатарли йўл. Достон. Шўҳрат. Балладалар. Барот Бойқобилов. Шеърлар. Жуманиёз Жабборов. Шеърлар. Анвар Эшонов. Шеърлар. Сайёр. Даҳрий. Достон. Хайриддин Салоҳ. Шеърлар. Эркин Самандар. Шеърлар. Абдулла Шер. Шеърлар ва бошқа асарлар эълон қилинган.

учун, 1988 йилда қамоққа тикдилар). Аввал қамалиб кўрмаганим учун 119 прим модда нималигини билмас эдим. Маълум бўлишича, бу — ўлим жазоси деган гап экан! Судландим. 123 гувоҳдан 83 киши қатнашди. Уларнинг кўпини танимайман. Фақат шуниси аёнки, 83 гувоҳдан биронтаси мени айбдор деб ҳисобламади. Аксинча, давлатнинг бир сўм пулини ҳам суиистеъмол қилмаганлигимни айтишди. Шу тариқа мени ва иккита шеригимни ойликдан йигирма фоиз босиб қолиш шарти билан икки йил жарима тўлашга ҳукм қилдилар. Алам қиладигани, йигирма беш йиллик партия стажимдан айрилдим. Ҳозир ўликманми, тирикманми, билмайман. Нима бўлганда ҳам «судланган» деган тамға олдим. Ешим эллик бешга борди. Болачақаларимнинг кўзига қандай қарашни билмайман! «Сут иши» бўйича совхоздан ўн уч киши айбланган эди. Ушандаёқ мен айтган эдим: агар гуноҳим бўлса ҳаммаси учун мени жазоланглар, деган эдим. Шулардан ҳар қалай уч киши жарима солиш шарти билан «судланган» бўлиб қолдик. Ўттиз йил бадалида марказий Фарғона чўлларини ўзлаштиришда қатнашган эдим. Чеккан азиятларим эвазига олган «мукофотим» шу бўлди. Бирон жойга шикоят қилай десам, «ёзувчи», «ифвогар» деган янги тамға босишларидан кўрқаман».

Бир қарашда бу гапларнинг адабиётга даҳли йўқдек кўринади. Шундаймикин? Модомики адабиёт ҳаёт кўзгуси экан, ёзувчи эса халқ виждони экан, у халқ бошига тушган фожиага томошабин бўлиб туриши мумкинми? Турғунлик деб аталмиш йиллар фожиаси, уларни келтириб чиқарган илдиз ва омиллар, «ўзбек иши» деб аталмиш ҳаром-хариш кампания ҳақида асарлар ёзилмоқда. Аммо улар ҳали жуда оз...

...Етмишинчи йилларнинг иккинчи ярми ва саксонинчи йилларда адабиётга тағин бир янги авлод кириб келди. М. Муҳаммад Дўст, Н. Қобул, Э. Аъзамов, Х. Султонов, Х. Дўстмуҳаммад, Ҳ. Шайхов, Т. Мурод, Ш. Бошбеков, А. Обиджон, А. Дилмуродов, Ғ. Ҳотамонов, А. Аъзам, Ш. Отабоев, М. Мирзаев, Н. Отахонов, Н. Боқий, О. Отахонов, Э. Усмонов, Р. Раупов, А. Саидов, Н. Арслонов, Н. Эшонқулов, Ш. Бўтаев, А. Абдувалиев, Н. Норқобилов, М. Ҳазратқулов, Н. Норматов, А. Жўраев, Б. Муродалиев, Ғ. Раҳмон каби носир ва драматурглар, М. Солиҳ, Ш. Раҳмон, А. Шер, У. Азимов, Х. Даврон, И. Отамуродов, Т. Мирзо,

ҲАМИД ҒУЛОМ

«Шарқ юлдузи»да 1965—1971 йилларда бош муҳаррир. Бу даврда:

Уйғун. Парвона. Драма. Чингиз Айтматов. Алвидо. Гулсари. Қисса. Ойбек. Улуғ йўл. Роман. Шухрат. Олтин зангламас. Роман. Носир Фозилов. Қиссалар. Учқун Назаров. Ҳикоялар. Эркин Воҳидов. Чароғбон. Достон. Назир Сафаров. Қўрган-кечирганларим. Қисса. Туроб Тўла. Қизбулоқ. Драма. Зулфия. Баҳор шамоллари. Шеърлар. Юсуф Шомансур. Қора марварид. Роман. Абдулла Орипов. Шеърлар. Турғун Пўлат. Ҳикоя ва очерклар. Озод Шарафиддинов. Йиллар ва йўллар. Мақола. Умарали. Норматов. Мақолалар. Норбой Худойбергандов. Мақолалар. Иброҳим Ғафуров. Мақолалар. Матқуб Қўшжонов. Мақолалар. Салоҳиддин Мамажонов. Мақолалар. Хусниддин Шарипов. Достонлар. Рауф Парфи. Шеърлар. Зоҳир Аълам. Ҳикоялар. Омон Матжон. Шеърлар. Достонлар. Муҳаммад Али. Шеърлар ва бошқа асарлар эълон қилинган.

Т. Содиқова, С. Воҳид, Ш. Қурбон, С. Саййид, М. Кенжабоев, М. Юсуф, А. Кўчимов, Қ. Раҳимбоева, Э. Муҳаммад, М. Улуғова, М. Муродова, И. Тўхтамишев, З. Мўминова, С. Салимов, М. Абдулҳаким, А. Қутбиддин У. Қўчқор, Й. Эшбек, Т. Жўра сингари шоирлар ҳамда сўнги йилларда илк китоблари билан ўқувчи қалбидан жой олаётган Э. Шукуров, А. Саид, Я. Тоғаев, Ю. Жумаев, Ф. Камолова, Ҳ. Аҳмедова, З. Мирзаева, З. Раҳимова, И. Нормуродова, М. Ражаб каби ёшлар қайта қуриш ва ошкоралик руҳига мос асарлар яратмоқдалар. Улар ижодида сўз сеҳри ва қадрини ҳис этиш, бадииятни бош мезон даражасига олиб чиқиш сезилади. Табиийки, ёш қаламкашлар ижоди ютуқ ва камчиликлардан холи эмас. Лекин изланишлар давом этаётгани кишини ҳамшиша қувонтиради. Ойномада танқид ва публицистикада ҳам жиддий сифат ўзгаришлари рўй бермоқда, И. Ҳаққулов, Ҳ. Болтабоев, Р. Қўчқоров, М. Қаршибоев, Я. Қосимов, М. Жуманов, Ш. Ризаев, А. Улуғов, М. Сатторов, С. Аҳмедов, М. Намозов, А. Жабборов, С. Мелиев, А. Отабоев, Р. Иброҳимова, С. Олимов, М. Имомназаров, Ш. Турдимов каби мунаққидлар, М. Абдуллаев, М. Хидир, И. Хушев, Е. Хўжамбердиев, К. Баҳриев, Қ. Очилов, М. Муродов, Ф. Қиличев, О. Жуманазаров, Ш. Нуралиев, Н. Раҳматов, А. Эгамназаров, Ш. Каримов, Қ. Дўстмуҳаммад, О. Худойбергандов, М. Ҳасанов, А. Ҳайдаров, Қ. Собиров сингари публицистлар ижоди бунга мисол бўла олади.

«Шарқ юлдузи» саҳифаларида сўнги тўрт-беш йил орасида босилган асарлар ҳақида алоҳида тўхталиб ўтиш шарт бўлмаса керак. Бугунги китобхон уларни яхши билади. Фақат ойномадаги баъзи асосий йўналишлар тўғрисида икки оғиз фикр айтишга журъат қиламиз.

Энг муҳими — ойномага четдан бўладиган буйруқ ва тазйиқлар, «ғам-хўрликлар», «оталарча маслаҳат бериш», «йўлга солишлар»га чек қўйилди. Қалам аҳлининг хийла эркин нафас олишига, кўнглидагини айтишига имконият яратилди. Ўз навбатида «Шарқ юлдузи» адабиётимизда пайдо бўлган, ял этган бирорта асарни эътибордан четда қолдирмасликка, унинг ким томонидан эмас, қандай ёзилганига қараб баҳолашга ҳаракат қилипти. Ойнома саҳифаларида етук адиллар қатори ҳар йили ёш қаламкашларнинг юз-юз эллик атрофида асарлари — шеър ва достонлари, ҳикоя ва қиссалари, драмалари,

ҲАФИЗ АБДУСАМАТОВ.

«Шарқ юлдузи» ойнамасида 1981—1983 йилларда бош муҳаррир. Бу даврда:

Азиз Абдураззоқ. Шеърлар. Усмон Азимов. Шеърлар. Жуманиёз Жабборов. Куёш юрти. Достон. Жамол Қамол. Шеърлар. Шавкат Раҳмон. Шеърлар. Муҳаммад Солиҳ. Шеърлар. Ҳалима Худойбердиева. Шеърлар. Суннатилла Анорбоев. Сузиб борар архарлар. Қисса. Л. И. Брежнев. Эсдашқлар. Абдуқаҳҳор Иброҳимов. Бу замон ўғлони. Драма. Тоҳир Малик. Чорраҳада қолган одамлар. Қисса. Расул Раҳмонов. Очерқлар. Темир Пўлатов. Бўлак манзилгоҳлар. Қисса. Шукр Холмирзаев. Қил кўприк. Роман. Эркин Носиров. Ҳикоялар. Мамадали Маҳмудов. Улмас қоялар. Роман. Худойберди Тўхтабоев. Йиллар ва йўллар. Роман. Шукрулло. Жавоҳирот сандиги. Нурали Қобул. Яшаш учун кечикма. Қисса. Саъдулла Кароматов. Сўнги бархан. Роман. Усмон Азимов. Шеърлар. Эркин Аъзамов. Ҳикоялар, қиссалар. Мирзо Кенжабоев. Шеърлар. Хайриддин Султонов. Ҳикоялар. У. Хошимов. Дунёнинг ишлари. Қисса. Амирқул Пўлканов. Шеърлар. Муҳаммаджон Хайруллаев. Ҳикоялар ва бошқалар эълон қилинган.

публицистик ва танқидий мақолалари босилмоқда. Журналда жаҳон ва қардош халқлар адабиётининг яхши намуналарига кенг ўрин берилмоқда.

70 йил мобайнида камситиб келинган адабий ва маданий меросимиз ниҳоят, халққа қайтариб берилмоқда. Кураш ва тортишувлар билан ўқувчиға етиб борган Қуръон таржамаси, «Темур тузуклари», «Дулбаржин», «Ўғузнома», А. Яссавий ҳикматлари, М. Кошғарийнинг «Яхши кишилар одоби», Вамберининг «Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи» асарлари, профессор Б. Қосимов таҳририда «Асп садолари» рукни остида босилаётган шеърлар бунга мисол бўла олади.

Туркистон ўлкасининг чор Россияси томонидан ваҳшийларча босиб олинши ва мустамлакага айлантирилиши ҳақидаги бор ҳақиқатни айтиш вақти етди. Баёнийнинг «Шажараи Хоразмшоҳий», Ҳ. Зиёевнинг «Чоризм истилоси», Фозилбекнинг «Дукчи эшон воқеаси», А. Авлонийнинг «Афғон дафтари» асарлари, Верешчагин хотиралари мухлисларда катта қизиқиш ва ҳаяжон уйғотгани бежиз эмас.

Бугун қайта қуриш замони яратган ошкораликка шукроналар айтиб ва бир халқни иккинчи бир халққа асло қарши қўймаган ҳолда шуни таъкидлаймизки, ўз орамиздан чиққан айрим имонсиз «олим»лар ишонтирмоқчи бўлганидек Туркистон ҳеч қачон Россияга ўз ихтиёри билан қўшилган эмас! Подшо Россияси Ўрта Осиёни куч билан, қон билан босиб олган. Ўрта Осиёда инқилоб арафасида бор-йўғи икки фоиз аҳоли саводли эди, деган гап ҳам ёлғон. Уша паллада вояга етган аҳолининг қарийб учдан бир қисми ўқиш ва ёзишни билган.

37-йилларда қатағон қилинган қаламкашлар ва уларнинг асарларига кенг йўл очиш — табиий зарурат. Шу боисдан, Чўлпон, шеърлари, «Кеча ва кундуз» романи, Фитратнинг «Абул Файзхон», «Ҳинд ихтилолчилари», Беҳбудийнинг «Падарқуш» асари, Тавалло шеърлари «Шарқ юлдузи»да биринчилар қатори замондошларимизга етказилганлиги ўқувчиларни мамнун қилди. Бу аъна давом этади.

Фуқаролар уруши, «босмачилик» деб аталмиш халқ ҳаракатининг туб омиллари, 50-йилларда рўй берган навбатдаги репрессия ва кунги кеча бўлиб ўтган «пахта иши» ўзининг ҳаққоний баҳосини олмоғи ва бадий ифодасини топмоғи лозим. Бу жиҳатдан С. Аҳмаднинг «Қўрқув салтанати» суҳбати,

ПИРМАТ ШЕРМУҲАМЕДОВ.

«Шарқ юлдузи» ойнамасида 1983—1985 йиллар бош муҳаррир. Бу даврда:

Мирмуҳсин. Темури Малик. Роман. Улмас Умарбеков. Аризасига кўра. Драма. Шухрат. Дўстимнинг ўғли. Драма. С. Абдулла, Ҳ. Олимжон, Н. Погдин. Ўзбекистон қиличи. Драма. Мақсуд Қориев, Спитамен. Роман. Асқад Мухтор. Чорраҳа. Қисса. Йўлдош Шамшаров. Ер томири. Қисса. Шекспир. Макбет. Драма. Фарҳод Мусажонов. Ҳикоялар. Рауф Парфи. Шеърлар. Маъруф Жалил. Шеърлар. Ҳусниддин Шарипов. Шеърлар. Турсунбой Адашбоев. Шеърлар. Муҳаммад Али. Шеърлар. Омон Матжон. Қаққуш қичқирғи. Достон. Муроджон Мансуров. Мангу жанг. Роман. Мурод Муҳаммад Дўст. Ҳикоялар. Қиссалар. Эркин Аъзамов. Ҳикоялар. Тоғай Мурод. Ойдинда юрган одамлар. Қисса. Анвар Обиджон. Шеърлар. Хуршид Даврон. Шеърлар. Муҳаммад Солиҳ. Шеърлар. Абдусайд Кўчимов. Шеърлар ва бошқа асарлар эълон қилинган.

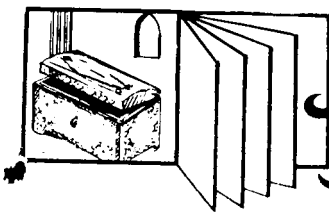
Н. Боқийнинг «Қатлнома» қиссаси, «Босмачилик: ҳақиқат ва уйдирма» давра суҳбати бу йўлдаги дастлабки ҳаракатлар деб баҳоланмоғи лозим.

«Шарқ юлдузи» замонамизнинг долзарб масалаларига фаол аралашиб, ўқувчилар қалбига янада чуқурроқ кириб боришга ҳаракат қилмоқда.

Табийки, журналнинг бугунги фаолиятида ҳам ўзига яраша фазилат ва камчиликлар бор. Барча юмушлар амалга ошди, босилаётган ҳамма асарлар бадий баркамол дея олмаймиз. Бироқ инсон яхши умид билан яшамоғи лозим. Бу борада ойнама меҳнат жамоасига Ёзувчилар уюшмаси, таҳрир ҳайъати, 700 нафардан ортиқ Ўзбекистон адиблари, минглаб ўқувчиларимиз кўмаклашадилар, деб ўйлаймиз.

Шундай қилиб, «Шарқ юлдузи» 60 ёшга чиқди. Жумҳурият раҳбарияти, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети ушбу санани маданий ҳаётимиздаги катта воқеа сифатида нишонлашга алоҳида урғу берганлиги қувончли ҳолдир. Айниқса, «Шарқ юлдузи»нинг тўйи буюк Навоий йилига, ҳазратнинг муборак 550 ёшига мос келаётганида нурли бир рамзийлик бордек кўринади. Алишер Навоийнинг руҳи-поки «Шарқ юлдузи»ни, унинг юзлаб муаллифлари ва юз минглаб ўқувчиларини оқ юиб, оқ тарайди, эзгу орзуларини қўллаб-қувватлайди, деб умид қиламиз.

Ўткир ҲОШИМОВ,
ойнома Бош муҳаррири

Меросизми Ўрганиши

«САЙҲА» ҚИСМАТИДАН ЛАВҲАЛАР ЁКИ ШОИР ФИТРАТ ҲАҚИДА

Абдурауф Фитрат 1929 йилда Ж. Бойбўлатовга ёзган очик хатида шундай фикр келтиради: «Бизда болалар орасида «Кўзим кўрмайдир» деган бир ўйин бор. Бир боланинг кўзини қаттиқ боғлашгандан кейин у қўлига узун бир таёқ олиб ўртада туради. Болалар унинг оёғини чолмоқ учун атрофида ҳужум қиладилар. Таёқли бола таёғини кўтариб, «кўзим кўрмайдир» деб тез-тез айлана-берадир, таёқ кимга тўғри келса, шунга тегадир. Мақолани ёзганда сизнинг қаламингиз ҳам кўзи кўрмас боланинг таёғига ўхшаган: айланган, айланган, ким тўғри келса, шунга теккан, орада менинг китобим унутилган, жуда оз ўрин олган.» («Қизил Ўзбекистон», 1929 й., 15—16 сентябрь). Бу парча етук олим ва адиб, драматург ва мақоланавис Фитратнинг шоирлик ижоди ҳақида тушунча беришга даъво қилмаса-да, шоирга бўлган 20-30-йиллардаги муносабат ҳақида етарли тасаввур уйғотади. Нафақат Фитрат, балки XX аср ўзбек адабиётининг Бехбудий, Чўлпон, Қодирий, Усмон Носир каби баркамол вакиллари ҳам шундай «кўзим кўрмайдир» усулида ур тўқмоқ бўлгани ҳеч кимга сир эмас. Фожиа шундаки, адабиёт равнақида ким кўпроқ ҳисса қўшаётган бўлса, таёқ кўпроқ ўша адибнинг бошида синган.

Фитрат талабалик йилларидаёқ «бир девон бўлишга арзирли» (С. Айний) шеърлар ёзиб улгурган. «Мишмар» тахаллусини қўлларди. Интибоҳ давридин олдин ҳам ғазал ва қасидалар ёзган бўлса-да, аммо уларда бугунги шеърлариникига сайқал, ёниш ва куйиш учрамас эди.» (Садриддин Айний. Намунаи адабиёти тожик. М., 1926). Фитрат шеърларининг ўз юртида нашр этилишига Амир Олимхон руҳсат бермагач, бу тўплам ҳижрий 1329 (мелодий 1910) да Истанбулда «Сайҳа» («Чорлов») номи остида талаба-шоирнинг ўз ҳисобидан босилган эди. Истанбул дорилфонуни кутубхонасида сақланаётган бу тўпламнинг муқовасига «Фитрат. Сайҳа. Миллий шеърлар» деб ёзилган бўлиб (форс тилида, араб алифбосида), ундан танлаб олинган ўндан ортиқ шеърлар «Садойи Туркистон» газетасининг 1914 йил июль ойи сонларида эълон қилинган. Бу шеъринг асарларининг ҳар бандидан кейин турк тилида унинг мазмуни ҳам баён этилган. Масалан:

**Бозам ба шеър ўфтода ҳавойи гўристон,
Пар мизанад дилам, яғзойи гўристон.**

(Бошимга йиғлаш ҳавоси тушди — қанот урди юрагим йиғи осмонида) каби.

Турк олими Маҳмад Саройнинг таъбирига кўра, «Истанбулга келиб туркчи миллиятпарвар бўлган Фитрат» форсий шеърлариники-да турк олами тушунсун учун шу йўлни тутган. Лекин бу тўпламнинг Истанбул нусхасида бундай таржима (мазмуннинг турк тилида берилиши) учрамайди. Ватанпарварлик шеърлари жам этилган «Сайҳа»нинг ўзинигина эмас, балки уни ўқиган кишиларни ҳам Россия ҳукумати таъқиб қила бошлайди. Туркистон генерал-губернатори газетанинг бу сонларини ман қилиш билан қаноатланмай, тез орада уни ёпиб қўйган. Сабоби, «бу шеърларда Бухоро мустақиллиги ғояси ёрқин миллий шаклда биринчи марта ифодаб берилган эди.» (Ф. Хўжаев. Бухородаги инқилоб ва Ўрта Осиёнинг миллий чегараланишига доир. Танланган асарлар. 4-томлик, 1 т., 1978, 98-бет). Бу асарлар тақиқлаб қўйилганига қарамай, Россия турклари орасида (Қрим ва Қозон турклари), Ғарбий Туркистон, Эрон ва Олмония каби мамлакатларда кенг тарқалди, жамиятнинг ҳамма табақалари орасида қизиқиш билан ўқилди.

Фитрат шеъринг асарлари ҳақида фикр юритганда, ёлғиз форсча назмдан тартиб берилган «Сайҳа»нинг таснифи билан чекланиш ноҳолисик бўлади. Чунки, шоирнинг ўзбек тилида битилган кўпгина шеърлари 20-йилларда вақтли матбуот саҳифаларида, «Инқилоб», «Қизил қалам» мажмуаларида эълон этилгани ўқувчиларга маълум. 1922 йили нашр қилинган «Ўзбек ёш шоирлари» тўпламидан эса шоирнинг ўндан ортиқ шеъринг асари жой олган. Бундан ташқари, «Ҳинд ихтилолчиларининг Берлин нусхасида (1923) Фитратнинг «босилган ва босилмоқда бўлган» асарларининг рўяхати келтирилиб, унда шоирнинг эълон қилинмаган туркча шеърлар китоби «Учқун» ҳақида маълумот берилади. «Абулфайзхон» фожиасининг Москва нашрида шоир Фитратнинг «Учқун» шеърлар китоби сотувга чиққани (ҳатто китобчанинг нархи ҳам кўрсатилган) хабари келтирилади. Бирок, бу тўплам на Москва, на Ленинград кутубхоналарида, на хорижда, на шоирнинг ўз юртида сақланаётган асарлари орасида шу кунгача учрамади.

Бу кичик мулоҳазада Фитрат шеърятининг асосий хислатларидан баъзиларини айтмасак бўлмас. Фитрат шеърятини, айниқса, унинг лирикиси (шоирнинг ўз тилида айтганда, «рубобий шеърлари») нафис ва буюк Шарқ шеърятининг бор гўзалликларидан тўйинган, уни ўзига хос суратда ичдан янгилашга камарбаста шеърлардан таркиб топганини сезмаслик мумкин эмас, Фитрат адабиётшунос олим сифатида Шарқ шеърятининг жозиб хислатларини ақсарият илмий асарларида таҳлил этган бўлса, шоир сифатида шеърларида ўша жозибанинг ўз замонидаги нозик товланишларини кўрсата билди:

**Чолғи қили сенинг нозли тирноғинг-ла титраркан,
Умидимни қоплаб турган қора бўлут йиртилсун!**

20—йилларнинг аёвсиз танқидчиларидан бири Абдурахмон Саъдий «Беҳбудий ва унинг теграсига йиғилган шоирлар» мақоласида («Туркистон», 1923) шоир Фитратнинг ўзбек шеърляти ривожига қўшган улуши ҳақида гапириб, «ҳозирги ўзбек шеърлятида Фитратнинг хизмати унинг тили ва услубида кўринади, у шеърлятда араб ва форс сўзларига йўлни беркитди, ўзбек шеър тузилишининг ривожланиш йўлларини белгилай бориб, кўпгина ёш шоирларни ўзининг услуби ва тили билан эргаштира олди, атрофига ёш шоирларни тўплаб, уларга тил ва услуб ёғидан йўл кўрсатмоқдадир», деб ёзганди. Олмонияда яшаб, ижод этаётган ўзбек олими Темур Хўжа ўғли Измирда чоп этилган «Ўзбеклар ва ўзбек адабиёти» деб аталган ишида: «Ҳижо вазли ва тўртликлардан қурилмиш чоғдош ўзбек шеърининг бошланмасинда рус адабиётининг еткиси (таъсири) чўх оздир... Чоғдош ўзбек шеърининг галишмасинда (вужудга келишда) Абдурауф Фитратнинг 1918 йилинда кўрмиш ўлдўғи «Чиғатой гурунги» одли ёзарлар (ёзувчилар) бирлигининг қаткиси (нафи) буюк ўлмишдир» деб, Фитратнинг бармоқ вазни тараққиётига қўшган амалий ҳиссасини ўринли кўрсатади. (Қардош турк адабиётлари. Доктор Темур Хўжа ўғли. Ўзбеклар ва ўзбек адабиёти. Измир, 1988, 55-бет. Турк тилида).

Фитратнинг турк тили ва адабиёти равнақидаги хизматини кўпгина етук олимлар, жумладан, Аҳмад Заки Валиди Тўғон, Зиё Кўкалп, Боймирза Ҳайит, Маҳмад Сарой кабилар ўз илмий ишларида зикр этганлар. Бу манбаларда Фитрат драматург ва олим, носир ва мақоланавис сифатида тилга олиниши баробарида унга доим «шоир» сифатлаши қўшиб айтилганки, бу Фитратга шунчаки шахсий муносабатнинг белгиси бўлмай, унинг ижодидаги шоирлик истеъдодига алоҳида ҳурмат назари билан қаралганликларининг аломати ҳамдир. Фитрат «Шоир» номли шеърини «Эмиш...шоир севгилисига ёзган бир ёзувда қайгуларини тўкмиш, Сўзларининг энг охирида ондин Руҳи учун оз кўмак истамиш», дейди ва «маъшуқидан марҳаматли бир кўмак кўрмай», шеърхонларга-да мурожаат этиб, унинг «инграб турган жонини қўллагайлар, бир оз кўмак эткайлар», деб ўтинади. Умид қиламизки, шоир Фитратнинг қарийб етмиш йилдан кейин қайта эълон этилаётган шеърлари, ўқувчилари—Фитрат ижодининг ихлосмандлари «кўнглини кўтармак-чун» ёрдам беради ва уларни «башарият дунёси кўклари сари юксалтгани» талпинади.

Абдурауф Фитрат

ШЕЪРЛАР

Бир оз кул!

Кўз ёшларим букун тагин оқадими?
 Қизил гулим бошқаларга кулар-да.
 Қизил гулим борлиғимнинг султони,
 Жоним сенинг хаёлингга кучайди.
 Юрагимнинг энг қимматли армони,
 Нечук менга марҳаматинг озаиди?!
 Икки кўзим, малак юзим, севгилим,
 Жонлар сенинг юзгинангдан айлансун.
 Қизил гулим, қора кўзим, тилагим,
 Дунё сенинг боқишингдан ўргулсун.

Ёвуз ёрим, юзингга ҳеч боқолмам,
 Кўнгил дардин оёғингга тўқолмам.
 Тупроқ каби йиқилмишам йўлингга,
 дея олмам.
 Истар эрсанг менга келиб гапурма,
 ёнимда ҳеч ўтурма!
 Елғуз йиғлаб узоқдан турғонимни
 Кўрганингда марҳамат эт, бир оз кул!

Аччиғланма деган эдинг

*(Умидсизлик ханжари билан яраланган
 бу юракнинг энг сўнги армуғони)*

Эрка малак аччиғланмам сенга;
 Учирсанг-да кўкка юрак кулин:
 Аччиғланмам сенга нозли қуёш;
 Ёндирсанг-да умидимнинг гулин.
 Борсун, ёнсун умидимнинг гули,
 Кўкка учсун юрагимнинг кули.
 Сўлсун руҳим, борлиғим-да битсун.
 Ўқсиз кўзнинг ёши каби ишқим
 Тупроқ узра тўқулсун-да, кетсун.

Тилакларим, армонларим, шеърим,
Кўмилсунлар, керакмаслар менга.
«Ҳаёт» деган қопқон борсун;
Парчалансун, битсун, йўқолсун.
Бироқ, сен...—ким; хаёлингга руҳим
Толпинадур — яша, бор, йўл тутош.

Ишқимнинг тарихи

(... га)

Кўп кунлар сендан узоқда, мен ёлғиз ўртана қолдим,
Ёғдирдим икки кўзимдан ёмғурдек қонли оловлар.
Ёнмишди кўнглим ўти-да, тек сендан ўзга тиловлар,
Ишқингнинг қайғуларини жон янглиғ бағрима солдим...
Лекин сен, ай, юрагимнинг бирдан бир севгилич ёри,
Кўркамлик боғчаларинда сезмасдан қайғуларимни булбулдек
сайраб учардинг.

Кўкларнинг хонига ўхшаб — кимларнинг ўртаганини
Билмасдан ердагиларнинг дунёсин нақ ёритардинг.
Қолдиқча бўйла хабарсиз ишқимдин, жон чечагим, сен
Кўнглимнинг туйғулари-ла, шоирлик сезгуларимни
Бу йўлдан ўтга солардинг, бир қўлдан ерга урардинг,
ҳам йўқ этардинг
фикримнинг тўплаганини.

Тун, кунлар йиғлаганимнинг асири бўлса керакким:
Сен энг сўнг менга ёндошдинг, руҳимни ўйната қўйдинг,
Чексиз бир тонг чироғи-ла сургунлаб кечаларимни,
Юлдузли йўлларни бирдан шеъримнинг олдига очдинг...

Яна ёндим...

Юрагимнинг қалин, қизғин олови-ла қайнаган
Кўз ёшларим! Қайдасиз?!
Куним каби узун, қора шу кечада кутиб мени
Эришмадим сира сизга... Нега бўйла қочасиз?!
Нечун мени сабабсизча унутдингиз? Айтингиз?
Ўтинамен... ялинамен... қочмангиз, қайтингиз!
Яна бутун борлиғимнинг негизлари емирилди,
Умидимнинг кўп чидамли тираклари йиқилди,
Хаёлимнинг тотли, чучук соатлари бутунлай
Узоқлашиб кетди мендан!.. Тўсиб турар йўлимни.
Умидсизлик қайғулари, тонғи отмас бу тундай
Ўлим даҳи қутқарғали келиб тутмас қўлимни.
Кеча унинг нур тенгизи бўлган гўзал манглайин
Толғаланмиш кўргач мен.

Ер юзида борлиғимни кўрсатмакдин уялдим,
Ютдим бутун қайғуларнинг, мотамларнинг оғусин.
Жон тортғуси бўлган кўзи оғир, нозли сўзларди,
Бир оз бурун чоғир ичкан париларга ўхшавди.
Биламан нечун ўйларди!..
Каъба узра айланғувчи кўгарчиндек¹ юрагим
Соатларча шул кўзларнинг теграсида айланди.
Бироқ у,
Менга сира боқмади.
Йиғладим,
Кулдим,
Ялиндим,
Тушундим.

¹ Кўгарчин — кабутар

Биртаси ҳам меъзожига ёқмади,
Йиғла, бир оз ўқсузланган тилагим,
Мен ҳам сендай бахтсизликка тутундим.
Умидсизлик ора тушиб йўқсул жоним ўртанди.

Парча

Ур, ур!.. Сенинг тирноқларинг нозли, нозли ўрдикча¹,
Юрагимнинг битиб қолган яралари очилсун!
Чолғи қили сенинг нозли тирноғинг-ла титраркан,
Умидимни қоплаб турган қора булут йиртилсун!

Ўқитғувчилар юртига

Орқадошлар² тўпланмайлик жангли ўйин йиққали,
Эл кўзини олғон қоронғу пардаларни йиртқали.
Бир эрурмиз маърифат арслонлари, илм эрлари,
Тўпланайлик, туринг, элға тўғри йўллар очқали.
Эллари маҳвдан қутқарон илм эрур,
Бизлари ҳам бу кундан ўзи қутқарур.

Биз эрурмиз элнинг инсонлик қонин қайнатғучи,
Турк арслонин ўринсиз уйқудан уйғотғучи,
Маърифат байроғи остида йиғилдик барчамиз,
Ким, бўз отларда ҳақ йўлларин кўрсатғучи.
Эллари маҳвдан қутқарон илм эрур,
Бизлари ҳам бу кундан ўзи қутқарур.

Ҳайданг, ўрток, қутқарайлик жаҳлидан туронлари,
Ерутайлик маърифат нури-ла Туркистонлари,
Илм ўчоғида етишган эр-йигитлар, тўпланинг,
Қочирайлик жаҳл урдусин, очайлик онглари.
Эллари маҳвдан қутқарон илм эрур,
Бизлари ҳам бу кундан ўзи қутқарур.

АНД

не

не

Қор

Кучсиз, титроқ, оппоқ, кичик томчилар,
Турмай, тинмай тупроқ уза ёғадир.
Ел бизларни, билмам, нечун қамчилар?!
Кўкларда ҳам аёзликдан оқарган
Бир кўз борми, ким ёши,
Бизнинг алам, ўлим билан суғорилган
Еримизнинг кўчигига оқадир?!
Бу кичкина, ўксуз, оппоқ бебақлар —
Уча, уча етмай қолган тилақлар
Эскан елнинг қўлларига ўзини
Ташлаб қўяр, борлигини унутур.
Ҳеч узмайин юқоридан кўзини
Титраб-титраб, қора ер узра тошар!

Тушгач, тун тушканлардай топталар...
Теккан ерин билмай босган оёқлар,
Пичраталар, бунинг оппоқ бетини.
Босган изин кўрмай ўтган туёқлар,
Топтаб-топтаб, оҳ...айтолмам кетини...
Яна бир кун, кўк кўкрагини очиб,
Кула-кула бу онлар сари боққанда,
Яна бир кун, қизлар каби табиат,
Қулоғига олтин ҳалқа таққанда,
Бунлар бутун пичронлардан айрилиб,
Кўклар сари қараб учиб кетадир.
Яна учиш, яна ўйин, яна эрк,
Оҳ... у кунлар!..

Нашрга тайёрловчи:
филология фанлари номзоди
Ҳамидулла БОЛТАБОВ

¹Урдикча — тилимга маъносида.

²Орқадошлар — биродарлар.

Чўлпон

Вайронлар орасидан

(Андижон — Уш — Жалолобод)

Эрталаб, азон вақтида жўнамоқчи бўлиб ётқон эдим.

Энг қизғин уйқуда вақтимда уйғотдилар. «Тур, аравакашлар келиб, қараб туриб-дурлар» дедилар.

Уйқусирамадим, ирғиб ўрнимдан турдим. Наридан-бери, чала-чулпа бет-кўзни ювуб, апил-тапил кийимларимни кийдим-да, ташқарига чиқдим.

Қоронғи, хийла қоронғи эди. Қоқилиб-тиқилиб пиллапоядан тушдим. Орқамдан чироғ кўтариб онам келди, кўчага чиқдик.

Тўрт арава — ўзимизнинг девсифат аравалар кўчанинг ўртасига тўхтагонлар эди. Шу оғир, шу бўшанг, шу лавашоқ аравалар билан олти тош (48 чақирим) йўл босмоқ! Уҳ-ҳў! Янги руҳ ва эски тил билан «таваккал»ни айтиб аравага ирғидим.

Чиқир-чуқур... арава кўзғолди...

Арава кўзғолиб, унинг доираси бемалол уч қулоч келатурғон ҳайбатлиқ ғилди-раклари 5—10 матта айлангунча, онам бечоранинг хира чироғи бизни узатмоқда давом этар эди. Мундай қоронғи бир кечада, ёлғиз ўзум, тонимоғон кишилар билан кимсасиз вайрон йўлга чиққаним учун кўрқишдан ҳам холи эмасман, лекин хира чироғнинг кучсиз ёруғлари билан бир мунча жойғача кузатиб қолғон онам, оналарга махсус шафқати, муҳаббати билан қандай кўрқувларга йўлуққандур.

Меним ўзим учун унча қиммат бўлмағон борлиғим унинг учун ҳамма нарсадан қиммат эмасми?

Шаҳарнинг чекка жойлариға яқинлашамиз. Неча йиллик ички урушлар билан чарчағон жойнинг даштлардек ёввойилашиб кетган кўчаларида, мушук кўзи қадар бир ёруғлиқ билан ёниб турғон электик фонорлари... орқамизда қолиб борадур. Бир-икки бурулиш билан нафси шаҳарнинг ўзидан чиқдик.

«Пахтақум»нинг 1-зовудининг кет томонидан ўтуб борамиз. Энг ёруқ электик чироғларининг ўткур ёруғлари орасидан гувиллаган товуш келадуру. Бу зовуд парраларининг айланишидан чиққан товуш. Чироқ зиёлари орасидан қорайиб кўрунган кўк, онамиз ернинг қора бағрига ўхшайдуру. Қора бағирлиқ ерни ўйлагондан кейин хаёл кўзлари олдидан кенг бир пахта таласи очиладуру, кенг пахта таласида, маҳшарда тўпланган саллалик мусулмонлардек, оқ бошлари билан бир маҳшар ҳолини олғон пахта дарахтлари — ғўза поялари, ҳақиқатан одам болалари учун ҳақиқий маҳшар манзарасини келтирар! Пахта маҳшари билан пахта зовудининг гувиллаган товуши... ўт билан сув, ўлим билан ҳаёт оҳанглари каби бир оҳанг (гармония) вужудга келтирадуру...

Уша ўртада яна 1—2 та зовуд бор эди, харобага айланган бир неча тери зовуди бор эди, биттасигина соғ қолғон. Арава йўли ниҳоятда оғир, отлар кўб ёмон қийналадурлар, уларни кўзғотиб олиб бориш учун товуш борича қийқирғон, уруниб-сурунғон аравакашларнинг ҳоли ҳам ундан енгил эмас. Аравалар бир неча ерда лойга ботди, кўпайишиб, қийқиришиб юриб чиқардилар. Шу ҳолда, минг нола билан Анжон адириға етдик.

Ҳали, тонгдан дарак йўқ. Қоронғилиқ яна боёғи ранги билан қуюқлашиб, қаймоқлашиб турубдуру. Қоронғилиқ, назарларимда баъзан қоттиғ қуюқлашқондек бўлуб кетарда, кўзимни бир очиб — бир юмуб: «Ёлғон тонг (субҳи каззоб)ми, бу?» дейман.

Адирдан тушуб, Хартум қишлоғига кириб борамиз, Чекарак жойлардағи иморатлар, ҳовлилар бузулгон, бўш, вайрон кўрундилар. Илгари жуда обод бўлгон гузардан қоровул тақтасининг маъюс-маъюс товуши эшитилди. Ёмон, лой йўллар билан Зовроқ қишлоғига ўтдик, ундан Чек қишлоғига етиб, катта адирға чирмаша бошладик.

Қишлоқларда қимирлағон жон йўқ, ҳамма уйқуда, ҳамма хонада жон бор, одам бордек кўрунадур. Лекин, хона жойларнинг бўш бўлгонлари, эгасиз, кимсасиз қолгонлари ҳам кўб, дедилар. Томларға босилгон беда, макка ва ғўза поялари ёнларидан ўтганда аллақандай хаёлий шакл кўрсаталар. Гоҳ дев бошидек, гоҳ олбости тўдасидек, гоҳ ухлагонларни масхара қилиб кулган хаёли бедордек, гоҳ дарахт шохида ухлаб ётқон бир тўп қорғадек кўрунадур. Ҳолбуки, қишлоқнинг бутун умиди, тасаллиси, бориёйғи шу бир ғарам поя!

Адирнинг текис тош йўлида отларни қамчиладилар, гур-гур арава чопиш бошланди. Илгари вақтда босмачиларнинг бозорчи тўсатурғон бир ерларига — Тўра булоғига келдик. Кўнглим тўлқунланди, қолгон-қутғон босмачилар бор бўлса... рўбаримиздан чиқсалар... Мен бу хаёллар билан бош айлантиргунча аравакашлар булоқдан ҳам ўтиб кетдилар, қатор-қатор чизилгон аравалардан ҳар хил қўшиқлар эшитиладур. Гулёр, узма гул, махзумқон, омон ёр... ҳаммаси, ҳаммаси!

Шаҳардан чиққандан бери 15 қақирим йўл юрдик, тонг отқони йўқ, фақат тонг еридан кичкинакина бўшанг ва хира бир қизиллик кўрунди, 20 қақирим йўл босиб, Ўш билан Андижоннинг қоқ ўртасидағи Хўжаобод қишлоғига яқинлашқонимизда аста-секин тонг отди. Йўлда бир қишлоқни кўрдик. Ярмидан кўпи куйуб кетибдур. Сабабини аравакашлардан сўрадим: « — Босмачилар билан урушқони чиққан арманлар 3—4 йил бўлди талаб, ўт қўйиб юбордилар» деди...

Арманларнинг «миллий дашноқ» фирқалари, шўро ҳукумати ёш вақтида қизил байроқ остига кириб олиб уларнинг қилғон ваҳшатлари, 18—19-йилларда Фарғонадағи «армон диктатураси» кўз олдидан битта-битта чизилиб ўтди.

— Кўпрукка келиб қолдик! — дедилар. Хаёлдан айнаидим. Шаҳрихон сойининг кўпругига етган эдик.

Бир вақтлар кўп пул сарф қилиниб бино этилган бу темир кўпрук жуда ёмон бузилибдур. Икки чеккадағи панжара темирлари буткул қолмағон, ернинг баъзи жойлари от сиғарлик даражада тешилган, бу тешиқларга ҳода юмалатиб қўйғонлар. Хўжаобод ҳукуматдорлари ёғоч тошишиб қўйғонлар, кўпрукни тузатмакчи бўлгон бўлсалар керак. Лекин, кунлар, ойлар ўтмоқда, ҳали ишдан дарак йўқ. Ҳолбуки, бу йўл катта ва обод бир йўл бўлиб, кеча-кундуз арава қатнаб туродур. Кўпрукни тезроқ тузатиш чорасини кўрмак керак эди...

Кимнинг вазифаси бу?

Нонушта маҳали Хўжаобод қишлоғига кириб, бир чойхонага тушдик. Аравакашлар отларни ўтга қўйдилар. Мен газетага ёзмоқ учун хабарлар истадим, халқнинг кам-кўстини суруштирдим.

Бугунги ёш китобхонлар Чўлпонни кўпроқ дилбар лирик шеърлар, «Кеча ва кундуз»дек баркамол роман муаллифи, моҳир таржимон сифатида билади. Кекса авлод энёлиларимиз эса бу кўпқиррали истеъдод соҳиби айна пайтда фаол журналист, ношир, жўшқин мақоланавис ҳам бўлганини яхши эслайди. Тошкент давлат дорилфунунида ташкил топган 20—30-йиллар ўзбек адабиёти ривож масалаларини — Қодирий, Чўлпон, Фитрат ижодини тадқиқ этувчи махсус илмий гуруҳ ходимлари Октябр инқилоби, совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида Туркистонда чоп этилган ойнома ва рўзномалар тахламларини варақлаб, ғоят бой, ранг-баранг маданий-маънавий хазинага, жумладан, Чўлпоннинг ўнлаб адабий-танқидий ва публицистик мақолаларига дуч келдилар. Айна шу иш билан бошқа адабиётшунослар ҳам шугулланмоқда, чунончи серғайрат манбашунос Ш. Турдиев Чўлпоннинг қатор мақолаларини матбуотда қайта бостирди. Бундай хайрли ишни кўпчилиги бўлиб давом эттириш лозим. Ҳозир биз Чўлпон мақолаларини, шунингдек замондошларининг адиб ҳақидағи хотираларини тўплаб, алоҳида китоб ҳолида чиқариш тараддуидамиз.

Чўлпон мақолалари адиб ижодий меросининг салмоқли қисмини ташкил этади. У ижоддағи илк қадамларидаёқ публицистикага мурожаат этган. 20-йилларда турли мавзуларда, хилма-хил адабий шаклларда ғоят баракали ижод қилган. Бу мақолалар адиб шахси, ижоди, ҳаёти ҳақидағи тасавуриimizi хийла бойтади: бевосита қайноқ ҳаёт қучоғида туғилган, турмушнинг ўзида рўй бераётган алғов-далғов ҳодисалар изидан бориб ёзилган ишоларда, бир томондан, давр нафаси сурони уфуриб туради. Иккинчи томондан уларда ўта таъсирчан, нозиктаъб лирик шоирнинг қалб садолари баралла эшитилади. Мазкур мақолаларни ўқиб, Чўлпон шеърлятидағи, насрий асарларидағи ранг-баранг кечинмалар, руҳий драмаларнинг, хусусан, дарду этизробларга тўла фиғону нолишларнинг, кўзёшларнинг ҳаётий заминини биллиб оламиз.

Энг муҳими, уларни мутолаа этганда она диёрда ўша кезлари юз берган хилма-хил ҳодисаларга шу юртининг чин фарзанди, асл фуқароси сифатида фаол муносабатда бўлган, халқ тақдири, дарди, қайғуси билан нафас олган бир етук сиймонинг ёниқ қалбини кўрамиз. Ҳукмингизга ҳавола этилаётган Чўлпон мақолаларининг айрим намуналарини ўқиб, аминманки, бунга ўзингиз ҳам ишонч ҳосил қиласиз.

Умарали НОРМАТОВ

Хўжаободнинг Шаҳрихон сойи томонида Уш сойи деган бир кичкина сой бор экан. Бу сой Уш томондан келиб Шаҳрихон сойига қуюлар экан. Утган йил шу Уш сойи тентакланиб кетиб, 500 таноф қадар экинлик, ҳовли ва боғ ерларини оқизиб кетган. Ҳозир ҳам шу ернинг ёнидан яна оқизмоқда давом этар экан.

У тўғридан Хўжаобод халқи ҳар йўл билан ҳукуматга арз қилғон; Андижонда ўтган йил чиқиб тўхтағон «Дархон» газетасида ҳам у тўғрида ёзилғон; ўтган йил Туркистон марказ ижроқўми ва Фарғона музофот ҳукумат бошлиқлари ўзлари келиб кўриб кетганлар. Лекин, шу чоққача ҳеч бир чора кўрилмаган. Шу нуқтага Фарғона Музофот ижроқўмининг диққатини қайтадан жалб қиламан.

Саёҳатимизни Хўжаобод қишлоғига келиб тушган жойимизда тўхтатқон эдик. Ундан нарисини ёзмоқ учун эс-ҳушни тўплаб ўтириб, қўлга қалам олғунча анча вақт ўтуб кетди. Бу орада «Туркистон» газетасининг ёзишқучиларидан Ғози Юнус ва Элбек ўртоқлар билан бирга ўшал йўллардан яна бир мартаба ўтишга тўғри келди. Эсдаликлари яна янгиланди, кўрган — билганлар яна орта тушди. Саёҳатнинг давомини, энди, «икки мартаба бўлғон саёҳатнинг давоми» қилиб ёзотурғон бўлдим.

Хўжаобод: кўринишга кичкина қишлоқ бўлғони билан, гап-сўз кўп экан. Айниқса газетачига гап-сўз топила берадур. Ушдан 20 қақирим йироқликда Қорасув истансаси солиниб, тўғри қатнов йўл тушгандан бери Хўжаободнинг илгариги мавқеи сусайиб қолибдур. Бўлмаса, Хўжаобод — арава, от, пиёда, фойтун, пўчта ва ўт арава қарвонлари учун (ҳожилар таъбирича) бир «Харков» каби эди. Помир ва Қашқарга ёпишқон, Узгант ва Гулша каби кенг жойларни ўз доирасига олғон Уш уезининг марказ томон билан бўлатурғон қайноқ алоқасида Хўжаобод муҳим бир истанса эди.

Ҳозир, бўлус ижроқўми бор экан. Битта мактаб ҳам бор дедилар. Лекин унинг ўзидан кўпроқ «оти» бор шекилли... Кўкламдан тортиб то кузгача мактаб таътил экан, деҳқонлар болаларини фақат қишдағина ўқита олар экан.

Мактаб мундай бўлғони билан бошқа ғалати нарсалар кўп: ўтган сафар ёзилғон кўпрук ҳали ҳам тузалмаган, биз сўнги боришимизда файтунни ҳам еталаб ўтдик. Ушга борғонимизда дедиларким, кўпрукни халқ ҳисобидан тузатдирмакка Уш ижроқўми қарор берди. «Ҳукумат маблағига бўлмас эканми!» деган эдик, «Баладия идорасининг пули йўқдур», дедилар. Баладия идораларидан сўз очилғондан кейин гапиргандан кўра гапирмаган яхшироқ дедик-да, жим бўлдик...

Сой оқизиб бораётқон ерлар яна ҳам ўша кўйи туродурлар. Бироз вақтдан кейин Хўжаободнинг ярмини олиб кетса ҳам мумкин. Сув идораларидан 3 муҳандис 1 та — 1 та бориб, 3 мартаба режа тортиб келган эмиш... Муҳандислар ишбилармонлар (спец) қаторига кирганлари учун, ойлиқ ва кундалик (суточный) кўпгина берилатурғондур. Мундай бўлғондан кейин 3 эмас, 30 мартаба режа тортсалар нима зарар?

Пахтақумнинг 1 пункти бор экан. У ерда ишлагувчиларнинг ҳаммасидан ҳам халқ тескарисига рози кўрунди. Бир Зубов деган хазиначи бор экан, унинг энг ширин гапи кўча сўкишларининг ўртакороғи экан... Бир деҳқонга 2 десатина пахта учун 100 сўм пул ва 20 пут буғдой бериб, буғдойнинг пулини ҳалиги 100 сўмдан олиб қолса керак экан. Хазиначи эсидан чиқарибдурда, олмабдур. Деҳқон ташқариға чиқиб, пулни санаб, буғдойни олғоч, «буғдойнинг пулини олиб қолмасиз» деб; хазиначининг олдиға кирган экан, «сен ўғри, муттаҳам» деб арава-арава ҳақоратлардан кейин 3 сўм жарима тўлатибдур.

Бу кишини, юртнинг аризаси устидан Уш ҳукумати (уез маркази) қақирғон экан, «иш вақти, бора олмайман» деб, бормабдур. «Пахта маъракаси»га зарар келмасин деб, Уш ҳукумати ҳам ўзича бир нарса қилмасдан, музофот маҳкамаларига ҳавола қилубдур. Хўжаобод деҳқонлари шу аризаларнинг жавобини кутадулар.

Деҳқонлар бу йил ер экишга астойдил киришганлар. Ҳар ким тиришиб-тирмашиб бир от-улов топишга урунғон, топа олмағонлари чопиқ билан бўлса ҳам экин экишга киришган. Халқ — юртнинг тинчланганига, эркин-эркин деҳқончилик қилишга мумкин бўлиб қолғониға хурсанд. Ҳукуматнинг оз-кўп, қўлидан келган қадар ёрдамидан ҳам жуда мамнун кўрундилар.

Хўжаободдан 3 қақирим нарида бурунги замонда пўчта арвалари билан дилижонларга бекатлик вазифасини ўтайтурғон бир бино бор эди. Ул бино Уш билан Андижоннинг қоқ ўртасига, ҳар икки тарафини 24 қақиримдан солинғон эди. Ҳозир иморатлари қуруқ девордан иборат бўлиб қолибдур. Саҳнига пахта экибдурлар...

Ундан 2—3 қақирим нарида неча минг десатина келатурғон 1 боғ бор. Ул боғ мундан 10—12 йиллар бурун Фарғонанинг машҳур қорунларидан яҳудий Симҳоевлар томонидан қилинғон эди. Боғнинг ерларини деҳқонлардан (ҳарчанд нообод ерлар бўлса ҳам) арзон-арзон олиб беришга ўзимизнинг аҳмоқ тўраларимиздан бири¹ кўб катта хизмат қилғон эди. Ҳатто бу тўранинг ҳаракати билан сув келмас ерларга сув келди, яъни юқоридағи қишлоқларда ўлтурғон деҳқонлар ўз сувларидан кесиб «тў-

¹ Тўра демакдан мақсад эшонлар навъидаги тўрадур. Ч.

рамнинг боғиға» берди. Деҳқонларнинг кўплари тўранинг муриди бўлғони учун, тўра ул ишни жуда осон бажарди. «Оқ қилдим», «Қора қилдим!» дейди, бўлди, бас.

Кейинча Симхоев тўранинг ўзини ҳам боғдан ҳайдади, киргизмайтурғон бўлди. Шунчаликки, аҳмоқ тўра ўзининг камбағал деҳқонларини бир бойнинг манфаатига қурбон қилди. Ҳозир жанжалларнинг бир асоси мана шундай жойларда бўлар экан.

Кўпи мевали дарахтдан иборат бўлғон ул кенг боғнинг жуда кўб, ҳадсиз-ҳисобсиз терак кўчатлари бор экан. Ғалати, оврўповорий иморатлар, гулшанлар ясалғон, неч. юзлаб қўй, неча ўнлаб мол-сийирлар, яхши ҳўкузлар, неча жуфт отлар турғонлар; деҳқончилик асбобларининг ҳам ҳар хили бўлғон.

Бу — албатта илгари вақтда. Мана бу ички урушлар вақтида боғча тамом ишдан чиқиб, бир чакалақор бўлиб қолғон, иморатларни истехком ясаб олуб, босмачилар билан аскарларимиз, аскарларимиз билан босмачилар отишқонлар. Ҳисобсиз милтиқ тешиклари яқин замондаги даҳшатлик дамларини эсга солуб, масхара қилиб кулуб турадурлар... Илгари туб жой халқидан бир неча киши боғни ҳўкуматдан ижараға олғон эканлар. Кейинги вақтда ҳўкумат ул ижарачилардан қайтариб олиб, «қишлоқ союзи» деган ташкилотга берган. Бу ташкилот зироат муҳандислари юборғон, хўжаободликлардан мардикор ёллаб ишлатиб туродир. Биз ўтуб кетаётқонда бир неча киши замбар тўкуб турар эди. Бузулғон, йиқилғон уйлар тузатилмакка бошлагон, боғчага ҳам чинакам бел боғлаб ишлаган кўрундилар.

Андижондан Хўжаободгача (адирларни кўшмасак) қиш фаслларида йўл ёмон бўладир. Хўжаобод билан Уш орасида қиш фаслида ҳам йўл яхши, текис, қуруқ бўладур.

Кейинги сафаримизда кўкламнинг кўм-кўк қўйнида гуллар орасида кетдик. Йўл жуда чиройлиқ бўлғон эди, дарахтларни сиқиб бўғуб олғон туфайли (паразит) чирмовуқлар қуюлиб туша бошлагонлар. Экинсиз, ўт босиб ётғон ерларга қўш чиққан, ҳайдалғон, чопилғон. Ориқларни тузатганлар. Сувлар шириллаб оқиб бородур.

Ушнинг ёқинидаги тоғлар, ҳайбатлик бўлиб кўруна бошладилар. Уш ва Андижон уезларига кўклам фаслида равоч (шукри) етиштириб бературғон «Шукри тоғи», кўм-кўк кўкариб, ўнг биқинимизда туродур. «Сурат тоғнинг орасидаги узун ўрмондек чиройлиқ йўлдан ўтиб борамиз. Уша жойда ёғоч кўмир кўйдиратурғон қўралар бор. Баъзиларининг оғзини очиб ўтун тўплаб қўйғонлар. Баъзиларига ўтин тиқиб тайёрлаб қўйғонлар. Баъзилари тутун чиқариб куюб турадир. Баъзиларининг ўти ўчган, оғзиға чаплаган лойлари сарғайиб кесак бўлғонлар, очилишға ҳозир туродурлар.

Ушга яқинлашганда бир тўп катта терак келадур, ўшликлар ҳам уни «катта терак» дейдилар. 1916 йилда Ушдан, Николай ҳўкумати ва Оврүпо истилочиларининг улуғ қурбонлариға «мардикор-лошмон» номи билан олиб берилатурғон ўшлик йигитларни Уш халқи — катта-кичик — шу «катта терак»гача узотуб қўйғон эди. Йирокдан теракни кўриш билан эсимга бечора мардикорлар тушди, аллаким-аллакимларнинг нафсларини қондириш учун шу — йироқ юртлардан аллақайларға бормоқ учун шу йўлға чиқиб, шу теракнинг тагида ота-оналарининг иссиқ ёшлариға қуюлғонлар...

Теракнинг ҳозир бошқа каромати чиқибдур: кимдур, биров, бир «эйтиқодлик» банда айтибдурким: «Ҳар ким шу теракнинг пўстини қайнотиб ичса, безгақдан қутуладур». Теракнинг ўзи ҳам бир неча юз йилги қадим терак эмасми, дарҳол «азиз»лигига ишонишибдур: одам бўйидан юқориғача пўстини тамом шилиб олибдурлар... Буни олмоқ учун дўхтурнинг қоғози (рецепт) керак эмас, бир бошидан ўтган бирга ўн қўшиб айтдими, ишонтирдими, бўлди. Қанча узоқ йўллардан шу бир қарич пўст учун келатурғон бечора бордур!

Хива томонда «тоун» касали бор эмиш, унга ҳам шундай бир терак топилғонда соғлиқни сақлаш комиссарлигининг шаҳардан ташқариға чиқмайтурғон пуллари Аму бўйлариға ҳам мажбурият билан бориб қолмас эди!..

Бас энди, Ушга етиб қолдик!

«Бутун Фарғонада, ҳавосининг тозалиги ва иқлимининг хушлиги жиҳатидан, Уш билан тенглашатурғон жой йўқ».

(Бобир)

Фарғона музофотидаги шаҳарлар орасида энг гўзал жойға ўринлашқон ва энг соғлом иқлимға эга бўлғони — Ушдур. Бу атроф, умуман жуда яхши суғориладур ва унинг муаттар бинафшалик кўклами чинакам жозиб!

(«Қашқар амири Ёқуб». Номи французча асардан)

Бир ўзбек-турк ва бир французнинг бир маънини онглатғон юқориғи икки сўзиға, ўзумдан бир нарса қўшуб ўтурмайман. Уш — чинакам мақталишға арзийтурғон жой. Муни кейинги сайёҳатимда бирга бўлғон рафиқларим ҳам жуда самимий бир тил билан сўзладилар.

Лекин...

Лекин, ҳозирги Уш Бобир айтган ва француз муаллифи ёзғон иқлим ва ҳавоға эга бўлса ҳам, ўзининг бу кунги бузғун ва хароба ҳоли билан 10 йил бурунғи Уш ҳам эмасдир. Юқорида қўйғон сарлавҳам, Уш шаҳрининг энг чинакам тилмочи!

Андижон йўлидан шаҳарга кириб кетатурғон, у... 5—6 маҳаллани ўткунча бўшаб қолғон ҳовли-жойларни ва уларнинг йиқилиб, ағдорилиб ётқон уй ва деворларини кўрасиз. Бозорга яқинлашганингиздагина жон асари, тириклик асари, уй-жой, тузуқлик асари кўрасиз.

Бозор кунни бир баланд жойдан туруб томоша қилдим: оддий бир қишлоқ бозоридан бошқа нарса кўринмайдур. Шаҳар ва шаҳарликдан нишон йўқ. Хароб бўлғон, бўлатғон ва хароб бўлғуси катта мадрасалар ва уларнинг бир хил ваҳший чеҳра кўрсатгучи, кўпол пештоқлари — ўтгандаги шаҳарлардан бир нишон ва аломат сақлаб туродурлар. От, туя... туя, от... мана Уш бозорининг энг кўп меҳмонлари!

«Эшагига ярашар тушови!» дегандек Уш шаҳрига яраша шаҳар ғамхўри, яъни баладия шўъбаси! Шаҳарнинг биргина жойида, биргина нарса кўринмайдур, ким баладия шўъбаси ўшани қилғон бўлса... Бозор ўртасидан оқиб ётқон чиройли сойнинг устида бир катта кўпрук солишибдур, сўраттирсам: унда ҳам баладия шўъбасининг кўп даҳли йўқ экан.

Бу — эски шаҳар.

Янги шаҳар ҳам мундин дуруст эмас. У — балки, мундан ҳам бадтар.

Инқилобнинг бузуш даврида бузилғон шаҳарлар, мана бу — 2—3 йилги тузаш даврида танимаслиқ ҳолига келаёздилар, баъзилари келдилар ҳам. Лекин Уш шаҳри тез орада мунда даъво эта олмайдур. Мунга катта бир сабаб: Ушнинг темир йўлдан йироқлиги. Замонимиз электрик замони. Шундай замонда темир йўлдан ҳам қуруқ қолғон бир шаҳар, тезгина обод бўла олмас. Мундан 10 йиллар бурун темир йўл Андижондан нарига ўтмас эди. Улуғ «Олти шаҳар» Қашқар билан бўлатурғон муносабат Ушни катта бир бекат (истанса) ясаб олғон эди. Бир томони Еттисув музофотига етатурғон орқа тараф, шаҳар билан бўлатурғон муомаласини Уш оралиқ қилур эди. Туркистоннинг пахта ишлари учун Қашқардан чиқиб келатурган арзон қўл мардикорлари... 50000 ва 100.000 лаб Уш орқалиқ ўтарлар эди. Сўнгра: Уш — ҳам чегарага яқин, ҳам зиёратгоҳ бўлғонлиғидан, кўп кучларнинг ўзиға тортилишиға сабаб бўлур эди. Мана, Ушни бурунлари обод қилиб келган омилларнинг бир нечаси!

Бу кун шу омиллардан ҳеч бири йўқ. Шундан Ушнинг шаҳарлик ва ободлик ваҳждан аҳволи бир мунча вақт шу ҳолда қолса керак.

Тоғ яқин: шундай биқинда.

Бир неча қадам: тоғ!

Биз ҳам рафиқлар билан биргалашиб чиқдик. Тоғнинг ён бағирларида одамнинг белига етиб ўсатурғон ўтлар, кўкат, майсалар, қизғалдоқ ва бошқа гуллар ҳали пастак-пастак бўйлари билан ёш боладек энди тиккаланиб, оёққа босиб келадуру...

Тоғнинг қора, жонсиз ва кўпол тошларининг ҳам бир «хосияти», бир «каромати» бор бу мамлакатда. Қўл тикилса — қўл оғримайтурғон, бош тикилса, — бош оғримайтурғон, бел тегса — бел оғримайтурғон «муборак» чуқурчиқлари бор у тошларнинг! Ҳар бир «шифохона» олдида бир шайх, бир очкўз, таъмакор алдамчи, ёлғон ва ёлғон сотиб ўтурадуру... Тоғда, қора тошлар орасида бир қаричдан ортиқроқ ўсган бир кўкат, бир ўт йўқдурким, бошлариға бир парча латта-путта илинган бўлмасун! У латталар ҳаммаси ҳам — ирим, тегиб бўлмайдур. Фақат, «жинлар», «ажиналар», «арвоҳлар»гина кўзга кўринмасдан келиб-кешиб кетадурулар.

Бечора ўзбек хотуни!

Сенга 12 ёшингда кафан кийгизган жаноблар, туғулғон кунингдаёқ сени иримларнинг бемаъни кучоқлариға ирғитадурулар!

Билмайсен.

Билмайсен.

Билмаганинг учун сен ҳали кўб йиллар шу иримлар учун энг тоза умидларингни сўлдиргайсен!

Сенинг билмоғинг, ўрганмоғинг учун кенг йўл очилғон шу замонда, сенга очилғуси мактабларнинг таъминоти учун маҳаллий маблағ (местное сердце)нинг кўпайишини тилайлик!..

Ушда шаҳар ва уез ижроқўми бор, унинг биноси ҳам Ушнинг ўзига яраша тарқов, очиқ-сочиқ, маҳкамага келишмайтурғон бир болаҳона. Бошқа идоранинг жойлари ҳам шундай.

Балки, мундан ҳам бўлмағурроқ. Лекин биргина мактаб бор. Биноси жуда яхши, бурун рус ерлик мактаби бўлғон. У ҳам — биз борғонда ремонт қилинмағон эди. Ремонт учун баладияда пул йўқ эди, муаллимларнинг таъминоти учун маориф шўъбасига бермак учун маориф комиссарлигида пул йўқ. Шундай қилиб, шу биргина мактабнинг тақдири ҳам қалтираб туродур. Халқ таъминотиға ўтказганлар, халқдан пул йиғиш қийин...

Биз шаҳар боғчасида, энг гўзал бир жойда ўлтуруб эдик, «газетачилар келибдур», деб хабар эшитган бир киши ёнимизга келди. Ярим соат жон куйдириб, кап-катта одам йиғлағундай бўлиб бир жойга 2 мартаба солиқ чиққанлигини, шикоятларидан фойда

бўлмоғонлигини онглатди. **Шўро матбуоти** — ўз асосини хийла маҳкамлаб олгон экан, буни биз ўша ерда очик билдик.

Ушда сув билан юратурғон бир электрик истансаси бор. Қуввати кўб. Нархи ҳам арзон, олғучилар оз. Ҳозир сим тортилмоғон кўчаларға сим тортишға, нархни яна ҳам арзонлаштиришға ҳаракат бор.

Ушнинг атрофида яшағучи, қирғиз халқи — мактабга ва билимга жиддий интиладур. Гулшада юрт йўли билан яхши бир мактаб биноси тушди; очилиш маросимида тўй ясалиб, мактабнинг 6 ойлиқ таъминоти йиғилди. Ўзгантда ҳам мактаб биноси солинди. Гулшада муаллимлар курси очилди. Шулар ҳаммаси халқнинг ташаббуси.

Лекин Уш шаҳри биргина мактабни ҳам ишлатолмайдур.

Ушнинг босмачилардан қутулғониға 2 йилча бўлди. Шунинг учун атрофида экилган ерлар кўп, деҳқончилик яхши. Сув сероб.

Ҳар ерда бўлғонидек, мунда ҳам от-улов, камлиги бор. Бу ҳам вақти билан тўлдирилур, албатта. Биз Жалолободға келгандан сўнг билдикки, шу чоққача Ушда давом қилиб келган биргина кинун-теотр ҳам яқинда Жалолободға кўчубдур...

Ниҳоят бир кун тонг чоғида Жалолободға бормоқ учун Қорасув истансасиға қараб йўлга чиқдик. Гўзал тоғи, гўзал кўриниши билан гўзал Уш шаҳри, бузғун чехрасини қайғуга тўлдириб орқамиздан қараб қолди...

Ушдан жўнадик.

Уш билан Қорасув ўртасидағи йўл, нима учундир, Уш — Андижон йўлидан ҳам бўш, қатновсиз кўрунди. Бўлмаса — Уш шаҳрини темир йўлга туташтирғон ҳам текис, ҳам яқин бўлғон бу йўл қатнов, обод, карвонлар узилмайтурғон бўлса лозим эди. Бу ҳол Ушнинг ҳар бир жиҳатдан илгариги мавқеини йўқота бошлагонини кўрсатадур. Ҳозир унинг ўрнини Жалолобод билан Ўзгант қишлоқлари олиб борадилар. Ўзгантга кетатурғон йўлнинг устида бўлуб, ёқиниға темир йўл истансаси солинғони учун кичкинагина Хонобод қишлоғи ҳам обод бўлиб борадур. Жалолобод бўлса — аллақачондан бери Ушнинг энг муҳим савдо ва саноат жиҳатларини ўзига тортиб олиб, кундан-кун кенгайтириб келадур. Ўзгант қишлоғи ҳам бутун муносабатини Хонобод орқалиқ темир йўлга боғлаб олди, Уш билан ҳеч бир иши йўқ.

Мозорлар, шайхлар, «улуғлар» маскани бўлғон чиройлиқ Уш шаҳри, устига кундош келиб қолғон ёш жувондек, бир чеккада маҳзун-маҳзун қолуб кетди...

Уш билан Қорасувнинг ярим белидағи Қашқар қишлоққа яқинлашамиз. Унг ёнимизда кенг ва зўр бир ер. Бу — Туркистонни ўруслар олмасдан илгари қайси бир хон, ё бекнинг боғи бўлғон жой. Қари-қари ўруклари ўша шонсиз-шарафсиз кунларни эсга тушуриб туродурлар...

Инқилобдан бурун у ер «подшолиқ ерлари идораси» (Управление Государств, земл.) деган маҳкаманинг қўлида бўлуб, яхши насли отлар етиштириш учун унда «от зовути» очилғон эди. У зовуддан Уш ва атрофи, умуман шу атроф учун бирмунча яхши наслик отлар етишган эди. Бурунлари, зовутнинг ёнидағи кенг экин ерлари ҳам бир қарич қолдирилмасдан экилиб турар эди. Биз ўтиб кетган вақтимизда экинлик ерларни қарич-қарич ёввойи ўтлар босиб ётқонини кўрдик...

«От зовути» ҳам бузулиб кетган. 1919 йилда Фарғона босмачиларининг сардори бўлган Муҳаммадаминбек, муҳожир ўруслар билан биргалашиб Уш шаҳриға ҳужум қилғон ва олғон вақтида, Сафўнов ўртоқ қўл остидағи қизил аскарлар шу «от зовути»да босмачилар билан жуда кўб отишқон эканлар. Муни бизнинг аравакашимиз бўлғон ўшлик ёш йиғит содда ва ширин бир тил билан сўзлаб берди. Уша отиш вақтларида милтиқ отмоқ учун тешилган девор тешиклари оқ бодроқдек, бодраб кетганлар. Ҳозир у тешикларни лой билан чаплаб, зовутнинг яхши уйларига ўшал жойлардағи баъзи бир деҳқонлар кириб олғонлар эмиш.

Қорасувга келдик.

Истансанинг ичкари ва ташқарисиға одамлар кўб тўпланғонлар: Андижондан келатурғон поезни кутадурлар. Биз ҳам билет кассасиға яқинлашиб, навбат билан кута бошладик. Поез нариги истансадан чиқди. «Энди касса очиладур», деб навбатдагилар сиқилиша бошладилар. Бирдан бир ўрус бақирди: «Поезд тўла, шунинг учун одам ҳам олинмайдур, билет ҳам сотилмайдур».

Ҳамма ҳайрон бўлди.

Биз ҳаммадан ортуқ ҳайрон бўлдик. «Муштум» билан кенгашдик, у:

— Рассомим «Тулла» бўлса, ҳалиги билет сотилмайдур деган темир йўлчининг баъзи бир қилиқларини чизиб олар эди! — деб ўз ҳасратини қилди.

«Муштум» бир нарсани сезмасдан гапирмайдур. Билет сотилмайдур деб эълон қилғон темир йўлчи ташқариға чиқиб баъзи бир «ишончлик» савдогарларға: «Бир нарса беринг, билет топамиз!» демакчи бўлуб, қўли билан «оқча»ға ишорат қилғон. Темир йўлчининг бу ҳийласи «Муштум»нинг ўткир кўзидан қочиб қутулмайди, эҳтимолким, «Муштум»нинг келгуси сонларида шундай «фазл ва ҳунарлар»ға доир баъзи бир «ажойибот»ларни томоша қилсақ!

Ўзимизнинг бемалол арава билан бўлса ҳам Жалолободга кетмакчи бўлдик. Фақат аравакашлар дарёнинг сувидан кўрқдилар. Шунда кечки поезд билан Андижонга қайтмоқчи бўлдик. «Жалолобод поезини узотиб қўяйлик» деган баҳона билан истансага чиқдик.

Билетларни олуб, бир қизил вағунга чиқиб ўрунлашдик.

Вағунларда тиқинлик деган гап йўқ. Бўш жой жуда кўб. Ҳатто, кўб «эрка» кишилар баҳузур чўзилиб, ухлаб бородурлар. Агар 1—2 юз кишига билет сотилса ҳам вағунлар сифдирғундай...

Кўнғироқлар чолинди.

Вағунларга биздан бошқа ҳам 5—10 та мусулмонлар ҳуржун кўтариб кирганлар эди, бемалол жойландилар. Бошқа вағунларга ҳам чиққанлар кўп бўлди.

3-кўнғироқ бўлди.

Поез кўзғолди...

Эшикдан тафтишчи (контрулур) келиб кирди. Билетсизларга солинатурғон жаримадан ва уни ундиришдаги узил-кесилликдан хабаримиз бўлғони учун юрагимиз бир дуқиллаб олди.

Поез ичида ғалати-ғалати, «ажойибот», қизиқ «сир»лар, туб жой халққа қилинаётган муомалаларни тоза томоша қилдик.

Султонободнинг бузулиб кетган истансасида тўхтамасдан, катта дарёдан отлаб ўтуб, Хонободда жиндак тўхтагондан сўнг Жалолободга кириб кетдик.

«Водийлар ичинда қанча водий,

Қон қилди жигарни водий, бодий!»

Фарғона водийси тўғрисида айтилган шу икки йўл байт, Фарғонадан йироқ тушуб қолган бир фарғоналикнинг ўз водийсини соғиниб айтган байтларидан икки йўли. Мен ҳам шу икки йўл байтни қайтара-қайтара Жалолобод — Кўгарт водийсига келиб кирдим.

Авалги сафаримда ҳам, кейингисида ҳам Жалолободда кўп тўхташга тўғри келмади. Бир кун — икки кун! Зотан Жалолободнинг ҳафталарча юруб кўратурғон жойлари ҳам йўқ. Мусулмонлар қошида Ҳазрати Айюб пайғамбарга нисбат берилган учун муқаддас саналган, замон фикрчилари учун эса, ернинг кўгартлик табақаларидан ўтуб чиққон сувдан бошқа нарса бўлмағон қайноқ булоқлар бордурким, Жалолободнинг кўрилатурғон нарсаси шулгинадур.

Жалолобод қишлоғи ёки шаҳарчасининг кун чиқиш биқинидаги баланд адирлар — бир чеккасидан чиқиб ётқон у булоқлар бурунги чор ҳукуматининг диққатини яхшигина жалб қилган эди. Чор ҳукумати, ул жойни — яхши, мукамал бир курурт қилиб, шимол ва ғарбнинг бир кўзлик кўзойнак таққан жинтилмон (олифта) бой болалари учун — ҳам шифо манбаи, ҳам исроф ва фаҳш уяси қилмоқчи эди. Шунинг бошланғичи ўлароқ алоҳида-алоҳида 10 хоналик булоқ ҳаммомлари вужудга келтирган, уларнинг теварагида зиёратчилар учун шаҳар мусофирхоналари шаклида айрим хоналар бино қилдирғон эди.

Булоқнинг юқори томонида, адирнинг энг устига боғчалар ёсатмоқ, яна яхши бинолар солмоқ режалари чизилиб, ер ости сув йўллар учун темир қувурлар санчилғон эди.

Чор ҳукуматининг совуқ ва кўм-кўк кўзлари, юқориси жабр, қуйиси зулмдан иборат бўлғон кирпикларини бир-бирига ёпишдириб, шундай хаёлга ботқон вақтида Осиёнинг шу ёввойи адирлари ўрнида, «муаззам ва бўлинмас Русия»нинг рус завқини сепайтурғон гўзал «бадан-бадан»¹ни кўрар эди.

Жаҳон уруши бошлангандан кейин тор миллатчи ўрус муҳаррирлари Гирмония куруртлари орқали Гирмония хазинасига тушган пуллари учун қайғирмоққа бошладилар. «Ватанпарвар» ўрус газеталарининг биттасида бир қайноқ миллатчи ёздурким, «Бизнинг энг кўп пулимиз Гирмониянинг «бадан-бадан» каби куруртларига тўқулдурлар: унда сарф қилинғон пулларимиз Гирмония давлатининг хазинасига тушадур, давлат эса у пуллари «Круп» фабрикасига бериб, ўрус қўшинини қирмоқ учун 42 сантиметрлик тўплар ҳозирлайдур.

Сарф қилинатурғон пулларимиз кўб бўлса, киборларимиз яхши ҳаволик жойларни истасалар, Қрим ва Қафқазия куруртларига борсунларким, ўз чўнтагимиздан чиққан пул яна ўз чўнтагимизга тушсин. Шунинг билан баробар ҳукуматимиз ҳам Қафқазия ва Қрим куруртларини Гирмония куруртларидек яхшилаш йўлларини қарасун. Сўнгра, бошқа ўлкаларимизда ҳам яхши, шифолик жойлар бор. Масалан: Туркистонда мундай жойлар биргина эмас, бир нечта бор. Шуларни Гирмония куруртларидек мукамал қилсақ, ватанимиз учун қанча катта хизмат қилмоқ мумкин».

Ўрус миллатчисининг шу мақоласини 1914—15 йилларда ўқуғон бўлсам ҳам, у вақтда унинг чин маъносига унча тушунмаган эдим. Орадан 10 йил қадар вақт ўтди, Русияда улўғ ўзгаришлар бўлди, «ватанпарварлик», «миллатчилик» каби сўзларга янги маъно-

¹ Бадан-бадан — Гирмонияда бир курурт бўлиб, жаҳон урушидан бурун рус пули тамом шул ерга оқар эди.

Бу ерда гап Баден-баден шаҳри ҳақида бормоқда — Муҳарририят.

лар берилди. Энди юқоридаги мақоланинг ҳам бизга, бутун очиқ ва ёпиқ жиҳатлари билан бирга яхши онгланадур.

Айниқса, ўшал «Қизбулоқ»нинг ёнида турган Кўгарт водийсига назар солсақ, унда қатор чизилиб кетган ўрус қишлоқларини кўрсак, мақоланинг мазмуни яна ҳам очиқ фаҳмланадур. Чор ҳукуматининг муҳожират идораси, ҳақиқатан муқтадор кишиларнинг қўлига топширилган экан. Бу атрофда, фикримча, шу Жалолобод — Кўгарт водийсидан унумлик тупроқ бўлмаса керак. Шу жойга энг катта муҳожирлар қишлоқлари саналган, энг қора муҳожирлар ўрнатилган. Муҳожирлар қишлоқларининг ўрта-сида ярқираб кўринган ҳайбатлик бутхона қуббалари чор ҳукуматининг ният ва идорасини жуда очиқ кўрсатадур.

Октябрь ўзгаришидан кейин босмачи курашининг энг қизғин даврларида Кўгарт муҳожирларини босмачилар сафида кўрамиз. «Озуқ инҳисори» (монополияси)га қарши шиддатлик исён кўтарганлар шу муҳожирлар бўлдилар. 1919 йилда Андижонни авраб олган босмачиларнинг энг қалин қатори муҳожир аскарлари эди. 1920—21 йилларда ўтказилган ер ислоҳоти чор ҳукуматининг қора мақсадларига содиқ қолиб келган муҳожирларга яхши сабоқ бўлди. Теваракларида туя миниб юрган қирғиз, арава ҳайдаб юрган ўзбекларни, «булар ҳам одам» дейишга мажбур қилди. Қанча қийин бўлса ҳам, бурун кучлаб олган жойларини асл, ўз эгаларига қайтариб беришга мажбур бўлдилар.

Водийчанинг муҳожирлар масаласини, шўролар ҳукумати мана шу йўл билан яхшилаб ҳал қилди. Энди курурт масаласи бор. Уни ҳам ҳал қилмоқ керак. Бугунги Ҳазрати Айюб, том маъноси билан бир курурт эмасдур. Лекин шундай қилиниши керак. Туркистон шўролар жумҳуриятининг марказ ҳукумати, жумҳуриятнинг бу ҳол қимматбахо жойларини ҳеч бўлмағонда Крим ва Қафқазия куруртлари билан тенглаштиришга тегиш.

Урта Осиёнинг камбағал деҳқонлари, меҳнаткаш ишчилари ўз жумҳуриятларининг шифолик жойларида ҳамма ўнғайлик ва қулайликқа эришганлари ҳолда, дам олишга, истироҳат қилишга тегишдурлар. Ҳозирга қадар бу тўғрида жуда оз ишланганга ўхшайдур. Куруртнинг ҳатто махсус духтури ҳам йўқ. Сўнгра: Жалолободда бу йил мушаккил бир курурт ҳам бўлмади шекилли.

Жалолобод, бурунги эсдаликларда ёзғоним каби, кундан-кун тараққий қилиб борадур. Мунда албатта, темир йўлнинг катта таъсири бор. Бу йўлни яна ичкариларга олиб кетмоқ ҳам мумкин. Жалолободнинг ўзида бир касалхона бор, атрофида (муҳожир қишлоқлари учун) ҳам бир касалхона солинган экан, ҳозир борми, йўқми билмадим.

Маориф ишлари жуда суств. Суствликда, марказ маориф комиссарлиги билан ҳам тенглаштириб бўлмайди... Шаҳарда туб жой халқ учун биргина интернат бор. У интернат-ҳукумат таъминотида. **Илгари фаҳш жойи бўлган бир номерни бузуб, халқ ёрдами билан яхши 4 синфлик бир мактаб биноси солгонлар, биз борган вақтда бино битишга яқинлашқон эди.** Лекин, муаллимларнинг таъминотида на давлат хазинасидан, на маҳаллий маблағлардан ҳеч нарса берилмайдур. Халқ ҳисобига таъмин қилиш ҳам жуда қийин экан. Жалолободнинг маорифпарварлари шу тўғрида бизга кўп шикоят қилдилар. Биз нима қиламиз? Газетага ёзиб, тегишлик идораларнинг қўлоғига қуюб кетмакдан бошқа қўлимиздан келмайдур.

Сўнг вақтда Жалолобод ижроқўмининг яхши ташаббуслари бор: шаҳарнинг катта қатнов кўчаларига тош тердирилмакчи. Тошни дарёдан ташиб бориш учун йўл идораси билан онглашилган. Бир қисм сарфини Андижон ижроқўми бермакчи бўлган, бир қисмини ўзи топадур. Сўнгра шаҳарчани электрик билан ёруғлаш иши ҳам юзага чиқиб келадур. Бу хусусда мавжуд бир ўт тегирмоннинг қувватидан фойдаланиш йўлини топқонлар. Баъзи бир асбоблар ҳозирланган, тездан шаҳарча электрик билан ёруғлана бошласа керак.

Мана бу ишлар, агар ташаббус қилинса, ҳар қайда ҳам кўп нарсалар ишламоқ мумкинлигини кўрсатадур. Давлат сарможисидан оз берилса ҳам маҳаллий маблағ йўлга қўйилган бўлмаса ҳам, ташаббус орқасида кўб нарса ишламак мумкин. Мунинг мисоллари биргина Жалолободда эмас, бошқа жойларда ҳам бор. Лекин, Жалолободда-ғиси ташаббуснинг бекор кетмаслигига энг очиқ мисол. Кошки, маориф ишларида ҳам шу хил жиддий ташаббуслар бўлса-ю, ижодий ишлар ишланса ва янги қилинаётган электрик истансалари учун қишлоқ деҳқонларининг болаларидан ёш усталар, техниклар этишсалар.

Қайтмоқ учун вағунга ўлтурдик. 5—6 соатдан сўнг Андижонда бўламиз. Шунинг билан саёҳатимиз тамом бўладур. Шу катта саёҳатнинг натижасида кўб нарсаларни кўрдик. 5—6 йиллик бузғунлик тарихини жой-жойида варақлаб, ўқиб кўрдик. Бузғунлик — ҳақиқатан жуда кўплик. Бузғунликни йўқ қилиб, йиқилгонни тиклаш учун жуда зўр кучлар, туганмас ғайратларга эҳтиёж бор. Юрт — бузулган. Лекин унинг мунбит тупроғи кўчиб кетгани йўқ, жойида. У тупроқ орқали яна юртни яшнатмак, сиз ва бизнинг қўлимизда, ҳурматлик ўқиғучилар!

Нашрга **Замира ЭШОНОВА** тайёрлаган

Қутурғон МУСТАМЛАКАЧИЛАР

(Бўлғон гаплардан)

Қуршоб

Уш билан Узгант орасида, машҳур «Уттиз адир»нинг ёнида Қуршоб деган қишлоқ бор. Унинг номи ҳали ҳам расман Покровский деб, русча аталиб келадур. Ундаги фуқаро тамоман кўчкунчи (муҳожир) ўруслар бўлуб, булар ўзларининг истакли оталари ва ҳомийлари бўлғон «Некалай подшо»нинг даврида шу мунбит туфроққа келиб жойлашқонлар. Бечора қирғизларнинг энг унумлик жойларини қозоқ, ўрусларнинг заҳарлик қамчиси орқасида тортиб олиб, уларнинг ўзларини «тўрт тарафинг қибла» деб ҳайдаб юборғондан кейин, тез орада шу қадар бой бўлуб кетган эдиларким, уларнинг бу «ҳаром давлатлари» тўғрисида ўша вақтдаги турк-тотор газеталари ҳам кўб нарса ёзғон эдилар. Ернинг, туфроқнинг асл эгаси, хўжайини бўлғон бечора қирғизларнинг кўби, ўша вақтдаёқ, бу «бетакаллуф меҳмонлар»га хизматкорликка ёлланғон эди: ҳар бир уйи бор муҳожирнинг энг ками 1—2 та қирғиз хизматкори бўлғучи эди.

Қуршоб қишлоғининг ўзи ҳам оз фурсатда жуда обод бўлуб кетиб, бир шаҳар рангига кирган. Русиядан келганда икки оёқ, икки қўлларидан бошқа нарсалари бўлмағон муҳожирлар ғалати иморатлар, бой хўжалиқларга эга бўлғонлар эди.

Уктябрь инқилобининг аввалги 2—3 йилида буларнинг таърихлари бутун номуссизлик, хиёнат, жиноят ва зулмлар билан тўладур. Булар — инқилобнинг бошларида шўролар ҳукуматиға қатъиян ишонмай турсалар ҳам, кейинча қизил қўшун қаторига кириб олиб ерлик халқнинг қишлоқ ва шаҳарларини талон-торож қилиб юрдилар. Бир вақт озук сиёсатида шўролар ҳукумати томонидан разверистка (разверстка) ва монополия усуллари ушлангач, машҳур Мадаминбекка қўшулуб Андижон шаҳрини муҳосара қилдилар.

Ер ислоҳоти вақтида буларнинг бир қадар адаблари берилган бўлсада инқилобгача улар тарафидан қирғиз халқиға берилган «адабларға» нисбатан ҳеч нарса эмасдур.

Энг керакли бир иш

Утган йил ўша атроф қирғизларининг мўътабарларидан бир нечтаси, Уш шаҳар ва атроф қизил милитсиясининг бошлиғи Қорабеков ўртоқнинг тарғиб ва ташвиқи орқасида қирғиз халқи орасиға билим-маориф тарқатиш ишиға жиддият билан киришдилар.

Қирғиз халқи орасида бошланғич мактаблар очиб, у мактабларни кўчманчи халқнинг маишат усулларига тўғрилаб олиб бориш ва бунинг учун-да ўша халқнинг ўзидан муаллимлар етишдириш — ҳалиғи мақсад йўлидаги энг кераклик бир чора эди. Шу чорани амалға тадбиқ қилмоқ учун бир таълим-тарбия курсиға эҳтиёж кўрулиб, у курс ўтган 1923 нчи йил мазкур Қуршоб қишлоғида очилди.

6 ойлик қилиб очилғон бу таълим-тарбия курсининг бутун таъминоти ерлик халқ — қирғиз халқининг бўйнида эди. Андижондан 3 та муктадир муаллим ҳам чақирилди. Ўқушлар ҳам бошланди, иш ҳам яхши, севинчилик бир йўлга тушди.

Мустамлакачилар қутурдилар

Бу иш, бу яхши ташаббус Некалайнинг ҳақиқий ўғулларига, Қуршобдаги ўрус мустамлакачиларига ёмон таъсир қилди. Нимаға десангиз, улар қирғиз халқининг маърифатлик, билимлик бўлуб, дунёда одам қатори яшашқа истиҳқоқ касб этишини сира истамаслар эди. Улар, кўз олдиларида қирғиз халқининг юксалиб ётқонига, ёш-ёш қирғиз болаларининг билим олиб, дунёни таниб, янги ҳаёт майдониға завқ билан кириб боришларига чидай олмадилар. У ерда, у қишлоқда аксариятни ўзлари ташкил қилғонликлари учун ва ҳам эскидан келган «хўжайинлик»ларининг таъсири билан курсға эркин-эркин ҳужум қилишға бошладилар. Ҳар бир йўл, ҳар қандай ҳаракат билан шу курсға озми-кўбми зарар беришға, бир даража таҳқир қилишға киришдилар, курснинг талабалари, муаллимлари, ишқилиб курсчилар чиққан вақтларида: «Туфуу сарт!» деган таҳқирларға жуда кўб учрарлар эди. Бу нарса — одат бўлуб кетди, бунға курсчиларнинг ўзлари ҳам аҳамият бермадилар.

Лекин, Қуршоб мустамлакачиларининг ҳаддан ошиб кетган ҳужум тааррузлари борким, буларға курсчиларгина эмас, бутун ҳукумат аҳамият билан қарашға тегиш. Шунинг учун шу ҳаддан ошқон, ортиқча ҳужумлардан 3 тасини шу ерда ёзиб ўтаман.

Айниқса, шу ортиқча, жиноятлик ҳужумларга бир фирқа аъзосининг аралашуб куйуши, мунга қарши на фирқа ва на шўро маҳкамаларининг шу маҳалда ҳеч бир чора кўрмасликлари юқори фирқа ва шўро маҳкамаларининг ҳам диққатларини жалб этишга тегиш.

Одам устида от ўйнатиш

28 нчи январда кундузи Қуршоб кўчасида бир маст муҳожир от чопиб кела бошлағон. Шу вақтда бир муаллим ўртоқнинг бири 5 яшар, яна бири ундан кичик икки ўғли кўчада ўйнаб юрган экан. Маст муҳожир, катта боланинг устидан от ирғишлатиб ўтмакчи бўлуб, боланинг устига от солғон. Баракат берсунким, бола от остида қолуб кетмасдан, отнинг ёнбошига тўғри келиб қолғон экан, от уриб кетиб бир ҳафта касал ётуб зўрға тузалган. Бу боланинг устида от ўйната олмагач, маст муҳожир, кичкина боланинг устидан ўтмакчи бўлуб от солдирғон. Лекин буниси қочиб қутулғон.

Бу тўғрида ҳам ул ижроқўм раисига оғзаки арз қилинғон, раис ўртоқ: «Ана у қилдим, мана бу қилдим», деб мақтанғон бўлса-да, ҳақиқатда ҳалиги мастга қарши ҳеч нарса қилғон эмас.

Мушт билан ҳужум

Қурс очилғондан бир ой кейин қўрснинг хўжалиқ мудирини кечаси кўчада тутуб олуб урғонлар. Бу сафарги мушт ҳужумчилари орасида ҳалиги ўртоқ Кирилофнинг фирқасиз укалари ҳам бор.

Молия мудури шу ҳужумнинг натижасида қаттиғ касал бўлғон, дўқтурға кўрсатилган. Дўқтурдан шаҳодатнома олинғон. Дўқтурнинг шаҳодатномаси билан бирга бир ариза ёзилиб, Қуршобқа иш билан келган вақтларида музофот ижроқўмининг раёсат аъзоси ўртоқ Мирзоҳид Оқил билан Уш шаҳар ва уез ижроқўм бошлиғи ўртоқ Тўрақул ўғилларига берилган. Тўрақул ўғлининг буйруғи билан ҳалиги урғонларни қамағон бўлсалар-да, у кетгач яна дарҳол чиқарғонлар...

Мустамлакачилар ва маҳаллий ҳукумат

Қуршобда ҳар уйда десак мумкин, кишишуфқа мошинаси бор ва ичкилик, мастлик, кўчаларда мастлик билан тўпаланг қилиш ишлари ривожда. Мунга қарши маҳаллий ҳукумат ҳеч нарса қилмайду.

Ерлик халқнинг энг муқаддас бир билим муассасаларига қарши қора куч билан ҳужум қилаётғон Кирилоф ва шерикларига қарши ҳам маҳаллий ижроқўм бир чора кўруб, қирғиз халқининг шу кўз қарашини қора гуруҳ (черносотенство — Д. К.) мустамлакачилардан сақлашга тиришмайду.

Билмаймиз, бунинг сабаби нима бўлса?

Қўрқамизким, ҳалиги мусаллас қўрғурнинг бу ишларга ҳам катта таъсири бўлмагай, (бўлмаса), деб.

Ҳар ҳолда бу мустамлакачилар, мустамлакачилик ҳаром саналғон мамлакатда тезрак йўқ қилинишга тегиш!

Андижон Қ.
«Фарғона», 1924 йил 12 март, № 154

Истироҳат мустамлакаси

Уш шаҳрида собиқ Уш ҳокимининг шаҳар чеккасидаги гўзал боғида музофот ижтимоий эҳтиёж идораси (соц. страх) томонидан фирқа ва шўро ишчилари учун бир «исти-роҳат уйи» (дом отдыха) очилғон.

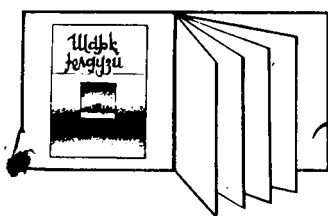
Истироҳат уйининг жойи, биноси, овқати яхши: тиббий жиҳати ҳам тузук.

Аслида 90 кишилик қилиб очилғон экан, июл ойи ўрталарида 85 киши бўлғон. Булардан тубжой халқ ишчилари 7—8 та, қолғонлари ҳаммаси овруполиқлар. Бу овруполиқлар орасида кон ишчилари кўпроқ бўлса ҳам яхши эди, лекин умуман ишчи халқи жуда оз, кўпчилик: музофот юқори муассасаларининг хизматкорлари ва уларнинг «хонадон»лари. Хотун, бола-чақа, хизматкар кампир ва шундайлар. 15—16 ёшлик болалар ҳам кўб.

Истироҳатга келганлар учун қироатхона-кутубхона очиш ишига ҳам бирмунча пул чиқарилғон бўлса керак, овруполиқлар учун бир жавон китоб бор, бир неча газета келиб тураду. Тубжой халқ учун, дориликқа бўлсун, битта газета йўқ...

Бу — «исти-роҳат уйи» эмас, тўғриси «исти-роҳат мустамлакаси»га ўхшайду. Музофот фирқақўмининг масъул саркотиби Карим ўғли билан музофот ижроқўм раиси Али Хўжа ўғли ўртоқлар шу ҳолларни ўз кўзлари билан кўруб кетдилар. Албатта, Шўролар мамлакатаида бу хилда ёмон аҳволга йўл қўймаслар, деб ишонамен.

Нашрга Дилмурод ҚУРОНОВ тайёрлаган

Шарқ юлдузи – 60

Эркин Воҳидов,
Ўзбекистон ССР халқ шоири

Кунлишни фақат соҳибди исён тушунисдир

Шеърят

Сен эй умрим наҳоридан
Азизу ошино менга,
Саҳар Чўлпонидек жозиб
Сочибдирсан зиё менга.

Ҳаёт ичра ҳаёт бўлдинг,
Қанот бўлдинг, нажот бўлдинг,
Кетурдинг ҳам сафо менга,
Етурдинг ҳам жафо менга.

Сеҳрли май узатдинг сен,
Дилим тинчин йўқотдинг сен,
Мени ўтларга отдинг сен,
Бу не ғайбдин жазо менга.

Ёниқ жоним аро жонлар,
Қилур фарёду афғонлар,
Мудом кўксимда исёнлар
Бўлибдир юз бало менга.

Дилим чарчаб хатолардан,
Эл ичра можаролардан,
Қочар бўлсам низолардан,
Яна сен ошино менга.

Ҳимоятсиз замон ичра,
Халоскор бўл бу жон ичра,
Вафо қилмас жаҳон ичра
Ўзинг қилғил вафо менга.

Ўтар ғавғоли бу онлар,
Келар осуда давронлар,
Закий Эркин ғазалхонлар
Берар бир кун баҳо менга.

Эркин Воҳидовнинг шеъри илк бор
1954 йилда «Шарқ юлдузи» ойнамаси-
нинг саҳифаларида ёритилган.

Ватан истаги

Бу Ватанда бир Ватан
Курмоқни истайдир кўнгил,
Беқафас қушдек ўзин
Кўрмоқни истайдир кўнгил.
Бу Ватан тимсоли бўлса
Тонг қуёши шуълавор,
Шуълалар қўйнида чарх
Урмоқни истайдир кўнгил.
Ул Ватанга байроқ — инсоф,
Туғи сарҳад муҳри — меҳр,
Сарҳад узра соқчидек
Турмоқни истайдир кўнгил.
Ул Ватан бўйнига занжир
Солмоқ истар кимки боз,
Кўзига нафрат ўқин
Урмоқни истайдир кўнгил.
Ул Ватан елканларини
Маърифат уммонида,
Қиблаи имон сари
Бурмоқни истайдир кўнгил.
Бас, етар ёлғон Саодат,
Ёлғон Эрк, ёлғон Ватан,
Хуррият завқини чин
Сурмоқни истайдир кўнгил.
Қутлуғ истиқлол кунда,
Эй, Ватан, бағрингда шод,
Эркин ўғлонинг бўлиб
Юрмоқни истайдир кўнгил.

Дўст деганим

Инсон тилини
Тил билар инсон тушунибдир,
Дил дилни ва лек,
Ўйлама, осон тушунибдир.
Рост сўзни дедим:
Жонни қўйиб ўртага, аммо
Жондўст деганим
Ваҳ, уни ёлғон тушунибдир.
Аччиқ эса ҳам
Чинни демак шарти садоқат,
Дўст англамаса,
Ёт буни қай он тушунибдир.
Мард мардни танир,
Дардни билар кўксида дард бор,
Жон садқасини
Жони фидо жон тушунибдир.
Исёнли дилим
Англамагай ғофил одамлар,
Кўнглимни фақат
Соҳиби исён тушунибдир.
Эркин, ғазалинг
Оқилу нодон ўқиб олди,
Оқил ўзича,
Ўзгача нодон тушунибдир.

Кечир, ё раб!

Менга тош отди бир жоҳил,
Кечир, ё раб, кечирдим мен,
У қулдир, бандаи ғофил,
Кечир, ё раб, кечирдим мен.

Жаҳонда фитналар бирдир,
Адолат гоҳи ночордир,
Адолат қил, ўзинг одил,
Кечир, ё раб, кечирдим мен.

Ёмон бўлдим, ёмон бўлдим,
Хато ўққа нишон бўлдим,
Хато қилган эмас қотил,
Кечир, ё раб, кечирдим мен.

Тутарман ул синиқ одам,
Синиқ имонига мотам,
Дилига эътиқод жо қил,
Кечир, ё раб, кечирдим мен.

У ҳам, мен ҳам қиёматда
Турармиз лол хижолатда,
Бўлиб даргоҳингга дохил,
Кечир, ё раб, кечирдим мен.

Кечир, янглишмаган ким бор,
Менинг ҳам кўп гуноҳим бор,
Одамзод асли нокомил,
Кечир, ё раб, кечир, ё раб!

Қилурман тавбалар...

Қилурман тавбалар, гарчи
Тазаррулик гуноҳим йўқ,
Гуноҳим йўқлигига лек
Нетай, исбот, гувоҳим йўқ.
Эшитмас эл фиғонимни,
Келар олмоққа жонимни,
Олурга лек ёнимни
Менинг бир хайрихоҳим йўқ.

На сўз дерман очиб оғиз,
Забонсиз, кимсасиз, ёлғиз —
Келиб чўкдим қошингда тиз,
Бўлак сендин паноҳим йўқ.

Ишончинг — менга ризқу рўз,
Забун ҳолимга солғин кўз,
Тўқарга ёш, деярга сўз,
Ҳам оҳ тортарга оҳим йўқ.

Бу бандангда хатолик бор,
Хатолик — жонфидолик бор,
Шу боис, кўп жудолик бор,
Гадолик бору жоҳим йўқ.

Қаро қошингга бўлмай зор,
Қорайгувчи не шомим бор?
Юзинг ёд этмайин зинҳор,
Оқаргувчи сабоҳим йўқ.
Бу сарсон йўлда беҳамроҳ,
Тополмам манзили дилхоҳ,
Муҳаббатдан бўлак, биллоҳ,
Илоҳим, саждагоҳим йўқ.
Бу оламдан узиб кўнгул,
Ёниб кетсам, вужудим кул,
Унар ишқ боғида бир гул
Бу кулдан, иштибоҳим йўқ.

Бобил минораси

Тушди Азозил измига
Жонлар идораси,
Бўлди хаёлда қурганим
Бобил минораси.

Меҳр-оқибат йўқ эл аро,
Ёнди нифоқ ўти,
Бу ўт эмасму, ё қайюм,
Дўзах шарораси?

Кўзимга чўккан дард-алам
Бир кун адо бўлур,
Кетсам юмуб кўз, умр, ахир,
Қошу кўз ораси...

Кунлар ўтар, келар дедим
Бир яхши кун, ва лек
Ҳақ бўлди, кун кундин батар:
Элнинг ибораси.

Билмам қаролик бошима
Қайдин, сабаб надир,
Кўз қорасиму ё магар
Манглайнинг қораси.

Эркин, не бўлсанг бўл, фақат
Эзгу ниятда бўл,
Кўрингай умринг уфқида
Умид ситораси.

Кураш оини

Гоҳ енгади,
Гоҳ енгилади — улки курашгай,
Ҳар кимга кураш —
Оини маъқулки, курашгай.

Куч шарти билан
Шер ила шер жанг қилар, аммо
Ҳийла йўлида
Тулки билан тулки курашгай.

Гоҳ ўртару гоҳ
Фарқ этар сув била ўтдек,
Жоним талашиб,
Ақлу кўнгул мулки курашгай.

Ўз ҳолим учун
Бир куламан, бир тўкаман ёш,
Шоир дилида
Нола била кулки курашгай.

Бас, Эркин, хаёл,
Қулни хаёл ўлдирар эрмиш,
Ўлмаслик учун
Ўй била бор кулки курашгай.

Йўқни қандоқ бор этай?

Бенажот кўнглимни қандоқ
Сўз билан изҳор этай?
Қай илож бирлан иложсиз
Ҳолатим ошкор этай?

Неча заҳматлар чекиб ҳам
Топмагач ақлу ҳушим,
Қилмангиз энди насиҳат,
Йўқни қандоқ бор этай?

Ошинолар қочди мендан,
Юз ўгирди ғофил эл,
Не эди, айтинг, гуноҳим,
Мен уни такрор этай.

Тўғри сўз туққанга ёкмас,
Ҳақ экан, э воҳ, нетай,

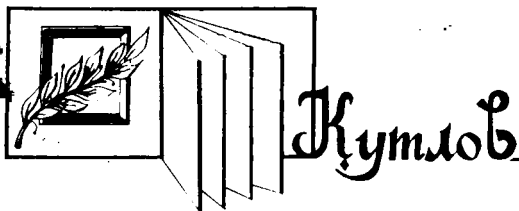
Дўстни душман қилдим, энди
Душманимни ёр этай.

Бул уқубат масканидан
Бош олиб кетмоқ керак,
Ўзни далли, бошпанамни
Гумбази даввор этай.

Учкекен бозорида

Бир куни қиш чилласида,
Қаҳратоннинг қорида
Сайр этиб юрдик учовлон
Учкекен бозорида.
Учкекенни биз кўрибмиз,
Сиз у ён қўйманг қадам,
Осилиб ўлмай десангиз
Нарх-навонинг дорида.
Битта кўйлак битта минг сўм,
Поча пўстин ўнта минг,

Учкекенга ёрин элтсин
Қасди борлар ёрида.
Учкекенда бор харидор
Бенажот, ҳайрону лол,
Зўр такаббур аҳли чайқов —
Феълида, атворида.
Гар бозор шу бўлса бозор —
Эл учун озор экан,
Учкекендан қочдик уччов
Ақлу хушнинг борида.

* * *

Азиз касбдошлар!
СССР Ёзувчилар Уюшмаси номидан Сизларни ва барча туркий халқларни «Шарқ юлдузи» ойномасининг 60 йиллик байрами билан қизғин муборакбод этамиз.
Унда эълон қилинаётган асарлар халқ дилига тобора яқинлашиб бораверсин.
Ўқувчиларининг сони кўпаяверсин.
Барчангизга соғлиқ ва саодат тилаймиз.

Сергей КОЛОВ, Москва

* * *

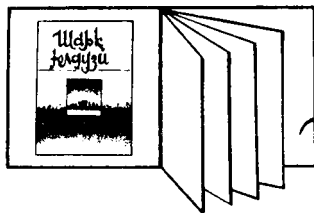
Хурматли касбдошлар! Сизларни шонли юбилей билан қутлаймиз. Зафар ёр бўлсин.

Десняк РУДЕНКО,
Калешчук ХОЛОПОВ, Москва

* * *

«Шарқ юлдузи» меҳнат жамоасини ва унинг кўп минг сонли ўқувчиларини 60 йиллик тўйлари билан қутлайман. «Шарқ юлдузи» татар миллатига мансуб адабиёт муҳабблари учун ҳам нур сочувчи бир маёқдир. Ойнома татар ва ўзбек халқлари ўртасидаги асрий дўстликни мустаҳкамлаш ишига жуда катта ҳисса қўшаётир. «Шарқ юлдузи» туркий халқлар осмонининг мангу ёруғ юлдузи бўлиб қолишига ишонаман.

Аброр ҚАРИМУЛЛИН, ёзувчи, профессор. Қозон шахри

Шеър йозгузи - 60

Абдулла Орипов,
Ўзбекистон ССР халқ шоири,
1974—1976 йилларда ойнамада ишлади

Устозларим

Марҳум устозларим,
Аҳли шуаро,
Рухимнинг оҳанги — сурудидасиз.
Бирингиз китоблар бағридасиз жо,
Бирингиз Чиғатой ҳудудидасиз.

Неларни кўрдингиз?
Олдда нелар бор?
Менга очмадингиз дилларингизни.
Энди мен англадим, Сиз чору ночор
Ўтибсиз у шонли йўлларингизни.

Ҳасаду хусумат
Эзмасин нечоқ,
Сиз шеърдан олибсиз аламни доим.
Олис кечаларда айлабсиз чароқ
Куйиб, кўмир бўлган қаламни доим.

Бахтиёр кунларни куйла, деган он,
Шиорлар битибсиз қонингиз билан.
Ўзи йўқ кўрғонга бўлибсиз қалқон,
Соддадил, фидойи жонингиз билан.

Номард бу дунёнинг кирдикорлари
Яхшидир, ёмондир — ишингиздадир.
Армонлар, узрлар кетдилар бари,
Кетдингиз — дардингиз ичингиздадир.

Марҳум устозларим,
Раҳматли зотлар,
Энди сиз тинч ётинг маконингизда.
Ўкинманг, маломат қилсалар агар,
Абадий бардош бор имконингизда...

Бахтлидир, ўз даврин заволин кўрмай,
Йўқликка равона бўлган инсон.
Бахтлидир, янглишиб экканин ўрмай,
Шудгорни қайтадан бошлаган деҳқон.

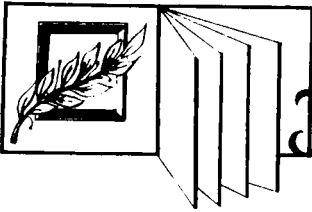
Мўйсафид жангчига қарайман ғамгин,
Кўксида нишону кўча-кўйда хор.
Унга на ўтмиши беролгай таскин
Ва на келажакдан зарра умид бор.

Наҳот ўтган умр буткул ҳавойи,
Наҳот кўрганларин барчаси сароб?!
Наҳот етмиш тўрт йил сифинган жойи
Манфур манзил бўлса, жирканч ва хароб?!
Оламда фожиа кўп эрур, бироқ —
Бунисин алами ҳаддан зиёда,
Оҳ, нечоқ даҳшатдир, тирик турган чок,
Умринг оёқ ости бўлса дунёда.

Авлиё дегани — ёвуз жодугар,
Доҳий деганлари — каллақесар зот!
Набиранг ўзинга тутса оғу гар,
Дардингни кимга ҳам дегайсан, ҳайҳот?!

Шаҳид кетмасмиди ўша жанг чоғи,
Фидойи бир аскар номини олиб.
Бугун на қалқон бор, на бор яроғи,
Мағлубдан садақа сўрайди ғолиб!

Оламда фожиа кўп эрур, бироқ —
Бунисин алами ҳаддан зиёда,
Оҳ, нечоқ даҳшатдир, тирик турган чок,
Умринг оёқ ости бўлса дунёда.

Жумлаб

«Шарқ юлтўзи» тېخмуо жақнисун!

«Шарқ юлтўзи» ئاتىش پېشىگىز مۇبارەك
بۇ ئايىنامە دۇنياغا كەلگەن كۈندىن بۇيان كىشىلەر نىڭ
كۆڭلىنى يورۇتۇپ كەلدى، نۇرغۇنلىغان قەلەمكەسلەرگە
ئەسەلبى مەكتەب بولدى؛ جۈملىدىن ئۇيغۇر قەلەمكەش
لىرىگىمۇ ئۇلارنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەتلىرىدە ئۆرنەك
بولدى. بۇ ئايىنامە نىڭ تېخموو كەڭ ۋە ئوزاقلاغا
نۇرچىچىشىنى ئۈست قىلىمىز.

پېھتىرام بىلەن

چىخچ. سىنجاڭدىكى «تارىم» ژورنىلى

تەھرىرە يېتەكلىرىدە
ئىمىن تۇرسۇن

* * *

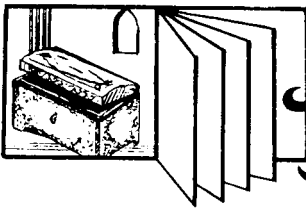
«Шарқ юлдузи» янада чакнасан.

«Шарқ юлдузи», олтмиш ёшингиз муборак.

Бу ойнома дунёга келган кундан буён кишиларнинг кўнглини ёритиб келди.
Минг-минглаб қаламкашларга амалий мактаб бўлди. Жумладан, уйғур ижодкор-
ларига ҳам гўзал бир маёк вазифасини ўтади.

Бу ойноманинг яна ҳам олис-олисларга, узоқ-узоқларга нур сочишига умид боғ-
лаймиз.

Эхтиром билан: Хитой Халқ Жумҳурияти, Шинжонг вилояти, «Торим» ойномаси
тахрир ҳайъати аъзоси: **ИМИН ТУРСУН**

Шоҳ Машраб

Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим.

...Тўққиз кун тўққиз соат тамом бўлуб, ул фарзанд (яъни, шоҳ Машраб) таваллуд топди.¹ Кўрдиларки, бир шермард, гўёки май ичиб, масти мутағрақ ётубдур, ани кўруб хушҳол ва хуррам бўлдилар. Шул соат болани ердин кўтариб олдилар. Андин сўнг бола кеча ва кундуз йиғламоқдин тинмади... Бу болани етти кунлук бўлғонда бешикка солдилар. Отларини Раҳимбобо қўйдилар. Етти ёшга етконда, хатна қилдилар, андин сўнг мактабга бердилар. Устозлари айдилар:

— Эй ўғлум, бисмиллоҳир раҳмонир раҳим, алиф, денг,— дедилар.

Шоҳ Машраб:

— Алиф,— дедилар.

Устозлари: «Бе» денг»,— дедилар.

Шоҳ Машраб устозларидин сўродиларки, алифни маъниси нимадур ва «бе»нинг маъниси нимадур, эй домло?

Устозлари аччиғланиб дедиларки, эй бачаи нодон, сан ким, бу маъни сўрамоқ ким, дедилар. Шоҳ Машраб айдилар: «Эй домло, алифни маънисини сиз айтмадингиз, ман айтоман», дедилар. Устозлари айдилар: «Эй ўғлум, алифни маъниси нимадур?» Шоҳ Машраб айдилар: «Алифнинг маъниси бирдур, ул сабабдин «бе» демосман, мундин ўтмак хатодур» дедилар.

Устозлари бу сўзни эшитиб, ҳайрон бўлуб қолдилар.

Алифни дилга жо қилмоқни бисмиллодин ўргандим,
Шаҳид қонини тўқмоқни каломуллодин ўргандим...
Ҳама айтурки, Машраб, мунча илмни кимдин ўргандинг,
Худо лутф айлади, ман барчани мавлодин ўргандим!

Шоҳ Машраб бу байтни ўқуғондин сўнг мактаб хонасидин чиқиб, биёбонга равона бўлуб, бу мухаммасни ўқудилар:

... Ё илоҳи, эмди қилғойсан бу бандангга назар,
Жандами бар дўш этиб, кирдим йўлунгга дарбадар,
Дашту саҳрову биёбонларни излаб сарбасар,
Топмади ҳаргиз бу Машраб ўз вужудидин хабар,
Бир назар қилсангки, роҳат топқуси жону таним!

Иккинчи тахаллуслари Маҳдий, учунчи(си) Зинда эрдилар.

Алқисса, анолари эшитиб, арқоларидин излаб чиқиб, зор-зор йиғлаб, Машрабни кўрдик, сару побараҳна² йиғлаб юрубдур. «Эй нури дийдам балом!» деб қўлларидин тутуб, бир неча панду насиҳатлар қилдилар.

Шоҳ Машраб бу байтни ўқудилар:

Еридур манга ҳижрон илгидин фарёдлар қилсам,
Бориб, ҳақ олдида дасти фалақдин додлар қилсам... —

деб Шоҳ Машраб анолари бирла уйга келдилар. Анолара орзу қилар эрдиларки, янги либос кийиб юрсалар, деб. Аммо Шоҳ Машраб либосларини ҳар ерда ожиз бараҳналар³ бўлса, анга берур эрдилар. Анолари йиғлаб

¹ Асар жузъий қисқартиришлар билан босилмоқда.

² Сару побараҳна — ялангбош, ялангоёқ

³ Бараҳналар — қашшоқ, бечоралар.

айдиларки: «Эй, нури дийдам, балом, сизга неча орзулар била либос қилиб берсам на учун киймайсиз?» Шоҳ Машраб айдилар: «Эй ано, сиз таваллуд қилгонда либосим бор эрдиму?» Анолари айди: «Йўқ эрди». Шоҳ Машраб айдилар: «Яна бараҳна кеторман» дедилар...¹

Аммо Шоҳ Машрабни одатлари шул эрдик, ҳар ерда ғуристон бўлса, одамларни устухонларин кўруб, йиғлаб айтур эрдиларки, эй одамизод, охир ўлуб, бошингга тушодиргон иш будур.

Вақтики, Ҳазрати Эшон (яъни, Бозор Охунд) муридлари бирлон зикру самоъ қилишиб келғоч, Шоҳ Машраб дедиларки:

*Шаҳду шакардин ортуғум, оромижоним келдилар,
Кўнгил уйини кўрголи, руҳи равоним келдилар.*

Алқисса, Мулло Бозор Охунд етиб келдилар. Шоҳ Машраб ўринларидан туруб, эъзозу икром бирла бу ғазални ўқудилар:

*Ба кунжи офият биншин, бихур ноне ба осони,
Агар ту пири канъони, ба вақти марг дармони.*

Мазмуни:

*Саломатликда ўтириб, нонни қийналмасдан еб,
Пири канъон бўлганигда ҳам, ўлим вақтида ожиз қоласан.*

Алқисса, Мулло Бозор Охунд Машрабни бу ғазалларини эшитиб, масти беихтиёр бўлдилар. Андин сўнг айдиларки, эй ўғлум, ато ва анонгни ризолиқиға ҳам қароғил, чунки худойи таоло ўз «Калом»ида хабар берибдурки: «Ва бил волидайни эҳсонан»² деб. Андин сўнг эшон Мулло Бозор Охунд Машрабга кўб лутфу марҳаматлар қилиб, муҳаббат билан фарзанд (деб, бу байтни) ўқудилар:

¹ Бараҳна кеторман — яланғоч, юпун юраман.

² «Ота-онангга яхшилик қилгин». (Куръон оятига ишора)

Улуғ жаҳонгашта шоир Бобораҳим Машраб [1640—1711] ҳаёти ҳақида аниқ, муфассал маълумот берадиган манба ҳозиргача топилгани йўқ. Халқ орасида бу исёнкор шоир ҳақида «Қиссаи Машраб», «Девони Машраб», «Шоҳ Машраб» (улар мантиқан ягона асар) деб юритилиб келинаётган ярим афсонавий китоб бор. Лекин мазкур асарнинг ҳақиқий муаллифи ҳозиргача илмий манбалар асосида тўла аниқланган эмас. Чунки қиссанинг бирор жойида уни ёзган киши ҳақида ҳеч нарса дейилмаган. Бу асарни баъзи олимларимиз Машрабга ҳамроҳ бўлган Пирмат Сеторий ёки дўсти Исҳоқ Боғистоний ёзган, деб тахмин қилишади. Уни «Девон» деб аташ ҳам нотўғри. Чунки девонда фақат шеърлар берилади, маълум тартиб асосида тузилади ва насрий ривоятлар киритилмайди.

«Шоҳ Машраб»нинг бизгача етиб келган нусхалари қиёсий ўрганилганда шу нарса аниқландики, уларда шеърий сатрларнинг ўрни алмашган, баъзи сўзлар умумий маъносига путур етказилган ҳолда котиблар томонидан «тахрир» этилган.

«Шоҳ Машраб» кўпроқ халқ дostonларига ўхшаб кетади. Ундаги воқеалар Машраб туғилиши билан бошланиб, охири шоирнинг Маҳмудхон подшоҳ томонидан Балх шаҳрида дорга осилиши билан тугайди. Қиссанинг ичидаги «Алқисса, Мулло Бозор Охунд етиб келдилар», «Эрса, Шоҳ Машраб яна бу ғазални ўқидилар», «Ҳазратимни илтифотларига Шоҳ Машраб бу байтни ўқидилар», «Бу ҳолни Оқбўтабий кўриб дедик», «Алқисса Шоҳ Машраб Хўжанддан чиқиб, Маккага равона бўлдилар» каби жумлалар ундаги ривоятларни бир-бирига боғлайди. Асарда келтирилган шеърлар баъзан ривоятларга мазмунан боғланса, баъзан боғланмайди. Булардан қатъи назар «Шоҳ Машраб» китоби ҳозиргача шоир ҳаётини ўрганиш ва унинг ғазалларини чоп этишда асосий манба вазифасини ўтаб келди. «Қисса»да шоир мўъжизакор авлиё, билимдон, ҳозиржавоб шоир, тақводор, тўғрисўз, ҳалол, покиза инсон, дунё моли ва ҳузур-ҳаловатидан воз кечган дарвеш, қаландар сифатида тасвирланган. Машраб адолатсизлик, ноҳақликка қарши ўз шеърлари билан кескин кураш олиб борди, мазлум халқни ҳимоя қилди, бутун умри шу оддий халқ орасида ўтди.

Ҳозирга қадар «Шоҳ Машраб»га диний асар сифатида бир томонлама қараб келдик, афсонавий ривоятлар мажмуаси деб атадик. Шу сабабли ундан халқимиз тўла баҳраманд бўла олмай келди.

«Шарқ юлдузи»да биринчи мартаба «Шоҳ Машраб»нинг нашр этилиши шоир тўйи олдида қилинган хайрли ишлардан бири, деб ўйлайман. У 1896 йил 15 ноябрда Тошкентда чоп этилган нусха асосида тайёрланган.

Исматулла АБДУЛЛАЕВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби,
филология фанлари доктори,
профессор

Аз амри худо баландтар аст амри падар,
Бе амри падар касе ба жое нарасад.
Жаннат, ки ризойи мо дарон аст,
Зери қадамони модарон аст.

Мазмуни:

Худо амридан отанинг амри юқори туради,
Отанинг амрисиз киши ҳеч ерга етолмайди.
Бизнинг ризолигимиз бўлган жаннат
Оналарнинг қадамлари остидадир.

«Эй ўғлум, санга ва манга ато ва анони хизматлари фарзу вожибдур,
аларни хизматларини ғанимат билғойсан» деб, бир неча панду насихатлар
қилдилар. Эrsa, Шоҳ Машраб яна бу ғазал (мухаммас)ни ўқудилар:

Ишқида куймас ҳеч ким, девона бўлмағунча,
Шамъида ёнмас ҳеч ким, парвона бўлмағунча,
Суймас садафни ҳеч ким, дурдона бўлмағунча,
Адҳам сифат дунёдин бегона бўлмағунча,
Бошға олиб маломат фасона бўлмағунча!

...Шоҳ Машраб ийдгоҳга келдилар, ўшал кунлар ийд мавсуми эрди, ийд-
гоҳда бир катта кўл сув бор эрди. Шоҳ Машраб чапонларини ташлоб, ўшал
кўлда чўмилдилар. Ҳама халқ кўруб турар эрдилар, шул кўлга бир шунғуди-
лар, ҳеч бир асарсиз бўлуб кеттилар. Бу воқеани кўруб, халойиқ ҳайрон бўлди-
лар. Шоҳ Машрабни аноларига хабар еткурдиларки, Машраб ўзини кўлга
ташлоб ғойиб бўлди, деб.¹ Анолари эшитғон он «Оҳ, жоним балом!» деб, зор-
зор йиғлаб келиб, кўлни лабида ўлтуриб дедикки, эй нури дийдам, жон балом,
сизни шул умид бирла боқиб эрдимму, мундоғ бўлғонингизга рози эмосман,
деб жудолиғ ғамидин бу ғазални ўқудилар:

Бу ғариблик даштида куюб адо бўлдум, балом,
Мисли ул боди хазондек қаҳрабо бўлдум, балом.
Бу жудолиғ дардини айтай эшитинг, дўстлар,
Рози дилни айтмайин сандин жудо бўлдум, балом!—

десалар, Шоҳ Машраб сувнинг ичида туруб, анолариға бу байтни ўқудилар:

Ёш қолибман отадан, кўнглимни шод эткон, онам,
Меҳрибонлиғларни ул кунда зиёд эткон, онам.
То қиёмат бу жудолиғ дардиға туштум дебон,
Нури чашмим қайдасан, деб анда ёд эткон, онам, —

десалар, Шоҳ Машрабни анолари эшитиб, хурсанд бўлуб, бу ғазални
ўқудилар:

Бу жудолиғқа қолибман, қайдасан, жоним балом,
Ҳасратингдан қон ютибман, қайдасан, жоним балом?
Тун саҳарларда туруб, совуқ бешигингни қучуб,
Эмчокимдин сут берибман, қайдасан, жоним балом?!—

десалар, Шоҳ Машраб «Аллоҳу акбар» деб сувдин чиқиб, анолариға
салом бериб, дедилар: «Эй меҳрибоним аном, вой ғамғузорим аном, менинг-
дек ноқобил фарзанддин ризо бўлунг, худойи таоло мани шу кўйга солибдур»,
деб, эшон Мулла Бозор Охунди хизматлариға равон бўлдилар. Тамом одам-
лар сайҳа тортишиб, Шоҳ Машрабни орқаларидин юрур эрдилар. Мулло Бозор
Охунд кўрдиларки, Шоҳ Машрабни кўзларида йиғлоғон ёшнинг асари бор,
Охунд сўрдиларки, қайда эрдинг? Шоҳ Машраб айдилар: «Маъшуқам бирла
ҳазил-мутойиба қилиб ўлтуриб эрдим, баногоҳ эри саҳродин ўтун кўтариб
келиб қолди, мани тутуб олиб таёқладилар, шарманда бўлаёзим, лозимимни
кўлтуғлаб қочтим», дедилар.

Эrsa, Мулла Бозор Охунд бу сўзға таажжубда эрдилар, ўлтурғон халойиқ-

¹ Туркистон суфийлари махсус машқ билан нафасни ичга ютиб, узоқ вақт нафас олмай туриш қобилия-
тига эга бўлганлар.

дин овоз чиқтики: «Таксир охуним, Машраб ялғон айтадур, кўчаларда йиғлаб юруб, ийдгоҳга бориб, кўлға чўмулиб чиқти», дедилар. Эрса, Мулла Бозор Охунд «Хай, дариғ» деб, кўлларини тиззалариға уруб дедиларки: «Сизлар беадаблик қилибсизлар, Машраб бу вилоятни фисқу фужурини кўторур эрди, энди Машрабни кўрмак йўқтур», дедилар. Шоҳ Машраб айдилар: «Эй Охуним, Сизга бу вилоят қутлуғ бўлсун, бизга йўл қутлуғ бўлсун!» деб бу мухаммасни ўқудилар:

Токай мани бечораға бу дарди аламдур,
Васлингни тилаб кўнглима ғам устиға ғамдур,
Ҳижрон ичида мунча манга жавру ситамдур,
Бу даври фалак, балки батақдири қаламдур,
Бу ғуссадин ўлсом бошима оҳим аламдур!..

Алқисса, тамоми халойиқға беҳудлиғ рўй бериб, Машрабни арқоларидин эргошиб юрсалар, Машрабни жунунлари зиёда бўлуб, бозор бошиға келиб, кўлларига соз олиб, бу мухаммасни ўқудилар:

Ишқ ичра қадам кўйдиму то тарки сар этдим,
Сийнамни маломат ўқиға ман сипар этдим,
Бу манзили беҳудаға ташлаб сафар этдим,
То олами зоҳирға келиб ман гузар этдим,
Тарк айладиму жумлани қатъи назар этдим...

Алқисса, Шоҳ Машраб бу ғазални то охир ўқуб, жазаба ва жунунлари зиёда бўлуб, бир тепага чиқтилар, тўрт тарафга боқиб, Кошғар тарафидин бир марди Худони иси келодур, деб равона бўлдилар. Илгори эшитиб эрдиларки, набираи ҳазрати Махдуми Аъзам— Офоқ Хўжам Кошғарда деб. Маънийи Офоқ улдурки, қутб ул-олам деган бўлур. Дунёда икки офоқ ўтубдурлар. Бирлари Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний, бирлари Офоқ Хўжамдурлар. Машраб андеша қилдики, мундоғ юрғонимдин андоғ зоти шарифни хизматлариға борсам, беҳроқдур деб, бу ғазални ўқудилар:

Надоматда тўқуб ёш, васлинг излаб юргоним беҳроқ,
Ғаму дардинғ рафиқ айлаб, мудом оҳ ургоним беҳроқ.
Хазон бўлмай гулистони баҳори умр, эй Машраб,
Саҳар вақтида булбулдек фиғонлар қилғоним беҳроқ.

Алқисса, Шоҳ Машраб Лангар мазоридин чиқиб, ўз ҳасби ҳололлариға бу ғазални ўқудилар:

Намангон шаҳридин кетсам, мани йўқлар кишим борму?
Ғариблик шаҳрида ўлсам, мани йўқлар кишим борму?
Бу мискин зори Машрабни киши ҳолини билмайдур,
Бу ердин бош олиб кетсам, мани йўқлар кишим борму?—

деб, Шоҳ Машраб Андижон тарафиға равона бўлдилар. Дарё лаби бирла борур эрдиларки, Балиғчидин бир неча қизлар келиб, чўмулуб турур эрдилар. Шоҳ Машраб аларни кўруб, ҳазил-мутойиба қилдилар. Қизлар айдилар: «Эй девона, нағма қилиб, ғазал ўқунг, бизлар тамошо қилолук». Шоҳ Машраб: «Хўб бўлур» деб, бу ғазални ўқудилар:

Бир боқиб кўз учидин танга кетурди жон қиз,
Айланиб, юз ўгуриб, қилди юракни қон қиз.
Кунда минг дард ўқини отти ҳазин жонима,
Бирига айламади лабларидан дармон қиз,—

деб, Шоҳ Машраб Балиғчидин Андижон йўлиға равона бўлуб, йўлда бу ғазални ўқудилар:

Масти жоми ваҳдатам, жоно, санга ман зор ўзум,
Шориби хамри аластам,¹ ошиғи дийдор ўзум...—

деб, Шоҳ Машраб Андижонга бу талқинни айтиб кирдилар:

¹ «Аласт» майнинг ичувчисиман, бу ерда «аласту би-робикум» оятига ишора бор.

Мажнун ила кездим неча йил дашту биёбон,
Лайлини сўроглаб юрудум бесару сомон.
Бу ранжи дилимни эшитиб раҳм эта кўргил,
Васлингни тилаб кимки менингдек санга ҳайрон...—

деб, Андижон бузругворларини зиёрат қилиб, Уш тарафиға равона бўлуб,
йўлда бу ғазали мустазодни ўқуб, замзама қилдилар:

Э моҳ, нетай, ишқинг ўти айлади расво,
Девона бўлубман,
Ишқ ўти куяр жисмим аросида на парво,
Парвона бўлубман.
Ул дамки ўшал моҳ юзин бир йўли кўрдим,
Ул хоби хаёлот,
Найранги рақиб ўлди ва ё ҳукми худодур,
Бегона бўлубман.
Машраб ҳолини сўроғоли оламда кими бор,
Ким додиға етгай,
Йўқтур бу бузуғ дилни сўрар маҳрами доно,
Вайрона бўлубман!—

деб, Шоҳ Машраб Ушга бориб, Тахтни зиёрат қилиб, Осаф ибн Бирхиёни
остоналариға келиб, бу муножотни ўқудилар:

Тавофи остонангға ғариби нотавон келдим,
Умид айлаб мадад сандин, кўзумда хунфишон келдим.
Умид айлаб висолингни, кўрорман деб жамолингни,
Басони булбули шайдо ба сад оху фиғон келдим...¹

деб, Шоҳ Машраб давондин оштилар, манзил-баманзил борур эрдилар.
Хўжамни остоналариға яқин етдим деб, димоғлари чоғ бўлиб, бу ғазални
ўқудилар:

Эй менинг нозик ниҳолим, ёри жоним, қайдасан,
Бу кўнгил бўстонида ғунча даҳоним қайдасан?
Ҳолимиз беҳад ёмондур келмасанг ҳолим сўраб,
Эй менинг хуш меҳрибон, руҳи равоним қайдасан?—

деб Шоҳ Машраб ўзларини шул соатда Кошғар вилоятида кўрдилар.
Кошғар халқини кўруб, жунунлари зиёда бўлуб, масту беихтиёр бу ғазални
ўқудилар:

Даргоҳингға бир ожизи афгор келибман,
Арзи дилими этмак учун зор келибман.
Йўқдур иликимда санга бир тухфаи лойиқ,
Жуз зилли гунаҳ² эл ичида хор келибман...—

деб Шоҳ Машраб Офоқ Хўжам остоналариға бориб, бу муножотни ўқу-
дилар:

Азалдан то абад, дўстлар, ҳамиша оҳ деб келдим,
Тилимда раббиял аъло, яна Оллоҳ деб келдим.
Ки сен авлоди пайғамбар, отингдур Ҳазрати Офок,
Ки навмид кўймоғойларким, улуғ даргоҳ деб келдим...

Алқисса, Шоҳ Машраб бў ўқуғон муножотлари Ҳазрати Офоқ Хўжамга
маълум бўлди. Айдилар: «Эй суфилар, ҳеч хабарларингиз борму, бир шўрида-
ҳол девона келиб, эшикда йиғлаб турубдур, шул бечорани мунда олиб ке-
линглар!» Мулло Боқи Охунд бирла Мулло Соқи Охунд чиқиб кўрдиларки,
бир йигит, энди мўйлаб сабз қилғон, қавий ҳайкал, сару побараҳна, кўзларидин
ўт чиқиб турибдурки, мундоғ девонани ҳеч киши кўрган эмасдур. Девонани
Ҳазратнинг олдиға олиб келдилар. Шоҳ Машраб Ҳазрати подшоҳим жамолла-
рини кўруб, бу муножотни ўқудилар:

¹ Шайдо булбул каби юзлаб оху фиғон билан келдим.

² Гуноҳдан ўзга нарсаси йўқ.

Бо ҳазрати ту гуям ҳар дам ба сад тавалло,
Инни заламту нафси фағфирланал хатоё...

(Мазмуни:

Ҳазратим, сенга юзлаб маротаба ялинаманки,
Жонимга зулм қилдим, бизнинг хатоларимизни кечиргил.)

Бу муножотни Ҳазрати Офоқ Хўжам эшитиб айдиларки: «Эй суфилар, девонани яқинроқ келтирунглар!» Андин сўнг суфилар икки қўлларидин тутуб, олиб келиб, Ҳазратимни оёқларига йиқтилар. Ҳазратим Машрабни қўлидин тутуб айдиларки: «Эй девона, қайдин келурсиз?» Шоҳ Машраб айдилар: «Номонгондин келурман!» Ҳазратим айдилар: «Хўжа Ҳофиз Шерозийнинг ғазалларидин ҳеч бир байт билурмисан? Бизга бир ғазал баргсабз учун ўқусанг!» дедилар. Анда Шоҳ Машраб «хўб бўлур», деб, бу ғазални ўқудилар:

Онҳо, ки хокро ба назар кимё кунанд,
Оё, бувад, ки гўшаи чашм ба мо кунанд.
Дарди нуҳуфта беҳ зи табибони муддаий,
Шояд, ки аз хазонани ғайбаш даво кунанд.

(Мазмуни:

Назари билан тупроқни кимё қиладиган кишилар,
Кўз учидан бизга қиё боқармикинлар?
Лоф ургувчи табиблардан дардимни яширганим яхшидир,
Шоядки, ғайб хазинасидан даво қилсалар.)

Ҳазратим қўлларини кўториб, «Ҳай, бас, агар мундин зиёда ўқусанг, куюб кетарман!» дедилар. «Эмди ўз ғазалингни ўқуғил», деб амр қилдилар. Шоҳ Машраб айдилар:

Бугун Махдуми Аъзам подшоҳим кўрғоли келдим,
Итидек остониға юзумни сурғоли келдим.
Қиёмат боргоҳини тузар ул кун малоиклар,
Ки сан кимё назарсан, мен мисам, зар бўлғоли келдим.
Сани бузруглиғингни шуҳрати оламини тутгондур,
Қулунг Машраб дуойи хайр ила ёд этғоли келдим.

Алқисса, Шоҳ Машрабни бу ўқуғонлари Ҳазратимга хуш келиб, ишорат қилдиларки, яна ўқуғил, Шоҳ Машраб яна бу ғазални ўқудилар:

Бузургу марди Худо деб, дуо тилаб келдим,
Валийи шернамо деб, пано тилаб келдим.
Қўлиға ханжар олиб, ул санам деди: «Бош бер!»
Камина бекасу ожиз ризо тилаб келдим.
Қаландаринг яна Машраб йўлунгға бош қўюбон,
Бу остонаға, яъни зиё тилаб келдим.

Бу сўз Ҳазратимға хуш келиб, назари илтифотлари бирла қараб, қўлларини очиб, Машрабни ҳақиға дуойи хайр қилиб, кифтига қоқтилар. Эрса, бисмил бўлғон мурғдек, беҳуд бўлуб йиқилдилар. Шул соат подшоҳим Машрабни бошини тизларига олиб, ботиндин хабар олдилар. Эрса, Машрабни дилини чироғиға ёғ қуюб, пилтасини тайёр қилиб, равшан қилғоли бир пири комил топмай юргон экан. Ҳазратим айдиларки: «Эй суфилар, сизлар гувоҳ бўлунгларки, бу девонани отини Машраб қўйдум. Оллоҳу акбар!» дедилар. Андин сўнг девонанинг оти Машраб демакликға шуҳрат топти. Бошларини кўториб, кўзларини очиб, яна бир ғазал дедилар:

Қўлум олинг, ё пирим, манда тоқат қолмади,
Йўлға солинг, ё пирим, манда ҳолат қолмади.
Ҳазратингдин ман бугун дуо тилаб келибман,
Бўйни синук етимман, манда роҳат қолмади.
Офоқ Хўжамким суюб, отинг Машраб дедилар,
Бўсоғангда ўлурман, манда ҳасрат қолмади...

Алқисса, Ҳазратим бу байтни эшиттилар, подшоҳлик қилиб айдиларки: «Эй Машраб, бизга хизматкор бўл!» Машраб туруб таъзим қилди. Уч йил ўтун ташидилар. Яна уч йил мешкда сув ташидилар. Бир йил остонада ётдилар. Бу етти йилда бир пўстун кийдилар, ёз бўлса чармини кийдилар, қиш бўлса юнгини кияр эдилар:

Эй биродарлар, кийибман бир кийимни етти йил,
Бас, машаққат тортмагунча лойиқи дийдор эмас.

Ду (икки) бора Ҳазратдин илтифот кўрмадилар, кўнгуллариға дард қилиб, ўзлариға айдиларким: «Эй Машраб, бу даргоҳға келганингда етти йил бўлди, пиринг бир йўл Машраб деди, яна бир йўл Машраб десалар, ишинг тамом бўлур эди, кел эмди, бир гуноҳ қилғил, Худойи таоло бегуноҳни сўрмас экан, шоядки гуноҳ қилсам, гуноҳкорни сўрсалар керак. Ман бир зинони ҳаром қилай, шоядки шу гуноҳим туфайлидин пирим этсаларки: «Элтинглар, бу Машрабни осинглар!» десалар, ўлсам армоним йўқ эрди», деб Шоҳ Машраб бу ғазални (мухаммасни) ўқудилар:

Ваъда қилди бир келай деб кўзга уйку келмади,
Термулуб йўлида қолдим шўхи бадху келмади,
Неча келди шум рақиблар ул парирў келмади,
Дардидин ўлдим, вале дардимға дору келмади,
Ман шаҳиди ишқ бўлдум қатраи су(в) келмади!.. —

деб Шоҳ Машраб йиғлаб, чарх уруб, самоъ қилиб туруб эрдиларки, подшоҳимга оби таҳорат бергучи бир канизаклари бор эди, ул канизак равоқдин бошини чиқориб, нозу карашма бирла дедиким: «Эй Машраб, то етти йилдурки, сани доғи ишқинг мани сийнамга жой олибдур, бугун манинг бирла бир ерда ўлтурмасанг, қиёматда мани қўлум сани этокингда бўлғой!» деди. Шоҳ Машраб кўрдиларки, бир нозанини моҳ талъат жилва қилиб турубдур, ани кўруб беҳуд бўлдилар. Яна ҳушлариға келиб дедиларки: «Э, бор Худоё, мунингдек офатижон бандаларинг бор экан» деб, яна беҳуд бўлуб йиқилдилар. Бу воқеа Ҳазрати подшоҳимга аён бўлди. Қизил либос кийиб, шамшари бараҳна бирла рўбарў бўлдилар. Шоҳ Машраб Ҳазратни кўруб, бу ғазални ўқудилар:

Девонадурман духтари султони Ажамға,
То банда бўлой олдидағи зулфи санамға,
Ногоҳ агар ичса эди бодани маъшук,
Ҳамдам бўлубон борғай эдук Макка ҳарамға.
Маъшук агар олса қиличини баякбор,
Ман нола қилай Ҳазрати эшон ҳашамға.¹

Эшон Офоқ Хўжам айдилар: «Эй суфилар, Машрабни тутунгларки, андин бўйи Мансури Ҳаллож келадур!» Суфилар Машрабни тутуб боғладилар. Шоҳ Машраб Худойи таолоға нолалар қилиб айдики: «Эй парвардигорим, эмди то тирикман, мунча таҳқиқлаб сўрсалар, тонгла қиёмат бўлғонда ўзинг қози бўлуб, шул гуноҳимни сўрғонингча ҳам дийдорингга тўярман!» деди.

Бир гунаҳни устиға юз минг надомат яхшидур,
Юз туман ёзуқларим бору пушаймон манда йўқ!

Андин сўнг Шоҳ Машрабни подшоҳимни олдилариға олиб келдилар. Шоҳ Машраб Худойи таолоға муножот қилиб айдиларки: «Эй поко парвардигоро, аҳадо, самадо, маъбудо, агар сандин амр бўлмаса, бандаларингни аёғлариға бир тикон ҳам кирмас, бас, бу карашмалар санга маълум» деб, бу ғазални ўқудилар:

Агар ошиқлиғим айтсам куюб жону жаҳон ўртар,
Бу ишқ сиррин баён қилсам тақи ул хонумон ўртар.
Кишиға ишқ ўтидин зарраи етса бўлур гирён,
Бўлуб бесабру бетоқат юрак-бағри чунон ўртар...

¹ Ҳашам — улуг киши

Алқисса, Ҳазрати подшоҳим айдилар: «Эй Машраб, мундоғ беадабликни ҳеч ким қилғон эмас» десалар, Шоҳ Машраб бу байтни ўқудилар:

Билдимки, отинг Ҳазрати ҳодийи музиллин,
Мақбули ҳидоят бўлайин деб гунаҳ эттим.

Подшоҳим буюрдиларки: «Девонани босинглар» деб. Суфилар девонани босдилар. Ҳазрати Офоқ Хўжам киссаларидин муҳрларини олиб ўтқа тошлаб, қизитиб Машрабни гарданига босдилар. Авлиёуллоҳ каромат билан топтиларким, одамизоднинг шаҳватининг жойи банди гардан тамуридадур, ўшал тамурни топиб муҳр босдилар. Ҳазратимни илтифотлариға Шоҳ Машраб бу байтни ўқудилар:

Бо ҳидоят дастгирам бош гумроҳ омадам,
Бар тавофи даргаҳат имруз бегоҳ омадам, —

(Мазмуни:

Ҳидоят йўлига бошлаш билан кўлимни тут, ҳузурингга гумроҳ сифатида келдим,

Даргоҳингни тавоф қилиш учун бевақт бўлса ҳам келдим.)

деб Шоҳ Машраб озурда хотир бўлуб, даргоҳдин макмуни паришон аҳвол Ёрканд тарафиға равона бўлдилар. Бир дамда ўзларини Ёрканд вилоятида кўрдилар. Ёрканд аҳли Машрабни кўрмоққа орзуманд эрдилар, пешвоз чиқиб кўрдиларки, бир қаландари оташнафас, жазб ҳолатлиғ, сочлари патила-патила, гирди камариға тушгон, оташи ишқ жабҳасидин аланга уруб турубдур. Ёрканд ҳокими келиб, зиёрат қилди. Тамом одамларға беҳудлик рўй берди. Ёрканд охундларининг шогирдлари айдилар: «Эй тақсир, Охуним, мундоғ банги қаландарни олдиға пешбоз чиқиб бўлурми? Тамоми аъзоси очуқ келодур!» Охунд айдилар: «Эй ёронлар, хато қилдинглар, бориб зиёрат қилинглар!» дедилар. «Бу хаёлни кўнгилларингиздан кўторинглар!» дедилар. «Авлиёликни бир нишони шулдур», дедилар. Ёронлар келиб, мулоқот қилдилар. Шоҳ Машраб буларни бир назар била кибри анониятларини кўнгулларидин дур қилдилар. Ҳаммалари софдил бўлуб, арқоларидин сару побараҳна сайҳа тортиб юрудилар, Шоҳ Машраб йўлда бу ғазални (мухаммасни) ўқудилар:

Кўрсат юзунг ўлурман, танда тоқат қолмади,
Меҳрибоним қайдасан, жонда роҳат қолмади,
Бало ёғди бошима, элда офат қолмади,
Чектим жафони акнун танда ҳолат қолмади,
Кездим шаҳру биёбон, дилда ҳасрат қолмади... —

деб, Шоҳ Машраб шаҳарға кирдилар.

...Қаён борой деб андишаманд бўлдилар. Ҳазрати Али набиралари Ҳазрати Имоми Жаъфар Содик Хўтан вилоятидадурлар, аларни зиёрат қилғоли Хўтан шаҳриға равона бўлдилар...

Шоҳ Машраб Хўтанға кирдилар.

...Андин сўнг Шоҳ Машраб «Мишкоти шариф»дин бир-икки масъала ароға солди, айдики: «Эй Охуним, бу иборатларни маънисини нимадур?» Охунд бириға жавоб бердилар. Иккинчиға сустроқ, учунчиға сукут қилиб, тамом шогирдлари ожиз бўлдилар. Шул замон Охунднинг бир солиқ шогирдлари бор эрди, кўзин юмуб кўрдик, бир тева чўкуб ётибдур. Ул айди: «Эй Охуним, иш қабоҳат бўлди, қаландар илми ҳолдин хабардор экан, дарҳол кўпуб маъзур тутунг!» деб узр этдилар. Шоҳ Машраб ҳам аларға узр айтиб, ўзларини ошкоро қилиб, бу ғазални ўқудилар:

Ёрни кўйида ўлган бормукин,
Бир ўлуб икки тирилган бормукин?..

Охунд бу ғазални эшитиб дедиларки: «Кўрни тилаги икки кўзидир, ҳазратлариға орзуманд эрдук», дедилар. Шоҳ Машраб айдилар: «Эй Охуним, ман сизға дуо қилайки, сизни пушти камарингиздин бўлған фарзандларға Худованди таоло илм ато қилсун, қиёматғача чироғингиз ўчмасун» деб, дуо қилиб «Оллоҳу акбар» дедилар.

¹ Аноният — манманлик, кибр.

Шоҳ Машраб этган сўзларини йиғочга битиб ташлаб қўяр эдилар. Охундни шоғирдлари айдилар: «Шоҳ Машрабдин бир китоб қолса яхши бўлур эрди!»

Охунд айдилар:

— Тақсир подшоҳим, сиздин бир китоб ёднома қолса, дермиз!

Машраб айдилар:

— Охуним, китоб қолмағай дерман, агар мандин китоб қолса, аҳли муҳаббат хароб бўлурлар, — деб китобларини ўтқа ташлаб, бу ғазални ўқудилар¹

Тамошо айламоққа гўшаи бу анжуман келдим,
Хуруши булбули шўридадек сўйи чаман келдим...

деб, Шоҳ Машраб Хўтан саҳросиға равон бўлдилар. Кўрдиларки, бир деҳқон Шоҳ Машрабни ғазалларини андин-мундин қармаб ўқуб юрубдур. Машрабни келиб турганидан хабари йўқ. Машраб ҳам бориб, ҳайдаб қўйған ерни бузаверди. Деҳқон кўруб деди:

— Эй масҳара жинни, мани еримни не учун бузарсан?

Шоҳ Машраб айдилар:

— Ҳеч масҳара жинни сандек бўлурмуки, мани иморатимни бузуб турбсан?

Деҳқон айди:

— Иморатинг қайсидур?

Шоҳ Машраб айдилар:

— Ўқуб турган ғазалинг мани иморатимдур, бузуб ўқийдурсан, охир сўзум сандекларга қолиб хор бўлгунча куйгани беҳроқдур, — деб ўтқа солмоғларини боиси бу эрди.

Андин ҳу деб равона бўлдилар. Шул юрганларича ўзларини Элада¹ кўрдилар. Аммо Эланинг ҳоқими Кунтожи эрди, ани бир қизи бор эрди Офоқ отлиғ. Ул қизни юз канизаги бор эрди. Бир куни канизақлари бирла сайри саҳро қилиб эрди. Ногоҳ Шоҳ Машраб рўбарў келди. Кўрдик, қизларнинг ичида бир қиз келадур. Ани офтоб талъатидин олам мунаввар бўлубдур. Шоҳ Машраб деди:

— Эй бор Худоё, мундоғ паризодни ўз қудратинг бирла пайдо қилибсан! — деб Шоҳ Машраб қизни қошиға келиб, дедиларки: — Эй қиз, санинг муҳаббатинг мани кўнглумға жой олибдур! — деб қизни йўлини тўстилар. Қиз отини бошини тўхтатиб, вазириға дедик:

— Эй вазира, бу қаландарни кўрдунгми, ман умрум ичида мундоғ журъатлик қаландарни кўрганим йўқ, санга ошиқ бўлдум, дейдур!

Вазира айди:

— Эй малика, ажаб қаландар экан!

Қиз айди:

— Эй қаландар, манга рост ошиқ бўлсанг, бошимдағи ўтоғамға муносиб бир байт ўқуғил! — деди.

Шоҳ Машраб бу байтни ўқудилар:

Ёр ўтоғасин кўруб, телба кўнгул талпинадур,
Жон қушини долбойидур² бошидағи қарқараси! —

деб, Шоҳ Машраб қизни ўзини шаъниға ҳам бу ғазални ўқудилар:

Дилбар юзини кўргали девона келибдур,
Юз нозу карашма била жонона келибдур...

Қиз айди:

— Эй қаландар, бурунғи замонда Шайх Санъон деган авлиё ўтган экан. Тўрт юз муриди бор экан. Бир тарсонинг қизиға ошиқ бўлуб, ўз динидин ёниб, бутпараст бўлубтур. Эмди бу замонда сан манга ошиқ бўлсанг, ман қалмоқ бачадурман, дийнимға кирсанг, манга восил бўлурсан! — деди.

Машраб бу ғазални ўқудилар:

Ло маконни шаҳрида ошиқни шайдо қилди ишк,
Анбиёву авлиёларни ҳувайдо қилди ишқ... —

¹ Или вилояти.

² Долбой — нишон, тузоқ.

деб, бу байтни ўқуб, қизға қараб дедилар:

— Эй тарсобача, сани сўзлатгану мани бу ерларга келтирган Худованди таолони ўзидур, чорам недур! — деб, бу ғазални ўқудилар:

Баски тарсо кўйида Шайх Санъон бўлмадим,
Даҳру жаннат куйдуруб, бир бутга майлон бўлмадим.
Зийнати дунё ажойиб, бевафодур, Машрабо,
Тахту бахтиға миниб, бир дам Сулаймон бўлмадим... —

деб, Шоҳ Машраб айдилар:

— Эй паризод, эмди ман санга ошиқ бўлубман, ҳар амрға буюрсанг, қилмоқдин ўзга чорам йўқдур!

Қиз вазирға қараб дедики:

— Эй вазира, бу девонани уйга олиб борғил, ман қайтиб келиб сўзға соламан! — деб, сайри сахроға равона бўлди.

Вазира Шоҳ Машрабни ҳарамсароға элтти. Кечқурун бўлғач, малика уч канизаги бирла девонани олдиға келиб дедики:

— Эй қаландар, бу кеча ман сани меҳмон қиламен!

Машраб айди:

— Эй, малика, ман таом емасман, манга бир коса сув берғил! — деди. Қиз югуруб туруб, бир жом сув келтуруб девонаға тутти. Девона жомни шаъниға бу ғазални ўқудилар:

Ул жоми муҳаббатни тутган манга жонондур,
Доғ устиға доғ кўйғон бул сарви хиромондур.

Қиз бу сўзни эшитиб, завқ қилди. Вазирға айди:

— Эй вазира, девонани Кўкшир яйлоғима олиб борғил, уч юз тева йилқимни боқсун!

Вазира «хўб бўлғай» деб шоҳ Машрабни олиб, йўлға равон бўлдилар. Борғунча бу мустазодни ўқудилар:

Нозик бадано, сунъи худованди жаҳонсан,
Эй офати даврон,
Зулфайни мусалсал, қоши ё сан, на балосан,
Жон тахтиға султон...

Алқисса, Шоҳ Машраб бу сўзлар(ни) деб, неча манзил йўл юруб, Кўкшир яйлоғиға етиб, ул биёбонни шаъниға бу мухаммасни ўқудилар:

Ёрни кўйиға ман бормоқ эдим,
Ҳар неча жавру жафо кўрмоқ эдим,
Қона тўлған юрогим ёрмоқ эдим,
Ой санамни кўйида юрмоқ эдим,
Кокулини кўзима сурмоқ эдим...

Алқисса, Шоҳ Машраб уч юз тевадан бир тева тутуб миндилар. Уч йил ёмғир суви ва гиёҳлар илдизини еб тева боқтилар. Шоҳ Машрабни ғаразлари бу қизни ишқи эрмас эрди, балки муддао бу эрдик, мундоғ нозанин дўзах ўтида куймагай, деб афсусу надомат бирла айдиларки: «Шояд бу қиз мусулмон бўлуб, дохили жаннати анбарсиришт бўлса», деб, уч йил риёзат тортиб, тева боқтилар.

Андин сўнг хабар Кунтожига еттики: «Худопарастдин бир қаландар келиб, сизнинг қизингизға ошиқ бўлуб, уч йилдирки, тева боқадур». Кунтожи буюрдик:

— Ул қаландарни мунда олиб келинглар!

Икки киши келиб айдилар:

— Машраб келмадилар!

Кунтожи сўрдик:

— Қаландар нима дейдур?

Алар айдиларки:

— «Тангри» деб йиғламоқдин ўзгасини англамадук, — дедилар.

Вазира айди:

— Андоғ бұлса, ошиқни келтурмоқға маъшуқ керак, қизингизни йибринг, олиб келсун!

Кунтожи қизига айди:

— Эй қизим, бориб ошиқингни келтур, кўройин! — деди.

Қиз ўзиға оро бериб, ранг-баранг либослар кийиб, муносиб канизаклар бирла равона бўлди. Шоҳ Машраб кўрдиларки, маъшуқалари келадур... Шоҳ Машраб қизни шаънига бу ғазални ўқудилар:

Бир боқишинга жумлаи жонона тасаддук,
Шахло кўзинга оқилу девона тасаддук... —

деб Шоҳ Машраб қарасалар, маъшуқалари қизил либослар кийибдур, анга бу ғазални ўқудилар:

То кийди қизил ўзини зебо қилайин, деб,
Ўт ёқди жаҳон мулкина ғавғо қилайин, деб...

Қиз деди:

— Эй девона, рост дединг, Худойинг барҳақ экан, аммо менинг дийнимға кирғил, андин кейин ишқ лофини урғил!

Шоҳ Машраб айдилар:

— Эй тарсо, сан мусулмон бўлғил! — деб бу ғазални ўқудилар:

Ногаҳ кўрунуб кўзума дилбар боқа қолди,
Буркаъ кўториб, қошини ул дам қоқа қолди... —

деб Шоҳ Машраб тарсобачаға деди:

— Айғилки, ло илоҳа иллаллоҳу Муҳаммадур расулуллоҳ!¹

Қиз айди:

— Эй девона, таҳаммул қил, бир йиллиғибодатимни зое қилдинг, сан аввал зоҳирда мани дийнимға кирғилки, мунда бир тадбир бордур!

Девона кўрдикки, қизни сўзи бемаъни эмас, бир маслаҳат бордур, деб бу байтни ўқудилар:

Май бихур, мусҳаф бисузу оташ андар Каъба зан,
Сокини бутхона бошу мардум озори макун, —

(Мазмуни:

Май ич, иймонни куйдир, Каъбага ўт қўй,
Бутхонада сокин бўл, бироқ одамларга озор берма!)

деб тевадин ўзини ташлаб, қизни оёғини ўбти.

Қиз айди:

— Эй ўтаган, кўрдингму, мани дийнимға кирди!

(Шоҳ Машраб) бошини кўториб айди:

— Э тарсозода, ҳар нима десанг, қабул қилурмен! — деб бу ғазални ўқудилар:

Офати жоним — ул санам, қоши қаросини кўрунг,
Икки юзиға чўлғонур зулфи сиёсини кўрунг...

Ғазали дигар:

Ёрни кўйида ман жавлон қилай,
Итлариға қушулуб афғон қилай... —

деб Шоҳ Машраб бошларини кўториб айдиларки:

— Эй тарсобача, хотиринг жамъ бўлсун, валлоҳки, ит эгасиға эркалик қилғондек, санга тавозуъ қилдим!

Қиз одтин тушуб таклиф қилди. Шоҳ Машраб теваға миниб, йўлға равон бўлуб, борғунча бу ғазални ўқудилар:

Эй санам, ишқинг ўтида ман на қилай, қалмоқ эдим,
Мисли парвона бошингдин юз газ айланмоқ эдим.

¹ Оллоҳдан ўзга илоҳ йўқдир. Муҳаммад унинг расули-элчисидир.

Бу муҳаббат даштида ман неча юрдум ой-у йил,
У қуруғ нозинг била илкингни қайтармоқ эдим...
Машрабо, умри Хўтанда бу қаро қонлар ютуб,
Юнусим батни самак¹ ўлғонда ман қармоқ эдим!

Алқисса, Шоҳ Машраб кўрдиларки, Кунтожи ўзини тахтдин ташлаб, икки
— алмоқ икки қўлтуғидин кўториб турубдур. Кунтожи қичқуруб дедики:

— Эй хазиначи, хазинадин олтун олиб кел!

Хазиначи бир табақ олтун олиб келди. Кунтожи айди:

— Эй девона, худойинг барҳақ ва дийнинг рост экан, тамоm умрумни
Худодин беҳабарлик била ўтқорибдурман, бу олтунни олиб, мани ҳаққимға
дуо қил, шояд, мусулмон бўлғойман!

Шоҳ Машраб ул олтунни олмай, бу ғазални ўқудилар:

Ишқ водийсида бир кеча ман «ҳай-ҳай»лаб ўттум,
Зухҳод² элининг мамлакатини талаб ўттум...

Кунтожи калима арз қилиб, мусулмон бўлди. Айдики: «Гувоҳ бўлунгки,
Ҳазрати Офоқ Хўжамни пир туттум, шаҳримни ниёз қилдим!»

Шоҳ Машраб Кунтожи бирла хотуниға намоз таълим бердилар ва нияти
ғусл ёд бердилар. Машрабни нафаслари таъсир қилиб, у энагаларга айдики:

— Энагалар ман қизимни Шоҳ Машрабга ниёз қилдим! — деди.

Энагалар қизни Машрабга қўштилар. Кўкширға оқ уй тикиб, қиз анда
гаронбаҳо³ бўркини эгри қуюб ўлтурғонч, Шоҳ Машраб бу ғазални ўқудилар:

Кокулунгму анбардур, жон ичинда жонон қиз,
Юзларингму ахтардур, ёки моҳи тобон қиз...

Алқисса, Шоҳ Машраб бу ғазални ўқуб, шул кеча келиб Мушон деган
жойга кўндилар. Эрта бирлан жойларидин турсалар, тиззадин қор ёғибдур.

— Ногоҳ имом намозга келган йўқ экан. Қавм тайёр эрдилар, ҳаммалари имо-
матликни Машрабга ишорат қилдилар. Ло илож, Шоҳ Машраб меҳробға ўтуб,
«Оллоҳу акбар» деб сувраи Фотиҳани қироат қилиб, зам суврани ўрниға Хўжа
Ҳофизни байтларидин икки мисра ўқудиларки:

Ҳангоми навбаҳор гул аз бўстон жудо,
Ё раб, мабод ҳеч кас аз дўстон жудо, —

(Мазмуни:

Навбаҳорда гул бўстонида жудо бўлмаганидек,
Ё раб, ҳеч ким дўстларидан жудо бўлмасин.)

«Оллоҳу акбар» деб саждага бош қўйдилар. Шул ётқонларича миқдори
ош пишгунча ёттиллар, бошларини кўтармадилар. Йигитларнинг баъзилари
бошларини кўториб қарасалар, меҳробдин хуррак овози келадур. Бир йигит
айдики:

— Эй халойиқ, бу девонани бизлар валий киши десак, кашфи жин-
да⁴ қолғон экан! — деб хабар берди.

Баъзилар намозларини қайтиб ўқудилар, баъзилар иқтидо қилғонларича
ёттиллар. Андин кейин бошларини кўториб, намозларини тамоm қилиб, ўнгу
сўлға салом бердилар. Қавм ҳаммалари соҳиби жазаба бўлдилар. Намозни
қайтиб ўқуғонлар Машрабнинг тақсиротиға учрадилар.

Мушонни улуғлари айдиларки:

— Тақсир, сизда уч феъл кўрдук: имом бўлғонда сувраи «Фотиҳа»дин
сўнг сувраи зам қилмай, Хўжа Ҳофизни байтларидин ўқудингиз, андин сўнг
бир сажда қилдингиз!

Шоҳ Машраб айдилар:

— Фаришталар Ҳазрати Одамға бир йўл сажда қилдилар ё икки йўл?
Одамлар айдилар:

¹ Батни самак — балиқ қорни.

² Зухҳод — зоҳидлар.

³ Гаронбаҳо — қимматбаҳо.

⁴ Кашфи жин — жинларни кўрувчи, улар билан алоқа қилувчи, жин теккан.

— Бир йўл.

Шоҳ Машраб айдилар:

— Асли шажда бирдур, Худо ҳам бирдур. Андин сўнг Хўжа Ҳофизни байтларидин ўқудум, охир замон бўлғонда ояту ҳадис бандаларининг кўнгилларидин кўторилур, ул вақт сизлар ҳам Хўжа Ҳофиздин ўқуб, намоз дуруст қилурсизлар, — деб бу ғазални ўқудилар:

Мани девона қилди ул пари рафтор қомат ҳам,
Бугун келмам ўзумға, балки фардойи қиёмат ҳам... —

деб Шоҳ Машраб шундоғ зимистонда йўлға равон бўлдилар. Бир ҳаромзода бор эрди, ўзиға андеша қилдики, Андижон йўли узоғдур, мундоғ совуғда музлаб ўлиб қолур, Қуръонини олурман, деб арқоларидин равон бўлди. Шоҳ Машрабда Ҳазратим берган Қуръон бор эди, ани ҳамойил қилиб юрур эдилар. Бу ҳаромзодани хаёли Машрабға маълум бўлди. Шоҳ Машраб Уқсолур деган ерга келиб туштилар. Ўтун йиғиб, ўт ёқиб, ўтни устиға чиқиб ўлтуруб¹ бу ғазални ўқудилар:

Зоҳид, мани айб этма, гул юз ила доғ ўртар,
Парвонани кўрдунгму, ҳар кеча чироғ ўртар... —

деб Шоҳ Машраб қарадилар, ул ҳаромзодани кўрдилар, айдилар:

— Бери кел, қайга борурсан?

Ул ҳаромзода айди:

— Сизни ислом вилоятиға борур эрмишсиз, деб эшиттим, ҳамроҳ бўлғоли келдим, — деди.

Шоҳ Машраб айдилар:

— Мунда чиқ!

Бу ҳаромзода айди:

— Тақсир, куярман! — деди.

Шоҳ Машраб айдилар:

— Эй ноинсоф, сани ғаразинг мани Қуръонимда эрди, мунда кел, умид бирла келибсан: куруқ ёнмоғил! — деб ўтни устидин тушуб, Қуръонларини бердилар. Айдилар:

— Ҳар кимға ушбу сирни ошкор қилмағайсан! — деб йўлға равон бўлуб, бу мухаммасни ўқудилар:

Дилбаро, ҳуснунгни кўрғон бормукин,
Кўрмойин, ҳасратда ўлғон бормукин,
Ҳасрату дардида сўлғон бормукин,
Васлиға етмойин ўлғон бормукин,
Ғам била ҳасратга тўлғон бормукин?!

Алқисса, Шоҳ Машраб бу мухаммасни ўқуб, арқоларига қарасалар, ҳамроҳлари озуқ кўториб келадур. Сўродилар:

— Кўтарганинг нимадур?

Айдилар:

— Талқон, йўл узоғдур, тушасиз² етиб бўлмас! — дедилар.

Шоҳ Машраб айдилар:

— Эй бетавакуллар, шаҳарда берган Худо чўлда бермасму, ташланглар! — дедилар.

Ҳамроҳлари ночор бўлуб ташладилар. Уч кунғача оч юрудилар, охирул амр, очлиғдин йиқилдилар. Шоҳ Машраб табассум қилиб дедилар:

— Эй биродарлар, Онҳазратим дебдурлар: «Ар-рафиқ суммат та-риқ»³. Ман сизларға ҳалво қилиб берай, — деб айдилар.

Ҳамроҳлари эшитиб, кўпуб ўлтурдилар. Бир-бирлариға айтур эрдилар: «Мундоғ тоғ ичида қазон йўқ, ширни йўқ, ёғ бирла ўтун йўқ, бу каромат эмасми? Мундин еган киши албатта пири комил бўлур. Ҳазратим билиб бизни Машрабға қўшуб эканлар», деб ўлтуруб эрдиларки, Машраб бир гўшаға бо-

Оловда куймаслик жуда кўп ўтмиш суфийларида мавжуд бўлган. Ҳозир ҳам бундайлар учрайди. Узимизда Мирзакарим Норбеков ва унинг шоғирдлари олов устида юрадилар.

² Туша — йўл озиғи.

«Аввал дўст топиб, сўнг йўлга туш».

риб, косани ичига бир нимарса солиб, олиб келиб, ҳамроҳларига туттилар. Дедиларки:

— Бу ахши ҳалво турур, хўб тановул қилинглар!

Ҳамроҳлари гумон қилдиларки, Машраб жинни, девонадур, бизларни тушаларимизни йўлда ташлатиб, «шаҳарда берган Худо чўлда ҳам берадур», деб эрди. Эмди уч кундин бери очликдин ҳалок бўлушимизга кўзи етиб, бизларга бавлу ғойит¹ қилиб, олиб келиб тутти ўхшайдур, деб ҳаргиз емоққа рағбатлари бўлмади. «Агар ушбуни еб авлиё бўладурғон бўлсак, андоғ авлиёлиғдин кечдук, эмди бизга рухсат беринг, Ҳазратимга қайтиб борайлик!» дедилар.

Булар аросидин бир йигит туруб айди:

— Тақсир, сиздин ижозат бўлса, ман йидурман! — деди.

Машраб айдилар:

— Боракалло, эй ўғлум, кўзингни юмуб, бир луқма олғил! — дедилар. Бу йигит кўзини юмуб, бир луқма олди.

Машраб айдилар:

— Кўзунгни оч!

Йигит кўзини очиб, кўрдик, бир калла қанд олиб, оғзига солди, асалдин ширинроқ, ютуб, шул замон мардони Худодин бўлди ва аҳли диллардин бўлуб, камолот ҳосил қилди. Бу саккиз кишига Машрабни қабоби ямон нимарса кўрунуб, навмид бўлуб қолдилар. Шоҳ Машраб йўлга равон бўлуб, муни дедилар:

*Зулфини савдосидин кўнглум паришондур бугун,
Жон висолин топмайин, ер бирла яксондур бугун... —*

деб Шоҳ Машраб юрганларича ўзларини Модуда кўрдилар. Шул замон қирғизлар ядочи² деб тутуб олдилар. Ҳар қайси бир киши бошига бир боғдин қамиш йиғиб, Машрабни қамиш устига чиқариб, атрофидин ўт қўйдилар. Ҳар чанд шамол қилдилар, ўт ёнмади. Қирғизлар бу кароматни кўруб, йиғлаб пушаймон бўлдилар. Машрабни аёғларига йиқилиб узр эттилар. Анда Машраб муни деди:

*Қамиш отиға миниб «чў» десам юрумайдур,
Зоти ёмон гала нокас мардини тонимайдур.
Қўй-қўйдошиб, пудошиб қўйдилар нор ўтини,
Қаторлашиб пуфлашиб қамиши ёнимайдур.
Қилибон ўтқа хитоб «ошиқими куйдирма!»,
Ошиқи куйғони кўбдур, халқ они билимайдур.*

Алқисса, Шоҳ Машраб айдилар:

— Эй қирғизлар, хаёл қилмангларки, бу девонани куйдирамиз, деб. Мани аслим куйгандур, аммо сувратим юрубдур! — деб девона дарғазаб бўлуб, дуо қилдиларки: «Эй илоҳи, бу жамоаи қирғизни бўлдум деганда бузғайсан!»

Ҳоло, эрдона деган бир гуруҳ қирғизга Машрабни дуойи бадлари етгандур.

Андин сўнг бу юрганларига ўзларини Тахта³ кўруб, бир неча анда туруб, зиёрат қилиб, бу муножотни ўқудилар:

*Зиёрат қилғоли келдим, аё тахти Сулаймоним,
Ки тобтим Осаф ибни Бурхиёдек ибни Ҳоқоним!..—*

деб Шоҳ Машраб Андижон йўлига равона бўлдилар. Бир лаҳзада ўзларини Андижонда кўрдилар. Сару побараҳна кўчаларда бу талқинни ўқуб юруб эрдилар:

*Кеча базмингдин йироқ ишқ аҳли чандон йиғлади,
Куйди ҳам парвонаву шамъи шабистон йиғлади... —*

деб, андин сўнг аноларини зиёрат қилғони равон бўлдилар. Ултуруб ўзларига дедиларки: «Эй Машраб, сани кетганинга ўн саккиз йил бўлубдур. Аввал

¹ Бавлу ғойит — ташландик, ахлат.

² Жосус, қароқчи маъносида.

³ Тахта. Уш шаҳридаги Тахти Сулаймон ҳақида гап кетмоқда.

хабар олғилки, анонг борму ё йўқму?» деб охиста келиб, эшикдин қарадиларки, чироғ ёниб турубдур. Аноларини сочлари оқариб, фарзанд фироқида йиғлаб, кўзлари кўр бўлубдур. Қулоқ солдиларки, анолари Худойи таолоға муножот қилиб, йиғлаб ўлтурубдур. Дейдурлар: «Эй парвардигор, ўн саккиз йилдин бери мани баломни назаримдин ғойиб қилдинг! Худовандо, тириклигимда ўшал жигаримни гўшаси, девона баломни манга кўрсатғил! Андин сўнг берган амонатингни олсанг розидурман!» деб зор-зор йиғлайдур. Шоҳ Машраб келганидин беҳабар эрди. Машраб ўзларини маълум қилиб, ҳозир бўлмишлариға бу ғазални ўқудилар:

Сахарлар тўлғониб, тўлғоқда топган бир балонг келди,
Юзи оку кизил гулдек шаҳиди Карбалонг келди.
Анодек мехрибон қайда, атодек ғамгузор қайда,
Алардек ич куёр қайда, ғариб ўлгон балонг келди.
Бу Машрабни дуосини, Худоё, ноумид этма,
Кўзи ёшлиғ, дили ғамлиғ, бу сарғойгон балонг келди!

Анолари эшитиб:

— Вой балом! — деб беҳуд бўлуб йиқилдилар. Бир дамдин сўнг ўзлариға келиб, бошларини кўториб, фарзандни иштиёқидин бу байтни ўқудилар:

Умид бирла кўториб, катта қилгон балом келди,
Шаҳидларни қаториға олиб ўзин балом келди.
Ғариб мунглуғ анонгман, манга ҳам сан бир дуо айла,
Жигарлар ўртатибон, чарх уруб дайди балом келди.
Кўзунгдин ўргилойин, жон балом, қай ерда эрдинг сан,
Ки ишқ ўтиға ўртанган ўшал ғамлиғ балом келди! —

деб, Шоҳ Машраб аноларини ҳақида бу байтни ўқудилар:

Ғамимда ғусса ютуб, вой аном, адо бўлдунг,
Балом, балом дедингу ғам билан адо бўлдунг!

Сингиллари эшитиб, бу байтни ўқудилар:

Худоға шукр айтаманким, ғариб бекас эдим,
Эмукдошим, жигарим гўшаси эсон келди!

Шоҳ Машраб ҳам сингилларини ҳақида бу байтни ўқудилар:

Ки сан заиф дилу нотавон синглимсан,
Кўзингни очғилу кўргил ғариб аконг келди.
Қариндошим, жигарим, қўлдошим, эмукдошим,
Бўғум-бўғум бўшошиб, бандидин жудонг келди.
Фигон қилай яна, дўстлар, фалакни жавридин,
Фалакни гардишидин чургулуб¹ аконг келди!..

Анолари айди:

— Балом, эшикни очқусини тополмай турубдурман, ул эшикни ёруқидин этоингни узотғилки, кўзумға суртай! — дедилар.

Шоҳ Машраб жандаларини этокини узатдилар. Анолари олиб, кўзлариға суртуб, бу муножотни ўқудилар:

Худовандо, улуғ зотинг, сифотинг кибриё ҳаққи,
Ҳабибинг Мустафову чор ёри босафо ҳаққи...
Мани бечораву саргаштани овора ҳолиға,
Иноят қил Ҳасан бирла Ҳусайни Карбало ҳаққи...
Ҳазин кўнглимни шод эткил, кўрар кўзни кушод эткил,
Ки тўқсон тўққиз отингу сифотинг кибриё ҳаққи...

Дарҳол кўзлари очилиб, бийно бўлди. Машраб шукрлар қилиб, бу муножотни ўқудилар:

Мани ёзуқларим беҳад, нечук қилгойман, эй Оллоҳ,

¹ Айланиб-ўргилиб маъносиде.

Санга айтурға йўқдур тил, нечук қилгойман, эй Оллоҳ?!¹

Бу муножотни ўқуб, дедиларки:

— Эй бор Худоё, фарзандим кўзини ёши ҳурматидин кўзумға ёруқлик бер! — деб жандани этокини кўзиға суртти. Шул соат кўзи равшан бўлди. Ташқори чиқиб, Машрабдин уч мартаба айланиб: «Эй балом, сандин розиурман!» деб, Худойи таолоға муножот қилиб айдик: «Эй бор Худоё, эмди ёмонат жонни ол, санга тобшурдим, Оллоҳу акбар!» деб, жон баҳақ таслим қилди...

Машраб аноларини такфин ва тажҳиз қилиб, дафн қилдилар. Ҳамширалари аноларига бу марсияни ўқудилар:

Дариғо, дунёдин ўтти жамиъи беку султонлар,
Қаро ерга ниҳон бўлди ҳама кокил паришонлар,
Не мардонлар фано бўлди бу дунёдин, мусулмонлар,
Қаро ер остига кирди ҳама хон бирла ҳоқонлар,
Ғаниматдур, биродарлар, ки бизга ушбу давронлар!
Ажал боди баҳори умрни охир хазон қилди,
Кўнгулни булбули ушбу аламлардин фиғон қилди,
Жамиъи аҳли оламини кўруб бағрини қон қилди,
На одамларни, дўстлар, бу ўлум бехонумон қилди,
Ажални дастидин ҳеч ким қутулмас, эй мусулмонлар!..

Яна Шоҳ Машраб бу мухаммасни ўқудилар:

Нечук айлай, аё дўстлар, ки жононимдин айрилдим,
Тириклик боиси ул муниси жонимдин айрилдим,
Ушал наврастаи гулбарги хандонимдин айрилдим,
Бўлбуман булбули шайдо, гулистонимдин айрилдим,
Асолат¹ бирла ҳоқон ибни ҳоқонимдин айрилдим!

Дариғо, ул қади боло, дариғо, сарви аръардек,
Дариғо, ул хати зебо, дариғо, сунбули тардек,
Ки охир айладинг бу жумлани куйган қаро ердек,
Қаро ер остида ётти ўшандоғ нозпарвардек,
Жаҳон майдонида Рустамки, Дастонимдин айрилдим!..

(Мухаммас)

Эй сафобахш баҳорим, бўстоним қайдасан,
Нури дийдам, мушфиқим, ороми жоним қайдасан,
Эй тириклик боиси, сарви равоним қайдасан,
Ялғуз уйларда рафиқи меҳрибоним қайдасан,
Волидам, Маккам, Мадинам, меҳрибоним қайдасан?!

Алқисса, Шоҳ Машраб аноларини қабрида қирқ кун тиловати Қуръон қилиб, андин сўнг бир кеча ётиб, истихора қилиб, кўрдиларки, Бухорода — мадрасаи Кўкалдошда Мавлавий Шариф етти туман кишиға дарс айтурлар. Шул бузургни зиёрат қилмоқни ихтиёр қилдилар. Бозор бошиға келиб, шўри фиғон қилиб, бир неча ғазал ўқудилар:

Ишқ ўтиға ўртаниб, девона бўлган ўзгинам,
Куя-куя кул бўлуб, ўтдек туташган ўзгинам.
Ошиқи дийдорман, эй ёр, билмассан магар,
Мансури Ҳаллождек дорга осилган ўзгинам...

(Ғазали дигар)

Нолаву оҳим била дўзахни куйдурсам керак,
Ҳам биҳишту жаннати маъвони куйдурсам керак.
Қудрати бирла яратти Ою Кунни биру бор,
Ўт солиб етти фалак даврини куйдурсам керак...

¹ Асолат — аслик.

Машраб. Рассом Баҳодир Жалолов чизган.

Кўргали ҳусни жамолингни гирифтор ўлмишам,
Фурқатингдин ҳажр аро ҳар кеча бедор ўлмишам,
Ул қаро зулфунг тори бўйнуғма зуннор ўлмишам,
Иштиёқи ёрдин Мансури бар дор ўлмишам,
Тиғи зулмунгдин жонимға бир ситамкор ўлмишам...—

деб Бордон кўрғонга чиқиб, атрофи жавонибга наззора қилиб, Бухоро тарафиға равон бўлдилар. Зероки, Мавлоно Шарифни иштиёқлари Машрабни беқарор қилди. Девона Бухоро бормоқни муқаррар қилдилар. Айдилар:

— Сармаст, мани эшакимини эгарлаб кел!

Сармаст бориб, эгарлаб келди. Шоҳ Машраб эшақларига миниб, парвардигори оламға муножот қилиб, зор-зор йиғлаб турдилар. Тамоми халқ афсусу надомат қилдилар. Девона қўлларига сетор олиб, йўлга равон бўлуб, бу ғазални ўқудилар:

Дунё сориға бир келибон, ғамзада кеттим,
Бир лаҳза дам олмай турубон, лаҳзада кеттим...

Алқисса, Машраб Намангондин чиқиб, шул юрганларича Хўжанд шаҳриға дохил бўлдилар. Ушал вақт Хўжандға Оқбўтабий ҳоким эрди. Шоҳ Машраб кўкнорхонага тушдилар. Хўжанд шаҳриға шуҳрат бўлдики, Хўжам подшоҳни Машраб деган бир муриди келибдур, деб. Улуғу кичик тамоми Хўжанд халқи Машрабни кўргали келдилар. Кўрдиларки, бир қаландари қавий ҳайкал, қизил юзлук, шаҳло чашм, пайваста абру, сочлари патила-патила, гирди камариға тушган, муҳаббатни майига ғарқ бўлғон, итларини бўйнида олтун ҳалқа уруғлуқ. Халойиқ Машрабни бу ҳолда кўруб, ҳайрон қолдилар.

Шул соат Оқбўтабийға хабар еттики, Машраб деган бир девона қаландар келибдур, авлиёи таҳти қабобий эрмиш, ҳар ким анга ихлос қилса, ўшал ихлос қилғон одамға носазо сўзлар айтур эрмиш, деб. Оқбўтабий: «Машрабни айтиб кел», деб бир кишини йиборди. Шоҳ Машраб сетор бирла бу ғазални таранум қилиб ўлтуруб эрдилар:

Эйки сан ошиқ бўлубсан, мосуводин кеч сано,
Бу сўзумни эшитиб, ўзунгни ўтқа ур сано...—

деб Шоҳ Машраб ўлтуруб эрдилар, бир киши келиб дедики:

— Эй девона, Сизни Оқбўтабек чорлайдур!

Шоҳ Машраб айдилар:

— Оқбўтанг кимдур?! Номаяқул сўз дема!— деб, сеторларини ерга урдилар, парча-парча бўлди. Утурғон халойиқ муни кўруб, туруб тарқашиб кетдилар. Андин сўнг сеторни тузатиб, яна бир ғазал ўқудилар:

Сеторим ториға жон риштасидин тор эшиб олсам...
Аниким ноласидин бевафони кўнглини олсам...

Алқисса, Оқбўтабийни йиборган кишиси келиб дедики:

— Ул қаландар сизға носазо сўз айтур!

Оқбўтабий дедики:

— Ҳар ким анга ихлос қилса, носазо сўзларни айтур эрмиш, деб эшитиб эрдим. Рост экан. Мандин лозимдурки, ўзум бориб кўрсам!— деб, бир семиз қўй, бир тўққиз нон, бир машруҳ жома устига қўюб, олиб бордилар. Оқбўтабий дарҳол оқтин тушуб, салом қилиб турди.

Машраб айди:

— Эй Оқбўта, шул ишни аввалдин қилсанг бўлмас эрдиму?! Эмди манга баргсабз олиб келдинг, мандин ҳам бормак лозим бўлди!— деб қўй бирлан нонни кўкнорхонага бердилар. Тўнни ўзлари кийиб, Оқбўтабийни ўрдасиға равон бўлдилар. Халойиқ ҳам арқоларидин эргашиб, юрдилар. Оқбўтабий ўзидин илгари киши йибориб, етти қабат тўшакни заррин солдурди. Андин сўнг Шоҳ Машраб келиб тўшак устиға ётиб, сийиб юбордилар. Бу ҳолни Оқбўтабий кўриб, дедики:

— Эй тақсир, бу тўшакларни сизни иззатингиз учун солиб эрдуқ, муни устиға сийдунгиз?!

Шоҳ Машраб айдилар:

— Мундоғ иззатга сиймак керак! Тўшакка сиймай санга сияйму?!

Оқбўтабий деди:

— Бу нима деганингиз?!

Машраб деди.

— Эй Оқбўтабий, сани аслинг нимадин офарида¹ бўлгон?

Оқбўтабий айди:

— Туфроқдин офарида бўлгон!— деди.

Шоҳ Машраб деди.

— Андоғ бўлса, сан ўз вужудинга сиярмусан?

Андин сўнг Оқбўтабийни ихлоси қавий бўлуб, «Мурид бўлай?» деди. Шоҳ Машраб илтифотга олиб, бу ғазални ўқудилар:

Ишқ мазҳабида тоқату тақво чидаёлмас,
Тасбиҳу сано, зуҳду ибодат чидаёлмас...

(Ғазали дигар)

Дилбари хуш адойи ман, мунча чучук бўлурмусан,
Омада дар канори ман² бир даме ўлтурурмусан?..

(Ғазали дигар)

Қайси кишини сан каби гулузори бор,
Қайси чаманни гул уза тири мижжангча хори бор?..

Алқисса, Шоҳ Машраб бу ғазални ўқуб, Тошканд шаҳрига кириб бордилар.
...Тошканд халқи кўруб, ҳайрон қолдиларки, девона бизларни ҳеч кўрмай,
улуғ-кичикни билиб, ўрнига ўтқузди. Шоҳ Машраб аларга қараб, бу байтни
ўқудилар:

Билмадим ман бу шаҳарни шайхию муллоси ким,
Бул киши ким, бул киши ким, бул киши ким, буси ким!

Бу муҳтамил сўз Тошканд аҳлиға андак гарон келиб, бир-бирлариға қараб
дедиларки:

— Бу қаландар бизларни ҳақорат қилди!

Анда Охунди Аълам айдилар:

— Эй халойиқ, бу девонанинг сўзи беихтиёр муҳтамил тушти, яъни булар
киму булар кимдур, деб сўройдур!

Бир лаганда ошу тўққиз нон ва бир қўйни тўшини устиға қуюб келтуруб,
олдиға қўйдилар. Бир-икки луқма еб, моликлариға бердилар. Охунди Аълам
бирла муллолар ғазалхонлиғ бўлса, деб орзу қилдилар. Шоҳ Машраб сеторла-
рини қўллариға олиб бу ғазални ўқудилар:

Ҳеч кима маълум эмас ҳоли паришоним мани,
Осмонни пора қилди оҳи афғоним мани...

(Ғазали дигар)

Қарорим йўқ кўнгилда лаҳзаи девона Машрабман,
Қуюндек ҳусни шамъин айланиб парвона Машрабман...

(Ғазали дигар)

Чиқсам кўчага шоҳсуворим келадур,
Гул ғунчасидек лола узорим келадур...

(Ғазали дигар)

Гулгун май ичиб лола узорим келадур,
Ҳар ён тараниб кўзи хуморим келадур...

(Сўнг Шоҳ Машраб) ҳу деб Туркистон тарафиға қараб равон бўлуб бор-
гунча йўлда бу ғазални ўқудилар:

¹ Бунёд.

² Мени оғушимга кириб.

Эй санам, ҳажринг ўтида сийна бирён бўлғуси,
Кўрмасам ҳар дам юзунгни юрогим қон бўлғуси...

Алқисса, бу муножотни ўқуб Туркистонга кирдилар. Шул келганларича бориб, ҳазрати Султонни марқадрлариға миндилар. Ҳазрати Султон Шоҳ Машрабни кўтариб ташладилар. Яна миндилар ва дедиларки:

— Эй бузрувор, бардошт қилинг, ман меҳмондурман!

Андин сўнг Туркистон аҳли бу ҳолдин хабар топиб келдилар. Қарасалар, бир қаландари қавий ҳайкал, сурхина рўй, шахло чашм, пайваста абру, сочлари патила-патила, гирди камариға тушган, муҳаббат бодасиға ғарқ бўлган. Халойиқ Шоҳ Машрабни бу ҳолда кўруб, ҳайрон қолдилар. Андин сўнг ҳамалари келиб, Шоҳ Машрабни зиёрат қилиб, қўлларини юзларига суртобердилар. Андин сўнг Туркистон аҳли: «Бу авлиё эмасму?» деб, улуг-кичик ҳамалари ихлосларини ҳаддин зиёда қилдилар. Шоҳ Машраб айдилар:

— Эмди бунда тургудек бўлмадим!— деб Тошканд шаҳриға қараб равон бўлдилар. Шаҳарға киргунча бу ғазални ўқудилар:

Эй дўстлар, адо бўлдум ул кўзи хуморимға,
Жонимни фидо айлаё келса бу нигоримға...

(Мустазод)

Бу хаста вужудимни мани ўртади бир йўл,
Ул ғунчаи хандон,
Ул гул юзини ишқида ман вола чу булбул,
Ул зулфи паришон...—

деб, Шоҳ Машрабни яна Тошкандга келганларини Оқбўтабий англаб, деди:

— Эй вазир, билғилки, мани кўнглум Шоҳ Машрабға мойил бўлубдур!— деб, вазирға бир йўрға от бериб, йўлға равон қилди. Муддаоси шулки, Машрабни мунда олдуруб келиб, мурид бўлмоғчи. Оқбўтабий одам йиборганини англаб: «Бул ер ҳам бўлмади!» деб, Хўжанд тарафиға равона бўлдилар. Йўлда борғунча бу ғазални ўқудилар:

Худони шавқида йиғлаб, ўзум овора Машрабман,
Кўзи ёшлиғ, қади хамлиғ, вале садпора Машрабман...

Алқисса, Шоҳ Машраб Хўжанддин чиқиб, Маккаға равона бўдилар. Дарёи Шўрға етдилар. Аммо дарёи Шўрни лабида бир шаҳар бор эрди, ул шаҳарни отини Бандаи Суврат дер эрдилар. Бандаи Сувратни маъниси шу бўлурким, ҳар кишиким Бандаи Сувратға кирса, ани чиқмоғи йўқ эрди. Ани дарвозасида бир қизни сувратини тортиб қўюбдурлар. Ҳар киши ул шаҳарға кирса, шул сувратға гирифтор бўлуб, чиқолмас эрди. Агар савдогарлар борсалар, савдоларини шаҳарнинг ташида қилур эдилар. Шоҳ Машраб Бандаи Сувратға кирганча бу ғазални ўқудилар:

Шоҳиди салтанат манам, воизи минбар омадам,
Хизру Масиҳи дам-бадам, Марями асфар омадам...—

деб Шоҳ Машраб бу муножотни ўқуб, Бандаи Сувратға кириб чиқтилар. Андин кейин Шоҳ Машраб Маккаға равон бўлдилар. Неча манзил йўл юруб, дарёи Шўрға етдилар. Кўрдиларким, кемага етти-саккиз минг савдогар кирибдурлар. Шоҳ Машраб кўрдиларким, бир қаландари ғайри муқаррар кемани устида бутларини мингаштириб ўлтурубдур. Ул ҳам Шоҳ Машрабни кўруб, ҳайрон қолди. «Мен мулки Эронда мундоғ қаландарни кўрганим йўқ», деб Шоҳ Машрабни қошлариға келди.

— Эй қаландар, отингиз нимадур?— деб сўради.

Анга айдилар:

— Отим Машрабдур!

Яна қаландар сўради:

— Машрабнинг маъниси нима бўлур?

Шоҳ Машраб айдилар:

— Ҳар киши манга рафиқ бўлса, ман анга рифоқат қилурман, ҳар қозонға тушсам қайнайдурман, анинг учун отим Машраб қўйдум!— дедилар.

Машраб ҳам қаландарни отини сўрдилар. Ул қаландар айди:
— Отим — Понсадмани!— деди.

Машраб бу ғазални ўқудилар:

Гуфт шайтон як мани афтод тавқи лаънаташ,
Вой бар он кас, ки бошад номи у Понсадмани!

(Мазмуни:

Шайтон бир марта «мен»лаб бўйнига тавқи лаънат осилди,
Понсадман, яъни номи «беш юз мен» бўлган кишининг
ҳолига войлар бўлсин!)

Алқисса, Шоҳ Машраб бу байтни ўқуб, Маккаға бормай қайттилар. Шоҳ Машрабни эргашиб борган муридлари айдиларким:

— Бизлар Кошғардин, Ёрканддин эргашиб келиб, Маккани тавоф қилмай қайтармизму?— деб афсус қилдилар ва:— Бизларни маҳрум ёндурдингиз!— дедилар. Эrsa, Шоҳ Машраб бу ғазални ўқудилар:

Бу тани хокнию руҳи равонни на қилай,
Бўлмаса қошимда жонона, бу жонни на қилай?..

(Ғазали дигар)

На ҳожат ҳажжи акбар, Кошғар узра мазорим бор,
Зийёи чашмима хоки даридин сурмазорим бор¹...—

деб Шоҳ Машраб айдилар:

— Эй боликларим, икки қўлимни аросиға боқинг!— дедилар.

Боликлар боқсалар, Макка икки қўллари аросида жилва бериб туруб-дур. Машраб Маккаи муаззаманинг шаъниға бу ғазални ўқудилар:

Қилди манга бир жилва ногаҳ боқа қолдим,
Ул жилвага дунё била динни сота қолдим...
Машраб, йўлида волаву ҳайрон юрур эрдим,
Ул каъбаи мақсудни кўргач ёна қолдим!—

деб, андин сўнг Шоҳ Машраб боликлари бирла Каъбаи шарифни зиёрат қилиб, Ҳиндистон тарафиға қараб равон бўлдилар. Англадиларким, Хўжам Подшоҳ соҳибқирон Ҳиндистонға келибдурлар, деб. Андин кейин Шоҳ Машраб қўллари орақалариға боғлаб, арғамчини бир учини ўзларини бўйнилариға боғлаб ва бир учини итларини бўйниға боғлаб, Хўжам Подшоҳ соҳибқиронни хизматлариға равон бўлуб, борурда бу мухаммасни ўқудилар:

Эй санам, гул-гул ёниб, май ичиб рахшонмусан,
Барқ уродур гул юзунг, ҳай-ҳай моҳи тобонмусан,
Хуш келиб берғил жавобим, жонмусан, жононмусан,
Оллоҳ, Оллоҳ, тоза кўнглум тахтиға султонмусан,
Шишаи жонимға тушган бир пари жавлонмусан?!

(Ғазали дигар)

Сани кўрдум, ҳама элни унутдим,
Жаҳон лаззотидин кўнглум совутдим...
Эрур Машрабға ишқинг жовидони,
Кечани ишқ ила кундек ёрутдим!

...Алқисса, Шоҳ Машрабни Ҳиндистонға келганини Абулғозихон англади. Фарғона заминидин бир қаландар келибдур, ажаб оташнафас, таҳти қабобий эрмиш, деб қаландарга киши йиборди. Йиборган кишиси келиб дедики:

— Эй Машраб, сени подшоҳ чарлойдур!— деган он:

— Абулғозинг ким?— деди.

Бул сўзни ул киши келиб, Абулғозихонға маълум қилди. Абулғозихон дарғазаб бўлуб, дедики:

¹ Эшигининг тупроғи кўзимнинг нури учун сурмадир.

— Эй уламо, вой умаролар, ман авлоди Амир Темур бўлсам, подшоҳи исломни номаяқул этган кишини на қилмоқ керакдур?

Уламолар айдиларки:

— Мундоғ кишини фил олдиға ташламоқ керакдур!— дедилар.

Подшоҳ айдики:

— Халойиқ жам бўлсунлар!

Хама халойиқ жам бўлдилар. Шоҳ Машрабни олдуруб келдилар. Анда Хўжам Подшоҳ соҳибқирон марҳамат қилиб дедилар:

— Машраб бизни шеримиз турур, анга ҳеч фил тенг келмас!— дедилар.

Абулғозихонни бир фили маҳмуди бор экан, подшоҳ шул филни олиб келсунлар, деб буюрди. Анда етти саккиз ҳинду кўлида темир чангал бирла олиб келдилар. Шоҳ Машраб «Оллоҳу акбар!» деб филни тумшуқиға бир тептилар. Фил шул қочқонича қочиб, Шоҳ Машрабға ҳаргиз рўбарў келмади. Шоҳ Машрабни бутлари оқсаб, бу ғазални ўқудилар:

Аз пой задан аст банди шикаст,
Дар мулки Ҳинд Темурланги вилоятем!..—

(Мазмуни:

Тепиш билан оёқ банди синди,
Ҳинд юртида вилоят Темурлангимиз.)

Андин кейин подшоҳ бу ҳолни кўруб, ҳайрон бўлуб, Шоҳ Машрабни ўрдасиға олиб борди. Шоҳ Машрабға етти сапир олтун ниёз қилди ва дедики:

— Мандин сизга беадаблик ўтти, аммо ман сизни танигоним йўқ!— деб кўб узрлар қилиб, йиғлади. Анда Шоҳ Машраб бу байтни ўқудилар:

Гулшани боғ аро бугун булбули хуш хабар ўзум,
Бир бути бебадал учун ошиғи дарбадар ўзум...—

деб Шоҳ Машраб бу ғазални ўқуб, олтунни пушти по уруб, торож қилдилар.

Абулғозихонни бир Сиёхпуш деган душмани бор эрди. Мудом уруш қилур эрди. Абулғозихонни бир ўғли бор эрди, бисёр баҳодир эрди. Ҳар вақтки урушқа кирса, то ўқу доруси адо бўлмай, маъракаи майдондин чиқмас эрди. Подшоҳ ўғлини кўргунча юроги қон бўлур эрди. Ушал ўғулни Машрабни олдилариға олиб келди ва айди:

— Бу ғуломбачангиз ҳар вақт ғазотга кирса, то кўргунимча тоқатим қолмойдур. Ҳазратингиздин табарукона дуо умид қиламиз!

Шоҳ Машраб айдилар:

— Андоғ бўлса, бир қоғоз била бир довот қалам олиб келинглар!

Олиб келдилар. Шоҳ Машраб уч мартаба «Машраб, Машраб, Машраб», деб битиб қўйдилар. Подшоҳ қўлиға олиб қарасаки, ҳеч бир оят ва ҳадисдин ёзилмабдир, балки Машраб ўз номини уч мартаба ёзибдур.

Подшоҳ айди:

— Эй тақсир, сизнинг бир оғиз дуонгиздин умидвор эрдим, ўзларини номларини уч мартаба битибдурлар!

Шоҳ Машраб айди:

— Эй беихлос хон, бир товуғ келтирғил!— дедилар.

Хон бир товуғ келтурди. Бу товуғни бўйниға боғлаб, уч йўл ўқ оттилар, ҳеч кор қилмади. Ўқ товуқға тегди, яна ерга тушти, асло таъсир қилмади. Бу кароматни сариҳ¹ Машрабдин кўруб, Машрабни олдилариға бир сапир зар қўйди.

Шоҳ Машраб Бухоро тарафиға равона бўлдилар. Неча кун манозил тай қилиб, Бухорога дохил бўлуб, бир жойга бориб, бир остонани кўруб, боликларидин сўродиларки:

— Бу нечук остонадур?— дедилар.

Боликлари айдилар:

— Ҳазрати Нақшбанд остоналаридур!— дедилар.

Анда Шоҳ Машраб бу байтни ўқудилар:

¹ Сариҳ — очик, равшан.

Бухоро ин Бухоро метавон гуфт,
Баҳораш аз зимистон метавон гуфт.
Баҳовуддин набошад дар Бухоро,
Фаранги кофиристон метавон гуфт!—

(Мазмуни:

Бухорони Бухоро дейиш мумкин,¹
Баҳорини қиш дейиш мумкин.
Бухорода Баҳовуддин (Нақшбандий) бўлмаса эди,
Кофирларнинг фарангий юрти дейиш мумкин)

деб Шоҳ Машраб зиёратға кирдилар. Намози хуфтон(дин) кейин чиқиб, Бухоро(ни) шаҳриға кирдилар. Боликларига дедилар:

— Эй Пирмаст, бу кеча сан хароботхонани яситиб ётғил!— дедилар.— Ман зоҳидларни масжидлариға кирай,— деб Бухорони бир Судон деган маҳалласи бор эрди, шул маҳаллада бир масжид бор эрди. Шул масжидда намози хуфтонни ўқуб чиқиб эрдиларки, Шоҳ Машраб етиб келди. Қарасалар сўфи масжиднинг эшигини беркитиб турубдур. Шоҳ Машраб айдилар:

— Эй сўфи, эшикни ёбманг, ман мусофирдурман, бу кеча масжидда бўлодурман! — дедилар.

Сўфи қараса, ажаб бир қаландар экан деб, масжидни калидини Шоҳ Машрабға берди. Масжидни эшигини очиб, масжидни ичига кирдилар. Кўрдиларки, жойнамоз солиғлиғ туродур. Меҳробға бир қозик қоқуб эшакларини меҳробни ичига боғладилар. Ўзлари минбар қошиға бориб ёттилар. Сўфи вақти саҳарда масжидға келди, кўрдикки, масжидни ичидин гулдироб овоз чиқаду. Ҳайрон бўлуб, чироғ ёндуруб, кўрдикки, бир оқ эшакни масжидни меҳробига боғлаб қўюбдур. Сўфи бу ҳолни кўруб: «Ҳай, дариг, душманлар бу эшакни боғлоғондур!» деб, қўлиға асосини олиб, ҳайдаб, асо бирла бир-икки эшакни урди. Сўфи кўрдикки, нўхталиқ занжир бирла боғлоғлиғ турур. Эшакни масжиддин чиқариб, бир дарахтға боғлоб қўюб, масжидни кириб кўрдиким, кечаги қаландар масжидни бир кунжида ётибдур. Сўфи айди:

— Эй қаландар, нечук жонсан, турғил намоз вақтидур!

Уч маротабағача сўфи индоди, қаландар бошини кўтармади. Сўфини аччиғи келиб, асо бирла беш-олти урди. Яна индомади. Сўфи айди:

— Қандоғ қаландарсан, фарз вақти бўлай деди!

Овоз чиқмади. Сўфи айди:

— Эй қаландар, Худойи таолонинг ҳақи-ҳурмати учун бошингни кўторғил! — деди.

Андин кейин Шоҳ Машраб бошларини кўтордилар. Сўфи кўрдикки, ажаб ҳол: икки кўзидин ёш тарам-тарам кетиб бородур. Сўфи айди:

— Эй қаландар, бу йиғлоғонинг ниҳояти маъқул, эшакни меҳробға боғлоғонинг нима турур?!

Шоҳ Машраб айдиларки:

— Сизлар олти пулға олғон кафшларингизни мабодо ўғри олиб кетмасун, деб орқада қўймай, олдингизға қўюб, намоз ўқуйдурсизлар. Ман бу эшакни ўн беш тангаға олиб эрдим, мани эшагимни ўғри олмайдурму? Эшагим меҳробға чиқғон бўлса, ҳайвонлиқиға борибдур! — дедилар.

Шоҳ Машраб бирла сўфи ушбу сўзда эрдилар, имом кириб келди. Қавм тайёр эрдилар, суннати намози бомдодни ўқудилар. Андин сўнг сўфи такбир тушурди. Имом қироатға машғул бўлдилар. Шоҳ Машраб масжиднинг бир бурчига бориб, бошларини кўйнилариға олиб, ғужжак бўлуб ўлтурдилар. Имом сувраи «Фотиҳа»ни ўқуб «ихдинас сиротал мустақим²»га етганда, Шоҳ Машраб «чух-чух» деб қичқурдилар, на учунки, имомни кўнгли уйидаги бузоқға кетиб эрдикки, бўш боғлонғон бўлса, ешилуб, энасини эмуб қўймосун, деб. Имом намозни ўқуб, хатми «Ёсин» қилиб, асосини қўлиға олиб, айдикки:

— Эй қаландар, Худодин кўрқмасмусан, намоз ўқумай, ғужжак бўлуб ўлтурсан?!

¹ Бу шеър мисраси бошқа китобларда: «Бухоро муғоро», яъни бутлар ясаладиган жой дейиш мумкин, тарзидадир.

² Бизни тўғри йўлга йўллагин (оят).

Шоҳ Машраб айдилар:

— Ман Худодин кўрқуб, ғужжак бўлуб ўлтурубдурман, сандек намоз ўқуғунча. Намоз ичида сани ғаразинг бузоқ аносини эмдиму, деб хаёлингга келтурдунг! — дедилар.

Имом мулзам бўлди. Аччиғидин дарҳол сўфини мавлоно Шарифга йиборди. Сўфи келиб айдики:

— Тақсир, бир қаландар масжидга кириб, эшакни меҳробга боғлабдур. Ўзи ётган ерга бавл қилибдур! — деб.

Мавлоно Шариф айдилар:

— Ул қаландарни озор бермай мунда келтурунглар!

Барча муллолар келиб кўрдиларки, ётган ерига бавл қилибдур.

Муллолар айдилар:

— Эй девона, бу нима қилғонинг?!

Шоҳ Машраб айдилар:

— Хўб қилдим!

Яна Шоҳ Машраб дедилар:

— Бу уйни нима дерсизлар?

Муллолар айдилар:

— Худойи таолонинг уйидур! — дедилар.

Шоҳ Машраб айдилар:

— Эй мухтийлар¹, гуноҳкор сан турурсан, кишининг зархарид ерига бесўроғ кирсан! — дедилар.

Муллолар айдилар:

— Турғил, сани мавлоно Шариф чорлойдурлар!

Шоҳ Машраб айдиларки:

— Мавлоно қайдадурлар?

Муллолар айдилар:

— Мадрасаи Кўкалдошда турурлар, алҳол дарс айтиб ўлтурубдурлар!

Шоҳ Машраб айдилар:

— Андоғ бўлса, мани Охунднинг олдиларига олиб боринглар! — дедилар. — Мувофиқи шариат қандоғ ҳукм бўлса, лойиқ кўрмагим бордур! — дедилар.

Шоҳ Машрабни ётгон ерларига боқсалар, на бавлу на ғойит, ҳеч бир олудаликдан асар йўқ!

Шоҳ Машраб айдилар:

— Эй ёронлар, мани эшагимни топиб берсанглар, миниб борсам! — дедилар.

Эшагини олиб келиб бердилар. Анда Шоҳ Машраб бу ғазални ўқудилар:

*Азалдин то абад кўнглум қутулмас ишқ балосидин,
Юроклар рахналар бўлди бу кўнглум можаросидин... —*

деб Шоҳ Машраб эшакка тескари миниб, мавлоно Шарифни хизматлариға равон бўлуб, йўлда боргунча бу ғазални ўқудилар:

*Кел, эй дилбар, баён айлай санга бир-бир жудолиғни,
Ки шояд раҳм этиб солғай ўзиға ошинолиғни... —*

деб Шоҳ Машраб бу ғазални ўқуб борар эрдиларки, бир мулло келиб, гарданлариға бир мушт урди:

— Эй банги қаландар, хилофи шаръ қилдинг, чароки эшакка тескари миниб борурсан! — деди.

Машраб айдилар:

— Мунча муллолар арқомдин келодурлар, беадаблиғ бўлмасун деб, эшакка тескари миндим!

Муллолар муни эшитиб, дедиларки:

— Бу қаландар аз ёрон экан, Охундни олдилариға олиб борсак, бу бизларға сўз бергудек эмас! — деб офарин қилдилар.

Шоҳ Машрабни мадрасаға олиб келдилар. Шоҳ Машраб кўрдиларки, беш-олти юз мулло Охундни хизматларида дарс ўқуб турубдурлар. Шоҳ

¹ Мухтий — хато қилувчи.

Машраб салом қилдилар ва Охундни ёнлариға бориб ўлтуруб, бу ғазални ўқудилар:

Анал ҳақ гўйи ижодам, тажаллий парвари ишқам,
Мудом аз хуни Мансурам, майе дар соғари ишқам...

(Мазмуни:

Анал ҳақ (мен худоман) деювчиман, ишқнинг тажаллий парвариман,
Мансур қонидан бўлганман, ишқ қадаҳида эса майман).

Андин сўнг муллолардин ғурур чиқтики: «Ба чи маъни мавлоно Шарифдин тақаддум қилур?»¹ деб, Шоҳ Машрабға қасди озор қилдилар.

Мавлоно ботин кўз бирла хабар олсалар, авлөи таҳти қабобий² экан, баланд ҳиммат қаландар кўринур. «Ҳаргиз анга дахл қилмангизлар, солики комил кишидур!», дедилар. Охунд муллоларнинг кўнгли учун дедиларки: «Эй девона, булар нима дейдурлар?»

Бу замон Машраб айдилар:

— Булар меҳробға бир эшакни имом деб ўткорубдурлар. Рост турурлар, олти пулға олғон кафшларини ўғри олмосун, деб ўзлари орқоларида қўймай, олдиларига қўюб, намоз ўқуйдурлар, мон эшагимни ўн беш танғаға сотиб олғон бўлсам, киши олиб кетмойдурму?! — дедилар.

Охунд бу сўзни эшитиб, хушвақт бўлдилар. Охунд айдилар:

— Эй Машраб, ана вилояти Бухоро, хуш келибсиз! — дедилар. Андин сўнг айдилар: — Эй қаландар, аввал нима эрдинг?

Шоҳ Машраб айдилар:

— Эшак эрдим!

Ва айдилар:

— Кейин нима бўлдунг?

Машраб айдилар:

— От бўлдум!

Мавлоно айдилар:

— Кейин нима бўлдунг?

Машраб айдилар:

— Тева бўлдум!

Мавлоно айдилар:

— Айюҳаннос, Бухоро халқи, билинларки, бу қаландар Хўжам подшоҳимдин келибдур, узр этинглар! — дедилар.

Ҳаммалари ўринларидин туруб, узр эттилар. Андин сўнг Шоҳ Машраб бу ғазални ўқудилар:

Нигорим васлини излаб талабда бир қаландарман,
Кечиб дунёйи фонийдин талабда бир қаландарман... —

деб, Шоҳ Машраб айдилар:

— Тақсир, мани орзум сизни зиёрат қилмоқ эрди. Билдимки, мунда зоҳидлар бор экон. Манга фотиҳа берингки, иродаи ҳаж қилиб эрдим, — дедилар. Назм:

Нест ғайр аз ошиқи дар кори мо,
Нест жуз бори маломат бори мо.
Нақди жонро дода меҳнат мехарем,
Роҳати жон нест дар бозори мо!

(Мазмуни:

Бизнинг ишимизда ошиқликдин ўзга нарса йўқ,
Маломат юкидан бошқа юкимиз ҳам йўқ.
Жон давлатини бериб, меҳнат сотиб оламиз,
Бизнинг бозоримизда жоннинг роҳати бўлмайди.)

¹ Мавлоно Шарифдан нима учун юқорига ўтади?

² Авлиёлигини сир тутувчи.

Мавлоно Шариф айдилар:

— Беш-олти кун мунда турунг, сиз ғаниматсиз! — дедилар.

Машраб айдилар:

— Андоғ бўлса, сизни хизматингизда дарс ўқуйлук, — деб...

Шоҳ Машраб мавлоно Шарифда «Мишкоти шариф»ни ибтидо қилдилар.

Хар кунда «Мишкот»дин бир варақ ўқуб, хужраға кириб, микроз бирла ул варақни қирқиб, пора-пора қилиб, чилимға солиб тортар эрдилар. Дудини ютиб йиборур эрдилар. Бу воқеани муллолар кўруб, мавлонога арз қилдилар. Мавлоно айдилар:

— Эй Машраб, ўқуғон дарсингизни такрор қилмай, нега чилимға солиб торторсиз?

Машраб айдилар:

— Баъзиси кўнглумға ўлтурмади, хату қоғаз мусофир бўлмасун деб, ҳаммасини кўнглумға тортиб олдим! — дедилар. Ва айдиларки: — Манга рух-сат берсангиз, Қуръонни назм қилсам!

Мавлоно айдилар:

— Қуръонни Ҳазрати Одам алайҳи-с-саломдин бери ҳеч ким назм қилғон йўқтур. Агар бу ишни қилсангиз, Қуръон хор бўлса керак, наинки бу иш сиздин ҳосил бўлодур!

Шоҳ Машраб айдилар:

— Ман сизни аҳли фаҳм десам, бир зоҳиди хушк¹ эконсиз! — дедилар.

Андин кейин Шоҳ Машраб Бухорони Регистониға келдилар...

Мани бедаво дардга гирифтор қилдинг, деб бу ғазални ўқудилар:

*Ғамза билан қошима кел, жонни қилай санга фидо,
Куйди юрак жиги-жиги, оҳ нетай, бўлдим адо...*

Алқисса, бу ғазални ўқуб туруб эрдилар, Бухоро халқига ғулғула тушти. Абдуллахон англадики, бир қаландари оташнафас келибдур деб, бир кўрсок деб орзуда бўлди. Охирул амр Абдуллахон одам йибориб, Шоҳ Машрабни ўрдуго олдуруб борди. Шоҳ Машраб йўлда борғунча бу ғазални ўқудилар:

*Нағмаи арғанун чолиб, дилбари хуш адо келур,
Лаззати ишқини топиб, зикри Худо сано келур...*

Шул соат Абдуллахон икки зар фўта олдуруб келиб қўйди. Шоҳ Машраб фўтани бир учини ерға судраб қўйдилар. Яна бир фўтани ўртасидин йиртиб аёғлариға ўроб, лой кечиб, Балх шаҳриға равона бўлдилар ва бу ғазални йўлда борғунча замзама қилур эрдилар:

*Моим, ки чун лолаи саҳройи Мадина,
Дорем ба дил доғи таманнойи Мадина... —*

(Мазмуни:

*Биз Мадина саҳросининг лоласимиз,
Мадинага етишиш орзусининг доғи дилимиздадир.)*

деб Шоҳ Машраб бу ғазални ўқуғонларидин сўнг, Абдуллахонни ихлоси зиёда бўлуб, шул соат бир машруъ тўн келтуруб, Шоҳ Машрабға кийдуруб айдики:

— Эй мирохўрлар, қаро арғумоқни олтун эгари бирла келтуруб, Машраб-ға беруб, миндурунглар!

Андоғ қилдилар. Абдуллахон айдилар:

— Эй меҳтарлар, шодиёна чолинглар!

Меҳтарлар шодиёна чолдилар. Абдуллахонни ўзи Шоҳ Машрабни Регистонғача кузотиб келди ва ҳам Бухорони саййиду хўжа ва фуқаролари тамошаға келиб туруб эрдилар. Шоҳ Машрабни арғумоқлари учар қушдек ўйноб келадуруб. Шоҳ Машрабни завқлари келиб бу ғазални ўқудилар:

*Машраби умам омад мастонаи бепарво,
Шамъи анжуман омад майхонаи бепарво...*

¹ Зоҳиди хушк — илмсиз, такаббур зоҳид.

(Мазмуни:

Мастонаю бепарво ҳолда умматларнинг Машраби келди,
Майхонадан бепарво бўлган анжуман шами келди.)

Шоҳ Машраб мунӣ деб эрдилар, бир ғариби бечора келиб, салом қи-
либ турди. Шоҳ Машраб айдиларки:

— Эй бечора, бери кел!

Ул бечора яқинроқ келди. Шоҳ Машраб айдилар:

— Агар белимдаги фўта тушиб қолса, санинг бахтингдур! Агар қўлим
билан берсам, дунё айтурки, мани Машраб қўли бирлан тутти, дер. Ерга
тушсун, сан ердин олғил, миннатдор бўлсун ер! — деб икки қадам юруб
эрдилар, фўта ерга тушти. Шоҳ Машраб ўзларини аргумоқдин ерга олди-
лар. «Эй Сармаст!» деб боликларини қичқурдилар. «Лаббайка» деб етиб
келди. Шоҳ Машраб айдилар:

— Бир пойтеша олиб келғил, бу отни аёғиға пойтеша бирлан урғил! —
дедилар.

Тамоми Бухоро халқи айдиларки:

— Эй Машраб, мундоқ яхши аргумоқни нобуд қилмонг, бу икки юз
тиллолик аргумоқ туруп! — дедилар.

Шоҳ Машраб айдиларки:

— То ўрдодин Регистони Бухороға келгунча ушбу отни миниб, Худойи
таолодин ғофил бўлдум. Яна бир бандаи мўмин бу отни устиға миниб, Ху-
дойи таолодин ғофил бўлғай. Шул сабабдин ўлдурунглар, дерман!

Тамоми улуғ-кичик Бухоро аҳли навҳа бирла йиғладилар. Абдуллахон
бу сўзни эшитиб келиб: «Мурид бўлой!» деди.

Шоҳ Машраб айдилар:

— Ман муридни уҳдасидин чиқолмасман. Аммо қиёматлик биродарим
бўлғил! — дедилар.

Абдуллахон бир минг танга ниёз қилди. Шоҳ Машраб бир дирамни
олиб, кулоҳлариға санчиб, ўзгасини Худойи таолони йўлиға сарф қилиб
йибордилар. Шоҳ Машраб масти мустағрақ бўлиб, бир сўз оғизларидин
чиқиб, уламолар бу сўзни куфрликка ривоят қилдилар. Тамоми уламолар
жам бўлуб айдиларки:

— Муни куйдурмоғлиғ лозимдур! — деб.

Алқисса, қанча ўтун йиғдурдилар. Шул соат Шоҳ Машраб ўтунни устиға
чиқиб, бу мухаммасни ўқидулар:

Ишқингда куймас ҳеч ким девона бўлмағунча,
Шамъингда ёнмас ошиқ парвона бўлмағунча,
Боғлаб белин бу йўлда мардона бўлмағунча,
Бошға олиб маломат афсона бўлмағунча,
Суймас садафни ҳеч ким дурдона бўлмағунча! —

деб Шоҳ Машраб чарх уруб ўтдин чиқиб келдиларки, жандаларини ҳеч
бир жойида ўтни асари йўқ. Уламолар кўруб, ҳайрон қолдилар. Шоҳ Машраб
айдилар:

— Мани сўзумни маънисиға тушунмай, кофир бўлди деб, ҳукм қилдин-
гизлар!

Уламолар айдилар:

— Эй қаландар, бу ишимиздин пушаймонмиз, маъзур тутунг!

Андин сўнг ҳама халойиқ офарин қилдилар, билдиларки, бу қаландарни
ҳама иши қабоб экан, халойиқни ихлосини ёндурадур экан. Бовужуд ҳама
ихлос қилдилар. Андин сўнг Шоҳ Машраб ҳу деб маҳаллаи Жўйборға равон
бўлуб, йўлда боргунча бу ғазални ўқудилар:

Ул дилбари барнони ман ёр тутай дерман,
Май берса баҳам андин бир қатра ютай дерман... —

деб, Шоҳ Машраб Қушбегига етдилар. Қарасаларки, муллолар азоби қабр-
дин баён қилиб турубдурлар. Айдилар:

— Эй муллолар, нега мунча халойиқни қўрқутурсизлар? Олам аросида

олти қаландар йўқмукин, бизнинг бирлан етти қаландар бўлуб, етти дўзах эшигини тўсиб турсок!

Муллолар бу сўзни эшитиб, дедилар:

— Эй Машраб, сиз ҳоло шу даражаға бордингизму?—деб, Шоҳ Машрабни таёқға бостилар. Шоҳ Машраб айдиларки:

— Эй мухтийлар, кириб охундларингизға айтинглар, охундларингиз бирла сўзлошодурман! — дедилар.

То охунд чиқғунларича Шоҳ Машраб каромат зоҳир қилдилар. Қўйниларидин туякни олдилар, бир овуч су(в) олиб, эзиб ўлтурур эрдилар, шул соат муллолар келиб, охундға айдилар:

— Эй охуним, бир қаландар куфр сўзлади, бизлар ани таёқға тутдук ва ул қаландар сизни чорлайдур!

Охунд дарҳол чиқиб кўрдиларки, бир қаландар сабзоб¹ эзиб ўлтурубдур. Охунд айдиларки:

— Эй қаландар, бу нечук расволиқдур, ташлоғил, бу фиръавнни нажосатидур, қўлунгни ҳаром қилмоғил! — дедилар.

Машраб айди:

— Кофир бўлдунг!

Ва охунд айди:

— Занед ин кидиро!²

Шоҳ Машраб айдиларки:

— Эй охунд, сан кимнинг умматидурсан?

Охунд айди:

— Уммати Муҳаммад алайҳи-с-саломдурман!

Шоҳ Машраб айдиларки:

— Агар сен уммати Муҳаммад бўлсанг, Ҳазрати пайғамбар алайҳи-с-салом йипак тўн кийибмудилар? Ҳазрати пайғамбар алайҳи-с-салом пашмина кийиб ўттилар. Агар сан уммати Муҳаммад бўлсанг, на учун пайравлик қилмайсан?! Шул кийган тўнинг ҳаромдур! — дедилар.

Охунд айдилар:

— На учун ҳаромдур?

Шоҳ Машраб айдилар:

— Кийган тўнингда йипак бор!

Охунд айдилар:

— Эй қаландар, агарчи йипаки бўлса ҳам, ўруши бўздур! — дедилар.

Шоҳ Машраб айдилар:

— Ман ҳам етти қошуқ сув қўштум, ҳалолдур! — дедилар.

Андин сўнг охундға Машрабни аҳволи маълум бўлуб, охунд бошлиқ ҳамма катта-кичик узр айттилар. Анда Шоҳ Машраб бу ғазални ўқудилар:

Дардим ўтиға ёру биродар чидаёлмас,

Балким, падару хоҳару модар чидаёлмас... —

деб Шоҳ Машраб Хожаи Жўйборға қараб равон бўлдилар. Кўрдиларки, бир хожа эшигида халойиқ жам бўлуб турубдур. Машраб сўрадиларки:

— Бу нечук воқеадур?

Одамлар жавоб бердиларки:

— Хожа бир қулни тупроққа солиб, қаттиғ азоб қилодур.

Шоҳ Машраб айдилар:

— Агар ман ани гуноҳини тиласам ўтармукин?

Одамлар айдилар:

— Шоядки, сиз ул бечорани гуноҳини хожасидин сўрасангиз, умид буки, ўтса, ўшал бечора азобдин халос бўлса! — дедилар.

Шоҳ Машраб хожанинг қошиға келиб, дедиларки:

— Эй хожа, бу қул сизга нима гуноҳ қилди? Мунча мунга зулму ситам қилурсиз?!

Хожа Шоҳ Машрабға қараб дедикки:

— Бу қул андоғ гуноҳ қилибдурки, икки юз тиллоға олғон арғумоқим-

¹ Сабзоб — кўкнор маъносида.

² Уринглар бу бангини!

ни товукни тезогини бериб ўлдурубдур, анинг учун мундоғ азоб қилурман! — деди.

Шоҳ Машраб сўродиларки:

— Эй хожа, атонгиз борму?

Хожа айди:

— Атом ўлғондурлар.

Шоҳ Машраб дедилар:

— Атонгиз кимни тезогини еб ўлди, ўшал икки юз тиллоға олғон арғумоғ товукни тезогини еб ўлғон бўлса?! — дедилар.

Андин кейин Шоҳ Машраб бу мухаммасни ўқудилар:

Улуғ дарёи раҳматдин ҳамиша хушки лаб¹ бўлма,
Ки сан ҳар ерға борсанг, эй азизим, беталаб бўлма,
Некулар хизматиға бординг эмди беадаб бўлма,
Мабодо қўрқаман монанди Бу Жаҳлу Лаҳаб бўлма,
Саййидсан, хожасан, зинҳор мағрури насаб бўлма!..

Шоҳ Машрабдин хожа бу сўзларни эшитиб, кўб изо тортти. Хомуш бўлуб аносини олдиға келди. Аноси сўрадики:

— Эй ўғлум, санга на бўлдики, гулдек юзунг заъфарондек бўлубдур?

Хожа айди:

— Эй ано, бир қаландар қошимға келди, қавий ҳайкал, сурх рўй, сочлари гирди камариға тушган. Ман қулни азоб қилиб турсам, келиб айдики: «Эй хожа, бу қул на гуноҳ қилди, мунча азоб қилурсан?» деди. Жавоб бердимки: «Бу қул мани икки юз тиллоға олғон арғумоқимни товукни тезогини бериб ўлдурубдур. Анинг учун мундоғ азоб қилурман» дедим. Қаландар сўроди: «Эй хожа, атонг борму?» деди. Ман айдимки: «Атом ўлғон» дедим. Қаландар айдики: «Атонг кимни тезогини еб ўлди?» деди. Бу сўз манга таъсир қилди, сани қошингға келдим, — деди.

Аноси айди:

— Ман англаб эдимки, бир Шоҳ Машраб деган авлиёи таҳти қабобий келган эмишлар, деб. «Ла яърифунанхум»² мазмунида эрмишлар. Ихлос қилғон кишиларға носазо сўзлар айтур эрмишлар, деб. Ўғлум, санинг атонг сажжода нишин эрди, нимаға кейин қолдинг? Филҳол борғил, аёғлариға йиқилғил, ҳар неча носазо айтқон бирла ихлосингни ёндурма, айтгонларини маҳкам тутғил! — деди.

Хожа келиб, Шоҳ Машрабни аёғлариға йиқилди. Шоҳ Машраб онҳама³ носазо эттилар, хожа ихлосини ёндурмади. Шоҳ Машраб айдилар:

— Хожасан, анонгни сўзиға кириб, ихлосингни ёндурмадинг, эмди бир хилват жой тобқил! — дедилар.

Андин сўнг Шоҳ Машраб айдилар:

— Эй хожа, шул кийган либосинг манга берсанг! — дедилар.

Хожа дарҳол учосидин олиб бердилар. Кўйлак ва пойжомасини ҳам тилдилар. Ани ҳам берди. Андин кейин Шоҳ Машраб айдилар:

— Эй хожа, икки кўлинг бирлан эшагимни қуйруқини маҳкам тутқил, кўзунгни юмгил, ҳар вақтики кўзунгни очғил демоғунча очмағил! — дедилар.

Андин кейин хожани кўчаға олиб чиқтилар. Бухоронинг аҳли мунинг аҳволини кўриб кулар эрдилар. Шоҳ Машраб анда бу мустазодни ўқудилар:

Васлингни топай десам, санамо, фикру ғамим бор,
Бир неча маҳалдур,
Ҳижрони фироқ, сўзини дарду аламмим бор,
Бағрим тўла қондур... —

деб Шоҳ Машраб бу мустазодни тамом қилдилар, эрса ҳама йиғию зори қилиштилар. Шоҳ Машраб қарасалар, ўшал хожа эшакни қуйруғини маҳкам тутуб, йиғлаб турубдур. Шоҳ Машраб эшакдин тушуб, хожанинг ҳақиға дуойи хайр қилдилар. Айдиларки:

¹ Хушки лаб — бенасиб, бебаҳра.

² «Уларни танимайдилар». Қуръон оятига ишора.

³ Онҳама — қанчалик.

— Эй жожа, сани пушти камарингдин бир фарзанд бўлур. Аммо отини Абулфайзхон қўйғил! — дедилар...

Алқисса, Шоҳ Машраб Қабодиёнға келдилар... Андин ҳу деб Балх шаҳриға равон бўлдилар. Бир неча қаландар ҳам Шоҳ Машрабға ҳамроҳ бўлиб жўноштилар. Машраб боликлари бирла бу талқинни айдилар:

Жонимни ҳалок этмак учун турфа балои,
Ул золими хунхор,
Ширин санами, моҳиваши, ҳурилиқои,
Ҳусн аҳлина сардор...

Алқисса, Шоҳ Машраб бу мустазодни ўқуб, Балх шаҳриға кириб борур эрдилар. Қарасаларки, бир ўзбак бир йўлбарсни терисини бозорға сотмоқға олиб бородур. Шоҳ Машраб ўшал ўзбакни жиловидин тутуб олдилар. Айдиларки:

— Эй ўзбак, йўлбарс терини манга сотғил, ман олуб пўстун қилай, — дедилар.

Ўзбакни аччиғи келиб, дедики:

— Эй қаландар, сан ким, йўлбарсни териси ким!

Отиға қамчи уруб юро берди. Ҳануз икки қадам қўймай, оти бирла сарнигун кетти. Ўрнидин дарҳол туруб, ўшал йўлбарсни терисини Шоҳ Машрабға назр қилди, яна узр айтиб, шоҳ Машрабни аёғлариға йиқилди. Андин кейин шоҳ Машраб бул терини ўртасидин икки пора қилиб, ярмини орқаларига тортиб, яна бирини эшаклариға ёпуб, ушбу ҳолат бирла эшакка тескари миниб борур эрдилар. Кўрдиларки, бир қаландари қавий ҳайкал, сурхина рўй, сочлари патила-патила, гирди камариға тушган, эшакка тескари минган, барқ уруб келадур. Дарҳол ўшал муллоларнинг аросидин бир мулло чиқиб келиб, шоҳ Машрабға салом қилди. Айди:

— Эй қаландар, отингиз нима? — деди.

Шоҳ Машраб айдиларки:

— Отим Худой!

Муллолар бу сўзни эшитиб, айдиларки:

— Тутунглар, бу қаландар кофир бўлди, даъвойи Худойлиғ қилди, муни ўлдурмак керакдур! — дедилар.

Шоҳ Машраб ўзларини эшакдин ташлаб қочтилар. Шоҳ Машраб шул қочқонларича Маҳмудхонни тўғри ўрдасиға қочиб бордилар. Кўрдиларки, Маҳмудхон етти-саккиз юз кишига ош бердуруб турубдур. Шоҳ Машраб ўшал жамиятни аросидин ўтуб, Маҳмудхонни тахтини остиға кириб ёттилар. Маҳмудхон муни кўруб ҳайрон қолди. Маҳмудхон Шоҳ Машрабдин сўз сўроғунча бўлмай, ўттиз-қирқ муллолар Шоҳ Машрабни арқоларидин қувлошиб келиб қолдилар. Маҳмудхон муллолардин сўрадики:

— Бу нима воқеа? — деб.

Муллолар айдилар:

— Бу қаландар эшакка тескари миниб келадур экон. Бизлар бориб отини сўросак, отим Худой, деди. Муни ўлдурмак керак! — дедилар.

Маҳмудхон айди:

— Эй қаландар, булар нима дейдурлар?

Шоҳ Машраб айдилар:

— Эй Маҳмудхон, эшакка тескари минганим рост турур. Аммо отимни ато бирла аном Худойберди деб қўйғон эканлар. Булар отимни сўрадилар. Ман Худой деб, ҳануз бердисини айтмай туруб, булар ит бўлуб мани қувладилар, ман мушук бўлуб мунда қочиб келдим!

Мунча турган халойиқ бу сўзни эшитиб, қаҳ-қаҳ уруб кулушуб йибордилар. Муллолар музтар бўлушуб қолдилар. Анда Маҳмудхон шоҳ Машрабни бу сўзларини эшитиб, завқ қилиб айдиди:

— Эй муллолар, бу қаландарни гуноҳини сизлардин тиларман! — деди.

Муллолар ҳам қабул қилдилар. Маҳмудхон тилаб олди. Шоҳ Машраб Маҳмудхонга қараб айдилар:

— Эй Маҳмудхон, мани кушандам сан турурсан! — дедилар.

Маҳмудхон ҳайрон қолди. Шоҳ Машраб қўллариға сеторларини олиб, ўзларини маълум ва ошкор қилмоқ учун бу ғазални ўқудилар:

Сани ишқингда, эй дилбар, ажаб девоналар бўлдум,
Бу оламда халойиқға бaсе афсоналар бўлдум...

Алғараз, Шоҳ Машраб бу байтларни ўқуғондин сўнг Маҳмудхон Шоҳ Машрабни аёғлариға йиқилди ва айди:

— Ман эшитиб эрдимки, Машраб деган бир авлиёи тахти қабобий чиққон эмишлар, Маккага ўтубдурлар, деб. Мани ниятим шул эрдикки, ул қаландарни кўрсам, таҳоратлариға сув берсам, манда на ҳадки, сизни бир тора мўйингизни ҳам қилсам! — деди.

Шоҳ Машраб айдиларки:

— Эй Маҳмуд, ғалат айтурсан, манинг сарнавиштимда¹ ажалимни санинг қўлунгда битулғон-у, мани шаҳид қилурсан. Манинг васиятим санга шулки, манинг жасадимни бир баландроқ ерга чиқориб қўйгил, токи ҳар ким кўрса, йироқдин дуойи хайр қилиб ўтқой! — дедилар.

Маҳмудхон таажжуб қилиб, яна айдики:

— Эй тақсир, ҳаддин бўлурму сизни бир тора мўйингизни ҳам қилсам! — деб олдидаги ошни Шоҳ Машрабни олдилариға қўйди. Шоҳ Машраб ўзлари емай, итларини олдиға қўйдилар. Итлари ҳам емай, бир жойға бориб ётти. Андин сўнг Маҳмудхон айдики:

— Тақсир, манинг ошимни начук емайсиэ?

Шоҳ Машраб айдиларки:

— Санинг ошингни итим емойдур, ман нечук ейдурман! — дедилар.

Маҳмудхон айдики:

— Тақсир, итингиз емаса, ман ейдурман! — деб ошни олдуриди.

Иккинчи кун яна Маҳмудхон Шоҳ Машрабни чоқиртуруб олдилар. Шоҳ Машраб айдиларки:

— Эй Маҳмудхон, бу тахти мажозингни манга берғил, яхши бўлур экан! — дедилар. — Устиға чиқиб ўлтуройин! — дедилар.

Маҳмудхон, бажонидил, мана, деб тахтдан тушти, меҳмонхонани бўшотти. Шоҳ Машраб меҳмонхонаға кириб тахтни устиға чиқиб, таҳ-батаҳ латта тўшакларга бавл қилиб қўйдилар. Шоҳ Машраб айдилар:

— Эй Маҳмудхон, ол бу тахтингни!

Вазир келиб қараса, тахт најосатға ботибдур. Вазир яқосини йиртиб, подшоҳға айди:

— Эй подшоҳ, қайси ердин келган банди қаландарға ихлос қилибдурсиз. Фарғона заминдин бир қаландар келиб, подшоҳ Маҳмудхонни тахтини најосатға булғобдур деб, абадул-абад бадномликка қолур. Агар инонмасангиз, ўзингиз боруб кўринг! — деди.

Подшоҳ Маҳмудхон навкарлари бирла отлониб келди. Қараса, тахтни усти најосатға ботибдур. Подшоҳ Маҳмудхон айди:

— Эй Машраб, бу нима қилғонингиз?

Шоҳ Машраб айдиларки:

— Хўб қилдим, ман сани тахтингға ўлтурсам нима бўлубдур, сан юртға ўлтурдинг!

Подшоҳ Маҳмудхон бу сўзни эшитиб, дарғазаб бўлуб, дедикки:

— Эй жаллодлар, бери келинглар!

Дарҳол жаллодлар келиб, дедилар:

— Тақсир подшоҳим, нимаға амр қилурсиз ва кимни умрини поймонаси тўлубдур?

Подшоҳ айди:

— Машрабни олиб бориб дорға осингизлар!

Филҳол жаллодлар Шоҳ Машрабни тутуб қўлларини маҳкам боғладилар. Анда шоҳ Машраб айдиларки:

— Эй подшоҳ, сан ҳам уч кундан сўнг оламдин ўторсан!

Анда жаллодлар Шоҳ Машрабни дорға олиб борурда тамоми халойиқ орқаларидин навҳа ва зори қилиб борур эрдилар. Шоҳ Машраб жонлариға айдиларки:

¹ Тақдиримда.

— Эй жон, киши маъшуқини кўрғоли борурда ҳам кўрқорму?! — деб жонларига қувват бериб, йўл борурда бу ғазални ўқудилар:

Ичиб жоми муҳаббатдин ҳадиси шаккаридинман,
Ўзини кудратин очқон Худони дафтаридинман.
Таноби ҳалқани солғил мани бўйнумға, эй жаллод,
Киши билмас мани қадрим, бу конни гавҳаридинман.
Дури файз айладим, мақсуд будим айладим нобуд,
Кушандам бўлди ул Маҳмудки, жаннат кавсаридинман... —

деб, Шоҳ Машраб яна бу ғазални ўқудилар:

Кел, эй кўнгул, бугун мардона бўлғил роҳи мақсуддур,
Билолмасман на савдолар мани бошимда мавжуддир... —

деб, Шоҳ Машраб дорни остиға етқунча йўлда бу ғазални ўқуб бордилар. Яна дор остида дордин ўгрулуб, бу ғазални ўқудилар:

Ҳар кишини дарди бўлса, йиғласин ёр олдида,
Қолмасин армон юракда, этсун изҳор олдида...

Шоҳ Машраб айдиларки:

— Андак таваққуф қилинглар, ман ушбу жойда икки ракат намоз ўқуй! — дедилар. Филҳол таҳорат қилиб, икки ракат намози шукри вузув ўқудилар. Андин сўнг Шоҳ Машраб ҳазин овоз бирла бу ғазални ўқудилар:

Маҳкам чу белинг боғла, эй Машраби девона,
Келди бу ажал санга, тўлғон эди паймона...
Эй Машраби девона, мардона қадам қўйғил,
Дор остиға борғонда бўлма яна ҳайрона! —

деб, андин сўнг Шоҳ Машраб жаллодларға айдиларки:

— Эй жаллодлар, манга тиғ солурсизлар, ўшал тиғ солғонда бир солғил, икки солмоғил. Ҳазрати соҳибқироним айтур эрдилар: «Эй Машраб, сан шаҳид бўлосан!» деб марҳамат қилур эрдилар. Ман айтур эрдимки: «Эй тақсир подшоҳим, ман шаҳид бўлолдуғон бўлсам, сизни тиғи муҳаббатингиздин умидвордурман», дер эрдим. Ушал вақтда қаламтарошларини бериб эрдилар. Ушал қаламтарошни жандамни аросиға қўуб тикиб эрдим, деб жандаларини сўкуб, шул тиғни кўзларига суртуб, йиғлаб айдиларки: «Ҳай, дариг, ўшандоғ соҳибқирон подшоҳим айтиб эрдиларки, мани кушандам Қаротоғда, сани кушанданг Балх шаҳрида, Маҳмудхон қўлида, деб эрдилар». Анда Шоҳ Машраб Ҳазрати соҳибқирон подшоҳим шаънилариға бу ғазални ўқудилар:

Водариғо, дард бирлон ман адо бўлдум, нетай,
Дуру гавҳарни битурдим тобмайин ўлдум, нетай... —

деб, Шоҳ Машрабни ўзлари бир жуфтақ уруб, дорға осдилар. Тиғларини жаллодға бердилар. Ўзлари бу ғазални ўқуб адо қилдилар:

Кел, эй жисмим, шаҳодат тиғига эмди яро бўлғил,
Ҳусайн ибни Алидек, сан шаҳиди Карболо бўлғил.
Кириб бу жисми зоримға фароғат кўрмаган жоним,
Худодин бу ажал келди, санам эмди фано бўлғил...
Бу Машраб дори дунёдин шаҳиди олия излаб,
Қиёмат тонги отқонда Худоға додхоҳ бўлғил!

Алқилсса, шоҳ Машраб бу ғазални ўқуб бўлғонларидин сўнг: «Жаллодлар, келинглар, мани чопинглари!» деб амр қилдилар. Жаллодлар келиб, шоҳ Машраб ҳалқуларига тиғ билан урди. Шоҳ Машраб жон баҳақ таслим қилдилар. Қолу инна лиллоҳи ва инна илайҳи рожиун. Андин сўнг тамоми Балх шаҳрининг улуғу кичиклари Шоҳ Машрабға мотам тутуб йиғи ва зориға кирдилар. Шоҳ Машраб ўн тўрт кечалик ойдек бўлуб ётдилар.

Подшоҳ Маҳмудхон бироз фурсатдан сўнг ўзиға келиб, айдики:

— Эй вазирлар, шоҳ Машраб қанилар? — деди.

Вазирлар айдиларки:

— Эй подшоҳим, ҳоли ўзингиз ўлдур, деб ҳукм қилдингиз, андин кейин жаллодлар олиб кеттилар! — деди.

Подшоҳ Маҳмудхон қўлини тизига уруб, дедик:

— Ҳей, дариг, эй ноинсофлар, сизлар манга давлатхоҳ бўлгонларинг қайси турурки, онча бир ўғрини тилар эрдингиз, шундоғ авлиёни тиламадинглар. Ман мутойиба қилиб, кўзумни қисиб, айтмодумму? — деб дарғазаб бўллуб, от тортиб келиб, хабар олсаки, Шоҳ Машраб оламдин ўтубдурлар. Подшоҳ Маҳмудхон айдик:

— Эй ноинсоф жаллодлар, ман сизларга Шоҳ Машрабни ўлдурунглар, деганимда кўзумни қисиб, ҳазил-мутойиба қилиб этмодумму? — деди.

Жаллодлар айдиларки:

— Бизлар билмодук, Машрабни гарданига таноб ҳам солмодук, ўзлари бир жуфтак уруб, секраб дорға осилдилар ва ҳам ўзлари бир тиглари бор экан, шул тигни бердиларки, шул тиг бирлан урғил, деб. Бизлар ўшал тиг бирлан бир солдук, икки солғонимиз йўқ! — дедилар.

Андин сўнг Маҳмудхон пушаймонлар бирла надоматлар қилиб, зор-зор йиғладилар. Андин сўнг Шоҳ Машрабни муборак жасадларини лаҳадга дафн қилдилар.

Шоҳ Машрабни оламдин ўтгонлариға уч кун бўлуб эрдик, тўртинчи кунда подшоҳ Маҳмудхон уйда ётиб эрди, унинг атрофидин овоз келдик. «Ал-қасос ҳақ» деб. «Эй Маҳмуд қоч!» деб. Маҳмудхон қочқунча бўлмай, уй босиб қолди. Маҳмудхон ҳам оламдин ўттилар. Шоҳ Машрабни вафотлариға етти кун бўлуб эрди, тўққуз қаландар Балхга талқин этиб келдилар. Маҳмудхонни вазирлари бу қаландарларни келгонларини эшитиб, олдлариға чиқти. Бу сўзни сўрдик:

— Эй қаландарлар, қайдин келурсиз?

Қаландарлар айдилар:

— Келишимизни ўртаси Макка, ҳоло шаҳри Ҳиротдин келдук.

Вазир айдик:

— Эй қаландарлар, бизларга Худойи таоло бир вадини каромат қилиб эрди, отлари Машраб экан, бизлар қадрларини билмадук, подшоҳим шаҳид қилди, Маҳмудхонни ўзи ҳам ўлди! — дедилар.

Анда қаландарлар айдилар:

— Бизлар Машрабни яхши танурмиз. Уч кундурки, бизлар ани кўзимиз бирла кўруб келдук, Ҳирот даштида кафанлари бўйнида, итлари кейниларида Маккага кетиб бородурлар!

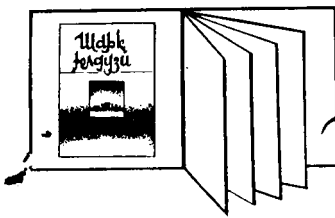
Вазирлар бу сўзни эшитиб, отлонишиб, шоҳ Машрабни лаҳадлариға келиб, кўрдиларки, гўрларини қибла тарафидин бир эшик очилибдур. Анда на кафан кўринадур ва на жасад, ҳеч бир нимарса йўқ. Вазир кўз ёши қилиб, лаҳадни кўмуб, дуо ва такбир қилиб ёнди. Вазир тонгло кечаси туш кўрдик, вазирга шоҳ Машраб айдилар: «Эй вазир, ман пайғамбари Худони зиёрат қилиб келдим. Ишканмиш деган ерни тайин қилдилар, мани қабримни ўшал Ишканмишга кўтарғил!» — дедилар.

Вазир эрта бирлан бориб, гўрларини очиб кўрдик, Шоҳ Машрабни жасадлари ётибдур. Андин сўнг вазир ул лаҳаддин олиб, Ишканмишга дафн қилдилар. Шоҳ Машрабни қабрлари Ишканмишда турур.

Валлоҳу аълам бис-савоб! Таммат ал-китоб би авнил маликил ваҳ-ҳоб!¹

Нашрга Маҳмуд ҲАСАНИЙ тайёрлаган

¹ Оллоҳ ҳар бир ишнинг тўғрилигини билгувчиқодир. Бу китоб Оллоҳнинг мадади билан тугади.

Халима Худойбердиева,

Ҳамза номидаги жумҳурият
давлат мукофоти совриндори

Ҳимоя сўзи

«Шарқ юлдузи»ликлар эзгулик шамларини кўтариб 20 миллионлик халқ орасида юрибдилар. Бугун халқнинг маънавий ўсишида озгина ўзгариш юз берган бўлса, тафаккуримиз қаватларининг қайсидир қоронғи бурчакларига нур тушган, тозарган, покланган бўлса, бунда, шубҳасиз, ойноманинг хизмати катта.

— «Маним хор бўлмишим—ўз ғафлатимдин!»— дейди, хоки туфроқлари кўзимизга тўтиё азиз бобожонимиз Сулаймон Боқирғоний. Мен, бу сатрни ойномадан олиб иш столимининг бир чеккасига ёзиб қўйдимки, пайти-пайти билан кўзим тушганда, бу жавоҳир «ярқ» этиб маним хорлигим, инсон хорлиги нимадан бошланишини эсимга солиб турсин.

Азиз «Шарқ юлдузи»! Олтмиш йиллик навқирон, камолот ёшинг билан қутлайман! Сен бу йиллар хизрсифат, меҳнаткаш, мўмин-муслмон халқимизнинг юкига елка тутиб, мушқулини осон қилиш йўлларини қидирдинг. Мана шу жабрдийда халқни ҳимоя қилиб, сўз айтиб майдонга тушдинг.

Олтмиш йил! Бу меҳнатимиз ҳалол баҳосини олиши мумкин бўлган етарли муддат. Бу серғавго, сермеҳнат йилларда, сен халқнинг кими бўлиб келдинг? Мен буни қоғозга тахминан мана бундай туширдим:

Кўп адашган халқмиз биз, кўп суринган, ғам чеккан,
Тухмат тоши айланиб, келиб бизларга теккан,
Ҳосили тегмаса ҳам, эккан, тинимсиз эккан,
Йўл излаган халқимнинг йўли бўлиб келдингми?

Қариндош гох, пуч ёнғок кучоқ кўриб донг қотган,
Инисин кўлида гох, пичоқ кўриб донг қотган,
Мағиз деб ушлаганин пўчоқ кўриб донг қотган,
Эл излаган халқимнинг эли бўлиб келдингми?

Ишбилармон қўл етмас, етган қўлларин қўмсаб,
«Алжабр»ларни ёзиб ўтган қўлларин қўмсаб,
Нокоратупроқларга кетган қўлларин қўмсаб,
Қўл излаган халқимнинг қўли бўлиб келдингми?

Бобомни тушунмасман, кўзим ёш билан лим-лим,
Кўнглимда бир бўш жой йўқ, сабр-тош билан лим-лим,
Ортига қарай-қарай, эгик бош билан жим-жим,
Тил излаган халқимнинг тили бўлиб келдингми?

Бул кун кимдир ўйнаса...

Бул кун кимдир ўйнаса,
Доғ устида ўйнайди.
Дов-дарахти зардоб ранг —
Боғ устида ўйнайди.

Бу тупроққа ишонч-ла
Оёқ босиб бўлмагай,
Қумлари тирқираган,
Қумлоқ узра ўйнайди.

Бул кун тухмат — тоғдай тик,
Бул кун иғво — кўп улуғ,
«Бул қаро-ку, қаро» деб,
Оқ устида ўйнайди.

Ҳар қадамда ғор, қопқон,
Қурбон топқони-топқон,
Юзтубан тушган, мункиб,
Ҳамроҳ узра ўйнайди.

Муқом-ла янги-янги,
Тепинганда ер чангиб,
Ўзи тушар эртанги
Чоҳ устида ўйнайди...

Қандоқ сўлмай қиёғи,
Куйиб кетмай оёғи,
Нақ юракнинг устида,
Оҳ устида ўйнайди...

Бу шаҳд

Қадрига етмаймиз бор, нақд кетадир,
Кўзи ёшга тўлиб чин бахт кетадир.
Ё раб, одамнинг-ку оёқлари бор,
Ранглари сарғайиб дарахт кетадир.

Упиб қол, бу япроқ кузга омонат,
Мунглуғ онажони қизга омонат,
Гадо ҳассаси ҳам бизга омонат,
Сулаймон ўлтирган тож-тахт кетадир.

«Дунё меники» деб санаб юрганлар,
Ўғрини қароқчи бўлиб қирганлар,
Шароб омонат деб ўзин урганлар,
Бошларин чангаллаб, қарахт кетадир.

Тилимни боғлама, тилим жарангос,
Бугун қўнғироқмен, бир илоҳий соз,
Эрта менга деса шу тилимдан ос,
Эрта, балки, мендан бу шаҳд кетадир.

Болаларим, қадни кўтаринг!

Ўтган қора кунлардан ҳали-ҳануз қарахтман,
Ҳар япроғи юракдай титраётган дарахтман,
Шу ҳолда ҳам олдинга ташлангучи тик шаҳдман,
Болаларим, қадни кўтаринг!

Текинхўр аталдингиз, бу хўрлик мени еди,
Муштумзўр аталдингиз, бу зўрлик мени еди,
Бу қарлик мени еди, бу кўрлик мени еди,
Бошимдан зулматни кўтаринг!

Тушларимда Тўмарис юраклари узилиб,
«Тўёқларим тўзди» деб, йиғлайверар эзилиб,
Сўнг тонггача уйқу йўқ. Чап кўкракни тиғ тилиб,
Кўксимдан бу додни кўтаринг!

Бобо Темур уйқуда. Темурларим — Сиз туриб,
Кўзғалган етмиш икки томирларим — Сиз туриб,
Ишонган ҳоқонларим, амирларим — Сиз туриб,
Хокисор миллатни кўтаринг!

Қалбга экинг. Қадим турк чинорлари тиклансин,
Қон-қардошнинг чин дўсту, чин ёрлари тиклансин,
Ҳар юракда бир Турон минорлари тиклансин,
Улуғ мамлакатни кўтаринг!

Йиғламаймиз...

Йиғламаймиз, чор-атрофда
Қуриб боғлар, йиғлагай!
Пешонасин туфроқларга
Уриб боғлар, йиғлагай!

Одам кетар бир-биридан,
Одам суймас бир-бирин,
Бир-бирининг пинжларига
Кириб боғлар, йиғлагай!

Сўзим синар, сўзга тегиб,
Кўнглим синар, музга тегиб,
Оппоқ тўши тузга тегиб,
Оқ чарлоқлар, йиғлагай!

Кўкси ерлар биз бўлдиғи
Ўқсиб ерлар биз бўлдик.
Ер остида Широқ, Темур
Кўкси тоғлар, йиғлагай!

Бизни кўриб эгик бошу
Шонсиз, тағин забонсиз,
Ерда ўтган бор илдизу
Бор бутоқлар, йиғлагай!

«Бой ҳам бўлдинг бийдай-бийдай,
Фақат...юрт чироқсиз уйдай»,
Деб тупроқда Яссавийдай
Кўнғироқлар, йиғлагай!

Йиғламаймиз!!! Еш, қон ичра
Кўзларга нам келмасдан.
Ҳайҳот, наҳот биз ўлганмиз,
Ҳали ўлим келмасдан?!

Бўлак нарса

Бу дунёнинг кўчалари бўм-бўшдир,
Чироқсиздир, кечалари бўм-бўшдир,
Гўдакларнинг қўчалари бўм-бўшдир,
Бу қўлларга тошдан бўлак нарса бер!

Оҳ, бу кўзлар, билмам, қачон бир кулган,
Афғон томон термулгани-термулган,
Қорачиғин афғон бўрони юлган,
Бу кўзларга ёшдан бўлак нарса бер!

Тун. Ҳавода тутун. Заҳру заҳарлар,
Мардлар, кетар, олмоққа юрт, шаҳарлар,
Сен уларни кузатиб тонг-саҳарлар,
Она, суву ошдан бўлак нарса бер!

Келган борки, дема, нону туз берди,
Келган фақат ваъда берди, сўз берди,
Улуғ Ҳоқон, сендан сўров шу эрди,
Элга сабр, бардошдан бўлак нарса бер!

Ҳеч на ёнмас бу оламда

Ҳеч на ёнмас бу оламда,
Ёнса доғли дилим ёнгай!
Туз қоплаган, шўр даламда,
Унмаган ҳосилим ёнгай!

Ғамларим — ёш, қаритмайди,
Маним дардим аритмайди,
Маҳкамалар киритмайди,
Эшигида тилим ёнгай!

Отасиз — «бир кўзли етим»,
Онасин ҳам билмайман ким?!
Икки кўзсиз етимларни
Кўтаролмай қўлим ёнгай!

Ипак, олтин, ҳеч беармон
Кетган, кетар карвон-карвон,
Бир карвонни тўхтатолмай,
Узун Ипак йўлим ёнгай!

Онги занглаб, онги қуриб,
Жаҳолатга ёвуқ юриб,
Бир кўйлак деб гул келинчак
Ўзин ёқар...ўлим ёнгай!

Эй аҳли юрт, тинланг, етса,
Бу ёнишлар давом этса,
Бир кун улкан ёнғин содир,
Оҳ, кўрқаман, элим ёнгай!

Азият

Ўлмоқликнинг йўллари кўп,
Бугун юрак тош олар.
Жаҳолатнинг қўллари кўп,
Салла десанг бош олар.

Бир юракни нишон олиб,
Сўз отаркан дангаллар,
У, мажлисда йиқилади:
Кўкрагини чангаллаб.

Халқим, сенга етмайдирми,
Чор-атрофдан теккан санг,
Ўз-ўзингни қулатмоққа
Мунчаям шай турмасанг!

Сен шунча кўп хато қилдинг,
Менам бир кун ботгайман.
Энди сен деб гўримда ҳам
Қонлар ютиб ётгайман.

* * *

Нимадир бу, кетаётган нимадир,
Қолаётган саробдир, жимжимадир?!
Кетгунича ҳеч ким ғамин емади,
Кетаётган — тил ўтирган кемадир!

Бу тупроқлар кўз ёшимни шимадир,
Кетаётган—тил ўтирган кемадир!
Энди сувлар фарёдимни кўмади,
Кетаётган — тил ўтирган кемадир!

Тушунмас, дедими, бир сўз демади,
Кетаётган — тил ўтирган кемадир!
Қанча ялинмайин қайтиб келмади,
Кетаётган — тил ўтирган кемадир!

Бир кун, кўзимни шу армон юмади,
Кетаётган — тил ўтирган кемадир!

Базмимиз охирлашди...

Базмимиз охирлашди,
Куйимиз оғирлашди.
Юклар остида не тонг,
Рухларимиз бирлашди?!

Жангга солиб қўшинни,
Яшаб ўтдик шишиниб.
Ҳеч йўқса ўлим олди
Бир-бировни тушуниб.

Балки берармиз сазо,
Бирга ўйга толармиз.
Балки келгунча қазо,
Бир йиғлашиб олармиз.

Бу одам...

Бу шундайин одам, гапни гуллатар,
Мозийни ёқлайди. Уткир, лочин кўз,
Аммо... ёнидаги дўстни қулатар,
Юзтубан қулайди, ёнидаги дўст.

Чўлпонни, Усмонни «Сиз»лаб, тинмайди,
Мозийга меҳридан гуллайди бодом.
Аммо...
Ёнидаги одам...ўсиб-унмайди,
Инфарктдан ўлади ёнидаги одам.

Дардим билан ўсадилар бир куни...

Сен айтганда, фақат бахтдан айтарсан.
Насиямас, фақат нақддан айтарсан.
Таназзулсиз тожу тахтдан айтарсан,
Мен комил бўлмадим, камимдан айтдим.

Балки сенга бедахлдир қиш қори,
Ордир менга ўзбекнинг номус-ори.
Чўкиб борар минглаб гўдак мазори,
Мен дод дедим, мен аламимдан айтдим.

Чўпдай озғин оёқлари чалишиб,
Кўтаролмай тупроқ тўла калишин,
Бу «дам қисма» аёл нафас олишин
Кўриб, нафас қисар дамимдан айтдим.

Ҳамон тонглар умид-ла уйғонар у,
Сабр таги — олтин деб инонар у,
Шундай десам, оҳ, нохосда ёнар у,
Тўкилабошлаган жомимдан айтдим.

Ранглари сарғайиб гуллар йиғлади,
Чалкашиб, бош қашиб йўллар йиғлади,
Кўрар кунлари мушкуллар йиғлади,
Қуюқ тортиб келар шомимдан айтдим.

Бошга тегиб бошин эгди шоҳ сўзим,
Тошга тегиб ёшин тўкди, оҳ, сўзим,
Неки айтдим, жавобгари бир ўзим,
Ҳалима, деб мискин номимдан айтдим.

Осса, мени осадилар бир куни,
Дардим билан ўсадилар бир куни,
«Элин комил кўрмай ўтган ғариб», деб,
Маним номим ёзадилар бир куни.

Сен айтганда, фақат бахтдан айтарсан...

«ЎШ-ЎЗГАН ДАФТАРИ» ДАН

Тўмарисга илтижо

Тўмарис рақиби — Кирнинг бошини
кесдириб қон тўлдирилган мешга
солиб қўяди. «Тириклигингда қонга тўймагиндиг,
энди тўй!» деб.

Жоним онам, Сенсиз қуёш кулмас энди,
Уйғонмасанг, Сен турмасанг, бўлмас энди,
Бу кўру қар болаларинг силкитмасанг,
Авлодларга гапирмасанг, бўлмас энди!

Мендан сўрма, менинг қўлим ожиз қолди,
Боғда ранги сориг гулим ожиз қолди,
Қафасини синдириб қушим ожиз,
Кишанбандим — руҳим, қўлим ожиз қолди!

Кечир, она! Гўдақларинг бериб қўйдик,
Чечаклардек, гулдекларинг бериб қўйдик,
Қулда ўз жонидан бошқа не бойлик бор,
Биздекларинг, қулдекларинг бериб қўйдик!

Она! Бугун бари фитна, ошкор ов йўқ,
Пистирмадан отадилар, ошкор ғов йўқ,
Ўз оғангдан, ўз инингдан топган кун бу —
Қонли хумга тикай десанг, ошкор ёв йўқ!

Малҳам керак, кўп йиқилган эл доғига,
Турсанг...малҳам — сел доғига, ел доғига,
Худо шоҳид бўлғусидир, иншооллох,
Тўмариснинг ўлиги ҳам енгмоғига!

Эслатма: Ҳалима Худойбердиеванинг шеърлари, илк бор ойномада, у ҳали ўнинчи синфда ўқиган кезлари — 1965 йилда эълон қилинган.

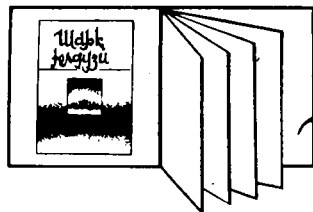

Кутлов

Хурматли ҳамкасблар!

Сизларни ўзбек адабиётининг ойнаси ҳисобланмиш «Шарк юлдузи» ойномасининг 60 йиллик тўйи муносабати билан чин юракдан кутлаймиз. Ойноманинг ижодий жамоасига соғлиқ-саломатлик тилаймиз. У ўзбек халқининг севимли ойномаси бўлиб келган ва албатта, шундай бўлиб қолажак. Биз, қирғиз қардошларингиз, халқларимиз ўртасидаги дўстлик ришталарининг янада мустаҳкамланиши йўлида ҳормай хизмат қилишларингизга ишонамиз.

«Ола Тов» ойномасининг бош муҳаррири: К. ЮСУПОВ

Ойдин Ҳожиева,

Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти совриндори,
1965—1976 йилларда ойнамада ишлади

— Бизнинг юрт жаннатдан бир қитъадир.
Файзулло Марғилоний,
Саудия Арабистонидаги ўзбек

Дардлашув

Менинг қитъам, харсанглари қуйма олтин,
Оқар сувинг ширин эди кузги болдин,
Тирик топган жаннатисан одам зотин,
Кимлар сени абгор этди,
Сариқ дардга дучор этди?

Сурхонингда анор гули қаҳрабодур,
Ёбонингда бодомларинг талх ғизодир,
Қовун-тарвуз қурсоғинда селитродур,
Кимлар сени бемор этди,
Табиатингни хор этди?

Ипак эдинг, арқоғингни бўз билдило,
Гавҳар эдинг, нархинг қаро туз билдило,
Қисмат демай, сени ризқу рўз билдило,
Сени ким ғамгузор этди,
Моли арзон бозор этди?

Мен-ку булбул ноласидан дилим ёнган,
Ватан — десам, кўкайимда тилим ёнган,
Эллик йилдир сенга элтар йўлим ёнган,
Умр мени аттор этди,
Меҳрингга харидор этди!

Шукрим, кетгум юрагимда байрам билан,
Узрим, кетгум куйдиргулик алам билан,
Ёвинг — тўрда, сен пойгақда қолган Ватан,
Ким сени маҳзун тор этди,
Тақдирингни қимор этди?

Қисмат

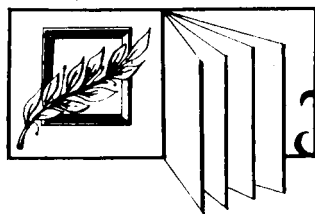
Қоғоз қалқон бўлар,
Қонунлар қалқон,
Виждонин занг босган
Забунлар қалқон,
Пулдан кўтарилган
Устунлар қалқон,
Ҳақнинг кўзларига
Чанг солса Елғон!

Ҳаром пуллар танда
Қуртга айланар,
Сўнг мижозда сассиқ
Хилтга айланар,
Этакларга тушган
Ўтга айланар,
Иймонни ямлаган
Ютга айланар!

Ул кўпик устида
Солғай иморат,
Тунин-кун ҳаромга
Қилғай ибодат,
Бир куни келганда
Ҳақдан башорат,
Ул сохта саройлар
Бўлғуси ғорат!

Ажал-ку бепулдир
Шоҳга, гадога,
Ул учмас порага,
Зарга, тиллога,
Минг тавалло қилса
Қодир худога,
Елғон давлатлари
Тушмас арога!

Ҳеч ким бу дунёга
Устун бўлмагай,
Ажални енгган бир
Қонун бўлмагай,
Қирқ йилда ўрнини
Топгусидир Ҳақ,
Елғондек юз қаро,
Забун бўлмагай!

Қутлов

«Шарқ юлдузи» муҳарририяти ижодий жамоасини, таҳрир хайъатини, барча муаллифларини ойноманинг 60 йиллик қутлуғ тўйи муносабати билан чин қалбдан муборакбод этамиз.

«Шарқ юлдузи» — Шарқнинг энг катта, тажрибаси мўл, обрўли ойномасидир. Улуғ ўзбек халқи уни севиб ўқишининг, ардоқлашининг гувоҳимиз. Ойнома халқларимиз, хусусан, ўзбек ва қозоқ халқлари дўстлигини тинмай тараннум этиб келяпти. Қозоқ адабиётининг энг яхши намуналари таржималари чоп этилмоқда. Биз «Шарқ юлдузи»нинг барча ютуқларидан хурсандмиз, ойноманинг кўркемлигидан, бадий безагининг юксаклигидан фахрланамиз. Ойномада авлодлар анъанаси давом эттирилиб, бугунги куннинг долзарб масалалари ҳамда тарихий муаммолар алоҳида бир журъатлик, қаҳрамонлик билан очиқ-ошкора ёритилаётганидан хабаримиз бор. Шунинг учун ҳам, у илгаригидан-да ўқишли, илгаригидан-да сеvimли бўлиб колди.

Дўстимиз «Шарқ юлдузи»! Бахтимизга ҳамиша омон бўл! Адабиётимиз осмонида доимо порлаб тур. Обрўйинг, шону шуҳратинг боқий бўлсин.

«Жулдуз» ойномасининг ижодий жамоаси

Шухрат,

Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси.
1960—1970 йилларда ойнамада ишлади

Дунё

Сен дунё талашдинг — кулди бу дунё,
Гоҳ йўлдан адашдинг — кулди бу дунё!
Иккаланг тортишиб дунёдан ўтдинг,
Қаҳқаҳа урганча қолди бу дунё!

Сен аҳил яшадинг — яшарди дунё,
Эзгу иш бошладинг — яшарди дунё!
Иккаланг дунёдан ўтгандан кейин
Афсусдан манглайин қашиди дунё!

Қушлар тили

Ким айтди қушларнинг тиллари йўқ деб?
Бекор гап! Қушларнинг бийрон тили бор.
Шу бийрон тилларда қўшиқлар айтиб,
Ёрига қилади севгисин изҳор.

Шу бийрон тилида боласин суйиб,
Аллалар айтади, ёр-ёр айтади.
Шу бийрон тилида ҳижрондан куйиб,
Қанотли дардини зор-зор айтади.

Қаҳрини сочади шу тилда ёниб,
Ҳақ билан ҳуқуқни қилар ҳимоя.
Бахтидан ажралса шу тилда нолиб,
Шу тилда қилади ҳасрату нола.

Сен унинг тилини билмайсан, холос,
Дардига ҳамдардлик қилмайсан, холос.
Сен тилин билсайдинг, бу гўзал дунё
Ўзига қиларди сени маҳлиё.

Баҳорда ўрмонга кирганмисан ҳеч,
Ёзда боғ айланиб юрганмисан ҳеч?
Неча хил тили бор, билардинг шунда,
Орзиқиб, соғиниб келардинг кунда!

Булбулни тингласанг қўшиқ айтди деб,
Қувониб-қувониб соламиз қулоқ.
Эҳтимол, у эса аламдан тортиб
Фарёду нолалар қилади шу чоқ.

Шом тушиб, бойқушнинг товуши келса,
Қулоғин беркитар кишилар шу дам.
Қачондир тўқилган афсона эса
Бечора у қушни қилгандир бадном.

У эса дўстларин ов учун чорлаб,
Яхши бир ниятда нидо беради.
Кишилар тўтини қафасга қамаб,
Турли сўз ўргатиб хурсанд юради.

Аслида, унинг ҳам ўз она тили,
Ўз қалбин изҳори — гўзал тили бор.
У тилни тушунмай бу жаҳон эли
Бошқа тил ўргатиб қилади бекор.

Ҳар қушнинг ўз тили ўзига яхши,
Қафасга қамаманг, тил ҳам ўргатманг.
Бегона тилларда сайраган қушни
Ўз қавми тушунмай бўлур қангу манг.

Ҳар қушнинг ўз тили, гўзал тили бор,
У тилсиз эмасдир сен тушунмасанг.
О, қушлар тилида қанчалар виқор,
Қанчалар оҳанг бор, қанча-қанча ранг.

Ким айтди қушларнинг тиллари йўқ деб,
Қушларнинг тилидир боғ-чаманга зеб.
О, қушлар тилига тушунсам яхши,
Ўзимни санардим энг бахтли киши!

Жуманиёз Жабборов,

Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган санъат
арбоби. 1953—1962 йилларда ойномада ишлади

Тонг-саҳар кирдинг дилимга

Тонг-саҳар кирдинг дилимга нур бўлиб,
Ё садаф бағрида ёнган дур бўлиб.

Маъюсу маълум эди дил хонаси,
Кетди бирдан гуркираб, маъмур бўлиб.

Ярқираб кетди жаҳоним ногаҳон,
Жилмайиб қошимда турдинг ҳур бўлиб.

Чарх урардим нурли бўстонлар аро,
Ўз-ўзимда йўқ эдим, махмур бўлиб.

Битта зарра кўзларимга — коинот,
Битта уммон қатраи биллур бўлиб.

Қайда Тоҳир, қайда Фарҳод, қайда Қайс,
Энди юргайлар нечук мағрур бўлиб?

Сўзлашардик: гоҳ фироқу гоҳ араз,
Гоҳ саволу гоҳ жавоб манзур бўлиб.

Сочларинг ўйнаб паридек, шўх эдинг,
Мен томошо тахтида Фағфур бўлиб.

Маст эдим андоқ хаёлнинг илгида,
Уйғотиб кетди шамол ҳур-ҳур бўлиб.

Сенинг

Ярқираб минг бир баҳор кўрки камолингга сенинг,
Офтобнинг акси бор ўтлиғ жамолингга сенинг.

Нега минг бир деб атай, бир навбаҳорсан мангулик,
Ёшлигинг балқиб турар завқу саволингга сенинг.

Битта йўлдан бир умр сен бирла бормоқ истарам,
Яхшилиқ, нур бор, гўзал, фикру хаёлингга сенинг.

Ёшлигимда ногаҳон кўнглимга бир чўғ ташладинг,
Ҳам ўшандан то абад қолдим камолингга сенинг.

Мен учун сен шўх шалола, эрка дилбар мен учун,
Минг баҳорнинг атри бордир зулф шамолингга сенинг.

Не санамлар суҳбати жонбахшинг айлар орзу,
Не гўзаллар май ичар синган сафолинда сенинг.

Битта кулгингдан жаҳон гулзорига тўлгай садо,
Чашмалар ўиноғи бор ширин мақолингга сенинг.

Сен омон бўл, сен жаҳон бўл, то ҳаёт завқин кўрай:
Қадди ниҳолингга сенинг, оби зилолингга сенинг.

Хусниддин Шарипов,
1962—1983 йиллар мобайнида маълум
узилишлар билан ойнамада ишлади

Аллома ва бошқалар

Бир даҳо яшарди —
 Ҳурмати баланд,
 Барча донолардай фикри серқирра.
 Фазо илми билан тунда бўлса банд,
 Тонгдан ошно эрди шеърят бирла.
 Онгида рақаму оҳанг туташиб,
 Кулбаси туйқусдан қилганда торлик,
 Узи ўтин ёриб,
 Узи сув ташиб,
 Узи танбур чертиб ёзарди ҳордиқ.
 Бошлиқлар ҳушёр-да,
 Ёзиб қарорлар,
 Бир одам беришди унга кўмакка;
 Ташвиши камайиб икки баробар,
 Ризқи ҳам кесилди икки бўлакка.
 Туя мудратарди ходим савлати,
 Қорни ҳам ёқарди топиб қаловин.
 Кўп ўтмай,
 ўзига тайин айлади,
 У бир ёрдамчи ва битта муовин.
 Саёз ва тор бўлса дарё ўзани,
 Уни ҳовлиқтирар ҳар янги ирмоқ.
 Яъни,
 буюк сезса ходим ўзини,
 Бошланар одатда идора қурмоқ.
 Идорага эса,
 қоровул, фаррош,
 Котибу ҳисобчи бўлади даркор.
 У ёғи—
 дурадгор, ошпаз, сартарош,
 Ундан сўнг—
 от-улов, ем-хашак, омбор!

Кимдир кимларгадир хат ташир чопиб,
 Ҳаёт қизиб кетар мисоли тандир.
 Четроқ бир хонадан сокин жой топиб,
 Биргина аллома фикрга банддир.
 Чалғита олмагай уни шиорлар,
 На мукофот ҳиди,
 На беҳуда баҳс.
 Қош чимириб қўяр баъзи ҳушёрлар:
 «Ким, деб, интизомни бузғувчи бу шахс?»
 Бир кун у хаёлчан ҳовлига чиқар
 Ва анграиб қолар тишлаганча чўп.
 Негаки,
 сотилиб гўшми ё шакар,
 Бўлаётган экан роса талатўп.
 Биров суриб кетди,
 Силтади биров,
 Упқондан қутулмоқ қийиндир ғоят.
 Гўёки чалғига дуч келган ғаров,
 Оёқлар остига тушди ниҳоят.
 Оломон қайрилиб боқмади бироқ,
 Кимга зарур кепти бир бобой ғами?!
 Олиб кетишганмиш шафиқлар кечроқ
 Шифохонагами, нарироққами?!
 Суриштирадилар эртасига ҳам,
 Бўлмади кейин ҳам унга эҳтиёж.
 Чунки, ғимирлаган бу мечкай олам
 Урганиб қолганди яшаб бекуёш.
 Сунгра...
 Ур-сурлардан топибми хабар,
 Ё темир тартибот кўйига тушиб,
 Ходимлар сафига қандайдир раҳбар
 Беш-олти соқчи ҳам берибди қўшиб.

Ит-мушук

Дарҳақиқат, ҳозирги пайтда,
 Жимлик жуда омонат бир гап.
 Ит ириллаб ташланса шартта,
 Мушук қочар деворга сакраб.
 Кўп ўтмасдан ит-мушук жанги
 Чор атрофда туғдирар тўлқин.

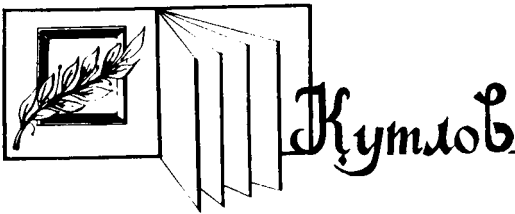
...Бўлмаса-да далиллар янги,
 Шарҳлаш мумкин уларнинг хулқин.
 Ровийларнинг фикрига кўра,
 Мушук асли этикдўз экан.
 Бўрига эш, тулкига жўра,
 Ит билан ҳам ҳатто дўст экан.

Шу улфатлар мақтаб шом-сахар,
Таралибди номи юрт бўйлаб.
Иш юришиб,
Буюртмачилар
Қутадиған бўлибди ойлаб.
Қуриб кетсин афандичилик,
Ит ҳам учиб авом сўзига,
Эл қатори,
Янги бир этик
Тиктирмоқчи бўпти ўзига.
Мушук ундан олиб заколат,
Эвасига ваъда берибди.
Муддат қариб соат-басоат,
Этик битмай ётаверибди.
Қай тирик жон ёруғ дунёда
Башангликни қилмайди ҳавас?!
Бундай ҳавас ҳаттоки содда
Ит учун ҳам истисно эмас.
Бир сўрабди,
Икки қистабди,
Ақиллабди кейин тутақиб.
Хуллас, тугаб дўстликнинг тафти,
Ит ва мушук бўлибди рақиб.
Буюртмачи ўшандан буён
Этикдўзни қувлаб яшаркан.
Аламидан

кундузи гирён,
Кечалари увлаб яшаркан.
Топганда ҳам
Сўз қотмоқ учун
Улгуролмас, афсус, устага.
Чунки, бошлар этикдўз ҳужум,
Сакраб чиқиб девор устига:
«Бугун йўқман...
Бақирма, тажанг...
Ўзинг аҳмовв!
Қўёлмайсан чек...»
Давом этар асрлаб бу жанг
Ўзимизнинг ҳаётдагидек.
«Ит-мушук» деб аталган ғараз

Қилинади шу тахлит изоҳ.
Бир этикдан туғилган араз
Наҳот шунча чўзилса узоқ?!
Йўқ, йўқ, бунга тўлмади ичим,
Менимча, бор бошқа бир сабаб:
Излаш керак саволга ечим,
Ҳар жонивор феъллига қараб.
Биласиз-ку, итга табиат
Озми-кўпми ақл-ҳуш берган.
Қай кимсага қилса-да ҳизмат,
Доим:

— Боланг кўпайсин,— деркан.
Болали уй бозорга ўхшар,
Гўдак борки,
Ит иши йирик—
Бирга ўйнаб,
Имкон топса гар,
Қандига ҳам бўлади шерик!
Мушук эса,
Қуйруғи билан
Эгасининг супурса йўлин,
Қора юрак буйруғи билан
Фарзандига тиларкан ўлим.
Шундай бўлса,
Боласиз бека
Томоғидан ўтмасдан емиш,
Фақат уни олиб тиззига
Фарзандидек эркалар эмиш.
Унга эса энди барибир
Кул бўлса-да ернинг курраси:
Ҳаёт билан ажал баҳсидир—
Хуллас, ит ва мушук кураши!
Давом этар ҳали бу кураш,
Ўзидан ҳам сояси узун.
Қон босими остида яшаш
Арзон тушмас тирик жон учун.
Лек қиссанинг ҳиссаси содда,
Қилмас ҳатто мушукни мазах.
Ахир, не айб жониворларда,
Биз ўзимиз дуруст бўлмасак...

* * *

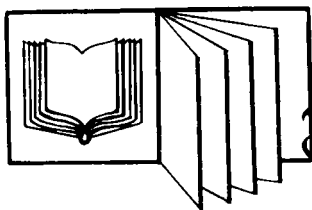
Хурматли оғамиз «Шарк юлдузи»!

Навқирон 60 ёшингиз билан ижодий меҳнат жамоангизни ҳамда кўп минг сонли ўқувчиларингиз самимий қутлаймиз.

Сиз азизларга кайнок нлхом, сихат-саломатлик тилаб, қардош қорақалпоқ дўстларингиз номидан:

К. ОЛЛОМБЕРГАНОВ,

«Амударё» ойнамасининг бош муҳаррири

Набижон Боқий

КАТЛОҶМА

Ҳужжатли қисса¹

АНГЛАТМА

Саъдулла Турсунхўжаевнинг ҳужжатгоҳда сақланаётган 976591 рақамли жинойтномаси асосида тузилган.

«Саъдулла Турсунхўжаев. 1891 йили Тошкент шаҳрида туғилган. Ўзбек, оилали, маълумоти қуйи, 1919 йилдан 1934 йилгача Бутуниттифоқ Коммунистик (большевиклар) фирқасининг аъзоси бўлган. Қамоққа олингунча Қозоғистон ШСЖ Ер ишлари Халқ Комиссарлигида Сув хўжалиги бошқармасининг бошлиғи лавозимида ишлаган.

1937 йил 27 апрель куни ЎзШСЖ ИИХК маҳкамаси томонидан С. Турсунхўжаев Ўзбекистондаги яширин аксилинқилобий ташкилотнинг раҳбарларидан бири сифатида ЎзШСЖ ЖМнинг 58-, 67-моддалари бўйича айбдорликда гумон қилиниб, ҳибсга олинади. 1937 йил 19 май куни Турсунхўжаевга ЎзШСЖнинг 58-, 60-, 67-моддалари бўйича айб тақилади. Жинойтномада С. Турсунхўжаев 1937 йил 1 август куни тергов қилингани ҳақида тасдиқнома бор (машинкада ёзилган, 19 саҳифа); шундан кўриниб турибдики, Турсунхўжаев ўзини айбдор деб тан олади ва миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотига раҳбар экани тўғрисида кўргазма беради.

Турсунхўжаев терговининг 1937 йил 1 август кунидаги тасдиқномасига уни тергов қилган ходим— ЎзШСЖ Ички Ишлар Халқ Комиссари, д/х катта майори Загвоздин имзо чекмаган.

Жинойтномада С. Турсунхўжаев 1937 йилнинг 10 октябрь куни ҳам тергов қилингани ҳақида тасдиқнома бор (машинкада ёзилган, 38 саҳифа). Бу тасдиқномага терговчи— ЎзШСЖ Ички Ишлар Халқ Комиссари, д/х майори Апресян имзо чекмаган.

1937 йил 22 декабрь куни С. Турсунхўжаевга ЎзШСЖ ЖМнинг 57—1-63-, 67-моддалари бўйича айбнома эълон қилинади. Худди шу куни Турсунхўжаевга тергов тамом бўлгани ҳам эълон қилинади.

Жинойтномада С. Турсунхўжаев 1938 йилнинг 2—3 март кунлари тергов қилингани тўғрисида тасдиқнома бор (машинкада ёзилган, 28 саҳифа); унда қайд этилишича, айбланувчи 1922 йили Англия жосуслик маҳкамаси томонидан ёллангани хусусида кўргазма беради. Бу тасдиқномага терговчилардан битта-

¹ Охири. Бошланиши ўтган сонда.

си—ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлим бошқисининг ёрдамчиси, д/х лейтенанти Затуранский имзо чекмаган.

1938 йил 25 сентябрь кундаги тергов пайтида Турсунхўжаев ўзининг илгари берган кўргазмаларини тасдиқлайди.

ЎзШСЖ Жиноий Жараён Мажмуаси 60-моддасининг талаби 1938 йили такрорий равишда адо этилмаган.

С. Турсунхўжаевнинг иши юзасидан якуний айбнома ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлимининг ходимлари Абрамянс билан Лисисин томонидан тузилган ва 1937 йилнинг 31 декабрь куни ЎзШСЖ Ички Ишлар Халқ Комиссарининг муовини Леонов томонидан тасдиқланган.

Турсунхўжаев судда айбига иқрор бўлади.

С. Турсунхўжаевнинг 976591 рақамли жиноятномаси ШСЖИ ВК ҳузуридаги Давлат Хавфсизлиги Қўмитаси ҳужжатгоҳида сақланмоқда».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 103—104-саҳифалар).

* * *

1938 йил 13 март куни ТРИФУЛОВ Назрулла Иноятов билан Абдулла Қодирийни юзлаштиради. Айбланувчилар бир-бирларини таниганликларига иқрор бўлишгач, тергов бошланади.

Иноятовга с а в о л. Акмал Икромов билан Файзулла Хўжаев раҳбарлиги остида Ўзбекистонда ҳаракат қилган миллатчиларнинг аксил-шўравий ташкилотига аъзо эканингиз тўғрисида илгари берган кўргазмангизни тасдиқлайсизми?

(Иноятовнинг ж а в о б и. Ҳа, бус-бутун ва тўла-тўқис тасдиқлайман. Мен ҳақиқатан ҳам Акмал Икромов билан Файзулла Хўжаев бошқарган миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотига аъзо эдим...)

Иноятовга с а в о л. Сиз айбланувчи Абдулла Қодирийни яхши биласизми?

(Иноятовнинг ж а в о б и. Мен Абдулла Қодирийни Шўро ҳокимияти билан ҳеч қачон мураса қила олмайдиган, қайтмас миллатчи сифатида биламан. Бизнинг ташкилотимиз Абдулла Қодирийни ўзбек буржуй миллатчилигининг йирик намояндаси тарзида юксак кадрларди; чунки бошқаларга нисбатан ҳам унинг асарларида бизнинг ташкилотимиз манфаатлари кўпроқ ҳимоя қилинади. Ишончим комилки, Абдулла Қодирий ҳозир ҳам худди аввалгидек эски миллатчилик, аксилшўравий вазиятда муқим турибди.)

Қодирийга с а в о л. Айтинг-чи, сиз шунга тан оласизми?

(Қодирийнинг ж а в о б и. Қисман тан оламан, албатта. Мен ҳақиқатан ҳам 1932 йилгача буржуй миллатчиси эдим. Бундан ташқари, 1932 йилгача ёзган асарларим аксилшўравий, миллатчилик руҳида эканини-да инкор этмайман. Бироқ 1932 йилдан сўнг мен буржуй миллатчилигидан узоқлашдим ва Шўро ҳокимияти томонига ўтдим.)

Иноятовга с а в о л. Айтинг-чи, сиз миллатчиларнинг «Миллий истиқлол» аксилинқилобий ташкилотига аъзо эдингизми?

(Иноятовнинг ж а в о б и. Ҳа, аъзо эдим...)

Иноятовга с а в о л. Абдулла Қодирий ҳам «Миллий истиқлол» ташкилотининг аъзоси эдингизми?

(Иноятовнинг ж а в о б и. Ўша ташкилотнинг раҳбарларидан биттаси бўлган Маҳмуд Ҳодиевнинг (БОТУ), айни пайтда ўша ташкилотга ёллаган Раҳим Иноғомовнинг сўзларидан менга маълумки, Абдулла Қодирий миллатчиларнинг «Миллий истиқлол» аксилинқилобий ташкилотига аъзо эди.)

Қодирийга с а в о л. Хўш, миллатчиларнинг «Миллий истиқлол» аксилинқилобий ташкилотига аъзо эканингизни тан оласизми?

(Қодирийнинг ж а в о б и. Йўқ, тан олмайман. Мен миллатчиларнинг «Миллий истиқлол» аксилшўравий ташкилотига аъзо бўлмаганман. Тўғри, мен Боту ва Иноғомов билан таниш эдим, лекин улар билан иш юзасидан ҳеч қандай алоқа ўрнатмаганман.)

Иноятовга с а в о л. Абдулла Қодирий «Миллий истиқлол» аксилинқилобий ташкилотига аъзо экани ҳақида сиз берган кўргазмани инкор этипти. Бу ҳолни ўзингиз қандай изоҳлайсиз?

(Иноятловнинг ж а в о б и. Менга мутлақо равшанки, Абдулла Қодирий ёлғон гапиряпти. Боту ҳам, Иноғомов ҳам Абдулла Қодирий «Миллий истиқлол» ташкилотига аъзо экани тўғрисида очиқ-ойдин гапириб беришган эди. Мен ўша ташкилотга зиёлиларнинг муносабати масаласи билан қизиққан кезларим номлари зикр этилган шахслар, турли вақтларда, каминга шу тўғрида маълумот беришган. Абдулла Қодирий, иш юзасидан Боту билан ҳеч қандай алоқа ўрнатмаганман, деяпти ва шу ўринда ҳам ёлғон гапиряпти. Шахсан менга маълумки, Боту Абдулла Қодирий билан яқин муносабатда бўлган ва худди ўзининг жонажон дўстидек у ҳақда доимо ижобий фикр билдирарди.)

Тасдиқнома тўғри ёзилган. Ёзилганлар таржима қилиб берилди ва ўқилди.

Н. Иноятлов (имзо)

А. Қодирий (имзо)

Терговчилар: д/х лейтенанти Триғулов (имзо)

д/х сержанти Тримасов (имзо)». (А. Қодирийнинг жиноятномаси, 46—49-саҳифалар).

Нима учун Абдулла Қодирий «1932 йилгача буржуй миллатчиси» бўлганини ва «1932 йилгача ёзган асарлари аксилшўравий, миллатчилик руҳида» эканини тан оляпти? Ахир, у «ЁЛҒОН! ЁЛҒОН!.. Ҳаммаси бўҳтон!» деб тураверса бўларди-ку?! Биринчидан, ўзингиз инсоф билан ўйлаб кўринг: Париж коммунаси ҳам бор-йўғи етмиш икки кун ҳамма қийноқларга бардош бериб турган, холос. Акс ҳолда, ўтган асрдаёқ Фарангистонда социализм барпо этиларди. Лекин инқилобчилар таслим бўладилар, азоб-уқубатларга етмиш икки кундан сўнг дош беролмайдилар. Ўрни, инсон иродасининг ҳам чегараси бор. Боз устига, шоир айтмоқчи, «инсон иродасини синаш учун яшамайди». Жумладан, Қодирийдек матонатли инсон ҳам ваҳшиёна (фашистларча) қийноқлару азоблар натижасида «таянч нуқтаси»дан— иродасидан маҳрум бўлади, синади. Инсон тирик жон, иссиқ жон бўлсагина— инсондир; тирик инсоннинг милёнлаб ҳужайраси ҳам тирик— у ҳар қандай қийноқни сезади, ҳис этади, қийналади ва охириги қийноқлардан юраги зада бўлиб қолади: жилла қурса, осонгина ўлишни истайди ва ўлганидан кейингина унга ҳеч қандай азоб таъсир қилмайди... Қолаверса, аввал таъкидлаганимиздек, Қодирийнинг озода кўнглининг бир четида, жаллодлар ўзлари чиқарган қонунга амал қилар-ку, Жиноий Жараён Мажмуасининг 4-моддасида кўзда тутилган— «жиноий жавобгарлик муддати ўтиб кетгани учун муайян шахс устидан жиноий иш кўзга-тиш ман этилади», деган қонунга амал қилишар-ку, деган илинж пайдо бўлган бўлиши мумкин. Ҳамма яшашни истайди, ахир!

Юзлаштириш тасдиқномаларидан кўриниб турибдики, кўпчилик айбланувчилар терговчини қониқтирадиган ж а в о б берадилар: акс ҳолда, кечалари яна-тагин инсон боласи дош беролмайдиган азоб-уқубатларга дучор этилишларини биладилар ва беихтиёр ўз тақдирларини, ширин жонларини ж о н о л ф и ч қўлига топширадилар, ундан нажот кутадилар, ёлғон ваъдаларга ишонадилар... Инсон сифатида синадилар, аниқроғи, терговчи шундай ярамас воситаларни қўллайдики (бу қандай восита эканини «Тафтиш ашёлари» ҳақида алоҳида тўхталган пайтимизда батафсил баён қиламиз), оқибатда айбланувчи итоатгўй қулваччага айланади. Қодирий ҳам ҳўрланган ҲАҚИҚАТ мисоли эгилади, зговланади, қобирғалари синдирилади, жигар-бағри эзилади, бош чаноқлари мажақланади. Аммо, имон-этиқодли бобомизнинг жойлари жаннатда бўлсин-ким, у киши яна қаддини ростлайверади ва: «Йўқ, тан олмайман!» деб такрор-такрор айтаверади... Қодирийнинг ЮРАГИ унинг жисмидан, бардошидан ҳам кучлироқ, қувватлироқ эди: агар у киши ҳаётдан маҳрум этилмаганларида борми, падари бузрукворидек юз йилдан ортиқ умр кўрардилар ва ҳозир орамизда юрсалар ҳам ажаб эмасди...

АНГЛАТМА

Назрулла Иноятловнинг ҳужжатгоҳда сақланаётган 978073 рақамли жиноятномаси асосида тузилган. «Назрулла ИНОЯТОВ, 1900 йили Тошкент шаҳрида туғилган, ўзбек, ШСЖИ фуқароси. Олий маълумотли. Ҳибсга олингунча кечки Педагогика институтида ўқитувчи эди. Фирқа аъзоси эмас.

1937 йил 9 август куни ЎзШСЖ ИИХК маҳкамаси ЎзШСЖ ЖМнинг 66-, 67-,

153-моддалари бўйича жиноят қилган ва миллатчиларнинг «Миллий истиқлол» аксилинқилобий ташкилотининг гўё аъзоси бўлган Назрулла Иноятовни ҳибсга олади. Иноятовни қамоққа олиш ҳақидаги фармонга ЎзШСЖ Ички Ишлар Халқ Комиссарининг ўринбосари Леонов имзо чеккан.

1937 йил 9 август кундаги тергов пайтида Иноятов: «Мен ҳеч қандай аксилинқилобий ташкилотга аъзо эмасман ва бирорта яширин ташкилот борлигини ҳам билмайман», деб кўргазма беради.

1937 йил 4 сентябрь кунини ЎзШСЖ ЖМнинг 60-, 67-моддалари бўйича айбнома кўрсатилади: у миллатчиларнинг «Миллий истиқлол» аксилинқилобий ташкилотга аъзо, шу ташкилот топшириғига кўра Маориф Халқ Комиссарлигида фаол аксилинқилобий иш олиб борган, деб айбланади.

1937 йил 4 сентябрь кунини тергов пайтида Иноятов ўзига тақилаётган айблар ҳақида шундай кўргазма беради: «Мен ҳеч қандай аксилинқилобий ташкилотнинг аъзоси эмасман, хуфя ходим сифатида ниқобланмаганман. Шунинг учун ўзимни айбдор деб ҳисобламайман...»

1937 йил 25 ноябрь кунини тергов пайтида Иноятов 1936 йилдан бери ЎзШСЖ Ички Ишлар Халқ Комиссарлиги маҳкамаси билан яширин ҳамкорлик қилаётгани тўғрисида кўргазма беради.

Жиноятномада Назир (?) Иноятов 1937 йил 28 ноябрь кунини тергов қилинган ҳақида тасдиқнома бор (машинкада ёзилган, 20 саҳифа). Жумладан, унда шундай дейилади:

«Ҳа, мен ўзимни айбдор деб биламан— миллатчиларнинг «Миллий истиқлол» аксилшўравий ташкилотига аъзо эдим, қатор йиллар мобайнида изчиллик билан аксилинқилобий, бузғунчилик ишлари билан шуғулландим».

Уша тергов пайтида Иноятов миллатчилар ташкилотининг аъзолари сифатида Чўлпон, Фитрат, Саъдулла Турсунхўжаев, Отажон Ҳошимов, ёзувчи Элбек, ёзувчи Ғози Олим Юнусов, Ҳамидхонов, ёзувчи Садриддин Айний, ёзувчи Ғулом Зафарий, Қаюм Рамазонов, ёзувчи Абдулла Қодирий ва бошқаларнинг, ҳаммаси бўлиб қирқ тўққиз кишининг номини санайди.

Айбнома ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлими ходимлари Рязанов ва Лисисин томонидан тузилган. Уни 1937 йил 26 декабрь кунини ЎзШСЖ Ички Ишлар Халқ Комиссарининг ўринбосари Леонов тасдиқлаган.

Назрулла Иноятов судда ўзини айбдор деб тан олади.

1938 йил 5 октябрь кунини ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати Назрулла Иноятовни жиноий жавобгарликнинг олий жазосига— отувга ҳукм қилади.

Ҳукм Тошкент шаҳрида 1938 йилнинг 4(?) октябрь кунини ижро этилади.

Назрулла Иноятовнинг 978073 рақамли жиноятномаси ШСЖИ ВК ҳузуридаги ДХҚ ҳужжатгоҳида сақланмоқда».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 96—97-саҳифалар).

* * *

1938 йилнинг 13 март кунини ТРИҒУЛОВ қафасдаги яна битта бечорани— Ғози Олим Юнусовни чақиртириб, уни Абдулла Қодирий билан юзлаштиради.

Юнусовга с а в о л . Акмал Икромов билан Файзулла Хўжаев раҳбарлиги остида Ўзбекистонда ҳаракат қилган миллатчиларнинг аксилшўравий ташкилотига аъзо эканингиз ҳақида илгари берган кўргазмангизни тасдиқлайсизми?

(Юнусовнинг ж а в о б и . Ҳа, миллатчиларнинг аксилшўравий ташкилотига аъзо эканим ҳақида ўзим берган кўргазмани тўла-тўқис тасдиқлайман...)

Юнусовга с а в о л . Сиз рўпарангизда ўтирган Абдулла Қодирийни яхши биласизми?

(Юнусовнинг ж а в о б и . Мен Абдулла Қодирийни ўзининг адабий асарларида миллатчилик ғояларини изчиллик билан тарғиб қилаётган, қайтмас миллатчи сифатида инқилобгача бўлган даврдан бери биламан...)

Қодирийга с а в о л . Айтинг-чи, сиз айбланувчи Ғози Олим Юнусовнинг кўргазмасини тасдиқлайсизми?

(Қодирийнинг ж а в о б и . Ҳа, тасдиқлайман. Ҳақиқатан ҳам, буржуй миллатчиси эдим. Лекин 1932 йилдан кейин ўзимнинг аксилшўравий, миллатчилик эътиқодимдан воз кечдим ва Шўро ҳокимияти томонига ўтдим.)

Қодирийга с а в о л. Сиз ёлғон гапиряпсиз! 1935 йили «Обид кетмон» романингизни ёзиб тугатдингиз, нашр эттирддингиз: унда ҳам миллатчилик ғоясини илгари сургансиз! Айтинг-чи, сиз шуни тан оласизми?!

(Қодирийнинг ж а в о б и. Мен 1935 йили ёзган «Обид кетмон» романимни аксилшўравий, миллатчилик руҳидаги асар деб ҳисобламайман...)

Юнусовга с а в о л. Айтинг-чи, Абдулла Қодирий миллатчиларнинг қандай аксилшўравий ташкилотига аъзо эди?

(Юнусовнинг ж а в о б и. Абдулла Қодирий мен билан биргаликда миллатчиларнинг «ТУРОН» жамиятига аъзо бўлган эди. У ўша жамиятнинг амалий ишларида фаол қатнашарди, жамият томонидан ташкил этилган йиғилишларда иштирок этарди.)

Қодирийга с а в о л. Сиз шуни тан оласизми?

(Қодирийнинг ж а в о б и. Йўқ, тан олмайман.)

Тасдиқномага сўзларимиз тўғри ёзилган, ёзилганлар таржима асосида ўқилди.

Ғози Олим Юнусов (имзо)

Абдулла Қодирий (имзо)

Терговчилар: д/х лейтенанти ТРИҒУЛОВ (имзо)

д/х сержанти ТРИМАСОВ (имзо)».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, 50—54-саҳифалар.)

* * *

АНГЛАТМА

Ғози Олим Юнусовнинг ҳужжатгоҳда сақланаётган 976527 рақамли жиноятномаси асосида тузилган.

«1937 йил 3 июль куни ЎзШСЖ ИИХК Давлат Хавфсизлиги Бошқармаси бўлимининг бошлиғи д/х лейтенанти Агабековнинг қарорига ва ЎзШСЖ Ички Ишлар Халқ комиссари, д/х майори Загвоздин имзолаган фармонга мувофиқ 1893 йилда туғилган, Тил ва адабиёт педагогика институтининг профессори Ғози Олим Юнусов ҳибсга олинади. Ғози Олим Юнусовни қамоққа олиш тўғрисидаги буйруқ (ордер) Леонов томонидан имзоланган.

1937 йил 17 июль куни ЎзШСЖ ЖМнинг 57—1-, 67-моддалари бўйича Ғози Олим Юнусовга айб тақилади. Айбнома ёзилган расмий қоғозга Ғози Олим Юнусов ўз қўли билан ушбу сўзларни битиб қўйган: «Қарор менга эълон қилинди, мен ўзимни айбдор деб ҳисобламайман».

1937 йил 17 июль куни Ғози Олим Юнусов бўйнига тақилаётган айб бўйича тергов қилинмаган.

Жиноятномага 1937 йилнинг август ойида тергов қилинган маҳбуслар— Абдулҳамид Сулаймонов, Отажон Ҳошимов, Шаҳидэсон Мусаев, Қажом Рамазоновларнинг тасдиқномаларидан олинган мухтасар кўчирмалар тиркаб қўйилган.

Жиноятномада 1937 йилнинг 5 октябрь куни ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлини маси бошлиғининг ёрдамчиси, д/х лейтенанти ТРИҒУЛОВ тузган Ғози Олим Юнусовнинг тергов тасдиқномаси бор. Ғ. О. Юнусовнинг ушбу тасдиқномаси қуйидаги сўзлар билан бошланади:

«Авваламбор, узоқ вақт мобайнида терговдан ўзим қилган жиноят изларини яширишга уринганим учун узр сўрамоқчиман».

Кейин у ўша кунги терговда:

«Шаҳсан ўзим тилшунослик соҳасида тадқиқот олиб бораётган олим ниқоби остида буржуй миллатчилиги ғоясини изчиллик билан тарғиб қилардим», дейди.

Бундан ташқари, Ғози Олим Юнусов 1935 йилнинг февраль ойида Тошкентдаги кечки Педагогика институти инглиз тили кафедрасининг мудирини Машковский томонидан Англия жосуслик маҳкамаси хизматига ёллангани тўғрисида ҳам кўргазма беради...

1937 йил 15 декабрь куни тергов тамом бўлгани эълон қилинаётган пайтда Ғози Олим Юнусов тасдиқномага имзо чекишдан бош тортади. Шундан сўнг, 1938 йилнинг март ойдан бошлаб Ғ. О. Юнусов ушбу иш бўйича яна тергов қилинади ва бошқа маҳбуслар билан юзлаштирилади. Юзлаштириш тасдиқно-

маларидан кўтарилган нусхалар ҳам Ф. О. Юнусовнинг жиноятномасига тиркаб қўйилган. Жиноятномада Ф. О. Юнусов қуйидаги шахслар билан юзлаштирилгани тўғрисида тасдиқнома нусхалари бор: Абдулла Қодирий, Рауф Раҳимович Фитрат, Аъзам Аюпов, Отажон Ҳошимов, Абдулҳамид Сулаймонов.

1938 йил 24 сентябрь кунги тергов пайтида Ғози Олим Юнусов:

«Қамоққа олинган кунимга қадар мен аксилинқилобий ташкилотга аъзо бўлганим тўғрисида терговда берган кўргазмамни тўла-тўқис тасдиқлайман», дейди.

Ғози Олим Юнусовни тергов қилиш жараёнида ЎзШСЖ ЖМнинг 60-моддаси талаби бажарилмаган.

ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлими бошлиғининг ёрдамчиси, д/х катта лейтенанти Копосов ва ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлимининг вақтинчалик бошлиғи, д/х лейтенанти Матвеев томонидан Ғози Олим Юнусовнинг жиноий иши юзасидан айбнома тузилган. Айбнома тузилган кун аниқ кўрсатилмаган. 1938 йилнинг 16 декабрь (?) куни ЎзШСЖ Ички Ишлар Халқ Комиссари, д/х майори Апресян айбномани тасдиқлаган.

ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъати сайёр суд мажлисининг тасдиқномасида қайд этилишича, Ғози Олим Юнусов «ўз айбига иқрор бўлади, тергов жараёнида берган кўргазмаларини тасдиқлайди, фақат жосуслик фаолиятини тан олмайди: Фитрат билан Машковский уни Англия жосуслик маҳкамасига ёллашмаган, уларнинг кўргазмаларини бўҳтон деб ҳисоблайди».

Ғози Олим Юнусовнинг жиноий иши юзасидан ўтказилган суд мажлиси бор-йўғи ўн беш дақиқа давом этади, холос.

ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати 1938 йил 5 октябрь куни Ғози Олим Юнусовни ЎзШСЖ ЖМнинг 58-, 62-, 64-, 67-моддалари бўйича жиноий жавобгарликнинг олий жазосига— отувга ҳукм қилади.

Жиноятномадаги англатмага кўра, Ғози Олим Юнусов устидан чиқарилган ҳукм 1938 йилнинг 4 (?) октябрь куни ижро этилган.

Ғози Олим Юнусовнинг ҳужжатгоҳда сақланаётган 976527 рақамли жиноятномасида 1937 йил 10 июль куни тергов тасдиқномасининг асл нусхаси йўқ. РСФСР ЖЖМнинг 373—377-моддаларига мувофиқ ўтказилган тафтишдан сўнг, Ғози Олим Юнусовнинг жиноятномаси қайта кўриб чиқиш учун 1956 йилнинг 1 июль куни Бош ҳарбий прокуратурага жўнатилган».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 14—16-саҳифалар).

* * *

Юзлаштириш тасдиқномалари, англатмалар билан танишган ўқувчи, нега Қодирийнинг тақдирдошлари «айб»ларини дарров бўйниларига оладилар? Нима учун ҳаммаси Абдулла Қодирийга бўҳтон қиладилар, деб сўрайди. Кимдир: «Оббо ярамаслар-эй, ҳаммаси Қодирийни беармон сотган экан-ку!» деб хулоса чиқариши мумкин. Йўқ, асло ундай эмас. Хўш, Қодирийни «сотган» шахслар қандай манфаат кўришди?.. Англатмаларидан маълум бўлдики, кўпчилик тўртинчи октябрь куниёқ— ҳали қўғирчоқ суд ҳукм чиқармасдан б у р у н отиб ташланади!.. Иқрорномаларнинг с и р и шундаки, Қодирий билан юзлаштирилган айбланувчиларнинг аксарияти 1937 йилнинг июль-август-сентябрь ойида— Қодирийдан тўрт-беш ой олдин қамоққа олинадилар, тўрт-беш ой мобайнида ҳар куни жон олиб-жон берганлар, ҳар куни жаллод кундасига бош қўйганлар. Боз устига, уларга ширин-ширин ёлғон ваъдалар берилган. Хуллас, не-не метин иродалар ваҳшийлик зарбасидан чил-чил синдирилади. Не-не азамат эрлар, ўзбек халқининг не-не паҳлавон ўғлонлари қатл этилмаган, дейсиз!.. Биз уларнинг номларини ҳам унутиб юборганмиз, номларини хотирамиздан ўчириб ташлаганлар. Шу боис, ҳеч бўлмаса, битта терговчи, яъни Н. И. ТРИГУЛОВ томонидан ёстиғи қуритилган шаҳид зотлар номини ёд этиб қўйсақ, шоядки, кўнгил кўзимиз равшан тортса!

Қуйида Н. И. Тригулов «ижодидан айрим намуналар» келтирмоқчимиз.

АНГЛАТМА

Абдулҳамид Сулаймоновнинг (ЧўЛПОН) ҳужжатгоҳда сақланаётган 978050 рақамли жиноятномаси асосида тузилган.

«1897 йили (?) Андижон шаҳрида туғилган, фирқасиз, ўзбек, шоир-ёзувчи Абдулҳамид Сулаймонов (Чўлпон) ЎзШСЖ ЖМнинг 66—1-, 67-моддалари бўйича жиноят содир этганликда гумон қилинади ва ЎзШСЖ ИИХК маҳкамаси томонидан 1937 йил 14 июль куни ҳибсга олинади. У нашр этилган асарларида ва оғзаки маърузаларида миллатчиларнинг аксилинқилобий «Миллати иттиҳод» ташкилотининг аъзоси сифатида аксилинқилобий ташвиқот юргазганликда айбланади.

1937 йил 23 июль кунидаги тергов пайтида Абдулҳамид Сулаймонов ўзбек адабиётида аксилинқилобий миллатчиларнинг ғоявий раҳбарларидан бири экани, Октябрь инқилобининг дастлабки кунидан эътиборан ана шу йўлни танлагани хусусида кўргазма беради (жиноятноманинг 19—24-саҳифалари).

1937 йил 10 август куни А. Сулаймонов бундай кўргазма беради:

«Терговчи менинг қилмишимни фош этадиган маълумотга эга эканига ишонч ҳосил қилганимдан сўнг, бундан буён ҳам ўжарлик қилаверсам, шарманда бўлишим мумкинлигини этироф этганим ҳолда энди ҳақиқатни гапирришга қарор қилдим... Ўзбекистонда Шўро ҳокимияти ўрнатилгандан кейин мен душман томонига ўтиб кетдим, Шўро ҳокимиятига қарши фаол курашдим», (Жиноятноманинг 25-саҳифаси).

Ўша тергов пайтида Сулаймонов аксилинқилобий туркпарастлар ташкилотининг аъзолари сифатида қуйидаги шахсларни санаб кўрсатади:

«Абдурауф Фитрат, Ғози Олим Юнусов (профессор), Бўлат Солиев, Шаҳидзсон Мусаев, Миёнбузрук Солихов, Ашурали Зоҳирий, Зиё Саидов, Санжар Сиддиқов, Ғулум Зафарий, Муталиб Кароматов, Убайдулла Сулаймонхўжаев, Абдулла Раҳматов, Юсуфжон Оғалиқов, Ҳожимўмин Шукруллаев, Тожи Раҳмонов, Аъзам Аюпов, Отажон Ҳошимов, Қажом Рамазонов» (Жиноятноманинг 25—38-саҳифалари).

1937 йилнинг август ойида (куни аниқ кўрсатилмаган) А. Сулаймоновга ЎзШСЖ ЖМнинг 66-модда 1-банди ва 67-моддалари бўйича айбнома эълон қилинади.

1937 йил 25 сентябрь куни тергов қилинган А. Сулаймонов Ўзбек Тил ва адабиёт илмий-тадқиқот институтида Отажон Ҳошимов, Фитрат, Ғози Олим Юнусовлар аксилинқилобий ишлар билан машғул бўлганликлари тўғрисида кўргазма беради...

Сулаймоновнинг жиноятномасига қуйидаги маҳбусларнинг тергов тасдиқномаларидан олинган нусхалар ҳам тиркаб қўйилган: Қ. Рамазонов, Анқабой Худойвоҳидов, Восит Қориев, Зиё Гимадиевич Гимадиев, Рустам Исломов, Ғози Олим Юнусов, Муҳаммад Фаттоҳович Ҳасанов.

1937 йил 16 декабрь куни жиноятнома бўйича тузилган айбнома тасдиқланади.

Жиноий иш бўйича тергов ишларини ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлимининг бошлиғи, д/х лейтенанти ТРИГУЛОВ билан ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлими бошлиғининг ўринбосари, д/х лейтенанти Матвеевлар олиб боришган.

ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъатининг 1938 йил 5 октябрь кунги сайёр суди мажлисида А. Сулаймонов айбига иқроор бўлади.

Суд мажлиси бор-йўғи ўн беш дақиқа давом этади, холос. Соат 13 дан 55 дақиқа ўтганда бошланади соат 14 дан 10 дақиқа ўтганда тамом бўлади.

ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъатининг сайёр мажлиси томонидан Абдулҳамид Сулаймонов ЎзШСЖ ЖМнинг 58-, 64-, 67-моддалари бўйича аксилшўравий, буржуй-миллатчилик, кўзғолончилик, одамқушлик ташкилотининг аъзоси сифатида 1938 йилнинг 5 октябрь куни жиноий жавобгарликнинг олий жазосига— отувга ҳукм қилинади (Жиноятноманинг 102-саҳифаси).

ШСЖИ Ички Ишлар Вазирлигининг бўлими томонидан тайёрланган англатмада қайд этилишича, Абдулҳамид Сулаймоновни отиш ҳақидаги ҳукм 1938 йилнинг 4 октябрь куни Тошкент шаҳрида ижро этилади».

(А. Қодирий жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 42—44-саҳифалар).

* * *

АНГЛАТМА

Абдурауф Фитратнинг ҳужжатгоҳда сақланаётган 976524 рақамли жиноятномаси асосида тузилган.

«1886 йили Бухоро шаҳрида туғилган, ўзбек, фирқасиз. Ўзбек Тил ва адабиёт институтининг профессори Абдурауф Фитрат 1937 йилнинг 22 июль куни ЎзШСЖ ИИХК маҳкамаси томонидан миллатчиларнинг «Миллати иттиҳод» аксилинқилобий ташкилотининг аъзоси сифатида ҳибсга олинади.

Фитрат қамоққа олингандан сўнг биринчи марта фақат 1937 йилнинг 25 октябрь куни сўроқ қилинади.

Сўроқ тасдиқномаси машинкада ёзилган (24 саҳифа) бўлиб, уни ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлими бошлиғининг ёрдамчиси, д/х лейтенанти ТРИГУЛОВ билан ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлимида шошилишчи вазифаларни бажарувчи ходим, д/х кичик лейтенанти Шарипов имзолашган.

1937 йил 30 ноябрь куни Фитратга ЎзШСЖ ЖМнинг 57-моддасининг 1-банди бўйича айб тақилади. Айблов ёзилган расмий қоғозга Фитрат ўз кўли билан: «Ўқидим, қисман рози эмасман», деб ёзиб қўйган.

1937 йил 16 декабрь куни Абдурауф Фитратнинг жинойи иши юзасидан тузилган айбнома тасдиқланади.

Тергов расман тамом бўлгандан кейин ҳам, 1938 йилнинг 4 апрелидан то 2 октябрга қадар бу иш бўйича тергов жараёни давом этаверади: Фитратнинг ўзи сўроқ қилинади, бошқа айбланувчилар билан юзлаштирилади. 1938 йилнинг 20—23 май кунлари яна тағин Фитрат сўроқ қилинган. Тергов тасдиқномаси машинкада ёзилган (20 саҳифа) ягона нусхада расмийлаштирилган, холос.

1938 йил 23 сентябрь кундаги тергов пайтида Фитрат 1921 йилдан бери миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотига аъзо экани тўғрисида кўргазма беради (Жиноятноманинг 173-саҳифаси).

Фитрат судда айбига иқрор бўлади.

Суд мажлиси фақат ўн беш дақиқа давом этади.

ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъатининг сайёр мажлиси томонидан Фитрат миллатчиларнинг аксилишўравий, қўзғолончилик, одамқушлик, бузғунчилик, зарарқунданачилик ташкилотининг фаол аъзоси сифатида 1938 йил 5 октябрь куни жинойи жавобгарликнинг олий жазосига— отувга ҳукм қилинади.

ШСЖИ Ички Ишлар Вазирлигининг бўлими томонидан тайёрланган англатмада кўрсатилишича, Абдурауф Фитратни отиш ҳақидаги ҳукм 1938 йилнинг тўртинчи октябрь куни Тошкент шаҳрида ижро этилади».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 39—40-саҳифалар).

* * *

АНГЛАТМА

Қаюм РАМАЗОНОВнинг ҳужжатгоҳда сақланаётган 976523 рақамли жиноятномаси асосида тузилган.

«1990 йили Тошкент шаҳрида туғилган, ўзбек, фирқасиз. Ўзбек Тил ва адабиёт илмий-тадқиқот институтининг илмий ходими, доцент Қаюм Рамазонов ЎзШСЖ ЖМнинг 66-моддаси 1-банди, 67-моддаси бўйича жиноят содир этганликда шубҳаланадию ЎзШСЖ ИИХК маҳкамаси томонидан 1937 йилнинг 12 июль куни қамоққа олинади.

1937 йилнинг август ойида (куни аниқ кўрсатилмаган) Қ. Рамазоновга қуйидаги айб тақилади:

«1. 1919 йили миллатчиларнинг «Миллий иттиҳод» аксилинқилобий ташкилотига аъзо бўлади; Фитрат билан ҳамкорликда туркпараст миллатчиларнинг «Чиғатой гурунги» аксилинқилобий ташкилотини тузишда фаол қатнашади,

сўнгра ана шу ташкилотга бевосита раҳбарлик қилади, унга янги аъзолар ёллайди.

1934 йили Маҳмуд Аббосов ва Ғофур Ҳамроқулов билан биргаликда туркпараст миллатчиларнинг ячейкаси бўлмиш аксилинқилобий гуруҳ тузади. Кейинги пайтларда ўзи ана шу ташкилотнинг аъзоси эди.

2. Миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотининг етакчиси, фаол аъзоси бўлган Қаюм Рамазонов ўзбек илмий ходимлари ўртасида, тилшунослик ва атамашунослик соҳасида аксилшўравий, туркпарастлик ишлари билан машғул бўлади.

3. Ўзбек зиёлилари ўртасида шахсан ўзи таслимчилик ҳақида миш-миш тарқатарди...

4. Дуч келган жойда аксилинқилобий, миллатчилик ғояларини тарқатиб юради, миллатчиларнинг аксилинқилобий руҳдаги раҳбарларини кўқларга кўтаради; аксилинқилобий туркпарастлик ташкилотининг аъзолари бўлмиш Ғози Олим Юнусов, Абдурауф Фитрат, Отажон Ҳошимов, Шокиржон Раҳимий ва бошқалар билан яқин алоқа ўрнатади» (Жиноятноманинг 6-саҳифаси).

1937 йил 30 ноябрь куни Қ. Рамазоновга ЎзШСЖ ЖМнинг 57-моддасининг 1-банди бўйича қўшимча айб тақилади, бунинг мазмуни қуйидагича:

«Шўро ҳокимиятига қарши курашда Англиядан ёрдам олиш учун 1933 йили чет эллар билан алоқа ўрнатишга ҳаракат қиладиган миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотини тузади. Миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотининг фаол аъзоси бўлади. Ўзбекистонни зўрлик билан Шўро Иттифоқидан ажратиб олишга уринади, бу масалада чет давлатларнинг қуролли ёрдамидан умид қилади. Сўнги пайтгача Озарбойжон билан Туркманistonнинг аксилинқилобий миллатчилари билан алоқада бўлди. Тил қурилиши соҳасида аксилинқилобий, зараркунандачилик ишлари билан шуғулланди: ғоявий жиҳатдан ёт бўлган зараркунандачи дарсликлар ёзди. Ватан хоинлари, жосуслар— Фитрат, Ғози Олим Юнусов, Абдулҳамид Сулаймонов, Шаҳидзсон Мусаевлар билан яқиндан алоқа ўрнатди» (Жиноятноманинг 10-саҳифаси).

1937 йил 5 декабрь куни Қаюм Рамазоновга ЎзШСЖ ЖМнинг 63-моддаси бўйича яна битта айб тақилади.

Айб тақиш бўйича чиқарилган ҳамма қарорда Қ. Рамазоновнинг имзоси бор.

1937 йилнинг 29 июлидан бошланган жамики тергов пайтида терговчининг биринчи саволига Рамазонов бир хил жавоб беради:

«Аксилинқилобий, аксилшўравий ишлар билан шуғулланган бўлсам-да, лекин мен аксилинқилобий ташкилотга аъзо бўлган эмасман».

Терговчи томонидан доимо қайтадан бериладиган иккинчи саволга, яъни: «Сиз туркпарастларнинг аксилинқилобий ташкилотига аъзо бўлганингизни инкор этиб бекор овора бўляпсиз, чунки сиригиз терговда барибир фош этилади! Тўғри кўргазма беришни истайсизми?» деган сўровга, одатда, Қаюм Рамазонов шундай жавоб беради:

«Ҳа, чиндан ҳам, мен тўғри кўргазма беришни истайман. Дарҳақиқат, мен туркпарастларнинг Ўзбекистонда мавжуд бўлган аксилинқилобий ташкилотига аъзо эдим. Туркпарастларнинг «Миллати иттиҳод» аксилинқилобий ташкилотига мен 1919 йили Тошкент шаҳрида Башруллахон Асаддулахўжаев томонидан ёлланганман; ўшандан бери аксилинқилобий ташкилот аъзосиман, мудом Шўро ҳокимиятига қарши курашиб келдим» (Жиноятноманинг 11—12-саҳифалари).

Уша тергов пайтида Қаюм Рамазонов аксилинқилобий ташкилотнинг аъзолари сифатида бир қатор шахсларни кўрсатади...

Жиноятноманинг 90-саҳифасида тергов тамом бўлгани тўғрисида тасдиқнома бор. Лекин тасдиқнома тузилган сана аниқ кўрсатилмаган.

Қ. Рамазоновнинг жиноий иши юзасидан тузилган айбнома 1937 йилнинг 16 декабрь куни тасдиқланган.

Тергов тугагандан сўнг жиноятномага бирталай ҳужжатлар тиркаб қўйилган, хусусан қуйидагилар:

1. Санжар Сиддиқов билан Қаюм Рамазонов 1938 йилнинг 20 февраль куни юзлаштирилгани тўғрисида тасдиқнома нусхаси.

2. Абдурауф Фитрат билан Қаюм Рамазонов юзлаштирилгани ҳақида тасдиқнома нусхаси (сана кўрсатилмаган).

3. Айбланувчи Қ. Рамазонов 1938 йилнинг 30 сентябрь куни тергов қилинган тўғрисида тасдиқнома.

Номлари қайд этилган ҳужжатлар жиноятномага қўшилгач, ЎзШСЖ ЖМ 60-моддаси талаби башарилмаган.

Қ. Рамазоновни ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлимининг бошлиғи д/х лейтенанти ТРИГУЛОВ билан ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлимининг вақтинчалик бошлиғи, д/х лейтенанти Матвеев тергов қилишган.

ШСЖИ Олий суди Ҳарбий ҳайъати 1938 йил 5 октябрь куни ўтказган ёпиқ мажлис тасдиқномасида қайд этилишича, Қаюм Рамазонов «фақат 1920 йилгача ашаддий буржуй миллатчиси бўлганини, Шўро ҳокимиятига қарши фаол кураш олиб борганини тан олади», холос. У тергов жараёнида берган кўргазмаларини тасдиқлашдан бош тортади: 1920 йилдан кейин бирорта ҳам аксилинқилобий ташкилотга аъзо бўлмаганман, ҳеч қандай аксилинқилобий иш билан шуғулланмаганман, дейди. У ўз қилмишини фош этадиган барча кўргазмалар билан танишади ва уларни бўҳтон деб ҳисоблайди (жиноятноманинг 107-саҳифаси).

ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъатининг сайёр мажлиси томонидан Қаюм Рамазонов 1938 йил 5 октябрь куни миллатчиларнинг аксилшўравий, одамқушлик, бузғунчилик, зараркунандачилик ташкилотининг аъзоси сифатида ЎзШСЖ ЖМнинг 58-, 63-, 64-, 67-моддаларига асосан жинойий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинади (жиноятноманинг 108-саҳифаси).

ШСЖИ Ички Ишлар Вазирлигининг бўлими томонидан тайёрланган англатмада кўрсатилишича, Қаюм Рамазоновни отиш ҳақидаги ҳукм 1938 йилнинг 4 октябрь куни Тошкент шаҳрида ижро этилган (Жиноятноманинг 109-саҳифаси)».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 33—38-саҳифалар).

* * *

Н. Триғулов «ижоди»дан айрим намуналар ана шулардир.

Этибор берган бўлсангиз, учала жинойий иш бўйича тузилган айбнома ҳам айнан бир куни— 1937 йил 16 декабрь куни тасдиқланади.

Демак, Триғулов учала жинойий ишни ҳам бир вақтнинг ўзида, «конвейер усулида» олиб борган. Қолаверса, учала айбланувчи ҳам дастлаб ўта енгил айб қилганликда шубҳаланиб ҳибсга олинишади-ю, сўнг терговчининг ғайрати туфайли ҳаммаси олий жазога ҳукм қилинадилар. Устига устак, ДХБнинг бўлими «контрразведка» билан шуғулланмаса ҳам, лекин Триғулов Қ. Рамазонов бўйнига «Англия жосуси» айбини тақиб қўяди: ваҳоланки, «меҳнат тақсмоти» бўйича Триғуловга чет эл жосуси билан шуғулланиш ваколати берилмаган эди. Бу нарса ўша йилларда Давлат хавфсизлиги Бошқармасида ўзбошимчалик, тартибсизлик ҳукм сурганини кўрсатади, холос.

* * *

Ниҳоят, Абдулла Қодирийнинг иши юзасидан айбнома тузилади. Муаллиф Н. ТРИГУЛОВ, д/х лейтенанти Богомолов деган кимса унга ҳамкорлик қилган. 1938 йилнинг 11 апрель куниеъ айбнома ЎзШСЖ Ички Ишлар Халқ Комиссари, д/х майори АПРЕСЯН томонидан тасдиқланади. Лекин, ШСЖИнинг Бош прокурори ВИШИНСКИЙ айбномани фақат 1938 йилнинг 3 октябрь куни тасдиқлайди. Жумҳурият Давлат Хавфсизлиги Бошқармаси бўлими бошлиғининг ёрдамчиси, д/х лейтенанти МАТВЕЕВ ҳам «РОЗИМАН» деб, қатлномага ўз улушини қўшади.

Н. Триғуловнинг тўрт ойлик меҳнати самараси эллик икки йилдан бери ҳужжатгоҳда чанг босиб ётганини ҳисобга олиб, тубанда қатлноганинг тўлиқ (таржима) нусхасини юзага чиқармоқчимиз.

АЙБНОМА

ЎзШСЖ ЖМнинг 58-, 64- «а», 57-моддаларда кўзда

тутилган жиноят содир этганликда айбланаётган Абдулла Қодирийнинг (Жулқунбой) иши юзасидан

Ўзбекистонда троцкийчи-ўнғчилар билан баҳамжиҳат ҳаракат қилган миллатчиларнинг аксилшўравий ташкилотининг жинояти бўйича олиб борилган тергов жараёнида маълум бўлдики, айбланувчи Абдулла Қодирий (Жулқунбой) ўша ташкилотнинг фаол аъзоси экан. Шунга кўра, 1938 йилнинг 1 январь (?) куни Абдулла Қодирий (Жулқунбой) ҳибсга олинди ва айбланувчи сифатида жавобгарликка тортилди.

П О С Т А Н О В И Д:

Гр-на АБДУЛЛА КАДЫРОВА привлечь по делу в качестве обвиняемого пред"явив ему дополнительно обвинение в преступлении предусмотренном ст.116 УК.

УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СО/ Агидулин/

" СОГЛАСЕН " НАЧ СО ПП ОГПУ в Ср.Аз./Карпилов

" УТВЕРЖДАЮ " ПОИПРЕД ОГПУ в Ср.Азии/ Бельский

Обвинение мне пред"явлено 3/IV - 1938г.

виновным себя. Не признаю.

Копия сообщена Прокурору за к.

УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СО/ Агидулин/

Кейинги тергов натижасида маълум бўлдики, Шўро ҳокимиятининг ашаддий душмани бўлган Абдулла Қодирий Октябрь инқилобининг биринчи куниданоқ миллатчиларнинг уюшган аксилинқилобий ҳаракатига ёндошади ва сўнги пайтгача буржуй миллатчиси сифатида изчиллик билан аксилшўравий, миллатчилик ишлари олиб боради. У миллатчиларнинг аксилинқилобий «Миллати иттиҳод», кейинчалик «Миллий истиқлол» деб аталган ташкилотининг аъзоси эди: шу ташкилотнинг амалий ишларида бевосита фаол иштирок этади.

«Муштум» жаридаси идорасига ишга жойлаштирилгач, 1923 йилдан 1926 йилгача ана шу жариди саҳифаларида Шўро ҳокимияти билан фирқа сиёсатига қарши фаол чиқишлар қилади, махсус ёзилган мақолаларида Шўро тартиботини ва давлат тузумини обрўсизлантиради. Рус халқига қарши йўналтирилган миллатчилик руҳидаги асарлар ёзади.

Худди шу даврда аксилшўравий, миллатчилик ғоялари яққол кўриниб турган «Уткан кунлар» романини яратади, унда инқилобгача бўлган тузумни ва ўзбек миллатчилигини очиқ-ойдин кўкларга кўтиради. Ҳар хил йўллар билан оммани Шўро ҳокимиятига қарши оёққа турғазига уринади; Шўро Иттифоқини мустамлакачи давлат сифатида тасвирлайди, Шўро социалистик жумҳуриятини эса, гўё русларнинг ҳукмронлиги остидаги мустамлака Туркистондек акс эттиради. Аксилшўравий, миллатчилик ташкилотининг раҳбарлари Акмал Икромов билан Файзулла Хўжаев томонидан маъқулланган бу роман миллий жумҳуриятлар аҳолиси ўртасида кенг тарқатилади; айти замонда Файзулла Хўжаевнинг топшириғига биноан қўшни Шарқ давлатларига жўнатилди.

Абдулла Қодирий томонидан кейинги йилларда ёзилган «Меҳробдан чаён» (1928 й.), «Обид кетмон» (1935 й.) асарларида Шўро ҳокимиятига қарши бўлган буржуй-миллатчилик ғоялари илгари сурилади. Ана шу асарларда («Обид кетмон») Бутуниттифоқ Коммунистик (большевиклар) фирқаси устидан аксилинкилобий бўхтон ағдарилади.

Қамоққа олинган пайтга қадар ўз атрофига аксилинкилобий унсурларни уюштирди ва улар орасида аксилшўравий ишлар олиб борди (Шўро ҳокимиятининг тадбирларига қарши ташвиқот юритади). Чет эл билан алоқада бўлади.

Айбланувчи сифатида тергов қилинган Абдулла Қодирий ўзига тақилаётган айбларга иқрор бўлди; аини пайтда миллатчиларнинг аксилшўравий ташкилотига расман аъзо эканини инкор этяпти. Лекин ўша ташкилотнинг ҳибсга олинган аъзоларининг— Саъдулла Турсунхўжаев, Салимхон Тиллахонов, Назрулла Иноятлов, Ғанихон Ҳамидхўжаев (?), Қурбон Беригин, Мўмин Усмонов, Ғози Олим Юнусов ва бошқаларнинг, ҳаммаси бўлиб, 15 кишининг кўрказмалари асосида фош этилди.

Юқорида рақам этилган далил-исботлар асосида: 1897 йили (?) Тошкент шаҳрида туғилган, ўзбек, фирқасиз, боғбон оиласидан чиққан, хизматчи-адабиётчи, кейинги 10 йил мобайнида ҳеч қаерда ишламаган, матбуотдаги аксилшўравий чиқишлари учун илгари судланган Абдулла Қодирий ЎзШСЖ ЖМнинг 58-, 64-, 67-моддаларида кўзда тутилган жиноятларни содир этган жиноятчи сифатида фош этилди: шунинг учун Абдулла Қодирийни (Жулқунбой) айблаш бўйича тузилган ушбу жиноятнома ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъатида кўриб чиқишга тавсия этилмоғи лозим.

Ўзбекистон ИИХК ДХБ бўлинмаси бошлиғининг ёрдамчиси, д/х лейтенанти ТРИҒУЛОВ (имзо),
д/х лейтенанти БОГОМОЛОВ (имзо)
«РОЗИМАН» бўлинма бошлиғининг ёрдамчиси,
д/х лейтенанти МАТВЕЕВ (имзо)

Англатма: айбланувчи Абдулла Қодирий 1938 йил 1 январдан бери Ўзбекистон ИИХК қошидаги ички қамоқхонада (ДПЗ) сақланмоқда. Жиноий ишга алоқадор ашъвий далил йўқ.

Бўлинма бошлиғининг ёрдамчиси д/х лейтенанти ТРИҒУЛОВ (имзо)».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, 78—79-саҳифалар)

Хуллас, ТРИҒУЛОВ нинг «умр китоби»— бу Абдулла Қодирийнинг «жиноий иши» юзасидан тузган АЙБНОМАдир. Натижаси эса...

* * *

«ТИЛХАТ

Менким, қуйида имзо чекувчи Абдулла Қодирий (Жулқунбой), жиноий ишим юзасидан тузилган айбнома нусхасини олдим ва жиноятномам кўриб чиқиш учун ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъатига топширилгани ҳақида огоҳлантирилдим.

Судланувчи: Абдулла Қодирий (имзо)

Топширувчи: ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъатининг котиби, ҳарбий ҳуқуқшунос... (имзо)».

«Шўро Социалистик Жумҳуриятлари Иттифоқи Олий суди Ҳарбий Ҳайъати сайёр мажлисининг

ТАСДИҚНОМАСИ

Тошкент шаҳри, 1938 йил 5 октябрь

Раислик қилувчи: бригада ҳарбий ҳуқуқшуноси АЛЕКСЕЕВ

Аъзолари: бригада ҳарбий ҳуқуқшуноси ЗАЙЦЕВ,

1 ранг ҳарбий ҳуқуқшунос БОЛДИРЕВ

Котиб: 1 ранг ҳарбий ҳуқуқшунос БАТНЕР

Соат 12 дан 45 дақиқа ўтганда мажлис бошланди.

Раислик қилувчи ЎзШСЖ ЖМнинг 58-, 64-, 67 -моддалари бўйича жиноят

содир этганликда айбланаётган Абдулла Қодирийнинг (Жулқунбой) иши кўриб чиқилиши лозимлигини эълон қилди.

Котиб эса, айбланувчи суд залида экани ва судга гувоҳлар чақирилмагани ҳақида ахборот берди.

Раислик қилувчи судланувчи шахсини аниқлагач, ундан айбноманинг нусхаси топширилганми, деб сўради ва саволига судланувчидан қониқарли жавоб олди. Судланувчига унинг суддаги ҳуқуқи ҳақида тушунтирилди ва суд таркиби эълон қилинди.

Судланувчининг ҳеч қандай илтимоси йўқ экан, у суд таркибига эътироз билдирмади.

Раислик қилувчининг таклифига кўра, котиб айбномани ўқиб эшиттирди.

Рислик қилувчи судланувчига унга қўйилаётган айбнинг моҳиятини тушунтирди ва ундан, сиз ўзингизни айбдор деб биласизми, деб сўради: бу саволга судланувчи, 1917 йилдан 1932 йилгача буржуй миллатчиси бўлганимга, адабиёт соҳасида аксилшўравий ишлар олиб борганимга иқрорман, шу маънода ўзимни айбдор деб биламан, деб жавоб берди. Тергов пайти берган ўз кўргазмасини тўлалигича (?) тасдиқлади. 1936 йили аксилшўравий йиғинда иштирок этганини инкор этмади.

Суд тергови тугади.

Судланувчи ўзининг сўнги сўзида социалистик ватан фойдасига ишлаши учун имкон берилишини сўради.

Суд маслаҳатлашгани кетди.

Соат 13-00 да ҳукм эълон қилинди ва мажлис ёпилди.

Раислик қилувчи: (имзо)

Котиб: (имзо)

ҲУКМ

Шўро Социалистик Жумҳуриятлари Иттифоқи номи билан ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъатининг сайёр мажлиси қуйидаги таркибда...

Абдулла Қодирийни (Жулқунбой) жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга, унга тегишли мол-мулкни мусодара этишга ҳукм қилади.

ШСЖИ Марказий Ижроия Қўмитасининг 1934 йил 1 декабрь кунги қарорига мувофиқ ҳукм тўхтовсиз ижро этилиши лозим.

Раислик қилувчи:

(имзо)

Аъзолари:

(имзо)

(имзо)».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, 86—87-саҳифалар)

* * *

«Мутлақо махфий»

АНГЛАТМА

Абдулла Қодирийни (Жулқунбой) отиш ҳақидаги ҳукм 1938 йил 4 октябрь куни Тошкент шаҳрида ижро этилган. Ҳукм ижро этилгани ҳақидаги тузилма ШСЖИ Ички Ишлар Вазирлиги бўлимининг алоҳида ҳужжатгоҳида сақланмоқда: жилд рақами — 10,531-саҳифа.

ШСЖИ ИИВ бўлинмаси

бошлигининг ўринбосари, майор МИХАЙЛЕВ (имзо)».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, 88-саҳифа)

* * *

МАРСИЯ ЎРНИДА

...Буюк бошни кесди қилич ярақлаб,
Туркда бош қолмади,
қолмади довлар,
хотин-халаж қолди мотам кўтариб,
«Бизга тик қарама!» — буюрди ёвлар,
ёвларга терс қараб яшади бари.
Таланди самовий тулпор уюри,
таланди зарлари,

зеру забари,
 терс қараб ўлинг деб, ёвлар буюрди,
 ёвларга терс қараб жон берди бари.
 Лаҳадга кирдилар ўзларин қарғаб,
 қолмади арабий,
 туркий хатлари.
 Туғингиз, деди ёв, тескари қараб —
 ёвларга терс қараб туғилди бари.
 Туғилди,
 туғилди —
 туғилди қуллар,
 қирқида қирилган — имдодга муҳтож,
 ёвларга терс қараб, итлардай ҳурар,
 бир-бирига душман,
 бир-бирига кож.
 Жўмардлар қирилган Туронзаминда
 дўзахий тажриба палласин кўрдим:
 эшшак суврати бор қай бир қавмда,
 қай бирида тўнғиз калласин кўрдим.
 Бу ҳолдан буваклар бўғилиб ўлар,
 қул Билол эзилиб йиғлар фалакда.
 Ўзларин ёндирар борлиқдан тўйган
 Бадахшон лаълидай асл малаклар.
 Мўминлар беш бора Аллоҳни эслар
 саждага бош қўйиб жаллод тошига,
 ўгрилиб сал ортга қарайин деса,
 бошига урарлар,
 фақат бошига!
 Борми эр йигитлар,
 борми эр қизлар,
 борми гул бағрингда жўмард нолалар,
 борми гул туфроқда ўзлигин излаб,
 осмони фалакка етган болалар?
 Бор бўлса,
 аларга етқариб қўйинг,
 бир бошга бир ўлим, демаган эрмас!
 Шаҳидлар ўлмади,
 бир қараб тўйинг:
 ёвга терс қараган мусулмон эмас!
 Ёвга терс қараган мусулмон эмас!
 Ёвга терс қараган мусулмон эмас!
 Ёвга терс қараган мусулмон эмас!
 Ёвга терс қараган мусулмон эмас!

(Шавкат РАҲМОНдан)

* * *

АНГЛАТМА

Леон Андреевич АГАБЕКОВнинг ҳужжатгоҳда
 сақланаётган 983122 рақамли жиноятномаси асосида
 тузилган

«Л. А. Агабеков. 1903 йили Ашхобод шаҳрида ту-
 ғилган. Армани. 1930 йилдан Бутуниттифоқ Комму-
 нистик (большевиклар) фирқасининг аъзоси. Оила-
 ли. ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлимининг собиқ бошлиғи.
 1939 йил 21 январь куни ЎзШСЖ ИИХК маҳкама-
 си томонидан ҳибсга олинган.

Жиноятномадаги ашёлар бўйича Л. А. Агабеков ЎзШСЖ Ички Ишлар Халқ
 Комиссарлигининг собиқ комиссари Апрусян (олий жазога ҳукм қилинган)
 томонидан фитначиларнинг аксилшўравий ташкилотига ёлланганликда айбла-

нади. Аксилинқилобий ташкилотнинг топшириғига кўра, Агабеков тергов ишларини сохталаштиради ва асоссиз равишда кишиларни қамоққа олишдан иборат душманлик йўналишидаги тадбирларни амалга оширади.

Мана шу масала юзасидан Тошкент вилояти Ички Ишлар Халқ Комиссарлиги Бошқармасининг бошлиғи В. М. Бриль қуйидагича кўргазма берган: «Агабековнинг душманлик иши асосан шундан иборатки, у 1937 йили бир неча марта оммавий тадбир ўтказди: ўша пайтда оммавий ишлар вазифаси бўлим зиммасига юклатилган бўлиб, тадбир жараёнида Тошкент вилояти бўйича мингтагача (1000) киши ҳеч қандай далил-исботсиз қамоққа олинади. Агабеков Тошкент вилоятининг барча депараларида ана шундай тадбир ўтказарди. Жиноятга мутлақо алоқаси йўқ кишилар ҳам ҳисбга олинаверарди: бундай вазиятда жиноятномалар англатмалардан иборат бўларди, холос. Англатмада «жосус», «ташкилот аъзоси» деб ёзиларди-ю, аммо бунини тасдиқлайдиган ҳеч қандай далил бўлмасди. Натижада сохталаштирилган жинойий ишлар вужудга келарди».

Агабеков кундалик иш жараёнида душман топшириқларини бажарарди, маҳбусларни жисмоний куч ишлатиш йўли билан қўрқитарди, алдаб, товламачилик воситасида улардан сохта, ёлғон кўргазмалар оларди. Тергов пайтидаги ана шундай ҳолатлар исботланади, бунини Иброҳим Худойқулов, Тожи Расулов, Н. И. ТРИФУЛОВ ўз кўргазмаларида тасдиқлайдилар.

Т. Расулов 1940 йил 4 март кундаги тергов пайтида қуйидагича кўргазма беради:

«Мени 1938 йил 11 июль куни қамоққа олишди. Шу куни кечасиёқ Агабеков менга, Икромов билан Хўжаев уюшмасига ёндош ҳолда ҳаракат қилган миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотига аъзо бўлганинг учун қамоққа олингансан, деди. Сўнгра, Агабеков менга аслида йўқ ташкилот тўғрисида бош тортсам борми, менга нисбатан тергов пайти қатъий чоралар кўрилар экан: ўзимни калтаклайдилар, кейин хотинимни ҳам қамайдилар. Охиригача у айтгандек кўргазма беришни истамасам, барибир мени судсиз-сўроқсиз отиб ташлайдилар.

...Мени Филимонов терговга чақирди, саккиз кеча-кундуз мобайнида камерага қайтариб юбормади. Мени кабинетдан ташқарига чиқаришмади, ухлатишмади... ТРИФУЛОВ мудом мени бўралаб сўкарди, ҳар куни қанда қилмасдан калтакларди, урар эди. Ўша кунларда Агабеков билан ТРИФУЛОВ менинг номимдан айтиб туришиб, Филимоновга ЕЖОВ номига ариза ёздиришди. Мана шу аризада гўё мен аксилинқилобий ташкилотга аъзо эканимни кўрсатган эдим...»

Иброҳим Худойқулов 1940 йил 10 февраль кундаги тергов пайтида қуйидагича кўргазма беради:

«Тубандаги вазиятларда ҳаммаси бўлиб мени уч марта калтаклашди: ТРИФУЛОВ билан Агабеков мендан кўргазма беришимни талаб қилишди, лекин мен бирорта ҳам айбимга иқроор бўлмадим; дастлаб, улар мендан энди айбимга иқроор бўлажам тўғрисида ариза ёзиб беришимни талаб қилдилар ва шундай қилиб, мени кўргазма беришга кўндирмоқчи бўлдилар. Узоқ вақт тинимсиз тергов қилинганимдан сўнг, битта ариза ёзиб беришга мажбур бўлдим. Ўша аризамни Агабековга бердим. Бироқ, ариза унга маъқул бўлмади ва уни йиртиб-йиртиб юзимга қаратиб отиб юборди. Шундан сўнг ТРИФУЛОВ мени ўз хонасига бошлаб кирди-да: «Қачонгача ўзингни тентакликка соласан!» деб, мени уч марта урди. Кейин мени 42-рақамли хона ёнидаги хонага бошлаб боришди ва 1938 йилнинг 9 июнидан 10 июнигача ўша жойга қамаб қўйишди. У ерда калтакланаётган кимсаларнинг дод-фарёди, калтак зарбалари баралла эшитилиб турарди. Сўнгра ТРИФУЛОВ мени яна ўз хонасига бошлаб бордию тагин уйдирмадан иборат кўргазма беришимни талаб қилди. Лекин унинг таклифини узил-кесил рад этдим. Ана шундан кейин ТРИФУЛОВ мени 42-хонага бошлаб кирди. У ерда Агабеков, ТРИФУЛОВ ва мен танимайдиган яна битта ходим биргалашиб мени савалай бошлашди... Мени ҳолдан тойгунимча калтаклашгандан (учинчи мартадан) сўнг, тасдиқномага нимаики ёзилса, ҳаммасига имзо чекиб беришга рози бўлдим...»

ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлимининг собиқ бошлиғи (ишдан бўшатирилган)

Нурлин Исҳоқович ТРИГУЛОВ 1940 йилнинг 25 январь ва 20 март кунлари берган кўргазмаларида бундай дейди:

«Агар бир қатор маҳбуслардан мен олган кўргазмалар ҳозирги вақтга келиб ёлғон бўлиб чиққан бўлса, бу ҳол ўша пайтдаги (1938 й.) ЎзШСЖ ИИХКнинг собиқ раҳбарлари томонидан (Апресян, Агабеков) маҳбуслар учун яратилган нобот шарт-шароитлар натижасида рўй бергандир, яъни бу узлуксиз Ҳергов маҳсулидир: айбланувчилар доим калтакланарди ва оқибатда улардан ҳозирга келиб ёлғон бўлиб чиққан кўргазмалар олинарди...»

Норбоев кўргазмасининг тасдиқномасини мен ёзганман, кейин уни Агабеков тузатган эди.

Агабеков қонунга хилоф равишда ҳибсга олинган шахсларнинг озод қилиб юборилишига мутлақо қарши бўларди; ҳатто жиноятни тасдиқлайдиган далил-исбот етарли бўлмаса-да, маҳбусларни озод қилиб юборилишига имкон бермасди...»

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 92—93-саҳифалар)

Суд ғалати натижа билан яқунланади.

ШСЖИ ИИХК 1940 йил 2 июль кундаги махсус мажлисининг қарорига мувофиқ Л. А. Агабеков фитначиларнинг аксилшўравий ташкилотига аъзо бўлгани учун беш йил муддат билан Ахлоқ тузатиш Меҳнат Тутқунгоҳига қамалади.

Сўнгра.

ШСЖИ ИИХКнинг 1942 йил 21 ноябрь кундаги махсус мажлисининг қарорига кўра, Л. А. Агабековнинг жазони ўташ муддати қамоқда ўтказилган кунни миқдорига қадар қамайтирилади ва тутқунликдан озод қилинади.

Сўнгра.

ШСЖИ ИИХКнинг 1944 йил 19 август кундаги махсус мажлисининг қарорига биноан, Л. А. Агабековнинг бўйнидан судлангани ва шу билан боғлиқ барча чекланишлар олиб ташланади.

Жиноятчилик жабҳасидаги ушбу жумбоқни мутахассис ўртоқ қуйидагича изоҳлади:

«Назаримда, Агабеков 1942 йили тегишли идорага тутқунгоҳдан, «Ўз гуноҳимни қоним билан юваман, ижозат беринг!» деган мазмунда ариза юборадию ўша йилнинг 21 ноябрь кунини унга ижозат берилади. Маълумки, уруш йилларида «ўз гуноҳини қони билан ювмоқчи бўлган осий бандалар учун» махсус ж а р и м а батальонлари жорий этилган эди. Равшанки, Агабеков ҳам ўшандай батальонлардан биттасига юборилади ва 1944 йилда ҳалок бўлади, яъни «ўз гуноҳини қони билан» ювади. Шундан сўнг, унинг бўйнидан судланган деган тавқи лаънат ҳам, «барча чекланишлар» ҳам олиб ташланди: марҳумнинг бола-чақалари, қариндош-уруғлари Шўро муассасаларига бемалол кириб-чиқадиган бўлишади».

Ажаб, гуноҳни қон билан ювиш мумкинми? Гуноҳ фақат с а в о б орқали ювилмасмиди?

Шўро ҳукуматининг ўша пайтлардаги баъзи қонун-қоидалари кишилик жамиятидан хийла илгарилаб кетгандек туюлади.

* * *

«Туш кўрар эди: «Чаманда гуллар очилган эмиш... бу гулшан унинг ўзиники эмиш... У ранго-ранг чечаклардан кўзини ополмас эмиш... Таваракка келган ёвдан хавф бор эмиш... Ёв орасида онаси ҳам, отаси ҳам кўринар эмиш... Қайтиб чаманга кирса, бир сигир гулни босиб-янчиб, ўтлаб юрган эмиш... Бу ҳолдан ўзини унутган ва қўлидаги ханжари билан сигирга югурган эмиш... Сигир эмас, сариқ сочли алвасти эмиш... Дармонсизланган ва ханжари қўлидан тушган эмиш... Дунёни қоронғилик босган эмиш...»

(«Ўткан кунлар»дан)

«Фирқамизнинг суюмлисиди» (В. И. Ленин ибораси) бўлмиш Н. И. Бухарин: «Отиб ўлдиришдан бошлаб, йўқсулларнинг жамики зўравонлиги — капиталистик давр кишисидан коммунистик инсонни вояга етказиш воситаси ҳисобланади» («Известия» рўзномаси, 1990 й. 4 октябрь сони, 3-бет), деб «таълим» берган экан. Афсуски, «йўлбошчилар» кўрсатмаси билан амалга оширилган «қизил хунрезлик»дан қолган ҳалқоб-ҳалқоб қонлар кўзимизга аниқ-равшан кўрингунча... эллик марта қор ёғди, эллик марта излар босилди.

Мана, Абдулла Қодирий отилгандан кейин орадан роппа-роса эллик икки йил вақт ўтди: эллик икки йилдирки, Қодирийнинг қотили ким эканини биров билмади. Билишни истаган кишиларга «шахсга сиғиниш» деб аталмиш мавҳум замонни, мавҳум маконни «кўрсатишди». Ва 1956 йилда Абдулла Қодирий оқлангани тўғрисида бир парча қоғоз бердилар. Кўпчилики: «Ҳа, Қодирийнинг айби бор экан, мана, энди ҳукуматимиз гуноҳидан кечибди, оқлабди», деб ўйлади. «Қодирийни оқлаб беришди, раҳмат!» Ахир, Қодирий ҳеч қачон айбдор бўлмаган-ку, дўсти азиз! Айбсиз инсонни қандай қилиб... оқлаш мумкин? Унинг ўзи оқ-ку! «Барибир адолат қарор топди, майда гапларни қўяйлик энди». Маъқул. Лекин барибир савол туғилади. Қодирийни ким, нима учун ўлдирди?

Шу пайтгача Ўзбекистондаги бирорта жамоат ташкилоти ҳам, бирорта ваколатли идора ҳам 30-, 40-, 50-йилларда қатли ом жараёнида фаол иштирок этган қотилларни жиноий жавобгарликка тортиш масаласини Олий Кенгашнинг кун тартибига қўйиш лозимлиги ҳақида расмана баёнот бергани йўқ. Утган ишга — саволот дейсизми? Майли... Лекин масаланинг бошқа томони ҳам бор-да!

Қотилларни фақат жазолаш учунгина эмас, балки ўзбек халқига бир нафаси, бир калима жумласи азиз бўлган инсонларнинг охириги кунлари борасида энг қимматли маълумотларни тўплаш, олиб қолиш ва тарихга асосли ҳужжат қолдириш учун ҳам қонуний халқ суди олдида жавоб бермоғи лозим!

* * *

АНГЛАТМА

«Дренник Захарович АПРЕСЯН. 1899 йили Арманистоннинг Татлу қишлоғида туғилган. ЎзШСЖнинг собиқ Ички Ишлар Халқ комиссари, ИИХКнинг Москвадаги марказий идорасида мавжуд бўлган фитначиларнинг аксилшўравий, одамқушлик ташкилотига аъзо бўлгани учун ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати томонидан РСФСР ЖМнинг 58—8-, 58—11-моддалари бўйича жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинган.

Ҳукм Москва шаҳрида 1939 йилнинг 23 февраль кунини ижро этилган». (А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 95-саҳифа)

* * *

«Леонид Исҳоқович ЛЕОНОВ-НЕМИРОВСКИЙ. 1899 йили туғилган.

ЎзШСЖ Ички Ишлар Халқ комиссарининг собиқ ўринбосари, д/х майори.

ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати уни ЎзШСЖ ЖМнинг 10—63-моддаси ва 132-модданинг «п» банди бўйича айбдор деб топади; 1941 йил 7 июль кунини мол-мулкни мусодара этиш шартини билан жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилади.

Ҳукм устидан ҳеч қандай шикоят қилиш мумкин эмас эди.

1941 йил 28 июль кунини ҳукм ижро этилади.

Суд жараёнида аниқланишича, Леонов ЎзШСЖ ИИХКнинг ўринбосари

лавозимида ишлаган пайтда аксилнқилобий унсурларга ва уларнинг ташкилотига қарши кураш ниқоби остида шошилич вазифаларни бажарадиган ходимларга тергов маҳали қонунга хилоф усуллардан фойдаланиш тўғрисида кўрсатма беради; оқибатда ҳибсга олинган кўплаб маҳбуслар қамоқда ўлиб қолишарди.

ЎзШСЖ ИИХКнинг собиқ ходими С. В. Калмиков гувоҳ сифатида сўроқ қилинган пайтида қуйидагича кўргазма беради:

«Бир сафар шошилич вазифаларни бажарадиган ходимлар йиғилишига тўпланган пайтимиз Леонов мени ўз хонасига чақиртирди-да: «Тергов чоғи маҳбусларни калтакляяпсанми-йўқми?» деб сўради. Мен унга қониқарсиз жавоб бердим. Шундан сўнг Леонов менга: «Маҳбуслар билан ярим кундан ортиқ ишламаслик лозим, ишни тезлатиш учун эса маҳбусларни яхшилаб калтаклаш керак. Шунда улар айбига тезроқ иқрор бўладилар ва сўроқ тасдиқномаси ҳам муддатидан илгари топширилади», деди.

Оммавий ҳибсга олиш даврида, тахминан, 1938 йилнинг январь ойида ёки февраль ойида Леонов менга: «Маҳбусларни ўнталаб эмас, юзталаб санаш лозим», деди» (жиноятноманинг иккинчи жилди, 212—215-саҳифалар).

ЎзШСЖ ИИХК Андижон вилояти бўлимининг собиқ ходими Л. Д. ЧАЛИЙ гувоҳ сифатида сўроқ қилинган пайтда қуйидагича кўргазма беради:

«Леонов зудлик билан адреслар столдан чет эллик кишилар рўйхатини билиб бериш ҳақида бўлим бошлиғи Раим Ҳасановга кўрсатма берди. Ҳасанов тегишли маълумотни тайёрлаб, Леоновга топширди ва кўп ўтмасдан латиш Казисни, литвалик Томасини, немис Инденсни қамоққа олиш тўғрисида бизга буйруқ юборди. Айтилган кишилар қамоққа олинган бўлса-да, лекин кўлимизда маҳбусларни айблайдиган ҳеч қандай далил-исбот йўқ эди. Бу ҳодиса шуни кўрсатадики, одамлар адрес столдаги — хорижий миллатга алоқадор экани тўғрисидаги маълумот асосида ҳам қамалаверарди» (жиноятноманинг иккинчи жилди, 216—217-саҳифалар).

ЎзШСЖ ИИХКнинг собиқ ходими А. В. ФЕДОТОВ гувоҳ сифатида сўроқ қилинган пайтда қуйидагича кўргазма беради:

«1938 йилнинг февраль ойида телефон орқали маълум қилинган ЕЖОВ кўрсатмасига кўра, ЎзШСЖ ИИХК ДХБнинг бўлими чегарадан қочиб ўтган хитойликларни қамоққа олишга тайёрлана бошлади. Тошкентда хитойликлар юз кишидан ошмасди. Шунинг учун махсус кўрсатма бўйича чиқарилган фармонга Фарбий Хитойдан ШСЖИга қочиб ўтган уйғурлар ҳам кўшиб юборилди. Бўлимда уйғурларни фош этадиган ҳеч қандай далил йўқ эди. Бутун тайёргарлик ишлари — Тошкентда яшаётган уйғурлар рўйхатини тузиш, ЎзШСЖ ИИХКнинг хорижий фуқаролар қайдномасидан ва Буниттифоқ хорижий мамлакатлар билан алоқа институтининг тегишли бўлимидан нусха кўчиришдангина иборат бўлди. Чет элликлар рўйхати бўлим ходимлари ўртасида тенг тақсимланди: ҳар бир ходим бир неча кишини қамоққа олиш ҳақида изоҳот ва фармон ёзиши керак эди. Бу ишнинг ўзига хос жиҳати шунда эдики, изоҳот тузган барча ходимлар истисносиз бир хил андоза асосида қарор ёздилар. Чунончи, мана бундай: «Хитой табааси, фуқаро Фалончи хорижий давлат жосуслик маҳкамасининг топшириғига биноан, жосуслик мақсадини кўзлаб Хитойдан ШСЖИга келди. Шунинг учун унинг хатти-ҳаракати ЎзШСЖ Жиноят Мажмуасининг 62-моддаси бўйича жиноят ҳисобланади». Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, муҳожирнинг расмий сўроқ тасдиқномаси (анкетаси) тиркаб кўйилган дафтар билан танишиб кўриладию далил-исботсиз, фақат чегарадан ўтгани учун ундан — уйғурдан чет эл жосуси «ясаларди» ва ҳибсга олиш ҳақида қарор чиқаришиб, кетма-кет қамайверишарди» (жиноятноманинг иккинчи жилди, 218—221-саҳифалар).

ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлим бошлиғининг собиқ ўринбосари А. М. КУЗЬМИН гувоҳ сифатида сўроқ қилинган пайтда қуйидагича кўргазма беради:

«Леоновнинг иш усули, асосан, аҳолини оммавий равишда қамоққа олиш ҳақида кўрсатма беришдан иборат эди. Муайян шахсни қамашга асос бўладиган қонуний тергов, чакувномаларни обдан текшириб кўриш борасидаги жиддий масалалар Леонов томонидан бирор марта ҳам муҳокама этилмасди. Боз

устига, Леонов бегуноҳ одамларни қамашга ишқибоз эканини ҳар қадамда кўрсатиб турарди.

Леонов фаолиятига хос яна бир хусусият шундаки, у маҳбусларнинг тергов тасдиқномаси билан юзаки танишарди-да, гап нима ҳақида кетаётганининг фарқига бормасдан, тасдиқнома тепасига: «Кўргазмада номлари зикр этилган ҳамма одам қамоққа олинсин!» деб устхат ёзиб қўяверарди. Унинг иш тартиб-би, усули ана шундаки эди.

ЎзШСЖ ИИХКда тергов ишларини қайд этиб бориш тартиби қарор топган бўлиб, бу ҳол Леонов томонидан доим рағбатлантириларди: ушбу тартиб моҳияти шундан иборатки, бир кун мобайнида маҳбуслардан олинган кўргазмалар ҳар бир ходим ҳисобига алоҳида ёзиб бориларди. Бу «тартиб» кўпчилик ходимларни ҳар қандай йўл билан бўлса-да маҳбуслардан кўргазма олишга илҳомлантирарди: шундай қилиб, бошлиқ билан орани бузмасликка, унинг мақтовига сазовор бўлишга ҳаракат қилишарди. Акс ҳолда, «Душман билан курашда ғайрат кўрсатмаяпсан!» деган дашном эшитишга тўғри келарди: (жиноятноманинг иккинчи жилди, 222—226-саҳифалар).

ЎзШСЖ ИИХК муншийларининг солиқ бошлиғи П. С. МАРТИНЕНКО гувоҳ сифатида сўроқ қилинган пайтда қуйидагича кўргазма беради:

«1937 йил охирлари ва 1938 йил бошларида АПРЕСЯН ва ЛЕОНОВнинг кўрсатмаси бўйича одамларни қамоққа олиш ўйинчоқ («самоцель») бўлиб қолди. Ҳеч қандай гуноҳи бўлмаган кишилар ҳам қамалаверарди. Ифвогарларнинг чақувлари асосида жосуслик, қўпоровчилик, кўзғолончилик ва бошқа оммавий ташкилотлар ҳақида бўлмағур уйдирмалар тўқиб ташланарди. Халқ комиссарлигида бевосита Леонов ўз тасарруфига олган жинойий ишлар бўйича айбланувчилар махсус 42-хонада тергов қилинарди. Бошқа жойларда эса, масалан, Қорақалпоғистонда маҳбусларни тергов қилиш учун МАХСУС СТУЛ ихтиро қилинган эди. Мана шундай усуллар воситасида маҳбуслардан ҳар қандай кўргазма олиш мумкин эди, албатта.

Шошилинич вазифаларни бажарадиган ходимлар беш-ўн кунлик «конвейерлашган» терговдан сўнг маҳбуслардан «айбимга иқрорман» деган кўргазма олишарди-да, бўлим бошлиқларининг ўринбосарлари, бўлим бошлиқлари, Халқ комиссарининг муовини, Халқ комиссари томонидан тузатилган, таҳрир қилинган тергов тасдиқномасини тайёрлардилар. Ҳар бир ходим тасдиқномага ўзича ўзгартириш киритишни хоҳларди ва охири тасдиқнома имзо чекиш учун маҳбусга берилган пайтда у даҳшатли «иқрорнома»га айланарди-қоларди» (жиноятноманинг иккинчи жилди, 237—245-саҳифалар).

«Леонов бизга тергов «техникаси» ҳақида батафсил гапириб берди ва тергов «техникаси», терговнинг «ташкилий томонлари» тўғрисида ИИХК комендант ШИШКИНдан тўлиқ маълумот олиш мумкин эканини айтди. Тавсияга кўра, Шишкин билан Затуранский бизга амалда тергов «техника»сини, терговнинг «ташкилий томонлари»ни намойиш қилдилар. ШИШКИН Ички Ишлар Халқ комиссарлигининг комендант бўлиб, унинг «ихтироси»— махсус жиҳозланган, яъни маҳбусларни тергов қилиш пайтида жисмоний куч ишлатишга мослаштирилган битта хона экан» (жиноятноманинг тўртинчи жилди, 84—131-саҳифалар, СТАСИН ахборотидан нусха).

Л. И. ЛЕОНОВ-НЕМИРОВСКИЙнинг 931532 рақамли жиноятномаси ШСЖИ ВК ҳузуридаги ДХК ҳужжатгоҳида сақланмоқда».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 75—77 саҳифалар)

Ит қутурса, эгасини қопади.

Айбдор экани суд томонидан ҳали аниқланмаган маҳбусларни эса Шўро ҳокимияти қамоқхоналарида уриб ўлдиришарди. Сўнг сотилган дўхтир бир парча изоҳот ёзиб берардию уни жиноятномага тиркаб қўйишарди, вассалом. Ишонмайсизми?

«Бўри эмас, дейсан, одам одамга...»

Мисол келтирамиз.

Чирчиқ шаҳридаги электр-кимё корхонаси қурилишининг Маъмурий хўжалик ишлари бўлими бошлиғининг муовини Ғанихон Ҳамидхонов (1891 йили Тошкент шаҳрида туғилган, ўзбек, ШСЖИ фуқароси, Бутуниттифоқ Коммунист-

лар (большевиклар) фирқасининг аъзоси, 1937 йилнинг 2 август куни ЎзШСЖ ИИХК маҳкамаси томонидан ҳибсга олинади. Уни қамоққа олиш тўғрисидаги фармонга ЛЕОНОВ имзо чекади. Жумҳурият ДХБ бўлим бошлигининг ўринбосари, д/х лейтенанти Затуранский эса ўша йилнинг 17 август куни Ҳамидхоновга ЎзШСЖИ ЖМнинг 63-, 67-моддалари бўйича ҳибс тақади: «Миллатчиларнинг «Миллати иттиҳод» аксилинқилобий ташкилотига аъзо эдинг, бадбахт!» дейди. Ҳамидхонов эса ўжарлик қилади ва айблов қоғозининг бир четига: «Мен айбдор эмасман!» деб ёзиб қўяди. Сўнг, терговчи... аразлаб қолади; маҳбусни умуман тергов қилмайди. Котибга йигирма саккиз (28) саҳифадан иборат тергов тасдиқномасини айтиб туриб ёздирди-да, Ҳамидхоновни мажбуран имзо чектиради. Ушбу «тергов» пайти Ҳамидхонов: «Ниҳоят, мен бекорга ўжарлик қилаётганимни тушундим. Энди Шўро ҳокимиятига қарши курашмайман — чин дилдан кўргазма бераман: миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотига аъзо бўлганим тўғрисида ҳам, аксилшўравий ишлар билан машғул бўлганим ҳақида ҳам рўй-рост гапириб бераман», дейди. Дарҳақиқат, ҳаммасини «гапириб» беради.

1937 йилнинг 20 декабрь куни Ҳамидхонов Англиянинг жосуслик маҳкамаси билан қандай алоқа ўрнатгани масаласида яна тергов қилинади. Аммо, у: «Мен Англиянинг жосуслик маҳкамаси билан ҳеч қанақа алоқа ўрнатганим йўқ!» дейди қайсарлиги тутиб. 22 декабрда тергов тамом бўлади. ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлимининг ходимлари Аванесов, Оқжигитов, Лисисин биргалашиб, Ҳамидхоновнинг иши юзасидан айбнома тузадилар. Айбномани 1937 йилнинг 26 декабрь куни ЛЕОНОВ тасдиқлайди.

ДХБ қамоқхонасига ҳар куни янги маҳбуслар келтириларди. Хусусан, 31 декабрь куни ўзбекларнинг машҳур ёзувчиси Абдулла Қодирий ҳам тутиб келтирилади. Қодирий Ҳамидхонов билан битта хонада ётган бўлиши мумкин, албатта. Эҳтимол, Қодирийни ҳамшаҳарининг ёнидаги кўшни хонага қамашгандир?.. Ҳарқалай, Қодирий билан Ҳамидхонов битта қамоқда, бир-бирининг дод-фарёди бемалол эшитиладиган хоналарда ётишарди. Терговчи бировини ҳақорат қилса, бошқасининг қулоғи қизирди. Чунки улар битта аксилшўравий «Миллати иттиҳод» ташкилотининг аъзоси ҳисобланарди. «Ҳамтовоқлар», деб пичинг қиларди терговчи.

Афсуски, терговчига бу икки миллатчини юзлаштириш насиб этмайди: «Қодирий то март ойигача барча азоб-уқубатларга чидайди, тишини-тишига босади, милклари қонаб кетади, лекин чидайди!.. Ҳамидхонов эса 22 январга ўтар кечаси тўсатдан ўлиб қолади: уни бўйни йўғон битта терговчи уриб ўлдирди (Леононинг жиноятномасида ҳам айнан шундай фожиалар ҳақида кўргазмалар бор). У Қодирийнинг кўз ўнгида жон берган бўлса ҳам ажаб эмас. ЎзШСЖИ ИИХК Давлат Хавфсизлиги Бошқармасининг дўхтири П. М. ЛЕВШ эса «тарих учун» мана бундай изоҳот ёзиб қолдирган экан: «1938 йилнинг 21 январь куни саот йигирма иккида Ҳамидхонов қамоқхона камерасида ўлди. Гувоҳларнинг кўргазмаларига ва текшириш натижаларига суянган ҳолда, Ҳамидхонов юрак фалажи касалидан вафот этган деб ҳисоблайман».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 105—107-саҳифалар).

Фалакнинг гардиши биланми ёки бировнинг қўпол ҳазили туфайлими, «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да ФАЛАЖ атамасига берилган таъриф Қодирийнинг «Меҳробдан чаён» китобидан олинган мисол ёрдамида асосланган экан. Мана, у: «(Анорбиби) юрак фалажи га йўлиққани маълум бўлиб, шу кун кечаси, ҳатто уч гўдаги тўғрисида бир оғиз васият қилолмай, вафот этди». Ўша мудҳиш кечада Қодирий ўз қаҳрамонининг ўлимдан олдинги ҳолатини кўз олдига келтирганмикан? Ахир, у «асабнинг ишдан чиқиши натижасида тана аъзоларидан бирининг тамоман ҳаракатсиз бўлиб қолиши»ни билмасмиди? Биларди... Қамоқхона дўхтири эса жўрттага ўзини гўлликка солиб, одам ўлгандан сўнг аниқлаш мушкул бўлган «бир касаллик тарихи»ни изоҳотга ёзиб қўяди. Албатта, у «Маҳбус бошига тушган оғир зарбадан сўнг вафот этган», деб эътироф этолмасди. Унинг вазифаси б о ш қ а эди. Шунинг учун диққатини БОШга эмас, ЮРАКка қаратади — ўз бошини асрайди.

Собиқ маҳбус А. И. Солженициннинг гувоҳлик беришича, қамоқхонада

«эзк»ларни табобат кўригидан ўтказадиган дўхтир бирорта беморга дуч келиб қолса:

— Оббо азамат-эй, ҳалиям тирикмисан! — дер экан ҳайратланиб. Сўнг чўнтагидан бир дона бошоғриги дори чиқариб бераркан-да: — Марҳум, марҳум, айланай, сендан! — деб «эркалаб» кўяркану йўлида давом этар экан.

* * *

Дарвоқе, Давлат Хавфсизлиги Бошқармасининг «собик ходими» С. В. Калмиков яқинда «оммавий китобхонлар»га мўлжалланган тарихий инқилобий мавзуда «Тўппончаларни топиширингиз, кўрбошилар!» номли ёстиқдек роман ёзган эди. Бу роман Тошкент шаҳрида, «Ўзбекистон» нашриётида тўлдирилган, тузатилган ҳолда 1989 йили қайтадан бир юзу эллик минг нусхада нашр этилди. Китоб сўзбошисида эҳтиром билан таъкидланишича, «муаллиф Туркистондаги фуқаролар урушида қатнашган, Фавқулудда Ҳайъату Бош Сиёсий бошқарма ходими ва жамоат тартибини сақлаш идораларининг оддий ходимидан то милициянинг III даражали комиссаригача бўлган йўлни босиб ўтган» экан. Қизиғи шундаки, сўзбошида муаллиф хавфсизлик кўмитасининг шарафли ходими сифатида таърифланади-ю, лекин у 1941 йилдаёқ кавуши тўғриланиб, собиқлар сафидан ўрин олгани ҳақида лом-мим дейилмайди. Яъни, муаллифнинг таржимаи ҳоли тарафкашлик билан ўта бирёқлама ёритилади. Гўё роман ҳам муаллиф таржимаи ҳолининг узвий давомига ўхшайди: унда ўзбек халқининг ўтмиши бузиб, қоп-қора бўёқларда талқин этилади... Умид қиламизки, етмиш йиллик одатимизга кўра, ушбу роман тез кунларда ўзбек тилига таржима қилиниб, ўқувчиларга етказилади ва яна битта авлод ёлғон ғоя билан заҳарланади...

Ёлғон ғоя билан заҳарланишни истаган ёш дўстлар, зудлик билан Сергей Калмиковнинг русча романини топиб ўқингизлар!!!

* * *

Маҳшаргоҳда девор ҳам, тилсиз-забонсиз тошлар ҳам г у в о ҳ ликка ўтади. «Деворнинг қулоғи бор», деган мақолнинг ҳикмати — девор ортида чақимчи-жосус турибди, деган шунчаки огоҳлантиришни билдирмайди, айни пайтда, одамлар эшитса айб бўладиган гапларни айтиб қўйиб, кейин аттанг қилма: пулисиротда б и р о в эшитмаган ў ш а гапларингни девор бирма-бир сўйлаб беради, деган маъноси ҳам бор.

Мўъжизага ишониш керак.

Одамкўш тегирмонга тушиб, ундан омон чиққан гувоҳ бор. У кишининг исми-шарифи Турсун Иброҳимов. Эҳтимол, Қодирий азобланган қатлгоҳни ўз кўзи билан кўрган ўша зот ҳозир ҳаётдир; балки у киши биз билмаган ҳақиқатни одамларга сўйлаб берарлар...¹

Хуллас, ваҳшатли даврни яққол тасаввур этмоқ учун ва Қодирийнинг қотиллари — триғуловлар бегуноҳ зотлар бошига не-не кўргиликлар солганини аниқ-тиниқ ҳис этмоқ учун, кўчирмалар кўпайиб кетаётган бўлса-да, қўлимиздаги ҳужжатларни ошкор этиш зарур, деб ўйлаймиз.

* * *

АНГЛАТМА

Турсун Иброҳимовнинг ҳужжатгоҳда сақланаётган 105317 рақамли жиноятномаси асосида тузилган «Турсун ИБРОҲИМОВ. 1908 йили туғилган. Ўзбек тил ва адабиёт институтининг собиқ илмий ходими.

1938 йил 28 апрель куни ЎзШСЖ Ички Ишлар Халқ комиссарининг собиқ ўринбосари, д/х майори ЛЕОНОВнинг фармонида кўра, ЎзШСЖ ЖМнинг

¹ Афсуски, ушбу «Қатлнома» нашрга тайёрланаётган пайтда у киши вафот этган эканлар (муаллиф изоҳи).

66-моддасининг 1-қисми ва 67-моддаси бўйича жиноят содир этганликда шубҳаланаётган Т. Иброҳимов ҳибсга олинади.

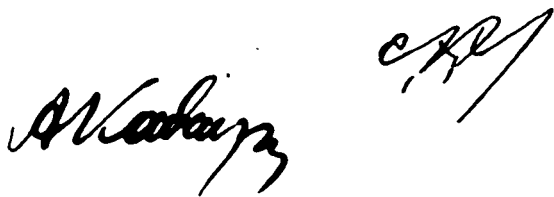
1938 йил 11 май куни Т. Иброҳимовга ЎзШСЖ ЖМнинг 57—1 = (?), 63-, 67-моддалари бўйича айб тақилади. Айбловда кўрсатилишича, у Ўзбекистон ёзувчилари ўртасида мавжуд бўлган миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотининг фаол аъзоси; уни ўша ташкилот раҳбарларидан бири бўлмиш Ғози Олим Юнусов ёллаган. Мана шу ташкилот топшириғига кўра, Т. Иброҳимов ғоявий жанггоҳда аксилинқилобий, миллатчилик ишлари билан шуғуланади, талабалар ўртасида буржуй миллатчиларининг аксилшўравий асарларини кенг оммалаштиради. Шунингдек, аксилинқилобий ташкилотга янги аъзолар ёллайди: Иброҳим Назиров билан Сафо Зуфаров ўшалар жумласидандир.

ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлимининг шошилич вазифалар бўйича вакили, д/х кичик лейтенант ШАРИПОВ бу иш юзасидан Иброҳимовни тергов қилади ва 1938 йил 17 июнь куни терговни якунлайди.

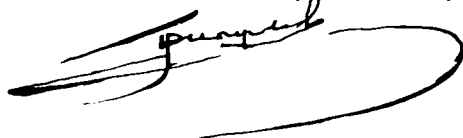
ВОПРОС АБДУЛЛА КАДЫРИ: Что можете сказать по поводу этих показаний Турсунходжаева Сагдуллы?

ОТВЕТ АБДУЛЛА КАДЫРИ: - Членом антисоветской националистической организации я не состоял, деловых отношений с Акмаль ИКРАМОВЫМ и Файзулла ХОДЖАЕВЫМ я не имел. Что касается моей антисоветской националистической работы, то об этом я рассказывал следствию.

Протокол с моих слов записан верно. Записанное читал.

ДОПРОСИЛ: Пом. Нач. 3 Отделения 4-го Отдела УГБ НКВД Уз. ст. лейтенант госбезопасности (ТРИГУЛОВ)

Жиноятнома ашёларидан кўриниб турибдики, ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлимининг шошилич вазифалар бўйича вакили, д/х кичик лейтенант Шарипов ва ўша бўлимнинг шошилич вазифалар бўйича вакилининг ёрдамчиси, д/х сержант СААКОВ томонидан Т. Иброҳимов 1938 йилнинг 14 май куни тергов қилинади. Шу кунги тергов тасдиқномаси машинкада ёзилган бўлиб, 18 саҳифадан иборат. Ушбу тергов пайтида Турсун Иброҳимов дастлабки даъволарни, яъни ўзининг аксилинқилобий ташкилотга алоқадор эканини узил-кесил инкор этади ва бундай дейди:

«Ғози Олим Юнусов ёлгон кўргазма беряпти. Миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотига мен ҳеч қачон аъзо бўлмаганман. Ғози Юнусов билан Инъом Мирзаевнинг кўргазмалари бўхтондир. Қолаверса, ҳақиқатга асло тўғри келмайди».

Сўнгра, ўша куни Т. Иброҳимов билан Ғози Олим Юнусов юзлаштирилади: Т. Иброҳимов ўзи миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотига аъзо эканини, бу ташкилотга Ғози Олим Юнусов томонидан ёлланганини тан олади. Худди шу терговда Т. Иброҳимов миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкило-

тига аъзо бўлган кишиларнинг ўзига маълум қисмини номма-ном кўрсатади. Улар қуйидагилар:

1. Отажон Ҳошимов
2. Ғози Олим Юнусов
3. Абдурауф Фитрат
4. Саидолим Шарафутдинов
5. Фахри Камолов
6. Ҳусан Ғозиев
7. Ҳоди Зарифов
8. Мусо Тошмуҳаммедов (ОЙБЕК)
9. Қаюм Рамазонов
10. Собиржон Иброҳимов
11. Ҳомил Еқубов
12. Буюк Каримов
13. Ориф Амиров
14. Мурод Шамсиев
15. Сафо Зуфаров
16. Иброҳим Назиров

ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий ҳайъати 1938 йилнинг 2 ноябрь куни Турсун Иброҳимовни жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилади.

ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъатининг сайёр мажлисида Турсун Иброҳимов дастлабки тергов жараёнида берган барча кўргазмаларини узил-кесил инкор этади ва ўзига тақилаётган айблар бўйича гуноҳкор эканини тан олмайди.

ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати томонидан 1938 йил 28 ноябрь куни телеграф орқали берилган фармонга кўра, Турсун Иброҳимовга тегишли ҳукм бекор қилинади ва жиноятнома қайта терговга юборилади.

УзШСЖ ИИХК маҳкамаси томонидан амалга оширилган қўшимча тергов жараёнида Т. Иброҳимовнинг аксилинқилобий фаолиятига оид ҳеч қандай маълумот қўлга киритилмайди ва 1939 йил 19 август куни Турсун Иброҳимов устидан қўзғатилган жиноий иш тўхтатилади».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 24—25 саҳифалар)

Э С К А Р Т И Ш

«Маҳбус Т. Иброҳимов 1938 йилнинг 14 май ва 17 июнь кундаги тергов пайтида, қуйидаги шахслар миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотининг аъзолари эди, деб кўргазма беради:

1. Қаюм Рамазонов, 1910 йили туғилган. Тил ва адабиёт илмий тадқиқот институтининг собиқ доценти. ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъатининг 1938 йил 4—15 октябрь кунлари бўлган сайёр мажлисида жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинган.

2. Отажон Ҳошимов. 1905 йили туғилган. Тил ва адабиёт илмий-тадқиқот институтининг собиқ директори. ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъатининг сайёр мажлиси томонидан жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинган.

3. Иброҳим Назиров. 1913 йили туғилган. Педагогика институтининг собиқ ўқитувчиси. ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъатининг сайёр мажлиси томонидан Ахлоқ тузатиш Меҳнат Тутқунгоҳига 10 йил муддат билан қамалади.

4. Сафо Зуфаров. 1909 йили туғилган. Илмий-тадқиқот институтининг собиқ илмий ходими.

5. Абдулҳамид Сулаймонов (ЧУЛПОН). 1897 йили туғилган. Адабиётчи-шоир. ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъатининг 1938 йил 4—15 октябрь кунлари бўлиб ўтган сайёр мажлисида жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинган.

6. Абдурауф Раҳимович Фитрат. 1886 йили туғилган. Тил ва адабиёт илмий-тадқиқот институтининг профессори. ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъатининг 1938 йил 4—15 октябрь кунлари бўлиб ўтган сайёр мажлисида жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинган.

7. Машриқ Юнусов (ЭЛБЕК). Адабиётчи. Ҳибсга олинган...

8. Абдулла Қодирий (ЖУЛҚУНБОЙ). Езувчи, Ҳибсга олинган, 1938 йил

5 октябрь куни жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинган.

9. Мусо Тошмуҳаммедов (ОЙБЕК). Ёзувчи.

10. Миёнбузрук Солиҳов. Адабиётчи. ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъатининг 1938 йил 4—15 октябрь кунлари бўлиб ўтган сайёр мажлисида жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинган.

11. Аъзам Аюпов. 1904 йили туғилган. «Ҷизил Ўзбекистон» рўзномасининг собиқ масъул котиби. ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъатининг 1938 йил 4—15 октябрь кунлари бўлиб ўтган сайёр мажлисида жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинган.

12. Фаҳри Камолов. 1907 йили туғилган. Тил ва адабиёт илмий-тадқиқот институтининг илмий ходими. Тошкент шаҳрида яшайди.

13. Ҳоди Зарифов. 1905 йили туғилган. Тошкент шаҳрида яшайди.

14. Собиржон Иброҳимов. Ўзбек Тил ва адабиёт илмий-тадқиқот институтининг собиқ илмий ходими. Ҳибсга олинган.

15. Ҳомил Ёқубов. 1907 йили туғилган. Ўзбек Тил ва адабиёт институтининг собиқ илмий ходими. Тошкент шаҳрида яшайди.

16. Буюк Каримов. 1906 йили туғилган. Ўзбек Тил ва адабиёт илмий-тадқиқот институтининг собиқ илмий ходими. Тошкент шаҳрида яшайди.

17. Санжар Сиддиқов. Ёзувчи. ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати томонидан 1938 йил 15 октябрь куни жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинган.

18. Мурод Шамсиев. Ўзбек тили методикаси ўқитувчиси. Тошкент шаҳрида яшайди.

19. Усмон Носиров. Шоир-ёзувчи. ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати томонидан 1938 йил 2 ноябрь куни Ахлоқ тузатиш Меҳнат Тутқунгоҳига 10 йиллик муддат билан қамалади.

20. Акмал Икромов. 1898 йили туғилган. Ўзбекистон Коммунистик (большевиклар) фирқаси Марказий Қўмитасининг собиқ котиби (Москва шаҳрида отилган: изоҳ бизники — Н. Б.).

21. Файзулла Хўжаев. ЎзШСЖ Халқ Комиссарлари Кенгашининг собиқ раиси. Жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинган (Москва шаҳрида отилган: изоҳ бизники — Н. Б.).

22. Ҳози Олим Юнусов. 1898 йили туғилган. Собиқ профессор-тилшунос. Жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинган.

23. Юсуф Султонов. Тил ва адабиёт илмий-тадқиқот институтининг илмий ходими. Ҳибсга олинмаган. Қайта кўриляпти.

24. Қодир Ашуров. Адабиётчи. Ҳибсга олинмаган.

25. Мансур Афзалов. Тил ва адабиёт илмий-тадқиқот институтининг илмий ходими. Ҳибсга олинмаган. Қайта кўриляпти.

26. Ориф Амиров. 1900 йили туғилган. Ўзбек Тил ва адабиёт илмий-тадқиқот институтининг собиқ директори. Тошкент шаҳрида яшайди.

27. Ҳусан Ҳозиев. 1906 йили туғилган. Тил ва адабиёт илмий-тадқиқот институтининг илмий ходими. Тошкент шаҳрида яшайди.

1939 йилнинг 19 август куни Турсун Иброҳимов устидан қўзғатилган жиноий иш тўхтатилган».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 28—29-саҳифалар)

* * *

Узун-узун кўчирмалар ўқувчини зериктириши мумкин. Бироқ, қатли ом даврида халқнинг қайси тоифаси, қатлами жаллодларнинг диққат марказида турганини билиб қўйиш учун ҳам бундай маълумотлар жамоатчиликка ошкор этилиши лозим. Мана, кўрдингизки, асосан, зиёлилар териб-териб, саралаб-саралаб олинган экан; рўйхатларда фақат зиёлиларнинг номлари кўрсатилади — уларнинг жиноятчи экани лоақал битта гувоҳнинг «оғзи» ёки «имзоси» билан тасдиқланса, бас, кейин ҳамма маҳбусларни битта усти ёпиқ юк машинага босишади-да, шаҳар ташқарисидаги овлоқ жойга олиб борадилар, сўнг ҳаммага биттадан белкурак берадилар ва ўзларига гўр қаздирадилар. «Бу ерга

шолғом кўмамиз!» дейишиб маҳбусларни «руҳлантириб» туришади... Кейин барча маҳбусни хандақ четига юзма-юз ўтқазиб қўйишадию милтиқни ўқлаш ҳақида буйруқ беришади. Маҳбуслар ўтирган жойларида ғала-ғовур қилишади. «Тинчлик сақлансин!» деб бўкиради қизил командир. Атроф сув қуйгандек жимжит бўлиб қолади. Кўкда юлдузлар жимирлайди. Изғирин, бадан жунжикади.

— Отмайсанми, итвачча?! — дейди сабри тугаган бир маҳбус.

— Диққат! Нишонга олинсин!.. Ўт оч!!!

Иигирмата милтиқдан бирданига ўқ отилади: еру осмон титрайди. Маҳбусларни орқасидан отишни истамаган аскар бўлганмикан?

«Халқ душманлари»ни отишдан бош тортган аскар бўлганмикан?

Афсуски, ЁЛҒОН ҳукмлар чинакамига ижро этилган эди.

Ижрочида айб йўқ, дейдилар. Улар буйруқни бажаришга мажбур, дейдилар... Агар буйруқнинг ўзи жиноят бўлса-чи? Демак, уни ижро этган кимса ҳам жиноятчи бўлади-да! Ҳозир ҳам «салла келтир!» дейилса, калла келтиришга шай бўлиб турган ижрочилар камми?

Шукрким, ўша Ёлгон ҳукмлар исканжасидан омон қолган битта гувоҳ бор экан. Қуйида Отувга ҳукм қилинган Турсун Иброҳимовнинг 1956 йил 24 декабрь кундаги тергов тасдиқномасидан олинган кўчирма билан танишасиз (шундан сўнг қатли ом қамрови ҳақидаги тасаввуримиз хиёл чуқурлашса ажаб эмас).

«Турсун Иброҳимов. 1908 йили туғилган, Фирқасиз. Филология фанлари номзоди, доцент. Урта Осий Давлат дорулфунуни Тилшунослик кафедрасининг мудир, Тошкент шаҳар, Брюссель кўчасидаги 2-уйда яшайди.

С а в о л . 1938 йилнинг 28 апрель кунини нима учун ҳибсга олинган эдингиз? Ж а в о б . Нима учун ҳибсга олинганимни мутлақо билмайман.

С а в о л . Айтинг-чи, дастлабки тергов жараёнида Сизга қанақа айб тақилган эди?

Ж а в о б . Ҳибсга олинган кунимдаёқ терговчи ШАРИПОВ, сен Тошкент Педагогика институтидаги миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотига фаол аъзо экансан, деб айб тақди. Гўё ўша ташкилотга Педагогика институтининг профессори Ғ. Юнусов раҳбарлик қилган эмиш. Мен эсам ўша ташкилотга ёллаш учун Сафо Зуфаров билан Иброҳим Назировни тайёрлаган эмишман. Менга тақилган айб ана шундан иборат эди.

Тергов пайти ушбу бўҳтонни узил-кесил инкор қилдим. Чунки мен миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотига ҳеч қачон аъзо бўлмаганман ва умуман, шунақа ташкилот борлигини ҳам билмайман. Қолаверса, Тошкент Педагогика институтида ана шундай ташкилот бўлган-бўлмагани менга маълум эмас.

Миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотига алоқадорлигим тўғрисида терговчи Шариповнинг ўзи тузган сўроқ тасдиқномасига имзо чекишдан бош тортганимдан сўнг, у биринчи кундан эътиборан мени узлуксиз калтаклай бошлади; терговчи Шарипов фақат мени калтаклаш билан чекланмасди, айти замонда, ўз хонасида менга нисбатан «конвейер» деб аталадиган тергов усулини қўллай бошлади. «Конвейер»нинг моҳияти шундан иборат эдики, мен бешолти кеча-кундуз мобайнида терговчи хонасида тик туришим лозим эди. Ана шундай усул менга нисбатан бир неча марта қўлланган. «Конвейер»га турган вақтимда менга бор-йўғи бир бўлак қанд, бир кружка сув ва бир бурда қора нон беришарди, холос. Баъзан «конвейер» пайтида ҳушимдан кетиб қоларим, полга йиқилиб тушардим.

Тергов пайти Шарипов билан СААКОВ ўзлари ёзган сўроқ тасдиқномасига имзо чекишимни талаб қилишарди ва доим мени «42-хонага юборамиз!» деб қўрқитишарди. Улар, яхшиликча айбингга иқрор бўлгин, агар ўз хоҳишинг билан айбингга иқрор бўлсанг борми, сенга бор-йўғи ўн йил муддатли қамоқ жазоси берилади; мабода айбингга ўз хоҳишинг билан иқрор бўлмасанг, жинойий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилишади, дердилар. Мен уларнинг таклифини узил-кесил рад этардим. Чунки мен ҳеч қандай, боз устига, аксилинқилобий жиноят қилганим йўқ эди. Ҳам маънавий жиҳатдан, ҳам жисмоний жиҳатдан ҳолдан тойганимдан сўнг, Шарипов билан Сааков

томонидан ёзилган тергов ва юзлаштириш тасдиқномаларига имзо чекишга мажбур бўлдим.

Бундан ташқари, мен яна шуни таъкидлашим лозимки, терговчи Шариповнинг хонасида «конвейер» пайти маҳбусларни оёқда — тик турган ҳолатда ушлаб туриш учун шифтда спорт ҳалқалари осигʻлик турарди. Хусусан, бир тал «конвейер»га тушган вақтда оёқда тик туришга мажолим қолмади; шунда терговчи Шарипов бошқа ходимлар ёрдамида қўлларимни ҳалқага киритиб боғлаб қўйди: шундай қилиб, мен ярим осилган ҳолатда оёқда тик туравердим.

С а в о л . Ҳозир 1938 йил 14 май куни Сиз берган кўргазма тасдиқномасидан олинган кўчирма ўқиб эшиттирилади... Айтинг-чи, 1938 йил 14 май куни берган кўргазмангизни тасдиқлайсизми?

Ж а в о б . 1938 йил 14 май кунидаги тергов тасдиқномасидан олинган кўчирмани шахсан ўзим ўқиб чиқдим. Энди шуни айтмоғим лозимки, 1938 йил 14 май куни берган кўргазмамни тасдиқламайман. Негаки, мен ҳеч қачон бундай кўргазма бермаганман: 1938 йил 14 май кунидаги тергов тасдиқномаси менинг номимдан терговчи Шарипов томонидан ёзилган эди; узлуксиз калтакланишлар ва қийноқлар натижасида унга имзо чекишга мажбур бўлганман. Мен Сафо Зуфаров билан Иброҳим Назировни ҳеч қачон ҳеч қандай ташкилотга ёллаш учун тайёрлаганим йўқ. Шунингдек, Зуфаров билан Назиров гўё Ғози Олим Юнусов томонидан миллатчиларнинг аксилинқилобий ташкилотига ёллангани ҳақида ҳам менга ҳеч нарса маълум эмас. Умуман, яна бир марта таъкидлаб айтмоғим лозимки, барча тасдиқномалар, жумладан, 1938 йил 14 май кунидаги тергов тасдиқномаси ҳам ИИХК ДХБ ходимлари бўлмиш Шарипов билан Сааков томонидан тузиларди ва тузатиларди, сўнгра зўровонлик йўли билан менга имзо чектиришарди, холос.

Т. Иброҳимов (имзо)

Турк Хў прокурорининг ёдамчиси,
адлия подполковниги Гришченко (имзо)
1956 й. 24 декабрь».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 31—32-саҳифалар)

* * *

АНГЛАТМА

1956 йил 9 январь кунги сўроқ тасдиқномасидан кўчирма «Сафо Зуфаров. 1909 йили туғилган. Ўзбек. Олий маълумотли. Фирқа аъзоси эмас. Судланган. 1936 йил 29 март куни РСФСР ЖМнинг 58—12 моддаси бўйича ЎзШСЖ Ички Ишлар ва Чегарачилар Қўшини ҳарбий Трибунали томонидан Ахлоқ тузатиш Меҳнат Тутқунгоҳига беш (5) йил муддатга қамалади. Қамоқ муддатини ўтаб келгач, ШСЖИ ИИХК махсус мажлисининг қарорига мувофиқ, 1947 йили ЎзШСЖ ЖМнинг 66—1, 67-моддалари бўйича яна Ахлоқ тузатиш Меҳнат Тутқунгоҳига ўн (10) йил муддатга қамалади. ШСЖИ Олий Кенгашининг қарори билан 1954 йилнинг сентябрь ойида тутқунликдан озод қилинган. Тошкент вилояти Уртасарой депарасидаги 40-дўконда мудир бўлиб ишлайди. Тошкент шаҳар, Олмазор кўчасидаги 8-уйда яшайди.

С а в о л . Айтинг-чи, 1947 йили нима учун ШСЖИ ИИХК махсус мажлисининг қарорига мувофиқ қамалган эдингиз?

Ж а в о б . Авваламбор, шуни таъкидламоғим лозимки, 1947 йили мени қонунга хилоф равишда қамашган эди. Чунки мен ҳеч қандай жиноят қилганим йўқ. 1945 йил 21 июнь куни, Самарқандда ишлаб юрган кезларим, Самарқанд вилояти Давлат Хавфсизлиги бошқармасининг ходими — майор Жамолов томонидан ҳибсга олиндим. У бўйнимга куракда турмайдиган айб тақди: гўё мен

аксилинқилобий ташкилотга аъзо эмишман! Тергов жараёнида ҳам майор Жамолов менга асоссиз айб кўйди: кўрқитиб, калтаклаётиб, ўзи ёзган тасдиқномага имзо чектирмоқчи бўлди. У менга айтдики, Давлат Хавфсизлиги Вазирлигида сени аксилинқилобий фаолиятингни тасдиқлайдиган маълумот бор; шунинг учун, марҳамат қилиб, ўз қўлинг билан ўша аксилинқилобий ташкилотга аъзо эканинг ҳақида кўргазма ёзиб берасан... Ҳар куни оқшомдан то тонггача давом этадиган қийноқлардан сўнг, унга ўз қўлим билан, аксилшўравий тарғибот олиб борганим тўғрисида кўргазма ёзиб бердим. Аслида, мен ҳеч қачон бундай иш билан шуғулланмаганман. Йигирма кун давом этган тўхтовсиз тергов, қийноқлар исканжасида ўзимга бўҳтон қилишга мажбур бўлдим. Унинг таклифини рад этган пайтим майор Жамолов шундай дерди: «Агар сен тасдиқномага шу ерда имзо чекмасанг, биз сени Тошкентда имзо чектирмамиз. Акс ҳолда ит каби очдан ўлдирамиз!»

Тергов пайтида гувоҳлар сўроқ қилинмади, мени ҳеч ким билан юзлаштиришмади. Жиноятномада қандай ашёвий далиллар борлиги менга маълум эмас. 1946 йилнинг декабрь ойида ШСЖИ ИИХКнинг махсус мажлиси мени ўн йил муддат билан Ахлоқ тузатиш Меҳнат Тутқунгоҳига қамашга ҳукм этгани эълон қилинди.

С а в о л. Сиз профессор Ғози Олим Юнусовни биласизми?

Ж а в о б. Ҳа. Дарҳақиқат, Ғози Олим Юнусовни 1932 йилдан бери Самарқанд шаҳридаги Ўзбек Давлат илмий-тадқиқот институтининг ўқитувчиси, профессори сифатида билардим. Ўша пайтларда мен ўша институтда ўқиганман. Турсун Иброҳимов билан Ҳусан Каримов ҳам мен билан бирга ўқишарди.

С а в о л. Ғози Олим Юнусов томонидан 1934 йили аксилинқилобий ташкилотга қандай вазиятда ёллангансиз?

Ж а в о б. Ҳеч қачон ҳеч ким, жумладан, Ғози Олим Юнусов ҳам мени аксилинқилобий ташкилотга ёллагани йўқ! Мен бундай ташкилот борлигини билмайман.

С а в о л. Ҳозир Ғози Олим Юнусовнинг 1938 йил 28 апрель куни берган кўргазмаси ўқиб эшиттирилади...

Ж а в о б. Яна қайтариб айтманки, бундай кўргазма ҳақиқатга асло тўғри келмайди! Мен бундай кўргазмани тасдиқламайман. Ғози Олим Юнусов ҳам, Турсун Иброҳимов ҳам мени ҳеч қачон ҳеч қандай аксилинқилобий ташкилотга ёллашгани йўқ! Умуман, бундай ташкилот ҳақида менга ҳеч нарса маълум эмас.

Зуфаров (Имзо)

Турк ХУ прокурорининг ёрдамчиси,

адлия подполковниги Гришченко (имзо)».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёллари» бўлими, 22—23-саҳифалар)

* * *

Ҳар қандай маълумот муҳокама учун мавзу бўлиши мумкин.

Сафо Зуфаров 1936 йили биринчи марта қамалган пайтда (беш йил муддатга) йигирма етти яшар йигит эди, у ўзининг энг «ширин» ўттизинчи баҳорини қамоқхонада кутиб олади. 1947 йили иккинчи марта қамалган пайтда эса С. Зуфаров учкам қирққа кирган ўрта яшар киши эди: бу гал у қирқинчи «ёз»ини ҳам қамоқда кутиб олади. Агар «отамиз, йўлбошчимиз, доҳиймиз И. В. Сталин» (ўша замон рўзномаларию ойнномаларида шундай таърифланарди) фалокат босиб юз йил умр кўрганда борми, Сафо оғамиз ўзининг барча «улгуржи» умр саналарини тутқунгоҳда нишоналаш и ҳеч гап эмасди! Чунки жорий этилган анъана бўйича «жазо маҳкамаси» тузоғига бир марта илинган киши то умрининг охиригача таъқиб қилинаверарди: у қамоқдан қайтардию орқасидан пинҳона хат кўрсатма жўнатиларди. Давлат Хавфсизлиги Бошқармасининг маҳаллий маҳкамаси дарҳол енг шимариб ишга киришарди ва арзимас баҳона билан ҳали маҳалла хотинларига «мушукули кушод» қилиб беришга ҳам улгурмаган бечорани яна авахтага тиқишарди.

* * *

Охири, ҳеч иложи қолмагач, 1956 йилнинг 9 июнь куни Қодирийнинг терговчиси Н. И. ТРИФУЛОВ «гувоҳ сифатида» сўроқ қилинади. Ҳа, фақат гувоҳ сифатида!

«Нурлин Исҳоқович ТРИФУЛОВ. 1907 йили Пенза вилояти, Кузиско депарасидаги Делино қишлоғида туғилган. Бошпурти — 4. X—VIII. 743636-сон. Оилали. Урта маълумотли. Ишчи-хизматчи оиласидан чиққан. 1932 йилдан бери Шўро Иттифоқи Коммунистик фирқасининг аъзоси. Оғзаки маълумотига қараганда, илгари судланмаган экан. Миллати — татар. Айбланувчига бегона шахс. Ҳозир ЧКАЛОВ номидаги 84-сон заводнинг 38-цеҳи бошлиғининг муовини вазифасида ишлайди.

Доимий яшаш жойи, манзилгоҳи: Тошкент шаҳри, Афанасенко кўчаси, 9-уй, 2-хонадон.

ЎзШСЖ ЖМнинг 224-, 225-моддаларига кўра, агар кўргазма беришдан бош тортсам ва ёлғон кўргазма берсам, жинойи жавобгарликка тортилажам тўғрисида терговчи мени огоҳлантирди.

Трифүлов (имзо).

Тошкентда ОГПУнинг (Бирлашган Бош Сиёсий Бошқарма) Урта Осие қизил ўрта махсус билим юртини битирганимдан сўнг, ЎзШСЖ Ички Ишлар Халқ Комиссарлиги — Давлат Хавфсизлиги Вазирлиги маҳкамаларида 1925 йилдан 1939 йилгача ишлаганман. 1935 йилнинг май ойига қадар Бухоро вилояти депараларида шошилинч вазифаларни бажарадиган қўйи лавозимларда хизмат қилдим: дастлаб шошилинч вазифалар бўйича вакил ёрдамчиси бўлдим, сўнгра депара судининг бошлиғи лавозимига кўтарилдим.

1935 йили Тошкентга, ЎзШСЖ ИИХК ДХБ ихтиёрига ишга ўтказилдим. Бу ерда бўлимда шошилинч вазифалар бўйича вакил, бўлинма бошлиғининг ёрдамчиси, маълум вақт мобайнида эса, бўлинма бошлиғи лавозимларида ишладим. Мен ишлаган даврда Л. А. Агабеков бўлим бошлиғи, Ф. Матвеев билан Копосов унинг ёрдамчилари эди. 1939 йилнинг сентябрь ойида мен «КЗОТ»нинг (Меҳнат ҳақида қонун мажмуаси) 47-моддасининг «в» бандига мувофиқ ишдан ҳайдалдим.

Менга таклиф этилаётган саволлар бўйича чин дилдан қўйидагича кўргазма бераман:

1937—1938 йилларда ЎзШСЖ ИИХК — ДХБ маҳкамасида шошилинч вазифалар бўйича ҳам, тергов ишлари бўйича ҳам тоқат қилиб бўлмайдиган вазият вужудга келтирилди. Ҳаммаси Файзулла Хўжаев атрофидаги одамларни, кейинроқ эса, иккинчи босқич сифатида Акмал Икромовнинг иши бўйича; сўнгра Абдулла Каримов билан Султон Сегизбоевнинг ишлари бўйича одамларни қама-қамадан бошланди. Кишилар оммавий суратда ҳибсга олинарди: бу ишни асосан ЎзШСЖ ДХБнинг бўлимлари амалга оширарди. Уша йиллари маҳкамда шошилинч вазифалардан кўра, тергов ишлари устивор эди. Жамики ходимлар — яъни Комиссардан то шошилинч вазифалар бўйича вакилларнинг тажрибасиз, оддий ходимигача тергов билан шуғулланарди, маҳбусларни сўроқ қиларди.

Бўлимлар ўртасида ўзига хос рақобат мавжуд эди: бир бўлим бошқа бўлимга қараганда жиноятномаларни маҳбусларни кўпайтиришга, уларни бир-биридан тортиб олишга тиришарди. Очиқ-ойдин ана шундай йўл тутиларди ва рағбатлантириларди.

Бир бўлимда тергов ишларига бўлим бошлиғи Агабеков шахсан раҳбарлик қиларди: терговни унинг ўзи ёки ёрдамчилари Матвеев, Копосовлар орқали амалга оширарди. «Йирик объект» ҳисобланган маҳбусларни ўша пайтлари Халқ комиссари бўлган Апресяннинг шахсан ўзи ё унинг ўринбосари Леонов тергов қиларди.

Бўлимда терговга алоқадор барча кўрсатмалар Агабеков томонидан бериларди ва унинг ёрдамчилари бўлмиш Матвеев билан Копосов воситасида қатъиян амалга ошириларди, назорат қилинарди. Биз — оддий ходимлар,

жумладан, ўзим ҳам, кўрсатмаларни бажарардим. Агабековнинг кўрсатмаларига бирор-бир эътироз билдириш, унга қарши фикр айтиш, шахсий мулоҳаза юритиш узил-кесил мумкин эмасди. Агабеков собиқ Халқ комиссари Апресян олдида жуда катта обрў-эътиборга сазовор эди. Бошқа бир собиқ Халқ комиссари — САФКАЙ ҳам Агабеков билан ҳисоблашарди. Шундай қилиб, то қамоққа олинган кунигача Агабеков бошқармадаги етакчи раҳбарлардан бири бўлиб қолаверди. Бўлимда маҳаллий ишлар бўйича Матвеев, оврўполиклардиши бўйича Копосов мана шундай етакчи мавқега эга эдилар.

Маҳбусларнинг тергови ибтидоий усулда, инқилобий Қонунчилик қўпол равишда бузилган ҳолда олиб бориларди; ўз айбига иқрор бўлмаган ёки кўргазма беришдан бош тортган маҳбуслар жисмоний тазйиқ остига олинарди: бир неча кеча-кундуз мобайнида, узоқ муддат тергов қилинардилар, уюшган ҳолда калтакланардилар.

Одатда, тергов тасдиқномалари Агабеков, Матвеев, Копосовлар томонидан ёзиларди, тузатиларди, кейин машинкада қайта кўчирилларди; маҳбусларнинг тузатишлари, фикр-мулоҳазалари, эътирозлари мутлақо ҳисобга олинмасди. Қоида бўйича, машинкада кўчирилган тасдиқнома асл нусха саналарди ва жиноятномага тикиб қўйиларди. Яна бир нарсани алоҳида таъкидламоқчи-манки, Агабековнинг буйруғига кўра, 1937 йилнинг охириларида ёки 1938 йилнинг бошларида бўлимда махсус тергов «картотекаси» барпо этилди: тергов тасдиқномасининг зарур бўлмаган нусхалари мана шу жойга ўтказиларди; «картотека» билан шуғулланадиган ходим эса тергов тасдиқномасида номлари қайд этилган жамики кишиларни миллатчилар ташкилотининг аъзоси сифатида рўйхатдан ўтказиб кўярди ва худди шу тариқа, «картотека» асосида янги жиноятномалар учун нусхалар кўтариларди. Кўпинча «картотека»дан кўчирмалар воситасида бегуноҳ кишилар қамоққа олинарди. Аҳён-аҳёнда тергов тасдиқномасининг асл нусхаси ҳам «картотека»га бериларди.

Маҳбусларни тергов ҳуқуқидан маҳрум этиш — одатдаги ҳодисага айланиб қолган эди: ана шундай қонунга хилоф усулни барча ходимлар қўллашарди. Жумладан, ўзим ҳам шундай хатога йўл қўйганман. Узоқ муддат давом этадиган, ўша пайтларда айтилганидек, «конвейерлашган» тергов жараёнида мен ҳам иштирок этганман. Файзулла Хўжаев амакисининг (ҳозир фамилиясини эслолмаяпман) тергови, профессор Абдурауф Фитрат тергови, профессор Ғози Олим Юнусов ва бошқаларнинг тергови ана шундай йўсинда олиб борилган эди. Ўз вақтида менга бўйсунган бўлимнинг ходимлари — Н. И. Филимонов, Р. Саидбоев, Маврин, А. Шарипов, А. Соловьёв ва бошқалар маҳбусларни тергов қилиш пайтида ана шундай воситадан фойдаланганлар. Мен ўша пайтлари ҳам бу ҳақда билардим ва барча ходимлар сингари буни ажойиб восита деб ҳисоблардим, қаршилик қилмасдим.

1937—1938 йиллари қамоққа олинган маҳбусларни калтаклашда шахсан ўзим тергов қилганим айрим жиноий ишлар бўйича ҳам, бўлинма ихтиёрига берилган ишлар бўйича ҳам қатнашмаганман. Шунга қарамасдан, мен маҳбуслар калтакланаётганини, мана шундай мақсадлар учун махсус хона ажратилганини, бу хона ўша пайтлардаги ЎзШСЖ Давлат Хавфсизлиги Бошқармасининг собиқ комендант Николай Шишкин назорати остида эканини билардим. Бундай ишларни шунинг учун ҳам биламанки, бир марта ўзим Агабековнинг буйруғи билан ўша хонага кирганман. 1938 йили Ўзбекистон Коммунистик фирқаси Марказқўмининг собиқ котиби Иброҳим Худойкулов ҳибсга олинди. У ҳибсга олинган, дастлабки пайтларда маҳбус билан комиссар Апресяннинг ўзи шуғулланди, кейин у билан Агабеков шуғуллана бошлади: айтишларига қараганда, у жосуслиги ҳақида кўргазма беришдан бош тортаётган эди. Шу муносабат билан Агабеков маҳбус Худойкуловга руҳий таъсир ўтказишни кўзлаб уни ўша хонага, Агабековнинг ўз ибораси билан айтганда, «намоишкорона ишонч ҳосил қилиш учун» бошлаб борди ва мени ҳам ўз ҳузурига чақирди-да, бирга боришга таклиф этди. Ўшандан сўнг, мен маҳбуслар калтакландиган махсус хона борлигини билиб олдим. Бундан ташқари, ходимлар ўзаро суҳбатлашган пайтларида ўша хона ҳақида кўп гапиришарди: у хона 42-сон номи билан машҳур эди. Иброҳим Худойкулов ўша пайт калтакланмади. Агабеков Худойкулов билан гаплашди; мен боя айтган гапимдан қайтмайман, деб уни қўрқитди. Чамамда, Агабековнинг «боя айтган гапи»ни мен ижро этишим

керак эди; Худойкуловнинг назарида ҳам мен худди ижрочидек таассурот қолдиришим лозим эди. Агабеков билан Худойкуловнинг суҳбати узоққа чўзилмади: Худойкулов кўргазма беришга рози бўлди. Боз устига, Апресян тергов қилганда ҳам у кўргазма бермаган эди. Лекин, кўргазмани ўз қўли билан ёзиб берди.

1939 йили Худойкулов устидан қўзғатилган жиноий иш тўхтатилди ва Худойкулов озод қилинди.

Ёзувчи Абдулла ҚОДИРИЙнинг иши юзасидан шуни айтишим лозимки, у Агабековнинг ташаббуси билан қамоққа олинган эди. Менимча, у тергов «картотека»сида тўпланган маълумот асосида қамалган бўлса керак. Шошилинч бажариладиган вазифалар тартиби бўйича Абдулла Қодирийни мен бўлим ходими Маврин билан биргаликда қамоққа олганман. Уша пайтлардаги барча тергов ишлари каби Абдулла Қодирий устидан қўзғатилган иш ҳам ибтидоий усулда, инқилобий қонунчиликка хилоф равишда олиб борилди. Ушандан сўнг, орадан ўн саккиз йил ўтди, ҳозир мен Абдулла Қодирийнинг ишига алоқадор тафсилотларни икир-чикиригача эслай олмайман. Аммо асосий ҳолатларни яхши эслайман. Масалан, Абдулла Қодирий ўзига тақилаётган айбларни сира тан олмасди; тинтув пайтида жиноят белгиларини кўрсатадиган бирорта ҳам ашёвий далил топилмаган эди; шунинг учун қамоқдаги бошқа маҳбусларнинг кўргазмаларидан кўтарилган нусхалар унга қарши ишлатиларди — мен буни тасдиқлайман. Уша пайтдаги мавжуд тартибга кўра, ҳар қандай одамни бирорта миллатчилик ташкилотига алоқадорлигини исботлаш учун маҳбус кўргазмаларидан олинган нусхалар етарли бўларди, бу асосий ашё ҳисобланарди. Мана шунақа ашёга асосланиб прокурор қамоққа олиш ҳақида фармон берарди, мана шунақа ашё асосида маҳбусга айб тақиларди ва айбнома тузиларди. Шунақа масхарабозлик билан Абдулла Қодирийнинг иши ҳам охирига етказилади; жиноий иш юзасидан қонуний тергов олиб борилмаган, у хўжакўрсинга сўроқ қилинган, холос.

Абдулла Қодирийнинг иши бўйича олиб борилган тергов жараёнининг чўзилиб кетганига сабаб шуки, у қамоққа олинган биринчи кундан бошлаб бўйнига тақилаётган барча айбларни инкор этаверди ва ҳеч қандай кўргазма бермади. Кўп марта жиноий жараён қоидалари бузилса-да, лекин бунга эътибор берилмасди. Аслида, ҳар куни маҳбус тергов қилинарди, лекин фақат кўргазма олингандан кейингина тасдиқнома расмийлаштириларди.

Шахсан ўзим шуғулланган барча маҳбусларнинг ишлари сингари Абдулла Қодирийнинг тергови пайтида ҳам мен уни калтаклаганим йўқ. Лекин бошқа ходимлар томонидан Абдулла Қодирий калтакланган-калтакланмагани хусусида аниқ бир нарса дея олмайман. Бироқ, жиноятномадан шундоқ ҳам кўриниб турибдики, Абдулла Қодирий узлуксиз равишда, узоқ муддат тергов қилинган, азобланган.

Яна айтмоғим лозимки, юқорида кўрсатиб ўтганим бузуқликлардан ташқари, ўша йилларда бўлим бошлиқлари, хусусан, Агабеков ва унинг ёрдамчилари Матвеев, Копосовлар томонидан тасдиқномани ўз майллари бўйича тузатиш тажрибаси одат тусига кириб қолган эди; шундай ишлар (тузатишлар) пайтида тумтароқ, ништарли жумлалар қўшилардики, натижада тасдиқнома ўз аҳамияти ва мазмунига кўра маҳбусни жиноятчи аҳволига солиб қўярди; маҳбуслар ўзларига бўҳтон қилишарди, устига устак, узоқ вақт мобайнида ўжарлик қилганликлари, кўргазма бермаганликлари учун терговчидан гўё кечирим ҳам сўрашарди. Ёки тасдиқномага: «Чайналдим... охири қайсарлигим бефойда эканини англаб етдим ва кўргазма беришга қарор қилдим», каби чучмал гаплар тиркаб қўйиларди. Хизмат юзасидан чиқарилган буйруққа кўра, айнан мана шундай йўсинда тасдиқнома юритиш қатъиян талаб қилинарди. Бундай ишларда, айниқса, Агабеков билан Маврин жонбозлик кўрсатишарди.

Бундан ташқари, маҳбусларнинг, асосан, юқори мансабдор шахсларнинг кўргазмалари остига Агабеков, Матвеев, Копосовлар имзо чекиб юборишарди-ю, лекин бирортаси ҳам маҳбусни бошидан-охиригача тергов қилишмасди.

Юқоридан қуйига қадар ана шундай тартиб жорий қилинган эди. Масалан, Акмал Икромов терговини, асосан, Агабеков билан Шарипов олиб боришган эди. Аммо тергов тасдиқномаси остига собиқ комиссар Апресян ҳам имзо чекиб юборган. Маҳбус АЙТМАТОВни эса бошидан-охиригача Филимонов

билан Саидбоев тергов қилишди, лекин тергов тасдиқномасига мен ҳам имзо чекканман. Аслида, мен уни шахсан тергов қилмаганман. Энди билсам, кўргазмалар салмоғини ошириш ва кўргазмалар тўғри экани ҳақида ёлгон тасаввурни кучайтириш учун ана ўшандек тажрибага йўл очиб қўйилган экан.

Жиноятномадан кўриниб турибдики, Абдулла Қодирий 1937 йил 31 декабрь куни ҳибсга олинган экан. Айб тақиш ҳақидаги қарор эса унга 1938 йилнинг март ойида кўрсатилади. Лекин мен нима учун бундай ҳолат рўй берганини билмайман. Албатта, бу ҳол Жиноий Жараён Мажмуаси қоидаларига ҳилофдир. Шу муносабат билан илгари ҳам кўп бора такрорланган гапларни яна қайтаришим мумкин: қоидабузарлик ҳолатлари ўша пайтларда оммавий тус олган бўлиб, унга ҳеч ким эътибор бермасди ва бундай хатоларни тўғрилаб қўйишни биров ҳаёлига ҳам келтирмасди, назорат ҳам қилинмасди. Ишга кўмилиб кетганим туфайли баъзан мен ҳам шундай хатоларга йўл қўярдим. Мана, Абдулла Қодирийга айб тақиш ҳақидаги қарорга сана ёзилмаган экан. Нима учун бундай бўлганини билмайман. Агар кейинчалик қонунда кўрсатилган сана ёзиб қўйиш кўзланганда эди, қарорда март ойи ҳам аниқ қайд этилмаслиги лозим бўларди. Қолаверса, Абдулла Қодирий кўргазмасининг тасдиқномаси 1938 йилнинг март ойида ёзилган-у, аммо яна-тагин кун санаси аниқ кўрсатилмаган. Бунинг сабаби шундаки, Қодирий ўз айбига иқрор бўлмаган ва кўргазма бермаган эди.

Абдулла Қодирий жиноятномасининг тергов тасдиқномасида номи учраган, менга ҳамкорлик қилган ТРИМАСОВ деган ходимни эслай олмайман. Афтидан, у вақтинчалик буйруқ асосида бўлинмага командировкага жўнатилган бўлса керак. Лекин мен ундай ходимни эслай олмайман.

Абдулла Қодирийнинг тасдиқномасини шахсан Матвеев (бўлим бошлигининг ёрдамчиси) тузатган. Чамаси, тергов пайтида Тримасов савол-жавобларни ёзиб ўтирган бўлса керак; маҳбус имзоларини ҳам ўша олган бўлса ажаб эмас. Бироқ, Абдулла Қодирийнинг ишига Тримасов нечоғлик алоқадор экани хусусида қатъий бир фикр айтолмайман.

Бошқаларга қараганда Абдулла Қодирий рус тилида эркинроқ гапирарди. Лекин кўргазма тасдиқномасида баён этилган тарзда — аниқ-равшан, чўрт-чўрт кесиб, саводли, атамаларни ўрнига қўйиб ўз фикрини ифодалай олмасди, албатта.

Маҳбуслар Мўмин Усмонов, Қурбон Берегин, Саъдулла Турсунхўжаев, Назрулла Иноятлов, Ғози Олим Юнусовлар билан Абдулла Қодирий юзлаштирилган эди. Юзлаштирувни шахсан ўзим рус тилида, лозим бўлган пайтларда эса, ўзбек тилида (мен ўзбек тилини мукаммал биламан) ўтказганман. Юзлаштириш пайтида ҳам Абдулла Қодирий ўзига тақилаётган айбларни инкор этган эди.

Юзлаштириш жараёнида Тримасов деган ходим ҳам иштирок этганми-йўқми, билмайман. Тасдиқномаларга нима учун у имзо қўйган-у, лекин асл нусхаларда нега имзоси йўқлиги ҳақида ҳам аниқ бир нарса дейишга ожизман.

1938 йилнинг 15 март куни тергов тамом бўлгани тўғрисидаги қарор Абдулла Қодирийга эълон қилинган, айбнома эса 1938 йилнинг апрель ойида тузилган. Сирасини айтганда, жиноий иш юзасидан олиб борилган тергов 1938 йилнинг март ойида тамомланган бўлса-да, айрим масалалар бўйича Абдулла Қодирийни то 1938 йил октябрь ойига қадар тергов қилишда давом этдилар. Аммо, шахсан ўзим Абдулла Қодирийни қўшимча тергови билан шуғулланган эмасман.

Абдулла Қодирийнинг адабий асарлари бўйича текшириш ўтказиш ҳақида ҳеч кимга буйруқ бермаганман; хулоса ёзиб бериш ҳақида бировга топшириқ ҳам берганим йўқ ва бу борада қарор ҳам чиқармаганман. Жиноятномада (56—61-саҳифаларда) мавжуд бўлган хулосалар кимнинг талаби билан олинганини мен билмайман.

Тасдиқнома ўз қўлим билан ёзилган:

ТРИҒУЛОВ (имзо).

6-саҳифадаги тузатиш (ўчирилган) тўғридир:

ТРИҒУЛОВ (имзо).

Терговчи: Турк Хў прокурорининг ёрдамчиси, адлия подполковниги Гришченко (имзо)».

* * *

Мана, Триғулов «чин дилдан» берган кўргазма билан танишдингиз. Мен эсам, нима деб «тагсўз» ёзишни билмай қолдим... Охири, тасдиқноманинг ўзбекча матнири умумий дафтаримдаги русча аслият билан яна бир марта таққослаб кўрдим: назаримда, асл нусхага хиёнат қилмаганман, шекилли. Ҳарқалай, «ўзбек тилини мукамал биладиган» Триғулов каминадан ўпкалама-са керак, чунки унинг «ижоди»ни бузганим йўқ.

Хўш, Триғулов ўн саккиз йилдан кейин нима қилиб қўйганини тўла тасав-вур этганми?.. Ўзбекзабон халқни нақадар бебаҳо бойликдан; агар «Ўткан кунлар» биз учун бениҳоя қадрдон эканини инобатга олсак, бизни қадрдони-миздан ва қадрдонимиздан-да қадрлироқ, азизроқ бўлажак, албатта дунёга келажак кенжатоё «ўткан кунлар»имиздан жудо қилганини; «биттаси бу кунда Марғилоннинг масъул ишчиларидан бўлиб, иккинчиси Фарғона босмачилари орасида» бўлган Кумушбинининг бахтиқаро невараларининг, биродаркушлар-нинг аччиқ қисматлари, такбир айтаётган гиёҳлару муқаддас туфроқ ва шу туфроқ остида ором олаётган шахидлар — бари-бариси ҳақида сўлим ривоят-лар абас бўлганини, Қодирийнинг кўзлари очиқ кетганини — замонни, даврон-ни дуоибад қилиб кетганини, миллатига ёруғ кунлар тилаб, нури ҳидоят тилаб кетганини билганмисан, идрок этганмисан, Триғулов? Афсус, сен виждонинг олдида жавоб бермагансан, фақат терговчининг саволларига жавоб бергансан, холос. Чунончи, «Ҳамма кулфатларга шахсга сиғиниш даври, шахсан ўртоқ Сталин айбдор!» дейилади расмий ҳужжатларда. Триғулов эса «Қодирийни қамаш ташаббуси Агабековдан чиққан, ҳамма балои офатларга ўша айбдор!» деб, сувдан қуруқ чиқмоқчи бўлади. Демак, ҳаммасига марҳумлар балогардон. Боз устига, улар ўзларини ҳимоя қилишга қодир эмас, фақат тириклардан имдод сўрайдилар, холос!

...Қатлиом даврининг энг ҳайратомуз жиҳатларидан бири шундаки, бутун бошли халқ қип-қизил ЕЛФОНга чиппа-чин ишонадию ўтираверади! Фақат оми одамлар, жаҳолат ботқоғига ботган кимсаларгина эмас, ҳатто халқнинг ақл-идроки, виждони, ғурури ҳисобланган устоз ёзувчилар, шоирлар, танқидчилар ва жамики (деярли) зиё аҳли алданганлар. Таассуфки, қайта-қайта алдана-верганлар. Ёки худди кўкнори кайфини сураётган бангилар мисоли сароб қўйнида юзиб юришни, алданиб яшашни афзал кўрганлармикан?

АНГЛАТМА

Тергов тасдиқномаси

«1956 й. 21 декабрь, УСТЪ-НЕРА

Индиғирдаги Ахлоқ тузатиш Меҳнат Тутқунгоҳи прокуратурасининг катта терговчиси ФАТРАКОВ ЎзШСЖнинг Қўқон шаҳрида 1913 йили туғилган, мил-лати бўйича ўзбек бўлган, олий маълумотли, адабиёт муаллими, ШСЖИ фуқароси, оилали, 1938 йилда ЎзШСЖ ЖМнинг 14-моддаси орқали, 64-, 67-модда-ларга асосан ўн йил муддат билан Ахлоқ тузатиш Меҳнат Тутқунгоҳига қамоқ-қа ҳукм этилган ва беш йил муддатга барча ҳуқуқлардан маҳрум этилган Иброҳим Назировни гувоҳ сифатида сўроқ қилади.

Гувоҳ агар ёлгон кўргазма берса, РСФСР ЖМнинг 95-моддаси бўйича жиноий жавобгарликка тортилажгаи тўғрисида огоҳлантирилди:

(гувоҳ имзоси).

Индиғир АТМТ прокуратурасининг катта терговчиси томонидан таклиф этилган саволларга қуйидагича кўргазма бераман:

1935 йилдан то 1938 йилгача мен Тошкент шаҳрида яшаганман ва ўша ерда Ўқитувчилар тайёрлайдиган институтда адабиёт муаллими бўлиб ишлаганман, шу билан бир вақтда Педагогика институтида ўзбек тилидан дарс берганман. То қамоққа олинганимга қадар Тошкентдаги ўша муассасаларда ишлаган эдим.

Профессор Ғози Олим Юнусовни 1933 йилдан бери биламан: чунки у мен ўқийдиган Самарқанд Давлат дорилфунунида дарс берарди. Доцент Иброҳи-мовни эса, 1935 йили яқиндан танидим. Самарқандда юрган кезларим —

1933 йилда Иброҳимов деган илмий ходим борлиги тўғрисида эшитганман, холос. Лекин Самарқандда Иброҳимовни танимасдим. Фақат Тошкентга келганимдан сўнг Юнусов ва Иброҳимов билан яқиндан танишдим. Иброҳимов билан битта кафедрада ишлардик. Лекин номлари зикр этилган шахслар билан ҳеч қандай шахсий алоқамиз йўқ эди: кейингиси билан иш юзасидангина муомала қилардим, холос. Мен СамДДда таҳсил кўриб юрган кезларимда, тахминан биринчи ёки иккинчи курсда ўқиётганимда ёш камоллар сафига ўтганман. Юқори курсга, тахминан учинчи ё тўртинчи курсга ўтганимдан сўнг, ўзим ҳам талабаларга сабоқ бера бошладим. Шунинг учун ўша пайтда Юнусов билан учрашмаганман. Аммо Юнусовни унинг асарлари чоп этилиб турадиган матбуот ва рисоалар орқали танирдим. У Чўлпон, Боту, Элбек каби эски ёзувчиларни — ўз асарларида буржуй миллатчилигини тўлиб-тошиб куйлайдиган, буржуй тузумини кўкларга кўтариб мақтайдиган ёзувчиларни бошқаларга ўрнак қилиб кўрсатарди. Мен учинчи курсда ўқиб юрган кезларим дорилфунуннинг кўпнухали «Ленин байроғи» рўзномасига масъул котиб эдим. Менга ёш камоллар ташкилоти, шунингдек, фирқа ташкилоти ҳам доим йўл-йўриқ кўрсатиб турарди; яъни юқорида номи зикр этилган рўзноманинг ўткир тифини эски ғоявий қарашларга қарши йўналтиришим лозим эканини таъкидлашарди. Эсимда, ўша рўзномада, ҳозир мен фамилиясини яхши эслолмаётган доцентнинг мақоласи чоп этилди. Эсимда, у бизга «Диалектик материализм тарихи» фанидан сабоқ берарди. У ўзининг «Тарихий материализмнинг ривожланишида В. И. Лениннинг роли» деган мақоласида, эслашимча, профессор Юнусовнинг бузук ишларини фош этган эди ва ўз асарларида ўтмиш буржуй адабиётини, мумтоз адабиётни мақтайдиган Юнусов каби илмий ходимлар билан қандай кураш олиб бориш масаласини атрофлича ёритган эди. Ҳозир ҳам эсимда турибдики, мақолада таъкидланишича, Юнусов ўз хатоларини жуда кам фош этар экан, ўзини-ўзи деярли танқид қилмас экан. Лекин, мақолада кўрсатилган Юнусовнинг хатолари айнан нималардан иборат эканини ҳозир аниқ эслай олмайман. Мен дорулфунуннинг IV курсида ўқиб юрган кезларим Юнусов бизга «Ўзбек тилининг услубшунослиги» фанидан дарс бера бошлади. Юнусов ўзининг биринчи маърузаси пайтида ҳам, кейинчалик ҳам курсимиз талабаларидан: «Менинг маърузаларимни диққат-эътибор билан тинглангизлар, агарда мен бирор-бир хатога йўл қўйсам, дарҳол тўғрилаб қўйинглар», деб илтимос қиларди.

Юнусов маъруза ўқиётган пайтида ўз фикрини исботлаш учун мумтоз адабиётнинг Чўлпон, Боту, Элбек каби вакиллари ижодидан мисол келтира бошласа, талабалар дарҳол унинг хатосини кўрсатиб беришарди ва Уйғун, Ғафур Ғулом сингари хизмат кўрсатган Шўро ёзувчилари ижодидан мисол келтиришни илтимос қилишарди. Шундан сўнг, Юнусов узр сўрарди-да, ўз навбатида буржуй мумтоз адабиётининг Чўлпон, Боту, Элбек каби вакиллари ижодини танқид қиларди. Тошкент педагогика институтида Иброҳимов, Юнусов билан биргаликда ишлаб юрган вақтимда Ўзбекистон адабиётининг илғор намояндалари ҳақида Иброҳимов томонидан айтилган аксилинқилобий, миллатчилик руҳидаги гапларни эшитганим йўқ. Аксинча, Иброҳимов кўпинча менга Уйғун, Ғафур Ғулом каби Шўро ёзувчилари асарларидан фойдаланишни маслаҳат берарди. Мен Иброҳимов билан ўзаро суҳбатлашган пайтимда бир нарсани англаб етдимки, у Юнусовни зикналиги учун ёмон кўрар экан! Бундан ташқари, Юнусов ўсиб келаётган Иброҳимов каби ёш олимларга ўз тажрибаларини ўргатишдан кўрқар экан. Ростини айтсам, Иброҳимов Юнусовни жуда ёмон кўрарди. У талабалар ўртасида Юнусовга нисбатан катта обрўга эга эди. Иброҳимов уйда қандай иш билан шуғулланганини мен билмайман, албатта. Лекин шу нарсани алоҳида таъкидлаб ўтишни истайманки, Иброҳимовнинг асарларида ҳам, маърузаларида ҳам ҳеч қандай аксилинқилобий унсурни учратмаганман. СамДДда ўқиб юрган кезларим асло Юнусов асарларидан фойдаланмасдим. Қолаверса, Тошкент Педагогика институтида ишлаб юрганимда ҳам ҳеч вақт талабаларга Юнусов асарларидан фойдаланишни маслаҳат бермаганман. Адабиёт соҳасида Иброҳимов Юнусовга қараганда хийла илғор бўлса-да, лекин талабаларга ҳатто Иброҳимовнинг асарларидан фойдаланишни ҳам тавсия этмасдим. Агар янглишмасам, Юнусовнинг илмий асарлари жуда оз эди. Юнусов айнан қайси асарларида аксилинқилобий, миллатчи-

лик ғояларини олға сурганини аниқ айтолмайман, чунки мен уларни билмайман. Эсимда бор, бир замонлар Юнусов ишлайдиган илмий-тадқиқот институтида аспирантларга Юнусов тезислари тарқатилган эди. Миш-мишларга қараганда, у ўзининг ўша тезисларида аксилинқилобий, миллатчилик ғояларини илгари сурган экан, бироқ Юнусовнинг юқорида айтилган тезисларини мен ўз кўзим билан кўрганим йўқ, фақат доврўғини эшитганман, холос. Шунинг учун Юнусовнинг тезисларида қандай аксилинқилобий, миллатчилик ғоялари борлигини аниқ айтолмайман. Чунки ўша тезислар илмий-тадқиқот институтидан ташқарига чиқарилмаган.

Ёзувчилар ўртасидаги аксилинқилобий ташкилотга Юнусов раҳбарлик қилган ёки қилмаганини билмайман. Матбуотда эълон қилинган мақоаларда Ўзбекистонда аксилинқилобий ташкилот борлиги ҳақидаги маълумотни учратганман, аммо ўша ташкилотни ким бошқарганини айтолмайман. Чунки мен у пайтлари жуда ёш эдим ва бунақа гапларга унчалик эътибор бермасдим.

Менинг дастлабки тергов жараёнида берган кўргазмаларим ҳақиқатга асло тўғри келмайди. Негаки, Ёзувчилар уюшмасидаги аксилинқилобий, миллатчилик ташкилотига ҳеч қачон аъзо бўлган эмасман ва умуман, Ўзбекистонда шундай ташкилот борлигини ҳам билмайман. Тергов қилинган пайтларимда ўша кўргазма тасдиқномаларига терговчилар бўлмиш катта лейтенант Андреев билан сержант Сааковнинг менга нисбатан ўтказган жисмоний тазйиқлари натижасида имзо чекишга мажбур бўлганман. Улар ўзлари ёзган кўргазма тасдиқномасига зўрлик ишлатишиб мени имзо чектиришган.

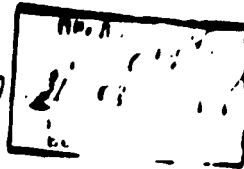
Жўнаб кетишимдан илгари, аниқроғи, мени судга чақиришларидан сал олдин Андреев огоҳлантириб қўйди: «Агар ҳозир судда, ўз айбимга иқрорман, деб айтсанг, суд сени бор-йўғи бир йил муддат билан озодликдан маҳрум этади, холос. Мабодо судда, мен айбимга иқрор эмасман, деб айтсанг борми, шу захоти мен судга шунақаям бир ажойиб таърифнома ёзиб бераманки, натижада сени отиб ташлашади!» Ўртамизда ана шундай гап-сўз бўлиб ўтган пайтда хонада Андреев икковимиздан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Андреев билан гапимиз охирига етар-етмас хонага иккита аскар кириб келдию мени судга олиб чиқиб кетишди.

Суд раисининг ҳам, маслаҳатчиларнинг ҳам исм-фамилиясини билмасдим, ҳозиргача билмайман. Негаки, суд менга ҳукм тасдиқномасидан бир нусха бермади. Эсимда бори шуки, судга киришим биланоқ раис мендан: «Сиз ўз айбингизга иқрормисиз?» деб сўради. Унга мен шундай жавоб бердим: «Мен фақат профессор Ғози Олим Юнусов билан битта кафедрада ишлаганим учун ўзимни айбдор деб биламан, холос». Шундан сўнг, тергов қандай йўсинда олиб борилгани, мени қандай сўроқ қилишгани ҳақида гапириб беришга ижозат сўрадим. Лекин суд раиси менга ижозат бермади, бу масалани терговчи билан ҳал қиласиз, деб жавоб бердию аскарлар дарҳол мени суд залидан олиб чиқиб кетишди. Орадан бир неча дақиқа ўтгач, мени яна суд залига чақиришди ва менга ҳукмни ўқиб эшиттиришди. Яна-тагин ўз фикримни билдириш учун ижозат сўрадим, аммо барибир менга сўз беришмади. Кейин терговчи Андреев билан учрашмоқчи бўлдим. Бироқ, у билан учрашувимга ҳам имкон беришмади.

Мен тергов қандай олиб борилганини гапириб беришни истайман: Андреев мени фақат кечкурунлари сўроқ қиларди; агар Андреев чарчаб қолса ўрнига сержант Сааков келарди, бу терговчини мен аввалдан танирдим; у Тошкент Педагогика институтида мен билан битта ёш камоллар ташкилотида ҳисобда турарди. Сааковдан менинг айбим нима, деб сўрадим. «Бу ишга бизнинг ҳеч қандай алоқамиз йўқ; сен рўйхатга тушгансан, сени албатта суд қилишади, шунинг учун яхшиликча кўргазма тасдиқномасига имзо чекиб бера қолгин», деб жавоб берди терговчи. Шунга қарамай, бир неча марта, мен қанақа рўйхатга тушган эканман, деб сўрадим, аммо барибир саволимга жавоб ололмадим.

Қуйидаги кишилар мени яхши танир эдилар: Абдулла Қаҳҳор, Ўзбекистон ёзувчилари уюшмасида ишлайди; Ғафур Ғулум, у ҳам юқорида кўрсатилган жойда ишлайди; Уйғун — Ўзбекистон ёзувчилар уюшмасининг раиси; Салимов, 1938 йили Тошкент Педагогика институтида илмий ходим бўлиб ишларди; Сулаймонов, у ҳам Тошкент Педагогика институтида илмий ходим бўлиб иш-

"УТВЕРЖДАЮ"
ЗАМ. ГЛАВНОГО ВОЕННОГО ПРОКУРОРА
ПОЛКОВНИК ЮСТИЦИИ

СЕКРЕТНО

и. т. к. *[Signature]*

"6" августа 1956 года

№ 46943-52
067038

В ВОЕННУЮ КОЛЛЕГИЮ ВЕРХОВНОГО СУДА СССР

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

/в порядке ст. 378 УПК РСФСР/

По делу КАДЫРИ АБДУЛЛА

"30" июля 1956 г.

гор. Москва

5 октября 1938 года Военной Коллегией Верховного суда СССР по ст. ст. 58, 64 и 67 УК Узб. ССР осужден к ВМН - расстрелу с конфискацией имущества -

КАДЫРИ Абдулла /Джукунбая/, 1897 г. рождения, уроженец г. Ташкента, узбек, гр-н СССР, беспартийный, писатель, арестован 31 декабря 1937 года.

Судом КАДЫРИ признан виновным в том, что он в 1919 году примкнул к антисоветскому националистическому движению, а впоследствии вошел в антисоветскую буржуазно-националистическую повстанческую и террористическую организацию, действовавшую на территории Узбекской ССР, и полностью разделял террористические методы борьбы этой организации в отношении руководителей ВКП/б/ и советского Правительства.

На протяжении ряда лет КАДЫРИ Абдулла на страницах журнала "Муштум" и в ряде написанных им и изданных книг протаскивал контрреволюционные националистические взгляды и клеветал на Советскую власть. /л. д. 87/

Как видно из материалов дела, КАДЫРИ на предварительном следствии и в суде признал себя виновным лишь в том, что он до 1932 года являлся националистом. Свое же участие в антисоветской организации категорически отрицал.

ларди; Шокир Сулаймонов, Ўзбекистон ёзувчиси. Номлари кўрсатилган кишиларнинг ҳаммаси Тошкент шаҳрида яшайдилар.

Сўроқ тасдиқномасига яна нималарни қўшимча қилишни истайман? Сўроқ тасдиқномасига бундан бошқа ҳеч нарсани қўшимча қила олмайман. Тасдиқномага сўзларим тўғри ёзилган, уни ўзим ўқиб кўрдим.

Назирова (имзо)

Терговчи: Индигир Ахлоқ тузатиш Меҳнат Тутқунгоҳи прокуратурасининг катта терговчиси

Фатрақов (имзо)

Нусха тўғри кўчирилган: ТуркХУ Ҳарбий прокуратураси иш юрийтиш бўлимининг мудир, кичик ҳуқуқшунос Мушеева (имзо) 1956 йил 8 март».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 10—13-саҳифалар)

1956 йили Иброҳим Назирова ўн саккиз йил гул умрини қамоқда ўтказган эди: у йигирма беш ёшида ўн йил муддат билан озодликдан маҳрум этилади ва яна беш йил ҳуқуқсиз фуқаро сифатида вилоятларнинг марказий шаҳарларидан, пойтахтдан йироқда яшаши лозим эди, сўнгра 1953 йили барча ҳуқуқлари тикланган, «ахлоқи тузатилган» кишилар сафидан ўрин олмоғи даркор эди. Бироқ, бахтга қарши, И. Назировнинг қамоқ муддати тугайдиган пайт яқинлашган кезларда тегирмонбоши — Иосиф Сталин ўлмайди. Тегирмон ҳаммоллари эса жон терига ботиб ишлашарди — тегирмонбошига яхши кўринмоқчи бўлишарди: бир замонлар тегирмонбоши томонидан чиқарилган ҳукмларни мантиқан поёнига етказиб қўйишни исташарди; «халқ душмани» тамғаси билан қамалган маҳбусларни тутқунгоҳда чиритиб юборишни хоҳлардилар, маҳбуслар тепасига қуролли соқчилар қўйишиб, ботқоқликни ағдар-тўнтар қилдиришарди — гўё тилло қидиришарди; аслида, «тилло васвасаси» амерқолик ёзувчи Жек Лондон чўнтагидан ХХ аср бошларида тўкилиб қолган эски мавзу эди; буларнинг мақсади бошқа бўлиб, ўз ниятлари нима эканини ўзлари ҳам билишмасди, фақат тегирмонбошининг доҳиёна кўрсатмаларини амалга оширишаётганини, «порлоқ келажак»ка тезроқ, жадал суръатлар билан етиб бориш учун зудлик билан барча жабҳаларда «империалист давлатларни қувлаб ўтиш лозим» эканини чала-чулпа билишарди, холос. Йўқ, ҳатто чала-чулпа ҳам билишмасди, фақат ўзларини билаётган қилиб кўрсатишарди, улуғ мақсад йўлида «халқ душманлари»ни вабога гирифторм қилсак — бас, марра бизники, дейишиб хомтаъма бўлишарди. Албатта, бекорга хомтаъма бўлишмасди — хомтаъма бўлиш учун етарли а с о с га эга эдилар: ора-орада, турли-туман инқилобий ва ҳукумат байрамлари арафасида д о ҳ и й «мутлақо махфий» фармон чиқарарди ва «Коммунистик меҳнат жанггоҳида алоҳида ўрнак кўрсатган бир гуруҳ ўртоқлар»ни катта-кичик нишонлар билан тақдирларди. Сўнгра, марказий матбуот саҳифаларида Н и ш о н д о р ларнинг ғалаба рапорти, шахсан д о ҳ и й номига йўлланган мактублари чоп этиларди. Мадрдоҳ ғояфурушлар эса кечани-кеча, кундузни-кундуз демай шоирларга «ғоявий пишиқ» шеърлар ёзиб бериш м а с а л а с и д а топшириқ беришарди.

Шу баҳонада «ғоявий фронт»да жанглари қизиқ кетарди: нега инқилобий, Маркс — Энгельс — Ленин — Сталин мавзуларида Фалончи қалам тебратма-япти? Нима учун фалон китобда Сталиннинг раҳбарлик ўрни кўрсатилмаган, муаллифнинг ижтимоий келиб чиқиши мустақамми ёки... текшириб кўриш керакмикин-а? Ва ҳоказо...

Надоматлар бўлғайким, алданганлар рўйхати Тутқунгоҳ маҳбусларию чалажон ҳолатда хандақларга кўмиб ташланган шахидлар билан чекланмайди. Бир умр ўз виждонларига хиёнат қилмасдан яшаган зотлар ҳам алданганлар, ЕЛҒОН СИЕСАТга қул бўлиб яшаганлар; ҳарқалай, улар иложсизликдан диққинафас ҳаёт кечирганлар, йиқилганларни балчиққа қормаганлар; ўзлари ёвузликка қарши бош кўтармаган бўлсалар-да, қўлларидан келса, Ҳақиқатни ҳимоя қилганлар — Ҳақ учун курашган, Ҳақ йўлда қурбон бўлган инсонлар руҳини пок сақлашга уринганлар, сурунганлар.

Ўзбек халқининг оташин фарзанди Мақсуд оға ШАЙХЗОДАнинг гувоҳлик кўргазмаси шу жиҳатдан таҳсинга лойиқдир.

1956 йил 12 апрель

Туркистон Ҳарбий Улкаси прокурорининг ёрдамчиси, адлия подполковниги Гришченко ЎзШСЖ Жиноий Жараён Мажмуасининг 16-, 25—27-моддаларига амал қилган ҳолда қуйида номи зикр этилган шахсни гувоҳ сифатида сўроқ қилди: Мақсуд Мақсудович ШАЙХЗОДА. 1908 йили Озарбойжоннинг Оқтош шаҳрида туғилган. Оилали. Тошкент Педагогика институтининг ўқитувчиси. Ёзувчи. Олий маълумотли. Филология фанлари номзоди. Айбланувчига бегона. Илгари судланмаган. Фирқа аъзоси эмас. Доимий яшаш жойи — Тошкент шаҳри, 9-январь кўчаси, 16-уй, 48-хонадон. «Агар кўргазма беришдан бош тортсам ёки ёлғон кўргазма берсам, ЎзШСЖ ЖМнинг 224—225-моддаларига асосан жиноий жавобгарликка тортилажамим ҳақида терговчи мени огоҳлантирди».

Гувоҳ имзоси (М. Шайхзода).

Абдулла Қодирий билан шахсан танишганимга қадар — 1932 йилгача ҳам менга унинг номи таниш эди, 20-йилларнинг охирларида ва 30-йилларнинг бошларида муаллифнинг икки романи — «Ўткан кунлар» билан «Меҳробдан чаён» жуда катта шов-шувларга сабаб бўлди. У ўз вақтида навқирон Шўро зиёлилари ўртасида — талабалар, ўқитувчилар, шифокорлар, физикачилар ва Ўзбекистон санъат усталари ўртасида ниҳоятда машҳур эди. Боз устига, тахминан 1927 йили Абдулла Қодирий «Меҳробдан чаён» романи Холид САИД томонидан озар тилига таржима қилиниб, Боку шаҳрида чоп этиладию ёзувчи Озарбойжонда ҳам машҳур бўлиб кетади.

Озарбойжонда Қодирий бекорга шуҳрат қозонмаган эди. Ҳамма гап шундаки, ўтмишда ўзбек адабиётида роман жанри йўқ эди: Абдулла Қодирий ўзи фойдаланиши мумкин бўлган қардош халқлар адабиётларининг, хусусан, озарбойжон, татар, ўрис адабиётларининг тажрибаларидан фойдаланиб, биринчи ўзбек романини — Оврупо адабиёти мезонлари билан ўлчанадиган романни яратди. Абдулла Қодирий ана шу романлари билан фавқулодда истеъдод соҳиби, йирик асарлар устаси эканини исботлади. Бу романлар инқилобгача бўлган Туркистон халқини, тарихий шароитни жуда яхши биладиган билимдон киши томонидан завқ-шавқ билан гўзал ёритилган. Романлар ана шу жиҳатлари билан жуда катта бадиий ва тарбиявий аҳамиятга моликдир.

Романларнинг ғоявий аҳамияти ҳақида гапирадиган бўлсак, чин дилдан қуйидагиларни таъкидлаш лозим: юқорида номлари қайд этилган икки романда XIX асрнинг 50—60-йилларидаги воқеалар тасвирланади, яъни мавзу хийла донғи чиққан Қўқон хонлигининг подшоси — Худоёрхон ҳукмронлик қилган даврдан белгиланган. Ўшанда хонлик ғалаёнлар, ихтилофлар, ўзаро майда-чуйда низолар даврини, иқтисодий ва сиёсий таназзул даврини бошидан кечирарди (айтмоқчи, ўша замонлари Тошкент ҳам хонлик тасарруфида эди). Мана шу давлатни тутуруқсиз, калтабин, иқтидорсиз, ўзбошимча хон — Худоёр бошқарди.

Иккала романда ҳам воқеалар Фарғона (Қўқон, Марғилон) билан Тошкентда кечади. Абдулла Қодирий ўша замонларда хон зулмига, амалдорларнинг бебошлигига, сарой аҳлининг бузуқлигига, «хонлик салласи остидаги чаёнлар»нинг маккорлигига, мунофиқлигига, текинхўрлигига қарши курашаётган меҳнаткашлар билан зиёлиларнинг олижаноб қиёфаларини ишонarli, ёрқин акс эттиради. Шубҳасизки, 20-йилларнинг ўрталарида, адабиётимизда социалистик реализм методи эндигина ўзига йўл очаётган пайтларда Абдулла Қодирий ўзи қаламга олган даврнинг барча масалаларини бехато ҳал этиш учун ҳали марксча-ленинча таълимотни етарли даражада ўзлаштириб олиши мумкин эмасди.

Ҳа, ўша йилларда ҳеч қандай хатога йўл қўймаган ёзувчилар жуда ҳам озчиликни ташкил этишарди. Муҳими шундаки, Абдулла Қодирий хон замонидаги феодал ахлоқни танқид остига олади: ёввойи одамхўрлар ҳукм-

ронлик қилган оғир замонда қурбон бўлган олижаноб, суюмли ҳалол инсонлар тимсолини самимий муҳаббат билан тасвирлайди. Абдулла Қодирий романларининг сиёсий-тарбиявий аҳамияти ана шундадир.

1929 йили мен Шарқ куллиётининг барча талабалари каби «Меҳробдан чаён» романининг қўлёзма нусхасини, роман китоб ҳолида чоп этилмасдан илгари ўқиганман ва уни бошқаларга берганман — қўлёзма саҳифалари қўлдан-қўлга ўтиб юрарди. Уни мутолаа қилаётган ўқувчилар Шўро талабалари, ёш камоллар эдилар. Китоб ёшларда ўтмишни соғиниш кайфияти (барча ташкилотларда мавжуд бўлгани каби Йўқсул ёзувчилар уюшмасидаги сўл кучлар айнан ана шундай даъвони илгари сургандилар) уйғотмади, балки уларда хон зулмига нисбатан нафрат ва мирзо Анвар билан Раъно образларига нисбатан меҳр-муҳаббат уйғотди.

Абдулла Қодирийнинг «Обид кетмон» романи ҳақида шуни айтиш лозимки, бу ўзбек қишлоқларини социалистик асосда қайта қуриш маласаласига бағишланган илк йирик, жиддий асардир. Муаллиф меҳнаткаш деҳқон тимсоли орқали ўзбек деҳқонлари тақдирида рўй бераётган илғор ўзгаришларни акс эттиришга ҳаракат қилади ва маълум маънода ўз олдига қўйган мақсадга эришади.

Абдулла Қодирийнинг романлари ҳозир қўл остимда йўқлиги сабабли мен ўша асарларга аниқроқ таъриф беришга қийналяпман; деярли йигирма йил аввалги таассуротларимга суяняпман, баъзан мушкул аҳволга тушиб қоляпман.

Бундан ташқари, мен аниқ биламанки, 20-йилларнинг ўрталарида (эҳтимол, сал кейинроқдир) Абдулла Қодирий биринчи бўлиб Гоголнинг «Уйла ниш» комедиясини ўзбек тилига таржима қилган эди ва ўша асар драматик театру саҳнасида (Абдулла Қодирий таржимаси асосида) зўр муваффақият билан ўйналади. Ҳозирга қадар Ҳамза номидаги театрунинг кекса артистлари (масалан, ЎзШСЖ Халқ артисти Сайфи Қориев) Абдулла Қодирий таржима қилган ўша пьесадаги теша тегмаган жумлаларни такрорлаб юришни яхши кўришади.

Аввал Ўрусия Йўқсул ёзувчилари уюшмаси деб аталадиган ёзувчилар уюшмаси (Бутуниттифоқ коммунистик (большовоилар) фирқаси Марказқўмининг 1932 йил. 23.IV кунги қарорига мувофиқ) қайта қурилгач ва ШСЖИда ягона ёзувчилар ташкилоти вужудга келтирилгач, мен Абдулла Қодирий билан шахсан танишдим. Абдулла Қодирий Ёзувчилар уюшмасига тез-тез келиб турарди, адабий жариди Таҳрир ҳайъатининг аъзоси эди; Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси бошқармасининг ҳам аъзоси эди. Сўнгра, у ШСЖИ Ёзувчиларининг I қурултойига делегат бўлади.

Мен ҳеч қачон, ҳеч қаерда, ҳатто айбловчилар оғзидан ҳам, Абдулла Қодирий аксилшўравий мазмунда латифа айтибди, деган гапни эшитганим йўқ. Тўғри, мен Абдулла Қодирий билан қалин оғайни эмасдим. У пайтларда бошловчи ёзувчилар уюшмага қисиниб-қимтиниб, зўрға боришарди; Қодирий эса шон-шўхратга бурканган беназир ёзувчи эди: у бениҳоя камтар, камсуқум бўлса-да, мен «бўзбола» ўзимни асло у билан тенглаштира олмасдим. Қолаверса, Шарқ удумига кўра, ёши улуғ кишилар алоҳида ҳурмат қилинадилар: мен ҳам, менга тенгдош ёзувчилар авлоди ҳам устоз билан одоб доирасида муомала қилардик. Шунга қарамасдан, ҳаммамиз у ҳақда ҳалол устоз, меҳнатсевар, билимдон, истеъдодли ёзувчи, деган яқдил фикрда эдик.

Битта воқеа ҳали-ҳали эсимда. 1933 йили Тошкентга атоқли фаранги коммунист-ёзувчиси Пол Вайян-Кутюрье ташриф буюрди. Ёзувчилар уюшмасида уни қабул қилиш маросими бўлди; маросимда Абдулла Қодирий ҳам иштирок этди. Хайрлашув пайтида Вайян-Кутюрье машҳур ўзбек ёзувчиларидан дастхат сўради. Абдулла Қодирий Вайян-Кутюрье берган дафтарга араб алифбосида, ўзбек тилида дастхат ёзди-да, кейин ёзганларини ҳамма эшитадиган товушда ўқиб берди — у ёзган дастхат, тахминан қуйидаги мазмунда эди: «Мен озодликка чиққан Ўзбекистоннинг кекса ёзувчисиман. Озодликка эришувимизда бизга ўрис болшовоилари ёрдам бердилар. Энди Сиз муҳтарам зот, фаранги коммунисти орқали Фарангистон зулми остида эзилиб ётган Шимолий Африқо халқларига алангали салом йўллаيمان: ишқилиб, улар ҳам мустақилликка эришсинлар! Умидим шулки, бул борада уларга фаранги болшовоилари

ёрдам беражаклар!» Менинг фикримча, Абдулла Қодирий бизнинг тарафимизда турганини англаш учун мана шу далилнинг ўзи кифоядир.

Абдулла Қодирийнинг юксак бадиий қимматга эга бўлган романлари мусодара қилиниши натижасида ўзбек Шўро адабиёти тарихи камбағаллашиб қолди ва тарбиявий ишларга — халқимизнинг муносиб ўринбосари бўлмиш ёш авлодни гўзалликка ошнолик, билимдонлик руҳида тарбиялашдек олижаноб ишларимизга мисли кўрилмаган даражада зарар етказилди.

Тасдиқномага менинг сўзларим тўғри ёзилган, уни ўзим ўқиб кўрдим.
М. Шайхзода (имзо) Терговчи: ТуркХУ ҳарбий прокурорининг ёрдамчиси, адлия подполковниги

Гришченко (имзо.)»

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 60—66-саҳифалар)

Дарвоқе, жумҳурият Давлат Хавсизлиги Қўмитасининг ҳужжатгоҳида Мақсуд Шайхзоданинг саккиз жилдлик жиноятномаси сақланмоқда: у киши 50-йилларнинг бошларида, «доҳий» ўлим тўшагида ётган кезлари «халқ душмани» сифатида жинойи жавобгарликка тортилади ва ўн йил муддатга озодликдан маҳрум этилади: то доҳийнинг қазоси етгунча Тутқунгоҳда ётади. Сўнг, Мақсуд оғанинг жиноятномаси қайта кўриладию ёзувчи озодликка чиқади. Ёлғон фош этиладими?.. Афсус, Ёлғон ҳалигача САККИЗ ЖИЛД бўлиб ётибди, сукут сақлапти (яқин орада т и л г а кирса ажаб эмас). Хуллас, 1956 йилнинг 12 апрель куни гувоҳлик берган Шайхзода одамқушлар ҳақида орқаворотдан эшитибгина қолмасдан, балки уларнинг асл башараларини ўз кўзи билан кўрган — совунига кир ювиб келган эди (Мақсуд оғанинг устига тоғора-тоғора мағзава ағдарган кимсалар ҳозир... кексалик гаштини суриб юришибди, баъзилари отдан тушсалар-да, лекин эгардан тушмаганлар). Шундай қилиб, жаҳаннамни кўриб келган инсон жаҳаннам қаърида ном-нишонсиз кетган устози ҳақида мардона туриб гувоҳлик беради: «билмайман», «эсимда йўқ», «яхши танимасдим», «китобларини ўқимаганман» каби баҳоналар билан ўзини четга тортмайди. Абдулла Қодирийнинг асарлари халқимиз қўлидан тортиб олиниши тўғрисида: «...ёш авлодни гўзалликка ошнолик, билимдонлик руҳида тарбиялашдек олижаноб ишларимизга мисли кўрилмаган даражада зарар етказилди», деб баҳолайди. Бу — камина Абдулла Қодирийнинг жиноятномасида учратганим, терговчига очиқ-ойдин айтилган ягона д а в о д и р, нисбий ҳақиқатдир.

Ёзувчи таржимаи ҳолига сиртдан назар солинса, Мақсуд Шайхзода Ёлғон сиёсатга қарши бош кўтармагандек туюлади, аммо ёзувчининг вазифаси — асар ёзиш бўлиб, у зинҳор-базинҳор сиёсат ногорасига ўйнамаслиги лозим эканини эътиборга оладиган бўлсак, ёзувчига муайян масалада баҳо беришни истасак, энг аввало, унинг асарларига баҳо беришимиз шарт эканини инobatга олсак, Шайхзода Жалолиддин Мангуберди ва мирзо Улуғбек қиёфасида қонхўр ҳокимга, босқинчилар зулмига қарши курашганига амин бўламиз. Аслини олганда, Шайхзода домланинг Шўро идораларига маъқул келмаган «бебошлиги» ҳам Жалолиддиннинг «ёвузлик моҳиятини, ижтимоий чиқиб келишини маркча-ленинча нуқтаи назардан туриб с и н ф и й ёритмагани»да эди. Ажаб ҳикмат: домланинг айтганини қилгин-у, лекин қилганини қилмагин, деган мақол тесқари ҳолатда тўғри бўлиши мумкин экан-да! Мумкин экан. Чунки замоннинг ўзи тесқари эди — оёғини осмонда қилиб, боши билан юрарди, ахир!

* * *

Ёлғончи сиёсатнинг, Мунофиқ Ғоянинг ишваларига учиб, алданиб қолган ўзбек зиёлиларининг «типик шароитдаги типик вакили» Маҳмуд Ҳодиев — БОТУДир. У истеъдодли шоир ва миллатпарвар фуқаро эди. Бироқ, умрининг охиригача «алоҳида олинган мамлакатда ғалабага эришган инқилоб»нинг асл моҳиятини англай олмади — тумтароқли, жимжимадан алвон шiorлар ақл-ҳушини ўғирлади; инқилоб туфайли «бузилган ўлка»нинг ҳолига йиғлаган Чўлпон каби маслакдошларига «синфий вазиятда» туриб зар-

балар берди ва «тузалғон ўлка»га бағишлаб қасидалар битди, қасидагўйлик анъанасини Ғайратий каби ёш шиорларга мерос қилиб қолдирди. Тўғри, 20-йиллар долғали, болғали эди, унча-мунча сиёсатдон ҳам, шоир-ёзувчи ҳам осонликча калаванинг учини топа олмасди. Аммо ИНҚИЛОБ шамоли қаёққа қараб эса бошлаганини билиш учун уста сиёсатдон, мингта чиғириқдан ўтган қаламкаш бўлиш шарт эмас, бунинг учун халқ додига қулоқ солиш, юрт аҳволига кўз қирини ташлаш кифоядир. Кифоя эди... Бироқ, «жаҳон инқилоби арафасида» осмони фалакка тинимсиз отилаётган мушаклар товуши қулоқларни битириб, ёғдуси кўзларни қамаштириб қўйган эди... Афсуски, иккинчи тўлқин пайтидаёқ Боту ҳам Тергирмонга тушиб кетади.

АНГЛАТМА

Ҳужжатгоҳда сақланаётган Маҳмуд ҲОДИЕВНИНГ (Боту) 962941 рақамли жиноятномаси асосида тузилган

«Айбланувчи Акмал Икромовнинг жиноий иши юзасидан ўтказилган тергов жараёнида, Бош Сиёсий Бошқарма ҳайъати томонидан 1933 йили (У 1930 йилнинг 23 июль куни ҳибсга олинган) озодликдан маҳрум этилган, Ҳодиев (Боту) Ўзбекистондаги миллатчиларнинг «Миллий истиқлол» аксил-инқилобий ташкилотининг раҳбарларидан бири экани исботланади. Янги очилган ҳолат муносабати билан Ҳодиев 1937 йилнинг август ойида СОЛОВОЕЦСКдаги Туткунгоҳдан Тошкентга келтирилади, сўнгра ШСЖИ ИИХК ихтиёрига — Москвага жўнатилади ва яна-тағин жиноий жавобгарликка тортилади. Ҳодиев 1930 йили жиноятининг асосий қисмини тергов пайти яширган эди.

Ҳодиев (Боту) тубандаги ҳолатларда айбдор деб топилади: у 1928 йилдан бери Ўзбекистонда мавжуд бўлган ўзбек миллатчиларининг аксилшўравий, қўпоровчилик ва одамқушлик билан шуғулланадиган ташкилотнинг раҳбарларидан бири; шу ташкилот ўз олдига Ўзбекистонни ШСЖИ таркибидан зўрлик йўли билан ажратиб олишни ва Англиянинг вассали бўлган буржуй давлати барпо этишни мақсад қилиб қўйган эди. Ҳодиев (Боту) Шўро ҳокимиятига қарши оёққа турган кўзғолончилар тўдасига бошчилик қилди ва ташкилот аъзолари томонидан саноат, қишлоқ хўжалиги соҳасида ўтказилган зарарку-нандачилик тадбирларига йўл-йўриқ кўрсатиб турди. 1930 йили Ҳодиев ўша ташкилотнинг бошқа бир раҳбари — Икромовнинг топшириғига биноан, фаол жамоатчи Обид Саидовга қарши суиқасд уюштирди: ўзининг ҳамтовоғи бўлмиш Носир Саидовнинг кўлига зимдан заҳар топиб берди ва ўша заҳар билан Обид Саидов ўлдирилди.

Ҳодиев (Боту) дастлабки тергов пайтида ҳам, судда ҳам ўз айбига икром бўлади.

1904 йили туғилган, ўзбек, 1923 йилдан 1930 йилгача Ўзбекистон Коммунистик (большевиклар) фирқаси Марказқўмига аъзо бўлган, Ўзбекистон Маориф Халқ Комиссарининг собиқ ўринбосари, шоир Маҳмуд Ҳодиев (Боту) 1938 йилнинг 9 май куни ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий ҳайъати томонидан РСФСР ЖМнинг 58—7-, 58—8-, 58—2-моддалари бўйича жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинади.

1938 йилнинг 9 май куни ҳукм Москва шаҳрида ижро этилган». (А. Қодирнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 41-саҳифа)

Албатта, ишлар чаппасига кетишини Боту билмасди: у А. Солженицин таърифлаган «ГУЛАГ Архипелаги» пойтахтида — сиёсий маҳбусларнинг Соловецк оролида олти йил тутқунлик азобини тортгач, 1937 йили Москвага, «шахсан халқлар отасига бориб тегсин!» деб хат ёзиб юборади: «Мен Ўзбекистондаги миллатчилик ташкилотининг раҳбари ким эканини биламан; агар Туткунгоҳдан чиқарилиб, камина Тошкентга олиб борилса, жамики «халқ душманлари»ни фош этиб ташлардим, фақат олдиндан кўлимга уларнинг рўйхати берилса — бас, шундай қилиб, Коммунистик виждоним олдида ўзимни оқлашни истайман!..» Уша пайтда «халқлар отасига» Бухарин, Риков, Томский, Енукидзе ва бошқа оқпадар мухолифларнинг миллий жумҳуриятлардаги, жумладан Ўзбекистондаги «думлари»ни тузоққа илинтириш учун зиғирдек баҳона — хўрак етишмай турган эди: мана, тап-тайёр баҳона ўз оёғи билан кириб келди.

Боту эса, ўзимда йўқ айбларимни айтиб, чин дилдан тавба-тазарру қилсам,

д о ҳ и й бир қошиқ қонимдан кечади, ахир эгилган бошни қилич кесмайди-ку, деб чучварани хом санарди; кафтига қараб ўтириб... ўзича фол очарди. Афсуски, итоатгўй қуллар ҳар доим ҳам Инқилобга керак бўлавермасди.

Хўш, нега зиё эгалари — зиёлилар, ёзувчилар — «киши руҳининг муҳандислари» алдандилар? Наҳотки, улар олчоқ ғояларга, ғояфурушларга ишонган бўлсалар?..

Ёлғон ғоя билан милён-милён халқни заҳарлаб ташлаган давлат учун «оқ»ни қора, «қора»ни оқ қилиб кўрсатиш, қонунни минг мақомга солиб йўрғалатиш ҳеч гап эмас. Мисол учун узоққа бормаймиз: яна Абдулла Қодирийнинг жиноятномасини қайта варақлаб кўрамиз-да, олтимиш учинчи саҳифасига диққатимизни қадаймиз — бу Файзулла Хўжаевнинг Қурбон Берекин номига ёзган кўрсатма хати; Хўжаев ўз қўли билан ёзган, ўзбек тилида, араб имлосида ёзган. Минг афсуски, Шўро мактабларида таълим олган жамики олий маълумотли зиёлилар каби... биз ҳам саводсиз бўлиб чиққанмиз; араб имлосига тишимиз ўтмайди. Лекин, қатли ом йилларида Давлат Хавфсизлиги Бошқармасида ишлаган ходимлар орасида араб имлосини бемалол ўқийдиган мутахассислар бор экан, у киши билан танишмиз, фақат бу гал «таржимон» қиёфасида саҳнага чиқади, холос. Хуллас, Триғулов рус тилига ўгирган хатнинг ўзбекча «таржимаси» мана бундай (дарвоқе, хатчанинг русча матни жиноятноманинг 62-саҳифасидан ўрин олган):

«Таржима

1. Берекинга

Сизга Абдулла Қодирий билан унинг эски ва янги асарларини қайта нашр этиш масаласида маслаҳатлашиб кўриш ва шартнома тузиш топширилади. «Ўткан кунлар»ни чет элга жўнатиш учун араб имлосида қайта чоп этиш зарур.

1933 йил 17 май Таржимон: УЗШСЖ ИИХК ДХБ
бўлими бошлиғининг ёрдамчиси, д/х лейтенанти
Триғулов (имзо).

Абдулла Қодирийнинг жиноятномасидаги «ашёвий далил» шу, холос. Бу шапалоқдай қоғоз қандай қилиб терговчининг қўлига тушиб қолганини билмаймиз: Қурбон Берекин ҳибсга олингач, унинг ишхонасини, уйими тинтув қилинган пайтда топилган бўлиши мумкин. Хаткўрсатмада нима ҳақда гап кетаётгани тушунарли, албатта. «Ўткан кунлар»ни араб имлосида қайта нашр этиш зарур экан, вассалом. Уша пайтларда Файзулла Хўжаев Жумҳурият Халқ Комиссарлари Кенгашининг раиси ва Марказқўм аъзоси эди: у бошлиқ сифатида Марказқўмнинг Маданий-оқартирув ишлари бўлимининг мудирига топшириқ беряпти. Бошлиқлар доимо қўл остидаги ходимларга иш буюрадилар — буни ҳамма билади. Лекин, бу ҳолатга синфий ҳушёрлик нуқтаи назаридан ёндошиб кўрсак... ў-ў, даҳшат-ку! Ҳа-я, терговчи оддийгина иш қоғозини бекордан-бекор жиноятномага тиркаб қўймаган экан-да! Бу жўн қоғоз эмас, балки Абдулла Қодирийнинг чет эл жосуси билан, Қошғардан савдогар қиёфасида Тошкентга келган капиталист давлат жосуси билан хуфёна учрашганини, учрашувни шахсан Файзулла Хўжаев ташкил этганини ва Қурбон Берекин ўртада воситачилик қилганини яққол кўрсатадиган ашёвий далил ҳисобланади.

* * *

Шундай қилиб, Абдулла Қодирийнинг жиноятномасида, суд 1938 йилнинг 5 октябрь куни бўлди ва айбланувчи жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинди, ҳукм эса, 1938 йилнинг 4 октябрь куни ижро этилди, деган расмий эътироф пайдо бўлади. Нега бундай бўлди? Ахир, бундай ҳолат қонунга хилоф-ку!

— Қанақа қонун, қанақа қонун!!! Галварс! Давлат ўзи чиқарган қонунни хоҳласа — бу томонга, хоҳламаса — у томонга ағдаради, билдингми?

Ана шунақа гаплар, жўра!

Гап қонунга келиб тақалган эканми, демак, яна уч-тўрт оғиз шу ҳақда тўхталмасак бўлмайди.

1926 йилдан эътиборан қонун кучига кирган УЗШСЖ Жиноий Жараён Мажмуасининг 4-моддасининг 6-бандида шундай дейилади:

«Қуйидаги ҳолатларда жиноий иш қўзғатиш, қўзғатилган жиноий ишларни давом эттириш қатъиян ман этилади, яъни жараённинг ҳар қандай босқичида иш тўхтатилиши лозим:

...6) муайян шахсларга нисбатан Шўро Иттифоқи Марказий Ижроия Қўмитаси ёки Бутунўзбек Марказий Ижроия Қўмитаси ўз ваколатидан фойдаланиб, маоф этганлик тўғрисида қарор чиқарган бўлса ё гуноҳдан кечиш ҳақида фармон чиқарилган бўлса, шахсларни қамокда тутиб туриш ман этилади, қўзғатилган жиноий иш ҳаракатдан тўхтатилади».

Ушбу қонуннинг амалий ижроси эса тубандагича: «Жаридадан кўчирма Ўзбекистон Шўро Социалистик Жумҳурияти Марказий Ижроия Қўмитаси Кенгаши Президиумининг мажлиси

1926 йил 17 июнь
Самарқанд шаҳри

Қатнашдилар: сўров билан Президиум аъзолари:
ўртоқлар Охунбобоев, Биксон, Ғозиев,

Волик, Икромов, Иванов, Қосимхўжаев
Раҳимий, Строганов, Челогузов.

Муассасадан: ўрт. Қосимов. Раислик қилувчи: Қосимхўжаев Котиб: Раҳимий, Эшитилди:

1. УЗШСЖ Олий судининг шу йил 17 июнь кунги 1893-сонли илтимосномаси ва унга илова қилинган Олий суднинг ҳукми ҳамда икки (2) йил муддат билан озодликдан маҳрум этилган Абдулла Қодирийни суд томонидан белгиланган жазодан қутқариш, озот этиб юбориш тўғрисида Олий суднинг шу йил 15—16 июнь кунлари чиқарган қарорлари муҳокамага қўйилди.

Қарор қилинди

1. УЗШСЖ Олий судининг илтимосномаси қондирилсин ва Абдулла Қодирийнинг икки (2) йил муддат билан озодликдан маҳрум этиш тўғрисидаги суд ҳукми бекор қилинсин — маҳбус озод қилинсин.

Раис: Қосимхўжаев (имзо)
Котиб: Раҳимий (имзо).»

(«УЗШСЖ ЖМнинг 73-, 116-моддалари (аксилинқилобий ҳаракат) бўйича айбланган «Қизил Ўзбекистон» рўзномаси ва «Муштум» жаридасининг масъул котиби Абдулла Қодирийнинг жиноятномаси: УЗШСЖ Давлат ҳужжатгоҳи, 26-сон жиноятнома, 108-саҳифа)

1926 йилнинг 17 июнь кечки пайт Абдулла Қодирий Самарқанд шаҳридаги қамоқхонадан озод қилинади. Чунки қонун чиқарувчи Олий даргоҳнинг ҳар қандай қарори ижроия қилинган томонидан сўзсиз бажарилиши шарт ҳисобланади.

Қонунга хилоф ҳаракат эса кейинроқ — 1938 йилда содир бўлади: «Йиғинди гаплар» ҳангомаси қатли ом даврида қайта кўтарилади ва Қодирийга яна «аксилинқилобий» айб тақилади. Ваҳоланки, «Йиғинди гаплар» учун ёзувчи маоф этилган эди. Мана, ўша

«ЙИҒИНДИ ГАПЛАР»

Уқиғувчилар билан дардлашмаганимга қарийб бир ярим ой бўлди.

— Қайси бурчакда ухлаб қолдинг?— деб сўрама, жиян.

Бу ўлкада нима кўп экан? Ухлайдурғон бурчак ва унда ўмпайиб-ўмпайиб ухлағувчи менга ўхшаш овсарлар! Мен сенга айтсам, ўзбекнинг ишчиси, деҳқони, маорифи, маданияти, иқтисоди, шалтой-балтойи, хулласи, барчаси ҳам ухлайди. Аммо ўчоқбошининг ҳоли — топғони олақарғалар бўлса, хўбам билган номаъқулчилигини қияпти!

Қиловурсин, эгасига товоқ-қошиқ керак бўлса, охир бир кун фотрон-фотрон қилиб олар-ов! Оғайни, ишқилиб, ўлмасдан баҳорга чиқиб олсоқ бўпти... «Ўпса нетар, бўса кетар», деган экан ота-бобо.

Мен шу дунёдоғи одамзотнинг куйди-пишдисини тияртакда (?) қийнаб, ўлдирсам дейман:

— Ерлилаштириш!! Ўзбеклаштириш!! Фалончининг виждонига куйдирги чиқғонми?? Улуб бўлдик-ку!! — (Тўнғус кўпсоқ, йўқ дедимми!)— Ярам янги-ланди! Кўр чипқонимни кимнинг олдида ёрай?!— (Бувингнинг олдида ёр!)— Маҳалламдан бунчаси ишсиз, фалончаси оч!!— (Оч бўлса, кафанини ҳозирла!)

Кўчага чиқсак, кўрунган кишидан эшитадургон сўзинг — шу. Қулоғингга пахта тикмасанг, бошқа илож йўқ!

— Вой, ўша куйди-пишди, йиғиб-териб еган чиқарсин!

Ҳали-ку, бу оғзаки ғаш-ғаша. Аммо кечаги кун газетада Охунбобоефде к битта саркорингдан ҳам феълим айнаёзди. Ҳаммадан ҳам буниси қизиқ.

Маъданглик маориф ходимчилари қурултойида маъруза ўқуб, нима дейди денг:

— Жумҳуриятимизда ҳар 200 мурмасаъ чоқирим ерга ёхуд 4909 одамга битта мактаб бор. Ёки ўқиш ёшида бўлган болаларнинг ҳар (эмас, хўтук!) бир 989 тасига бир мактаб тўғри келадир!

Ана бу мияси ачимаганнинг гапига қаранг энди! Худойиға шукр, қорнинг тўқ — қайғунг йўқ, бас — тинчкина фаройисхонлик (?) қилмасдан, оқсоқоллингни қиловурсанг бўлмайдами, уста Йўлдош!

Тузук, чақирим-пақиримингга маним ҳам қаршилиғим йўқ. Раҳматлик бир бой, саккиз чақирим — бир тош бўлади, бир тошни яхши отинг бўлса, бир соатда босасан, деб айтар эди. Икки бўз чақириминг... ҳисобнинг калласиминалмикан, йигирма тўрт тош бўлса, ҳалигидек саман бўлмаса, бир кўниб эртасига туш чоғида аранг етиб борасан. Уловинг эшак бўлса, кунбиятини (?) саҳарга қилиб, рўзангни баҳузур йийовур!

Гап қаерда эди ҳали... Ҳа, айтгандек, ҳар беш одимга битта мактаб ёхуд 989 тагина уйида энасини зериктурғон гўдакка биттадан эрмак тўғрисида эди.

Шу замондаги баъзи одамларга ажаб-ҳайрон қоламан. Бир минг болаға битта мактаб бўлса нимаю ўн минггига битта тўғри келса, сен билан менга нима ҳасрат! Башарти, муддао мирзобошиларни кўпайтириб, идораларни ерлилаштириш бўлса, азбаройи Ленин ва Маркс узаткан оёғингни йиғма!

Кўчага чиқсанг, ҳар қадамда битта мирзобоши — ҳасратидан чанг бурқийди: иш йўқ, куч йўқ, ўн тўққизта ерлилашган идорадан ҳафта ўтмай чиртанг-пиртанг қоғозни олибди. Ростини айтсам, «кул ўлмас, ризки кам бўлмас» мақолини унча-мунча одам тўқиб ташламағон. Дарҳақиқат, ҳар мингга битта мактаб бўлса ҳам бечоралар йиғлаб-сиқтаб, яғирига кул сепиб кунини кўряпти. Бунинг устига, кун-сайин таппа-таппа келиб турғон бешик-билак, упа-элак ва кадр-ҳурматлик меҳмонларга ҳам сирини бергани маълум эмас. Энди бир мингга битта мактаб тушган ҳар беш мингнинг хўтуқлари ҳам бир кунини кўриб кетар, деб ўйлаймиз; битта-яримтанинг ўчоғига косов бўлар ёки отбоқарми, ахлот қоқарми, ишкилиб, бир бало бўлар-ку! Бас, менга қолса, мундоқ майда гапларнинг қайғусини чекиш ҳеч арзимайдир.

Энсамни қотирғон гапларнинг яна биттаси — анави кун бўлиб кечкан маъданглик маориф ходимчиларининг қурултойидир. Лекин ашаддий қаҳқаҳамни мужиб бўлғоган ҳам шуниси. Уртоқ Акмалча Чўлпонбойнинг:

«Зиёлимас, сен зиёнли

Ҳезлардан, упа-элак олувдаси қизлардан—

Охунбобо ўғли каби эр керак,

Боёнлардан олинғувси ер керак!»

деган шеъри билан зиёнлиларнинг афтига туфургани ҳолда яна нима учундир иймони сусайиб, «Ҳезлар тавба-тазарру қилса, қарғанинг кучоғи уларга оқиқ!» деб кўяйдир. Дарҳақиқат, ҳезлардан биттаси тавба қилиб, истиғфор айтса, Акмал чиндан бу тавбага ишонадими-йўқми, ҳозирча унинг ичига кириб чиқғон махлуқ йўқ. Бироқ, бунга ишонар эканми, Акмалингга айтадургон икки оғиз гапим бор.

Сенга мисол бериш учун Шайх Саъдийнинг ҳикматига ва ё Калиланинг Димнасига мурожаат этиб ўтирмайман. Мисолини худди нафси мутакалимадан эшит: мен ҳар кунни худога тўққиз маротаба осий бўлиб, ўн саккиз маротаба тавба ва истиғфор айтаман. Исёним бепоён бўлғонидек, истиғфорим ҳадсиз ва лекин, исёнсиз қолғон соатимга жуда оз учрарсан! Бас, онглағилким, эй, Акмал! Тавбага бўйин буккан банда — бандаларнинг энг ярамасидир; қуллуқ бунёд қилғон расво-расваларнинг яна ашаддий расвосидир. Уз бутунлигини сақлай олмоғон — бошқаларга ён бўла олади, деган гапни ҳеч бир китобда учратолмадим. Айтмакчиманки, тавбаси бошшини есин, сен бўлсанг — ишинг-

дан қолма, отингни «чўҳ!» де! Ҳақиқат олдида бўйин эгиш — тавбадир, ўзгаси — ғавғодир!

Шу оралардағиму шум ҳангамаларнинг яна биттаси — «миллий кўшиннинг фирқа конференцияси» деб арз қилсам, эҳтимолки, ҳеч кимнинг кўнглига оғир келмас. Нафсиламир қилай деса — иш, ётай деса — оғриғи йўқ йигитларимизни, башарти, мувофиқ кўрилса ва казармаларингиз бўш бўлиб, кўнгилларига гап келмаса, қўлларига милтиқ топилғонда ҳам битта-битта кетмондаста бериб, кўруқчиликка қабул қилиш чакки бўлмас, деб хаёл қилурмиз. Яна, райи ўзларингникидир.

Ер ислоҳоти муносабати билан Ўзбекистонда бошқа ислоҳотлар ҳам ясалар эмиш, деб эшитдим. Дарҳақиқат, мамлакатда ислоҳотга муҳтож масалалар кўпдир. Масалан, катталарга ақл ва басират ислоҳоти, муҳаррирларга тил ва маъно, шоирларга илҳом ва услуб (маъно бўлмаса ҳам майли), ёшларга ахлоқ ва кийим, хотунларга жабр-зулм, домлоларга дин ва салла, «Муштум» ёзишувчиларига фақат шахсларнинг ёқосига ёпишаверишлик ва бошқа мавзулар тўғрисида ўйлаб ҳам қарамаслик ва ҳоказо ислоҳотларга ниҳоят даражада эҳтиёж кўпдир.

ОВСАР».

(«Муштум» мажалласининг 1926 йилги 27-сонидан нусха кўтарган мирзобоши — фарғоналик Ҳамдам Сулаймондир).

Хуллас, ижтимоий тафаккурдан хийла юксалиб кетган ана шу «Йиғинди гаплар» учун Абдулла Қодирий 1926 йили жинойий жавобгарликка тортилади ва жумҳурият Олий суди томонидан икки йил муҳлат билан озодликдан маҳрум этилади. Сўнгра, орадан бир-икки кун ўтадию Олий суд ўз ҳукмини бекор қилади ва вой-войлаб Марказий Ижроия Қўмитага мурожаат этади: ҳукми бекор қилиб бериш сўралади. Илтимос қондирилади ва тегишли идораларга зудлик билан МИҚ қарорини ижро этиш ҳақида топшириқ берилади.

1938 йили Абдулла Қодирий иккинчи марта қамоққа олинади ва Давлат Ҳавфсизлиги Бошқармасининг терговчиси Триғулов 1926 йилги Қодирийнинг «ҳаракатдан тўхтатилган» жиноятномасидан, тап тайёр айбномадан нусха кўтарди ҳамда «Аксилинқилобий фаолияти учун Абдулла Қодирий илгари ҳам судланган эди, матбуотда фирқа ва ҳукумат раҳбарларига қарши бир неча марта чиқиш қилган» деб қайднома ёзади. Тергов жараёнида ҳам «1926 йили нима учун қамалгансиз?» деб қайта-қайта сўрайди, лекин «Нима учун маоф этилгансиз?» деб сўрамайди. (Ваҳоланки, қонун бўйича «Бутунўзбек Марказий Ижроия қўмитаси ўз ваколатидан фойдаланиб, маоф (амнистия) тўғрисида қарор чиқарган бўлса, муайян шахсни қамоқда тутиб туриш ҳам, унинг устидан жинойий иш қўзғатиш ҳам қатъиян ман этилади». Шунга қарамай, 1938 йили Қодирийга «илгари судланган» деган ёрлик ёпиштирилади.

* * *

Шу пайтгача Абдулла Қодирий 1938 йилнинг 4 октябрь куни Тошкент шаҳрида отилгани тўғрисидаги англатма «мутлақо махфий» сандиқда сақланарди; Абдулла Қодирийнинг жиноятномаси юзасидан тайёрланган ва Адлия Бош прокурорининг ўринбосари И. Максимов 1956 йилнинг 6 август куни тасдиқланган х у л о с а э с а м а х ф и й ҳужжатлар қаторидан жой олган эди. Ниҳоят, ўша ҳужжатларнинг елкасига ҳам офтоб теғди: сиз, азиз, ўқувчи, махфий хулоса билан танишиб кўришингиз мумкин (ишончимиз комилки, бунинг нимаси м а х ф и й экан, деб пешонангизни тириштиришингиз турган гап).

«ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъатига

Абдулла ҚОДИРИЙНИНГ иши бўйича (РСФСР ЖЖМнинг 378-моддасига биноан)

ХУЛОСА

1956 й. 30 июль

Москва шаҳри

1897 йили (?) Тошкент шаҳрида туғилган, ўзбек, ШСЖИ фуқароси, фирқасиз, ёзувчи Абдулла Қодирий (Жулқунбой) 1937 йилнинг 31 декабрь куни қамоққа олинади ва ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий

Ҳайъати томонидан ЎзШСЖ ЖМнинг 58-, 64-, 67-моддалари асосида мол-мулкани мусодара этиш шарти билан жинойи жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинади.

Суд томонидан Абдулла Қодирий куйидаги ҳолатларда айбдор деб топилади: у 1919 йили миллатчиларнинг аксилшўравий ҳаракатига қўшилади, кейинчалик ЎзШСЖда ташкил этилган буржуй миллатчиларининг аксилшўравий, кўзғолончилик, одамқушлик ташкилотига аъзо бўлади ва бу ташкилотнинг Бутуниттифок Коммунистик (большевиклар) фирқаси, Шўро ҳукумати раҳбарларини жисмонан бартараф этиш тўғрисидаги дастурини тўла-тўқис қўллаб-қувватлайди. Қатор йиллар давомида Абдулла Қодирий «Муштум» жаридаси саҳифаларида ва ўзи ёзган бирталай асарларда миллатчиларнинг аксилинқилобий ғояларини олға суради, Шўро ҳокимиятига бўҳтон қилади (жиноятноманинг 87-саҳифаси).

Жиноятнома ашёларидан кўриниб турибдики, Қодирий терговда ҳам, судда ҳам фақат 1932 йилгача миллатчи бўлганини тан олади, айбига қисман инкор бўлади, холос. Аксилшўравий ташкилотга аъзо бўлганини узил-кесил инкор этади.

Қодирийнинг айбдорлигини исботлайдиган далил сифатида бошқа иш бўйича қамоққа олинган маҳбусларнинг тергов тасдиқномаларидан кўчирилган нусхалар жиноятномага тиркаб қўйилган. Хусусан, Ғ. Ҳамидхонов, А. Сулаймонов, Қ. Рамазонов, Ғ. Исломов, Ғ. О. Юнусов, А. Худойвоҳидов, С. Тиллахонов, Қ. Берегин, А. Аюпов, М. Усмонов, Қ. Сорокин ва гувоҳ Ғафур Ғулмонинг кўргазмалари (ёки нусхалари) жиноятномадан ўрин олган (жиноятноманинг 20—61-саҳифалари).

РСФСР Жинойи Жараён Мажмуасининг 373—377-моддаларида кўзда тутилган тартибда ўтказилган тафтиш жараёнида Абдулла Қодирийнинг устидан чиқарилган ҳукм асоссиз, деб топилди ва тубандаги сабабларга кўра жинойи иш ҳаракатдан тўхтатилиши лозим:

Рамазонов билан Худойвоҳидов судда аксилинқилобий фаолият билан машғул бўлганликларини асло бўйниларига олмайдилар ва тергов пайти берган кўргазмаларини инкор этадилар (жиноятноманинг 33-, 98-саҳифалари).

Исломов, Берегин, Усмоновлар фаолиятида жиноят таркиби бўлмагани учун 1956 йили улар устидан кўзгатирилган жинойи иш ҳаракатдан тўхтатилди (жиноятноманинг «Тафтиш ашёлари» бўлими, 127-саҳифа).

Ғ. О. Юнусовнинг жиноятномаси айбланувчи фаолияти таркибида жиноят унсурлари йўқлиги учун ҳаракатдан тўхтатилиши сўралиб, ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъатига жўнатиляпти (жиноятноманинг «Тафтиш ашёлари» бўлими, 117-саҳифа).

А. Аюпов эса Қодирийнинг аксилшўравий қилмишлари ҳақида умуман ҳеч қандай кўргазма бермаган эди (жиноятноманинг 28-саҳифаси).

Абдулла Қодирий ўз асарларида миллатчиларнинг аксилинқилобий ғояларини олға сурарди, Шўро ҳокимиятига бўҳтон қиларди, деган айб эса Ўзбекистон Шўро ёзувчилари уюшмаси ташкилий қўмитасининг ходимлари бўлмиш Қурбонов билан Охундий томонидан ёзиб берилган хулосага асосланарди, холос (жиноятноманинг 56—61-саҳифалари). Тафтиш натижасида аниқландики, юқоридаги хулосалар ҳақиқатга асло тўғри келмайди. Қўшимча тергов пайтида мана шу масала юзасидан сўроқ қилинган Қурбонов билан Охундий ўша хулосаларини узил-кесил рад этдилар ва Абдулла Қодирий «халқ душмани» деб эълон қилинган, ИИХК ходимларининг талаби бўйича ўша хулосалар остига имзо чекишга мажбур қилинганликлари ҳақида кўргазма бердилар (жиноятноманинг «Тафтиш ашёлари» бўлими, 69—71-, 85—86-саҳифалари).

ЎзШСЖ ИИХК Давлат Хавфсизлик Бошқармаси бўлими бошлигининг собиқ ўринбосари Триғулов сўроқ қилинган пайтда берган кўргазмасидан кўриниб турибдики, Абдулла Қодирий қонунга хилоф равишда, ибтидоий усулда тергов қилинган эди (жиноятноманинг «Тафтиш ашёлари» бўлими, 108—114-саҳифалар).

Бундан ташқари, тафтиш жараёнида яна шу ҳолат аниқландики, Абдулла Қодирий, Ғ. Ҳамидхонов, Ғ. О. Юнусов, А. Худойвоҳидов, Н. Иноятовларни қамоққа олиш ва тергов ишлари тадбирларида ЎзШСЖ Ички Ишлар Халқ

комиссарининг собиқ ўринбосари ЛЕОНОВ қатнашган бўлиб, у социалистик қонунчиликка хилоф қилмишлари учун 1940 йилнинг 7 июль куни ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати томонидан жиноий жавобгарликнинг олий жазосига — отувга ҳукм қилинган эди (жиноятноманинг «Тафтиш ашёлари» бўлими, 75—77-саҳифалар).

Ушбу иш тафтиши жараёнида Абдулла Қодирийни танийдиган Ўзбекистоннинг йирик ёзувчилари — Ойбек, М. Шевердин, М. Муҳамедов, С. Абдулла, Ғ. Фуломов, А. Қаҳҳоров, М. Шайхзода сўроқ қилинди ва улар айбланувчини социалистик реализм вазиятида турган истеъдодли ёзувчилардан бири сифатида таърифлашди: айни чоғда Абдулла Қодирийнинг аксилшўравий хатти-ҳаракати тўғрисида ҳеч нарса билмасликларини эътироф этдилар (жиноятноманинг «Тафтиш ашёлари» бўлими, 56-, 60—66-, 78—79-, 80—81-, 84-, 87-, 91-саҳифалар).

Текшириш ўтказган мутахассиснинг, ЎзШСЖ Фанлар Академияси Тил ва адабиёт институти Шўро адабиёти секторининг мудирини, филология фанлари доктори Султоновнинг хулосасига кўра, Абдулла Қодирийнинг асарлари юксам бадиийлиги билан ажралиб туради; ғоявий мазмуни жиҳатидан асло аксилшўравий эмас, ҳозир ҳам қайта нашр этилиши мумкин (жиноятноманинг «Тафтиш ашёлари» бўлими, 115—124-саҳифалар).

Тиллахонов, Сулаймонов, Ҳамидхоновлар судда ҳам, тергов пайти ҳам Абдулла Қодирий аксилшўравий ташкилотнинг аъзоси экани хусусида кўргазма берган эдилар. Бироқ, юқорида баён этилган тафтиш ашёлари билан уларнинг кўргазмалари рад этилади (жиноятноманинг «Тафтиш ашёлари» бўлими, 20—22-, 42-, 105-саҳифалар).

Шундай қилиб, ушбу ишни тафтиш қилиш жараёнида судга аввал маълум бўлмаган ҳолатлар аниқланди; булар Абдулла Қодирий асоссиз жазоланганини кўрсатиб турибди. Юқорида баён этилган фикр-мулоҳазаларга ва РСФСР Жиноий Жараён Мажмуасининг 378-моддасига асосланиб,

ШСЖИ Олий суди Ҳарбий Ҳайъатининг 1938 йил 5 октябрь куни Абдулла Қодирийга (Жулқунбой) нисбатан чиқарган ҳукм бекор қилиниши, РСФСР ЖЖМнинг 4-моддасининг 5-бандига мувофиқ унинг устидан кўзғатилган жиноий иш ҳаракатдан тўхтатилиши лозим, деб ҳисоблайман.

Бир жилдлик жиноятнома (127-саҳифа) илова қилиняпти: рўйхатга олинган рақами — 0259220.

Бош ҳарбий прокуратура ходими, адлия майори
МОНОГАРОВ (имзо)

«Розиман»: Бош ҳарбий прокурор ёрдамчиси, адлия
подполковниги ИВАНОВ (имзо)

Англлатма: ҳукм қилинган шахснинг ўғли Масъуд Абдуллаев Тошкент шаҳар, Сталин депараси, Самарқанд дарвоза кўчаси, Термиз торкўчасидаги 19-уйда яшайди».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, 89—91-саҳифалар)

Ана шу хулосага мувофиқ ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати 1956 йилнинг 9 октябрь куни 4н — 018240/56-сонли ажрим чиқаради. Жумладан, унда: «Янгитдан очилган ҳолатга биноан ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати томонидан 1938 йилнинг 5 октябрь куни Абдулла Қодирийга (Жулқунбой) нисбатан чиқарилган ҳукм бекор қилинсин, унинг устидан кўзғатилган иш эса жиноят таркиби бўлмагани туфайли ҳаракатдан тўхтатилсин», дейилади.

* * *

1. «Турк ҲУ ҳарбий прокурорлигига

Ўзбекистон Совет ёзувчилари союзининг аъзоси, «Муштум» журнали редколлегиясининг аъзоси, Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган санъат арбоби, шоир ва драматург Собир АБДУЛЛА

Ёзувчи ва китобхон, айниқса, онгли совет граждани ва коммунист сифатида Абдулла Қодирий (Жулқунбой) ҳақида ўз фикримни тубандагича баён қилиш — менинг бурчим.

Абдулла Қодирийнинг «Ўткан кунлар» романи босилиб чиқиб, тарқалган-

дан кейин, бир китобхон сифатида севиб ўқиш билан А. Қодирийни ғойибона, ўзбек совет адабиётида биринчи бўлиб роман ёзган ёзувчи деб таниб, билдим.

«Ўткан кунлар»нинг биринчи ва иккинчи томлари кенг ёйилди. Унинг орқасидан 1928 йилда «Меҳробдан чаён» романи босилиб чиқди, бу романни ҳам жуда қизиқиб ўқидим.

Бу йилларда мен ёш, адабиётга биринчи қадам қўя бошлаган ҳаваскор эдим. Мана шу йилларда «Муштум» журналида «Жулқунбой» имзоси билан кўпгина нарсалар чиқиб турса ҳам, мен бу «Жулқунбой» Абдулла Қодирий эканини кейинча тушунган эдим.

Абдулла Қодирийнинг «Обид кетмон» повести 1935 йилларда чиққан бўлса ҳам мен уни ўқимаган эканман (мен уни ўқишга улгурганга қадар автор қамалиб, бу асарни ўқиш ман қилинган эди).

«Ўткан кунлар» ва «Меҳробдан чаён» романлари ҳақида менинг мулоҳазаларим ва таассуротларим тубандагича:

ҳар икки романнинг тилга бой, содда ва бадиий жиҳатдан юксак бўлиши билан, авторнинг моҳирлиги билан, катта сўз санъаткорлигидан дарак берар эди. Бироқ, асарда синфий кураш тўла ёритилмаган ҳолда, хонлар даврида эзилган меҳнаткаш табақанинг роли кам, кураши етарли бўртмаган эди.

«Меҳробдан чаён» романида Худоёрхон салтанати ва ўша давр, замон кишилари яхши ёритилмагани ҳақида кексалар тўғри баҳо берган эдилар. Бу роман чиққанда мен Қўқон шаҳрида эдим, роман ҳам Қўқон тарихига боғлиқдир. Бу асарнинг фикри, йўли ва тутган мавқеи тарихий жиҳатдан анча қийматга эга бўлса ҳам, асарнинг ижобий қаҳрамонларида бугунги асарлардан талаб қилинадиган чуқур ғоявийлик кам сезилар эди. Балким, авторнинг бунга сиёсий савияси етмагандир, сўз ва ўша давр безакларига берилиб кетгандир?

«Муштум» да «Жулқунбой» имзоси билан Охунбобоевни ёзибди, деган сўзлар тарқалган эди, буни ўқиган ҳам эдим. Орадан ўттиз йиллар ўтганлиги, журналнинг ўша сони мавжуд эмаслиги ёки журнал редакциясида сақланмаганлиги орқасидан ёдаки эслай олмадим.

Абдулла Қодирийнинг бу романлари ва «Обид кетмон» повести ҳақида Абдулла Қодирий қамалмасдан олдин ва кейин, ёзувчилар союзи атрофида, ёзувчилар ўртасида «зарарли асарлар» деб, мунозара юритилгани эсимдадир.

Шахсан мен Абдулла Қодирийни 1935 йилда кўрдим: қора танли, кичик, оддий, камгап бир одам экан.

Мен 1936 йилда Тошкентга кўчиб келиб, «Муштум» журналида оддий адабий ходим бўлиб ишлай бошладим. Шу йилларда Абдулла Қодирийни жуда кам учратдим. Ҳатто Ёзувчилар союзига ҳам кам келар эди.

Мен: «Абдулла Қодирий кўринмайдими?» деб сўраганимда, биладиган ўртоқлар менга: «Абдулла Қодирий узоқ ерда — боғида яшайди, кўчага кам чиқади, кўришни истаганлар бориб турадилар», деб жавоб берар эдилар.

1937 йилда бошқа бир нечта ёзувчилар қаторида Абдулла Қодирий ҳам қамалганини эшитганимда «шундай талант эгаси бўла туриб, идеядан бизга ёт бўлиши, халқ душмани бўлиши, зарарли киши бўлиши» менинг қаҳримни келтирди. Яъни, шундай талантга эга бўлолган киши, ўз талантини нега совет халқи учун хизмат қилдиргиси келмади экан, деган ғазаб мени ўраган бўлди. Бироқ, Абдулла Қодирийнинг аксилинқилобий ишлари менга номаълум ва қоронғи эди.

Умуман айтганда, Абдулла Қодирий билан кам кўришган, кам гаплашган бўлишимдан қатъи назар, унинг икки романини, моҳирлик билан, кишини ўзига тортувчи қалам билан ёзилганлиги, бир китобхон сифатида ўз даврида анча таассурот қолдирган ва ўзи атоқли сўз мастери бўлиб танилган эди.

Ҳурмат ва самимият билан: Собир АБДУЛЛА (имзо)

25 АПРЕЛЬ 1966 йил Тошкент».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 80—81-саҳифалар)

СТАРШЕМУ ПОМОЩНИКУ ВОЕННОГО ПРОКУРОРА
ТуркВО-подполковнику юстиции -

тов. БЫЧКОВУ

гор. Ташкент.

На № 4-6/1338 от 24.Уш.56г.

Сообщаем, что перечисленная Вами рукопись писателя КАДЫРИ АБДУЛЛА, подшивка журнала "Муштум" и другая литература, согласно постановления следственного отдела МГБ Узбекской ССР от 26 марта 1947 года, 5-го апреля 1947 года уничтожены путем сожжения.

ПРИЛОЖЕНИЕ: постановление об уничтожении литературы и акт об уничтожении.

НАЧАЛЬНИК УАО КГБ при СМ УзССР
подполковник

(ПЕТРУХА).

НАЧАЛЬНИК 1 ОТДЕЛЕНИЯ
майор-

(ЖИРИКОВ).

Перевик уничтожен

*Виза
11/IX 56 г.*

* * *

2. «ТуркХУ ҳарбий прокурорининг ёрдамчиси, адлия подполковниги ўрт. Гришченкога

Мен Абдулла Қодирийни «Ўткан кунлар», «Меҳробдан чаён», «Обид кетмон» романлари ва рўзномаю ойномаларда чоп этилган кўплаб кичик асарлари орқали жуда катта сўз устаси сифатида билардим.

Абдулла Қодирийнинг «Ўткан кунлар» романи уч қисмдан иборат бўлиб, унда ўтмиш ҳаёти ҳикоя қилинади (романдаги воқеалар, тахминан, XVIII асрнинг охирлари ва XIX асрнинг бошларида рўй беради). Ўша замонларда хотин-қизларга нисбатан феодал муносабатлар ҳукмронлик қиларди, бой ота эса ўғил-қизларининг тақдирини уларнинг хоҳиш-иродасини ҳисобга олмасдан ҳал

қилиб юбораверарди. Бунинг оқибатида бой-феодаллар ўртасида кўп хотинлилик авж оларди.

Муаллиф ўз романида, бир томондан, кўп хотинлиликнинг салбий қирраларини фош этса, иккинчи томондан, покизалик ва муҳаббатга садоқатни акс эттиради.

Асарнинг асосий қаҳрамонлари зулмга, муҳаббат бобидаги олчоқликка қарши курашсалар-да, лекин ўзлари йирик зодагон-тижоратчилар табақасининг, аниқроғи, феодал тузумнинг вакиллари эди.

«Меҳробдан чаён» романида эса сарой амалдорлари ўртасидаги зиддиятлар фош этилади, домлаю имомларнинг хийла-найранглари калака қилинади. Эсимда бор, роман қаҳрамонлари — Анвар билан Раъно севги йўлидаги барча тўсиқларни енгиб ўтадилар, ўз бахтлари учун курашадилар.

«Обид кетмон» романи ҳақида айтиш мумкинки, бу замонавий роман бўлиб, унда жамоа хўжаликлари қурилиши даври қаламга олинган. Бир қатор камчиликларидан қатъи назар, ўз қиёфасини ўзгартираётган қишлоқ турмушига бағишланган дастлабки йирик асар ҳисобланади.

Мана шу асарларнинг ҳаммасида, хато ва камчиликларига қарамасдан, менинг назаримда, Абдулла Қодирий ўша пайтда ўз тили ва маҳорати билан бошқалардан ажралиб турадиган истеъдодли сўз санъаткори эканини кўрсатган эди.

Х у л о с а

Ёзувчи Абдулла Қодирий ўз асарлари билан (уларда ўтган асрлардаги воқеа-ҳодисалар тасвирланса-да) бизнинг адабиётимизда наср жанрининг ривожланишига катта таъсир кўрсатди.

Мумтоз МУҲАММЕДОВ (имзо)
1956 йил 4 май. Тошкент шаҳри

Мумтоз Муҳаммедов. 1908 йили туғилган. 1943 йилдан бери Шўро Иттифоқи Коммунистик фирқасининг аъзоси. Ўзбекистон Шўро ёзувчилари уюшмаси бошқармасининг котиби. «Шўро Ўзбекистони маданияти» рўзномасининг масъул муҳаррири. Ёзувчи. Ўзбекистон Шўро ёзувчилари уюшмасининг аъзоси.

Тошкент шаҳар, 17, Бошқир кўчасидаги 22-уйда яшайди.

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 78—79-саҳифалар)

* * *

3. «Х У Л О С А

1956 й. 16 июнь Тошкент шаҳри

Менким, ЎзШСЖ Фанлар академияси Тил ва адабиёт институтининг Шўро адабиёти секторининг мудури филология фанлари доктори Иззат Отахонович СУЛТОНОВ ТуркХў ҳарбий прокуратурасининг топшириғига мувофиқ Абдулла Қодирийнинг (Жулқунбой) «Ўткан кунлар», «Меҳробдан чаён» романлари ва «Обид кетмон» қиссаси билан танишдим.

Асарларни текшириб кўрадиган мутахассис (эксперт) сифатида менинг олдимга қуйидаги вазифалар қўйилган эди:

1. Ёзувчи Абдулла Қодирийнинг (Жулқунбой) «Ўткан кунлар», «Меҳробдан чаён», «Обид кетмон» асарларининг ғоявий мазмуни ҳақида нима дейиш мумкин?

2. Номлари зикр этилган асарларда («Ўткан кунлар», «Меҳробдан чаён», «Обид кетмон») миллатчилик, аксилшўравий ғоялари илгари суриладими? Агар бу саволга қониқарли жавоб берилса, муаллиф ўз мақсадини қай йўсинда амалга оширгани кўрсатилсин!

3. Абдулла Қодирийнинг номлари зикр этилган асарлари ўзбек адабиёти тарихида муайян қимматга эгами?

Абдулла Қодирий асарларининг матни билан танишиб, тубандаги хулосага келдим.

«Ўткан кунлар» уч қисмдан иборат тарихий мавзудаги роман (мен бу романнинг қуйидаги нашри билан танишдим: «Абдулла Қодирий, «Ўткан кун-

лар», ўзбеклар турмушидан тарихий роман. Иккинчи нашри, Ўздавнашр, Тошкент — Боку, 1933. Лотин алифбосида босилган, ўзбекча»).

Қисқача мазмуни. Роман тошкентлик савдогар Юсуфбек ҳожининг ўғли бўлмиш ёш тижоратчи Отабекнинг 1870 йили (мусулмон санаси бўйича 1264 йил) Марғилонга келганини тасвирлашдан бошланади. Ўз вақтида Марғилон музофотида донишмандлиги билан машҳур бўлган кекса савдогарнинг фарзанди ҳам ақл-фаросати, ширин муомаласи орқали шаҳар аҳолиси ўртасида ном қозонади. Иккинчи фаслда Отабекнинг Марғилон шаҳридаги донгдор кишилар билан учрашуви тасвирланади. Отабек Ўрисияга қилган сафари таассуротларини ҳикоя қилиб суҳбатдошларини қойил қолдирарди: ўрислар мамлакатни қандай тартиблар асосида бошқараётгани тўғрисида тўлқинланиб сўзлайди ва ўз ватанида, яъни Туркистонда ҳам худди ўрислар юртидаги каби тартиблар жорий этилишини орзу қилади. Бироқ, Отабекнинг фикрича, ислохотга ўзаро низолар, мамлакат ҳокимларининг калтабинлиги, золимлиги тўсқинлик қилади. Отабекнинг ақл-идроки, орзу-умидлари баъзи кишиларнинг таҳсинига сазовор бўлса, бошқаларда норозилик, шубҳа уйғотади. Шаҳарнинг кўзга кўринган савдогарларидан бўлмиш Қутидор Отабекни ўз қизига — Кумушга куёв қилишни орзу қилади. Роман биринчи қисмининг III—X фасллари Отабекнинг Кумушга бўлган муҳаббати тарихига бағишланган: муҳаббат савдоси қаҳрамоннинг суюқлигига уйланиши ва бахтли ҳаёт кечира бошлаши билан якунланади. Кейин ўзаро низолар ҳақида ҳикоя қилинади: Қўқон хони Худоёр ва унинг беклари бир томонун тошкентликлар бошқа томондан хон истибдодига қарши кўзғолади. Қўқон хони зулмига эътироз билдирганлар сафида Отабекнинг отаси — Юсуфбек ҳожи алоҳида ўрин тутаяди. Тошкентдаги Юсуфбекнинг илғор қарашлари ва ўғли томонидан айtilган ислохот ҳақидаги фикр-мулоҳазалар чақимчиларга Отабек устидан маълумот етказишлар учун баҳона бўлади: охир-оқибатда Отабекни ҳибсга оладилар. Бу фитнада Кумушга муҳаббат масаласида Отабек билан рақобат қилган киши алоҳида ҳол уйнайди. Шундай қилиб, Отабекнинг бахтли турмушини зулмат қоплайди. Отабек ва унинг баъзи дўстлари хон малайларининг бўҳтони туфайли ўлим жазосига ҳукм этиладилар. Лекин Юсуфбек ҳожи томонидан кўрилган оқилона чора-тадбирлар шарофати билан ўғли ва унинг дўстлари дор остидан қайтариладилар. Романнинг биринчи қисми ана шундай якунланади.

Иккинчи ва учинчи қисмлар Фарғона билан Тошкентда давом этаётган ўзаро урушлару Отабекнинг шахсий ҳаётида рўй бераётган кулфатлар тасвирига бағишланган. Ҳамма гап шундаки, ўғил ўз билганича (муҳаббат туфайли бўлса-да) уйланиши, ота-онасидан розилик олмагани, боз устига, ичкюёв бўлиб Тошкентдан йироқда яшаётгани Отабекнинг онасига — Ўзбек ойимга ёқмайди. Отабекнинг хоҳиш-иродасига зид ўларок, Ўзбек ойим ўғлини иккинчи марта, бу гал тошкентлик машҳур хонадондан чиққан қизга уйлантиришга муваффақ бўлади. Отабек иккинчи хотинига кўнгилсиз бўлади: бу ҳол охири фожиага олиб боради; иккинчи хотин — Зайнаб тўлғоқ тўтаётган кундошига, Кумушга пинҳоний тарзда заҳар бериб қўяди. Кумуш ҳалок бўлади, Зайнаб эса Отабекнинг уйдан ҳайдалади. Отабекнинг ўзи дом-дараксиз йўқолади. Роман сўнггида хабар берилишича, Юсуфбек ҳожининг номига келган хатда айтилишича, Отабек мамлакатни ўрис босқинидан ҳимоя қилиш пайтида Олмаота яқинида шаҳид бўлади. Роман Отабекнинг ўғли ва унинг набиралари ҳақидаги мўъжаз маълумот билан тамом бўлади.

Романнинг иккинчи ва учинчи қисмларида қаҳрамон ҳаёти, худди биринчи қисмдаги каби тарихий воқеаларга узвий боғланган ҳолда, асосан Тошкент билан Қўқон ўртасидаги ўзаро урушлар силсиласида акс эттирилади. Аввало, бу воқеалар Юсуфбек ҳожининг фаолиятини кўрсатиш учун хизмат қилади: у ўзаро низоларга чек қўйиш тарафдори бўлади; умумий душманга — Туркистон устига юриш бошлаган ўрис босқинчиларига қарши кураш йўлида кучларни бирлаштириш мақсадида кўп ҳаракат қилади. Лекин Юсуфбекни беклар қўллаб-қувватламайди. Натижада Юсуфбек сиёсий ҳаётдан қўл силтаб кетадю зоҳидона турмуш кечира бошлайди.

«Ўткан кунлар»га умумий баҳо.

Роман мазмунининг қисқача баёнидан кўриниб турибдики, бу асар халқ ҳаётини заҳарлайдиган феодал тузумни фoш этишга, Одатни (яъни, анъанавий

урф-одатларни), ўғил-қизлар ота-оналари ихтиёри билан турмуш қуришга мажбур этиладиган расм-русумларни танқид қилишга бағишланган. Муаллиф фикрича, Отабек билан Кумуш муҳаббатининг фожиали тарихи Одатнинг яроқсиз эканини кўрсатиб бериши лозим. Роман феодал тузумга қарши йўналтирилгани ҳақида муаллиф асар сўзбошида очиқ-ойдин шундай дейди: «Мозийга қайтиб иш кўриш — хайрлик, дейдилар. Шунга кўра мавзуни мозийдан, яқин ўткан кунлардан, тарихимизнинг энг кир, қора кунлари бўлган кейинги «хон замонлари»дан белгиладим».

Романда муаллиф ўз олдига қўйган мақсадни — ўзбек халқи тарихидаги энг қора саҳифаларни ташкил этадиган хон замонларини фош этишдек олижаноб мақсадни муваффақиятли равишда, зўр бадиий маҳорат билан адо этади. Бундан ташқари, ёзувчи бошқа бир вазифани ҳам кўнгилдагидек бажо келтиради: у кўп асрлардан бери авлодлар фожиасига сабаб бўлаётган Одатнинг ҳақиқий башарасини очиб ташлайди.

Шу билан бир қаторда романдаги қалтис масалалар ҳақида (ёзувчи қамоққа олинишига сабаб бўлган); турли тоифадаги танқидчилар томонидан, романда миллатчилик ва ўрисларга қарши кайфият тарғиб қилинадиган ўринлар бор, деб айрича талқин этилган ҳолатлар тўғрисида алоҳида тўхталиб ўтиш лозим. Асосан, бу Юсуфбек томонидан ўрис босқинчилари, умумий душманга қарши кураш йўлида кучларни бирлаштириш хусусидаги фикр-мулоҳазалардир. Романда фақат ўрис подшолиги ҳақида гап кетади ва ўрис меҳнаткашлари тўғрисида бир оғиз ҳам ёмон гап айтилмайди. Боз устига, ўрис халқининг ижобий хусусиятлари романда (масалан, ўрисларнинг мамлакатни бошқариш тартиблари тўғрисида Отабек айтган гапларни эслайлик: шубҳасизки, ўша тартиблар феодал Туркистондаги мавжуд тартибларга нисбатан хийла илғор эди) юқори баҳоланади. Шундай қилиб, Юсуфбекнинг фикр-мулоҳазалари ўрис халқига тегишли бўлмай, фақат ўрис подшолигига алоқадор ўринли гаплардир. Отабекнинг гап-сўзларида ўрис халқига бўлган, унинг маданиятига нисбатан бўлган кучли эҳтиром сезилиб туради. Энди Отабекнинг ўрис подшоси кўшининг қарши урушда ҳалок бўлгани масаласига келсак, бу ҳол ўша давр кишиларига хос фазилат саналарди. Ўша даврнинг илғор кишилари ўрис подшолиги томонидан Ўрта Осиёнинг босиб олишини, аввало мустамлакачилик деб баҳолардилар — улар Туркистоннинг Ўрисияга қўшиб олинишининг фойдали томони ҳам бор эканини тушунмасдилар. Ҳатто бизнинг Шўро фанимиз ҳам Туркистоннинг қўшиб олинишининг ижобий томонлари бор экани ҳақида кейинги ўн-ўн беш йил ичида муқим бир тўхтама келдилар, холос. Яқин-яқинларгача ҳам Шўро тарихчилари Туркистоннинг Ўрисияга қўшиб олинишининг салбий, зарарли — мустамлакачилик моҳияти тўғрисида гапиришар эдилар. 20-йилларнинг бошларида яратилган роман муаллифига 50-йиллардаги тарих фани нуқтаи назаридан эътироз билдириш — мутлақо адолатсизликдир. «Ўткан кунлар» романини фақат юқорида кўрсатилган сабабларга кўра, «миллатчилик руҳидаги асар» деб эълон қилиш бемаънилик бўлиб, муаллифга бўҳтондан ўзга нарса эмас. Бундай тўхматлар гуноҳсиз кишиларнинг юзига қора суртишга зўр берилган даврдан қолган сарқит ҳисобланади.

«Меҳробдан чаён» ҳам тарихий роман (мен бу ромanning қуйидаги нашри билан танишдим: «Абдулла Қодирий (Жулқунбой), «Меҳробдан чаён», Худоёрхон ва муншийлар ҳаётидан тарихий роман, 3-нашри, Тошкент — 1935». Латин алифбосида, ўзбекча).

Роман мазмуни (худди «Ўткан кунлар» романининг мазмуни баён қилингани каби батафсил иншо қилинади; биз ўқувчини зериктирмаслик мақсадида И. Султонов хулосасидан нусха кўчириш билан чекланамиз: изоҳ бизники — Н. Б.).

«Меҳробдан чаён» романининг қисқача баёнидан ҳам кўриниб турибдики, муаллиф ўз олдига қўйган мақсадга тўла-тўқис эришган — хонлик тузуми адолатсиз, инсоний қиёфасини йўқотган тузум сифатида фош этилади. Диққатга сазовор жиҳати шундаки, роман қаҳрамонлари зулмдан қочишиб ўрислар тасарруфидаги, инсонийроқ тартиблар жорий этилган юртдан паноҳ топишади, бахтли бўлишади.

«Обид кетмон» — замонавий, Шўро тузуми мавзусида ёзилган қиссадир (мен асарнинг қуйидаги ўрисча нашри билан танишдим: «А. Кадири, «Абид

кетмень», повесть из колхозной жизни. Авторизованный перевод с узбекского Л. Содердотовой. Госиздат УзССР, ташкент — 1935»).

Бу қисса бадиий жиҳатдан Абдулла Қодирийнинг илгариги романларига нисбатан хийла бушроқ. Шунинг учун унинг мазмуни ҳақида алоҳида тўхталиб ўтиришга ҳожат йўқ. Лекин бир нарсани айтиб ўтиш лозимки, қисса ўртаҳол ўзбек деҳқонини жамоа ҳўжалигига кириб келишини кўрсатиб беришга ба-
шланган. Муаллиф «Четан» жамоа ҳўжалигининг пайдо бўлиши тарихини ва бу жараёнга ўртаҳол деҳқон Обид кетмон қўшган улушни бадиий акс эттиради. Воқеалар кескин синфий кураш силсиласида рўй беради. Мураккаб ҳаёт йўлини босиб ўтган Обид кетмон фақат жамоа ҳўжалигига аъзо бўлибгина қолмасдан, кейинчалик жамоа ҳўжалигининг раҳбари — раиси бўлади.

Қиссанинг умумий таърифи.

«Обид кетмон» қиссаси ўзбек адабиётида жамоа ҳўжалиги қурилиши ва ўртаҳол деҳқоннинг шундай ҳўжаликка кириб келиши ҳақида яратилган биринчи асар сифатида қимматлидир. Аини замонда, қисса ёзувчи ижодида олға босилган қадам ҳисобланади: Абдулла Қодирий фақат тарихий мавзулар билан чекланиб қолмай, замонавий долзарб мавзуга қўл урганини кўрсатадиган ёрқин мисол тарзида ҳам диққатга лойиқдир. Бироқ, қиссада кўзга ташланиб турадиган қатор камчиликлар бор. Шулар жумласидан қуйидагиларни санаб ўтиш мумкин: а) жамоа ҳўжаликлари қурилишида фирқанинг етакчилиги ўрни ва камбағал деҳқонлар ҳаракати лозим даражада кўрсатиб берилмаган; б) бу ишда ўртаҳол деҳқонларнинг ўрни бирмунча бўрттириб юборилган; в) ёзувчи замонавий мавзунини бадиий жиҳатдан маромига етказиб сайқаллай олмайди.

Абдулла Қодирий ижодига умумий таъриф.

Йигирманчи йилларнинг охирлари, ўттизинчи йилларнинг бошларида ўзбек Шўро адабиёти энди шаклланаётган тарихий давр нуқтаи назаридан чиқиб келиб, Абдулла Қодирий асарларининг мазмуни билан танишганимдан сўнг, прокуратура томонидан олдимга қўйилган масалаларга тубандагича жавоб бераман.

1. Юқорида номлари зикр этилган Абдулла Қодирийнинг асарларида миллатчилик, аксилшўравий ғоялар олға сурилган ўринлар йўқ. «Уткан кунлар» романида Туркистоннинг Урисияга қўшиб олиниши масаласида баъзи бир ноаниқ талқинлар кўзга ташланса-да, лекин бу ҳол муаллифнинг ғаразли нияти самараси эмас, балки романда тасвирланаётган даврга берилган чалкаш илмий баҳо маҳсулидир. Қолаверса, Абдулла Қодирий ғоявий жиҳатдан мутлақо тўғри бўлган «Меҳробдан чаён» романида ўша воқеани ҳам Шўро фани нуқтаи назаридан туриб ёритади. Романларнинг бирортасига ҳам миллатчилик қарашлари илгари суриляпти, деб айб тақиш мумкин эмас.

Абдулла Қодирий ўзининг навбатдаги «Обид кетмон» асарида ғоявий жиҳатдан улғаяди: у Шўро замонаси ҳақида бадиий асар яратади. Бу асарда ҳам миллатчилик, аксилшўравий қарашлар асло илгари сурилган эмас. Қиссада учрайдиган камчилик ҳар қандай Шўро ёзувчисининг ҳар қандай асарида учраши мумкин.

3. Абдулла Қодирийнинг юқорида кўрсатилган асарлари ўз вақтида ўзбек адабиётининг салмоқли ютуғи ҳисобланарди. Чунки Абдулла Қодирий ўзбек адабиётида биринчи бўлиб роман жанрига асос солган эди. Унинг асарлари юксак бадиийлиги, тилининг ширадорлиги билан ажралиб туради. XIX асрдаги хон тузумини, феодал тузумни тағ-томири билан фош этадиган, хонликнинг бартараф этилиши — XIX асрнинг иккинчи ярмида Туркистоннинг Урисияга қўшиб олиниши қанчалик илғор аҳамиятга эга эканини ўқувчига тушунтиришга хизмат қиладиган асар ўзбек Шўро адабиётида шу пайтгача яратилгани йўқ.

3. Агар Абдулла Қодирийнинг ўша асарлари (лозим топилган сўзбоши ва шарҳ билан) ҳозирги кунларда нашр этилса, жуда катта тарбиявий аҳамиятга эга бўларди.

И. СУЛТОН (имзо),

филология фанлари доктори.

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Тафтиш ашёлари» бўлими, 115—124-саҳифалар)

Бу ҳужжатларни ўқиганда, Қодирий қатлномаси бўйича «янги очилган»

ғалати ҳолат кўзга ташланади. Агар биз, мазкур фожиага 90-йиллар воқелигидан эмас, 50-йиллар ўртасидаги талабдан келиб чиқадиган бўлсак, ҳар уч ижодкор А. Қодирийга социалистик реализм қолипи ва яна ўша ғояни ўртага солиб, ҳимоя қилганини кўрамиз. (Гарчи, И. Султон ҳатто 80-йилларнинг ўрталарида ҳам «Юлдузли тунлар»ни айнан ўша «синфий позиция»дан туриб қоралаган бўлса-да). Албатта мазкур адиблар Қодирийни оқлагани яхши факт. Лекин ўз-ўзидан ғалати саволлар туғилади: Қодирий айнан ўша ғоявий позиция баҳонасида ўлдирилди. Сўнг... яна шу қурол билан марҳум адибнинг боши силанди. Тавба! Қанақа, «метод» бу? Қанақа ғоя? Ахир Абдулла Қодирий 1938 йилдан кейин ўз асарларига бир жумла ҳам ўзгартиш киритмаган бўлса — асарлари ўша-ўша бўлса-ю, қутилмаганда унинг асарлари «янгитдан кашф этилса»! Ўргилдик, бунақа ғоявийлигу бунақа синфийликдан! Қачонгача ғоявийлик бадиият устидан ҳокимлик қилади?

АНГЛАТМА

«...Жиноятнома ашёлари ва янгитдан олиб борилган тергов хулосалари билан танишиб чиқиб ва Бош ҳарбий прокурор келтирган далилларни асосли деб топган ҳолда ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати

Ажрим қилди

ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати томонидан 1938 йилнинг 5 октябрь куни Абдулла Қодирийга (Жулқунбой) нисбатан чиқарилган ҳукм янги очилган ҳолатлар муносабати билан бекор қилинсин ва бу ишда жиноят таркиби бўлмагани туфайли ҳаракатдан тўхтатилсин.

Раислик қилувчи: (имзо)

Аъзолари: (имзо)

(имзо)».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, 92—93-саҳифалар)

Қодирий отилади. Орадан ўн саккиз йил ўтади ва Қодирийни отувга ҳукм қилган ўша идора — ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати ...ўз хатосини тузатади — АДОЛАТни тиклайди!

Топталган адолат тикланса тикланар, аммо отилган АДОЛАТни қайта тирилтириб бўлармикин?

* * *

Жилла қурса, Абдулла Қодирийнинг 1938 йили мусодара қилинган мол-мулкининг товони тўлангандир-ку, ахир, деб киши ўзига таскин бермоқчи бўлади ва ўша даврларда Қодирийдан нималар (энг азиз нарсаси — ҳаётдан ташқари яна нималар) тортиб олинганини билишга қизиқасан.

1938 йил 8 январь куни қотилгоҳ комендатураси томонидан Абдулла Қодирийга берилган 183-сонли расмий қоғоз нусхасида қайд этилишича, маҳбус уйдан 79756 рақамли битта бир қувурли ов милтиғи (патронсиз) олинган эди. 3438-сонли англатмада кўрсатилишича, 1937 йил 31 декабрь куни ЎзШСЖ ИИХК ДХБ қошидаги қамоқхона кўриқчиларининг бошлиғи Винокуров томонидан шахсий тинтув қилинган Абдулла Қодирий чўнтагидан эллик (50) сўм пул билан «чарм иштонбоғ» ечиб олинади. Хужжатгоҳда сақланаётган А. Қодирий жиноятномасининг 80-саҳифасида ушбу англатма бор:

«1937 йил 31.ХII куни берилган 27/26-сон фармонга кўра хонадони тинтув қилинган Абдулла Қодирийдан олинган куйидаги нарсалар Маъмурий-хўжалик бўлимига топширилгани тўғрисида ҳам, улар қаерда экани ҳақида ҳам хужжат йўқ экан:

1. Абдулла Қодирий номига берилган 0184448-сонли бошпурт;

2. Езишмалар ва алоҳида жомадондаги адабиётлар.

ЎзШСЖ ИИХК ДХБ бўлимининг бошлиғи, д/х катта лейтенанти Геремов, (имзо).

Бундан ташқари, Абдулла Қодирийнинг «шахсий мол-мулки» 1945 йили ёзувчининг тўнғич ўғли Ҳабибулла Қодирий қамоққа олинган пайтда яна бир марта мусодара қилинади. Бу ҳақда Ҳ. Абдуллаев (Қодирий) жумҳурият Давлат Хавфсизлиги Қўмитасига ёзган аризасида шундай дейди:

«1945 йил 28 май куни қонунга хилоф равишда ҳибсга олиндим ва асоссиз тарзда ЎзШСЖ ЖМнинг 66-, 67-моддалари бўйича устимдан жиноий иш кўзга-

тилди. Аввал, 1938 йили менинг отам Абдулла Қодирий (Жулқунбой) ҳам асоссиз равишда жиноий жавобгарликқа тортилган ди. Ҳозир отам ҳам, ўзим ҳам тўла-тўқис оқландик. Мени қамоққа олишаётган пайтда уйимиздаги отамнинг кутубхонаси тортиб олинган эди: унда асосан етмишдан ортиқ мумтоз Шарқ адабиётининг намуналари бор эди. Менинг ўзим ҳам Шарқ адабиёти билан таниш бўлганим учун уйимиздан қандай китоблар олиб чиқиб кетилганини аниқ биламан. Улар қуйидагилар:

1. Отамнинг нашр этилган ва нашр этилмаган асарларининг қўлёзмалари.

2. «Муштум» жаридасининг 1923—24-йиллардаги тўлиқ тахлами, бир китоб.

3. «Меҳробдан чаён» романининг тожик тилида чоп этилган тўрт нусхаси.

4. Ўрис тилида чоп этилган «Обид кетмон» қиссаси, икки нусха.

5. «Қўмондоннинг жуғрофий харитаси», баҳоси 100 сўм, битта китоб.

6. Шайх Саъдийнинг «Гулистон» асари қўлёзмаси (соҳиби қалам), бир китоб.

7. Ш. Саъдийнинг «Гулистон» асарининг туркийга тағлама таржимаси, бир китоб.

8. Ш. Саъдийнинг «Бўстон» асари, бир китоб.

9. Ш. Саъдийнинг «Тобистон» асари, бир китоб.

10. Ш. Саъдийнинг «Шабистон» асари, бир китоб.

11. Хондамирнинг «Равзатус сафо» (тўлиқ) асари, бир китоб.

12. Жалолиддин Румийнинг «Маснавийлар» тўплами, икки китоб.

13. Муқимий, Фурқат ва бошқа шоирларнинг «Баёзи», тўрт китоб.

14. «Калила ва Димна», бир китоб.

15. «Рубобияти Умар Хайём», бир китоб.

16. «Шарқ табобати англатгичи», тўрт китоб.

17. «Фиёсул луғат» — араб, форс, туркий тиллар луғати, олти китоб.

18. «Қомус», бир жилдлик; Туркия нашри (500 сўмга сотиб олинган), бир китоб.

19. «Ленин», ўрис тилида 1924 йили Ленин вафоти муносабати билан чоп этилган китоб, бир дона.

20. «Ибн Сино», фалсафий қўлёзма, бир китоб.

21. Фаридиддин Атторнинг «Чор китоб»и, бир дона.

22. Фаридиддин Атторнинг «Мантиқ-ут тайр» асарининг қўлёзмаси, бир китоб.

23. Юсуфхожа Сарёмийнинг шеърлар тўплами, бир китоб.

24. «Қуръон»и карим, турли хаттотлар томонидан кўчирилган, саккиз нусха.

25. Деҳлавийнинг «Чор дарвеш» асари, бир китоб.

26. «Хожа Ҳофиз», шеърый тўплам, туркий шарҳи билан чоп этилган, икки китоб.

27. «Ибн Холдун», қўлёзма (тарих), икки китоб.

28. «Қомус ул луғат», туркий таржимаси, тўрт китоб.

29. «Саҳиҳий Бухорий» (тўлиқ), икки китоб.

30. Алишер Навоий, «Хамса» қўлёзмаси, бир китоб.

31. Алишер Навоий, «Чор девон» қўлёзмаси, бир китоб.

32. Низомий, «Хамса» қўлёзмаси, бир китоб.

33. Фирдавсий, «Шоҳнома» қўлёзмаси, бир китоб.

34. Бедил, «Куллиёт» қўлёзмаси, бир китоб.

35. «Минг бир кеча», нашр нусхаси, икки китоб.

36. Абдураҳмон Жомий, «Ҳафт авранг» қўлёзмаси, бир китоб.

37. Абдураҳмон Жомий, «Нафосатул унс» (тарих) қўлёзмаси, бир китоб.

38. Абдураҳмон Жомий, «Куллиёт» қўлёзмаси, бир китоб.

Бошқа китобларнинг номлари ҳозир эсимда йўқ...

Ушбу арзнома асосида отамнинг кутубхонасини қайтариб беришингизни ёки агар китоблар сақланиб қолмаган бўлса, уларнинг баҳосини тўлашингизни сўрайман.

Ҳ. Абдуллаев (имзо)
1957 йил 10 июль».

ТАСДИҚНОМА

«1945 йилнинг 28 май куни Тошкент шаҳар, Термиз кўчасидаги 9-уйда яшайдиган Ҳабибулла Абдуллаев хонадонида Ҳайдар Умаров гувоҳлигида тинтув ўтказдим.

Тинтув пайти қуйидаги буюмлар топилди ва мусодара қилинди: бошпурт, ҳарбий дафтарча, касаба уюшмаси паттаси, Абдуллаевнинг талабалик дафтарчаси, 39 дона фотосурат, 219 varaқдан иборат ҳар хил ёзишмалар.

Араб имлосида ёзилган, муқоваланган 70 дона китоб.

Араб имлосида ёзилган-у, лекин муқоваланмаган 12 дона китоб.

Абдулла Қодирий қаламига мансуб «Ўткан кунлар» — олти дона, «Меҳробдан чаён» олти дона, «Тулки билан тентак» ҳақидаги китоб — икки дона, «Шубҳа» — икки дона, «Берди татар» — олти дона.

Абдулла Қодирийнинг икки минг олтимиш (2060) varaқ қўлёзмаси ва икки та дафтарчаси.

Фитратнинг «Қиёмат» китоби, бир дона.

Миллатчи ёзувчиларнинг асарларидан иборат тўплам, бир дона.

Ф. Хўжаевнинг сурати босилган номсиз жариди, бир дона.

Иброҳимов қаламига мансуб «Турон. Темирланг» номли китоб, бир дона. «Муштум» жаридасининг тахлами ва Абдулла Қодирийнинг мақолалари чоп этилган араб имлосидаги «Улуғ Туркистон» рўзномаси — 164 дона.

Абдулла Қодирийнинг бешта дафтари.

Абдулла Қодирийнинг шахсий ёзишмалари — 154 varaқ.

Халқ душманларининг мақолалари чоп этилган «Муқаддас қабр қошида» китоби, бир дона.

«Шўро давлати» жаридасининг 1935 йили нашр этилган 4-, 7-, 8-сонлари. Жуғрофия харитаси, бир дона.

(имзолар)

Нусха аслига тўғри: ЎзШСЖ ВК ҳузуридаги ДХКнинг

ходими Голубев (имзо)».

(А. Қодирийнинг жиноятномаси, «Товон тўлашга оид» бўлими, 52-, 53-, 54-саҳифалар)

1938 йилнинг 5 октябрь куни ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати томонидан чиқарилган «махфий» ҳукм фақат Абдулла Қодирийни отиб ўлдиришни назарда тутмаган эди, айна пайтда «унга тегишли мол-мулк мусодара этилсин!» деб «фатво» берган эди. Равшанки, қатл ҳукми ижро этилади, сўнгра марҳумнинг мол-мулки таланади, ҳатто ёзувчининг иштонбоғи ҳам (жиноятноманинг еттинчи саҳифасидаги 4269-сонли англатмада қайд этилишича) тортиб олинади ва «реализация қилинади». Савол туғилади: нега «реализация» қилинган. Кимга, «реализация» қилинади? Қачон?

«Емоқнинг қусмоғи ҳам бор!» дейдилар. Товон тўланадиган вақт етгандир!

Авалло, Абдулла Қодирийнинг қариндош-уруғлари тегишли жойга — Давлат Хавфсизлик Қўмитасининг махсус хонасига чақирилади-да, уларга: «Оталаринг бегуноҳ экан. Мана, оқланди», дейилади ва қўлларига оқлов қоғози топширилади.

— Отамизнинг хунини ким тўлайди?

Жиддий ходим қошини чимиради.

— Кутинглар, — дейди, — ўзимиз чақирамиз.

АНГЛАТМА

«Махфий

ЎзШСЖ ВК ҳузуридаги ДХК Маъмурий-хўжалик бўлимининг бошлиғига

Абдулла Қодирийнинг (Жулқунбой) жиноятномаси юзасидан ШСЖИ олий судининг Ҳарбий Ҳайъати 1956 йил 9 октябрь куни чиқарган ажримни ижро этиш учун юборяпман.

Қодирийнинг яқин қариндошлари аниқлансин-да, уларга ажримнинг мазмуни тўлиқ айтилмасдан, фақат жиноятнома қайта кўриб чиқилгандан кейинги натижа билдириб қўйилса кифоя. Қариндошлари қўлига оқлов қоғози берилсин. Ажрим билан қайси куни таништирилгани тўғрисида Ҳарбий Ҳайъат билан Ҳарбий прокурорга хабар берилсин.

Қодирийнинг мусодара қилинган мол-мулки қариндошларига қайтарилгани ҳақида ҳам Ҳарбий Ҳайъатга хабар беришингизни сўрайман.

ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати 1956 й. 6 октябрь, 4н—018240/56-сон Москва шаҳри, Воровский кўчаси, 13-уй».

Қарор чиққан кун билан нусхаси ижро этиш учун юборилган кун поймалли эканлиги ўз йўлига! (Ажрим 1956 йил 9 октябрь куни чиққан бўлса, хат Москвага ўша йил 6 октябрда юборилса!) Буниси ҳам майли... Нега энди Қодирий оқланса-ю, собиқ «жиноятчи»нинг иши бўйича ажрим махфий сақланса? Мазмуни Қодирий қариндошларига тўлиқ айтилмаса? Уларнинг қўлига оқлов қоғози берилди — шу билан олам — гулистонми? Ҳақиқат бўлса, охиригача бўлмайдими?

АНГЛАТМА

«Махфий

Тошкент шаҳар Халқ депутатлари кенгашининг раиси

ўрт. Турсуновга

Абдулла Қодирийнинг (Жулқунбой) қариндош-уруғлари томонидан ёзилган шикоят—оталарининг мусодара қилинган мол-мулки қайтарилиши сўраб ёзилган арзнома кўрилатгани муносабати билан Абдулла Қодирийнинг (Жулқунбой) мол-мулки ҳақиқатан ҳам мусодара қилинганми-йўқми эканини текшириб кўришингизни сўрайман...

Абдулла Қодирийнинг қариндош-уруғларига тегишли жавобни айтишим учун менга текшириш натижаларини маълум қилинг.

1956 й. 26 декабрь.

ЎзШСЖ ВК ҳузуридаги ДХҚ раисининг ўринбосари, подполковник Коновалов (имзо)».

• • •

«ЎзШСЖ ВК ҳузуридаги ДХҚ раисининг ўринбосари, подполковник Коноваловга 1957 й. 12 апрель.

1938 йил 5 октябрь куни ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати томонидан мол-мулкни мусодара этиш шарти билан жинойи жавобгарликнинг олий жазосига—отувга ҳукм қилинган Абдулла Қодирийнинг (Жулқунбой) мол-мулки ҳақида маълумот.

ШСЖИ Олий судининг Ҳарбий Ҳайъати 1956 йилнинг 9 октябрь куни Абдулла Қодирийнинг мол-мулкни мусодара қилиш ҳақидаги ҳукми бекор қилиш тўғрисида ажрим чиқарди. Фуқаро Абдулла Қодирийдан қуйидаги нарсалар мусодара этиб олинган эди:

79756 рақамли 20 калибрли бир қувурли бир дона ов милтиғи: баҳоси 149 сўм 00 тийин. Эскиргани учун асл баҳосидан йигирма фоиз чегириб ташланса, даъвогарларга 119 сўм 20 тийин тўланиши лозим.

ЎзШСЖ ВК ҳузуридаги ДХҚ Маъмурий-хўжалик бўлимининг бошлиғи, подполковник

Петруха (имзо)

ЎзШСЖ ВК ҳузуридаги ДХҚ молия бўлимининг бошлиғи, майор Поникленко (имзо)».

Қўшалоқ англатмадан маълум бўляптики, Абдулла Қодирийнинг қисман мусодара қилинган ҳовлисию ўша пайтларда тортиб олинган ов милтиғининг «янги» баҳоси ёзувчининг қариндош-уруғларига қайтарилади, холос.

Қўлёзмалар-чи, китоблар-чи?

Тўғри, жиноятноманинг «Товон тўловига оид» бўлимида Қодирийнинг қўлёзмалари, китоблари ҳақида бирталай расмий сўров нусхалари бор. Мана шу масала юзасидан олинган расмий жавоблар ҳам бир талай.

АНГЛАТМА

«Махфий

ТуркХУ ҳарбий прокурорининг катта ёрдамчиси, адлия подполковниги ўрт. Бичковга

Тошкент шаҳри

1956 й. 24. VIII кунги 4—6/1338-сон сўровига жавоб

Маълум қиламизки, ёзувчи Абдулла Қодирийнинг Сиз санаб кўрсатган қўлёзмалари, «Муштум» жаридасининг тахлами ва бошқа адабиётлар ЎзШСЖ Давлат Хавфсизлиги вазирлигининг Тергов бўлими томонидан 1947 йил 26 март куни чиқарилган қарор асосида 1947 йилнинг 5 апрель куни ёқиб юборилган, йўқотилган.

Қуйида адабиётларни йўқотиш тўғрисидаги қарор ва ёқиб юборилган ҳақидаги қайдномани илова қиляпмиз.

ЎзШСЖ ВК ҳузуридаги ДХҚ Маъмурий-хўжалик бўлимининг бошлиғи, подполковник
Петруха (имзо)
Бўлим бошлиғи майор Жириков (имзо)».

«Махфий

ЎзШСЖ Прокурорининг ўринбосари, адлия катта маслаҳатчиси

ўрт. Копейкога

Тошкент шаҳри

1956 й. 30.Х кунги 15/15—ОК-сон сўровига жавоб

Маълум қиламизки, ёзувчи Абдулла Қодирий (Жулқунбой) билан унинг ўғли Ҳабибулла Абдуллаев хонадонидан мусодара қилиб олинган китоблар ва бошқа адабиётлар ёқиб юборилган, йўқотилган.

Сиз кўтарган ушбу масала билан шу йилнинг август ойида ТуркХў ҳарбий прокурори атрофлича текшириш ўтказган эди.

ЎзШСЖ ВК ҳузуридаги ДХҚ Маъмурий-хўжалик бўлимининг бошлиғи, подполковник
Петруха (имзо)
Бўлим бошлиғи, майор Жириков (имзо)».

ДХҚнинг ҳужжатгоҳида Қодирийнинг китоблари, қўлёзмалари ёқиб юборилгани тўғрисида расмий қоғоз бор. Лекин бу қоғоз ёзувчининг ўғли Ҳабибулла Абдуллаев 1945 йил 28 май куни қамоққа олинган пайтда мусодара қилинган китоблар, қўлёзмалар ёқиб юборилганини, йўқотилганини англатади, холос. Хўш, Абдулла Қодирийнинг ўзи ҳибсга олинган пайтда— 1937 йилнинг 31 декабрь куни мусодара қилинган «Ёзишмалар ва алоҳида хонадондаги адабиётлар» қаёқда қолди? Маъмурий-хўжалик бўлимида ҳатто Қодирийнинг ўша мулки қайд этилган бирорта эслатма ҳам йўқ экан-ку! Демак, 1956 йили «товон тўловига оид» ишлар билан шуғулланган ходимлар барча жумбоқни ҳал этганлар, деб бўлмайди: улар шошқалоқлик қилганлар ёки калавнинг учини йўқотиб қўйганлар. Балки ўша йилларда ДХҚда фақат махсус ходимларгина кира оладиган «махфий» хоналар бўлгандир, хуфя ҳужжатлар бўлгандир...

Қолаверса, минг марта расмий бўлмайдими, лекин биз барибир қоғозга ишонмаймиз. Қоғозларга ишонавериб... оғзимиз куйган, энди ҳар қандай расмий қоғозни пуфлаб ичамиз ёки нарироққа суриб қўямиз ва бошқа далил-исбот келтиринг, деймиз.

Бундан ташқари товон деганда фақат «ов милтиғининг эскиргани учун чегириб қолинган» «янги» баҳосигина тушунилмайди: товон— «келтирилган зарарни қоплаш учун тўланадиган ёки олинадиган ҲАҚ»дир. Аниқроғи, «ҳақ олинур, берилмайдур» (Беҳбудий). Одатда, даъвогар султ келса, қози муттаҳамлик қилади. Биз шу пайтгача Абдулла Қодирийнинг қадрини, баҳосини билмаган бўлсак, сузлик қилган бўлсак, энди кўзимиз мошдек очилди— Қодирий ўзбекларнинг миллий ифтихори эди; миллий ифтихори ўлдирилган миллат— миллат бўлмайди! Қодирийни ўзбекларнинг ўз ҲАҚИ сифатида қайтиб олмоқ лозим! Фақат Қодирийнигина эмас, барча азиз зотларимизни қайтариб оладиган фурсат етди. Мўътабар мулкимиз сифатида!

Дарвоқе, ўша куни— 1938 йилнинг тўртинчи октябрь куни Ғози Олим Юнусов, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид Чўлпон, Отажон Ҳошим каби асл инсонлар ҳам отиладилар ва худди Қодирийдек суддан бир кун аввал қатл этиладилар. Нима бу, котиб янглишганидан саналарни алмаштириб ёзиб юборгани туфайли рўй берган жузъий хатоми? Бизнингча, котиб янглишмаган, халқимиз ифтихорлари атайлаб топталган, ер билан яқсон қилинган, ҳатто бир кун сабр қилишни ҳам лозим кўришмаган. Бундай дейшимизга сабаб шуки, ҳақиқатан ҳам, бирталай айбланувчилар, хусусан, Ислом Рустамов, Қосим Сорокин, Қурбон Берекин, Қаюм Рамазоновлар айнан тўртинчи октябрь куни

суд қилинадилар, олий жазога— отувга ҳукм қилинадилар ва ҳукм ўша куниёқ ижро этилади (жиноятнома англамасида шундай дейилган). Демак, бир кун бурун суд қилиниб, олий жазога маҳкум этилган маҳбуслар сафига ҳали суд залига қадам босмаган айбланувчилар ҳам қўшилиб, ҳаммасини битта юк машинасига босиб олиб кетишган бўлсалар, эртасига эса расман ҳужжат тўғри-лаб қўйган бўлсалар ажаб эмас.

«Яна амр қилдимки, ғаним томонида бўлган навкар бизга қарши қилич кўтарган бўлса, ўз юртининг туз ҳақини ҳалоллаган бўлади. Агар шундай кишиларнинг бирортаси жанг вақтида қўлга тушса ёки ғаним томонидан умид узилиб, бизга келиб хизмат қилишни ихтиёр қилган бўлса, уни азиз тутсинлар, мартабасини ошириб, вафодор одам деб билсинлар... Бир навкар ғаним наздида ҳурмат-эътиборга эга бўлиб қадрланса-ю, бироқ жанги-жадал вақтида ўз бегига хиёнат қилиб, унинг душманига дўстлик қилса, туз ҳақини унут-са... унда навкарга ишониб бўлмайди» («Темир тузуклари»дан).

Хаёл олиб қочади одамни. Балки, ўша замонда отув ҳукмини қачон ижро этишнинг унчалик аҳамияти бўлмагандир?.. Дейлик, давлатга «то ўлгунча ишлайдиган», яъни айнан отувга ҳукм қилинган текин ишчи кучи керак бўлиб қолгандир? Ҳарбий Ҳайъат аъзоларининг қўлида «мутлақо махфий» фармони, кўрсатмами бўлиши мумкин эдими? Билмайман... Биз ҳозир ҳам аҳён-аҳён: «Отувга ҳукм қилинган кишилар отилмайдилар, улар ўлгунларича заҳарли конларда ишлатиладилар ёки тилло чиқадиغان жойларга юбориладилар», деган: миш-мишларни эшитиб юрамиз. Қолаверса, 1950 йилларнинг охириларигача Абдулла Қодирийнинг ўғил-қизлари ҳузурига нотаниш кимсалар келишаркан-да, уларга оталаридан қизғин саломлар топширишар экан, Қодирий ҳазрат соғ-саломатлар, насиб этса, келадилар, дейишар экан. Ҳатто йигирма-йигирма беш йилдан сўнг Тутқунгоҳдан омон-эсон қайтган баъзи кишилар: «Мен Жулқунбой деган ёзувчини кўрдим; тишлари тўкилиб кетган, чол бўлиб қолган», деганини ўз қулоғи билан эшитган одамлар ҳозир ҳам бор. Демак, Сталин ҳам амир Олимхон тажрибасидан ижодий фойдаланган бўлса ажаб эмас. Шунинг учун ўзбек халқи номидан битта ваколатли вакил сайланса-да, у Давлат Хавфсизлиги Қўмитасидаги «энг-энг махфий» ҳужжатлар билан танишса қандай бўларкин? Билмадим... Иложи бўлармикан бунинг?

Хуллас, қодирийлар қачон қатл этилгани шу пайтга қадар аниқланмади, калаванинг учи топилмади. Биз умид қиламиз: балки, улар отилмагандир... Илло, умид— умидвор одамнинг ўзи билан баравар ўлиши мумкин. Токи одам тирик экан, умид ҳам тирик.

Майли, охири умидимиз узилди, Қодирий ва қодирийлар ўлди, дейлик. / Хўш, қаерда отилган?

Бу масала хусусида ҳар хил фаразлар, тахминлар бор. Қуйида шулардан биттаси билан таништириб ўтмоқчимиз.

Биладиган кишиларнинг айтишича, 1938 йилнинг тўртинчи ва бешинчи октябрь кунлари Давлат Хавфсизлиги Бошқармаси комендатурасига тегишли нақлиётгоҳдан битта юк машинаси ажратилган экан: ўша юк машинасининг йўл варақаси ДХҚсининг ҳужжатгоҳида сақланиб қолибди. Унда қайд қилинишича, ҳайдовчига «ЧЕРНЯЕВКАГАЧА ВА НАРИГА» боришга изожат берилган экан, яъни улов борадиган манзил аниқ кўрсатилмаган, фақат йўналиш кўрсатилган, холос. Йўл варақасида ўша кунлари юк машинасига ажратилган ёнилғи миқдори ҳам рақам этилган бўлиб, ҳисоб-китобларга қараганда, бу ёнилғи билан ўша марказдаги юк машинаси ДХҚ ҳовлисида то Черняевкагача ва ундан кейин ўттиз чақирим айланадиган «бир нуқтага» бориб, ўз жойига— Давлат Хавфсизлиги Бошқармаси ҳовлисига етиб кела оларкан. Демак, 1938 йилнинг тўртинчи ва бешинчи октябрь кунлари олий жазога ҳукм этилган маҳбуслар юк машинасида Черняевкагача олиб борилганлар, сўнгра ўттиз чақирим айланадиган бирорта овлоқ жойга элтганлар-да, отиб ташлаганлар.⁴Лекин қатлгоҳ шу кунгача аниқ эмас, мавҳум! Уша жойни аниқлаш учун Черняевканинг ўттиз чақирим айланаси бир қатор элакдан ўтказилиши, энг камида бир саржин чуқурликда ер кавлаб чиқилиши лозим бўлади. Бу— ниҳоятда мушкул вазифа. Лекин, оқилона йўсинда амалга оширилса, удалаш мумкин бўлган вазифа. Савобли ишининг оғир-енгили йўқ!

Балки, ДХҚга бу борада амалий ёрдам керакдир? Агар ДХҚ ходимлари-

нинг ўзлари халқдан ёрдам сўрагани қимтиниби туришган бўлсалар, жамоатчиликми, Олий Кенгашми бундай ёрдам қўлини чўзиши керак! Ноҳақликни яширишдан кўра— ҳақиқатни ошкор этиш минг карра савобли юмуш!

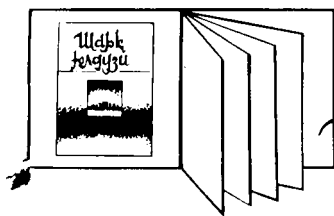
Азиз ўқувчи, мана, Сиз Абдулла Қодирийнинг ҚАТЛНОМАСИ билан танишдингиз. Лекин, атиги битта қатлнома билан танишдингиз, холос. Ишонинг! Бунақа қатлномалар битта эмас, юзта эмас, ҳатто мингта ҳам эмас... Кўп! Жуда кўп! Аламли жойи шундаки, қатлиом даврида маданиятимиз, санъатимиз, адабиётимиз, илм-фанимиз ёппасига қирғин қилинди; кўзга кўринган партия, давлат ва жамоат арбоблари, ўзбек халқининг асл фарзандлари териб-териб, саралаб-саралаб маҳв этилди. Қурбонларнинг сон-саногини ҳеч ким аниқ билмайди, уларнинг адоғи йўқдек!.. Улар кимлар эди?.. Хўш, 50 йил наридаги бу жирканч фожиаларни нега «титкилаяпмиз?» Қатлиом ва қатлиомга имкон яратиб берган тартиботлар яна қайтиб келмаслиги учун биз ҲАҚИҚАТНИ, у нақадар аччиқ бўлмасин, бор бўйича билмоғимиз керак. Зеро, касални даволаш учун, аввало, ўша дард нималиги аниқланади, сўнг муолажа қилинади: тиши оғриётган кишини азобдан фориг этиш учун бошини танидан жудо қилиш— кулгули! Шунча азиз бошлар кесилгани етар!

Яна бир қалтис масала ҳақида уч-тўрт оғиз мулоҳаза билдириб қўймоқчимиз: Қодирийнинг қатлномаси билан танишган ўқувчи, «Ҳм-м, терговчилар, ҳакамлар, жаллодлар, хулласи-калом — салбий қаҳрамонлар, асосан, рус, армани, татар миллатига мансуб кишилар экан-ку, улар орасида маҳаллий миллат вакиллари кам кўриняпти, бу ҳол халқлар дўстлигига соя ташламасмикан?» дейиши мумкин. Начора, биз борини кўрсатдик; «қаҳрамонлар»нинг бошига дўппи кўндириб, устига чопон ёппадик. Ҳа, Ўзбекистондаги қатлиом ижрочиларининг кўпчилиги ўзга миллат вакиллари экан. Лекин, масалага кенгроқ қарайлик. Бошқа Иттифоқдош жумҳуриятдаги қатлиом ижрочилари орасида ўзбек миллатининг «вакиллари» йўқмикин? Ишончимиз комилки, қатлиом раҳнамолари миллатларни бир-бирига гиж-гижлаш учун ҳам атайлаб «алмашлаб экиш усули»дан кенг фойдаланганлар. Эҳтимол, ўшаларнинг касридир, «ягона оила фарзандлари» ҳозир бир-бирига ёвлашиб ётибди! Аслида, қатлиом даврида рус, армани, гуржи, татар ва бошқа халқларнинг бошига ҳам бизникидан кам кулфат тушмаган эди. Зотан, «кулфат»нинг миллати бўлмайди. Айни замонда, КУЛФАТ КЕЛТИРУВЧИнинг ҳам миллати бўлмайди: шумоёқ кимсалардан ҳар қандай миллат юз ўгиради— улар оқпадардирлар!!!

«Эй, ҳожи! Ҳамма фасод улуўамирда! Агар улуўамир дуруст одам бўлса, уч-тўртта муттаҳамнинг ёмонлиги ҳеч қаерга бормас ва бунча гуноҳсиз бечоранинг қони ўринсиз тўкилмас эди. Жаноби пайғамбари худо, ҳадиси шарифларида айтадиларким, «Бисмиллоҳур раҳмонур роҳийм, қоланнаби алайҳуссалом! Изо виссадал амру ило ғайрат аҳли фанатизирас соата!» Яъни, ул сарвари коинот маҳрама қилурларким, агар бир қавмнинг иши ноаҳил одамга топширилган бўлса, бас— ўшал қавмнинг қиёматини яқин бил, яъни ҳалокатга мунтазир бўл!.. Бас, бизнинг корларимиз ҳам кўп фурсатлардан бери ноаҳил одамларнинг қўлида қолиб ва ҳар замон ул нобакорлар бизларнинг бошимизга анвои кулфатлар соладилар. Илоҳо, кори бадлар ўз бошлари билан даф бўлғай!»

(«Уткан кунлар»дан)

Уйлаб қоласан, киши. Биз кимларга ишониб яшадик? Эртага-чи, эртага, шундай яшаш мумкинми?

Юсуф Шомансур,

1958—1974 йиллар давомида
қисқа-қисқа ўзилишлар билан
ойномада ишлаган

Шаббода

Қилт этмайди
Дарахтнинг боши,
Қушларнинг ҳам тили осилар.
Олов пуркар босиб ва босиб,
Қоқ тепамда
Қуёш ҳарсиллар...

Ёнар,
Ёнар замин гардиши
Ўчоқдаги қайноқ товадай,
Нафас олиб кўрсин

Мард киши,
Димикмоқнинг ўзи даводай...

Шунда
Эсиб қолди шаббода,
Шаббодаки... ингичка ипдай,
Беморига
Ўлим олдидан
Ҳаёт олиб келган
Табибдай.
Бир нафасда ўтиб танамдан
Тирилтирди мени,
Дарахтни.
Оппок,
Нозик қўлчаси билан
Ҳиппа бўғди қора дўзахни.

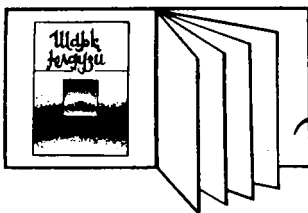
* * *

Чучмал гапларга ҳеч тоб-тоқатим йўк,
Еқтирмайман сохта мулозаматни.
Ёриб кўрсатмоқ-чун кўнгилни аниқ
Тиғ каби тўғри тил лозим эмасми?

«Баҳор!», «Баҳор!» дерлар бўлар-бўлмасга,
Юз баҳорни кўрди, дерлар, фалончи.
Ахир, ҳаёт
Фақат гул, сунбулмас-ку,
Фақат гулда кўрманг гулгун оламни.

Аччиқ аёзларга дош бермаса гар,
Инсон қолар эди довуччадай ғўр.
Жазирада тобланмаса одамлар,

Чечак ҳам чўяндай туюлар оғир.
Баҳор, гул кадрини этмайман инкор,
Гул ўрнида
Темир тутмасман қизга.
Фақат гулдан роҳат
Топмасман зинҳор,
Термулиб ўтмасман райҳон, ялпизга.
Тўрт минг фасл мавжуд
Кураш йўлида,
Ҳаёт дарахтида минг хил новда бор.
Бўронлардан ўтган инсон йўлида
Бир дона лоладир—
Бутун бир баҳор.

Амирқул Пўлкан,
1978—1982 йиллар ойнамада ишлаган

* * *

Дунё пайдо бўлгандан буён
Ёнма-ёнди оқ билан қора.
Табийки, улар ҳеч қачон
Бир-бирини тан олмас сира.

Тун ва кундуз талашар суръат,
Қуёш ҳеч вақт дуч келмас ойга.
Ўз ҳукмини ўтказар ғурбат,
Ҳаққоният бўлмаган жойда.

Эътиқоди собит бўлса ким,
Толе насиб этган ўшанга.
Адолат ва разолат доим
Бир-бирига эрур кушанда.

Ҳолбуки, кун кўрса-да палон,
Оқил элга тилар омонлик.
Ҳамма жойда яхшилик билан
Қўшни яшар доим ёмонлик.

Агар кучли бўлса муҳаббат,
Қалб дош бергай ҳар қандай ғамга.
Гар қуролга айланса нафрат,
Ўт қўйиши мумкин оламга.

Барчасига келса ҳамки дуч,
Титрамас ҳеч одамнинг жони.
Аслида-чи, икки душман куч
Тутиб турар бутун дунёни.

* * *

Кўп нарса йўқотдим бепарволикдан,
Гоҳида етмадим вақтнинг қадрига.
Утган ҳаётимни ўйларкан бу дам,
Мен ҳайрон қоламан инсон сабрига.

Кимнингдир қошида бош эгмадик жим,
Кимгадир ёлғондан бермадим йўриқ.
Ўзимга ишониб яшадим доим,
Омадга ҳеч қачон ишонганим йўқ.

Барига гувоҳдир шу ер, шу само,
Шараф деб кўтардим виждон юкини.
Ҳеч кимнинг ҳаққини емадим, аммо
Бировга бермадим ўзимникини.

Пушаймон кетмоқдан не фойда, алҳол,
Шам каби эрибди умрнинг ярми
Ва лекин оти йўқ чавандоз мисол,
Ғам чекиб яшашдан ёмони борми?!

Кўп нарса йўқотдим, бу бир хомлигим,
Гоҳида етмадим бахтнинг қадрига.
Бунга сабаб эмас бўш— баёвлигим,
Оқ кўнгил бўлганим сабаб барига.

Турғун Пўлат,
Ойномада 1965-70 йилларда ишлаган

ОДАМИ ЭРСАНГ...

Роман

БИРИНЧИ БОБ

1943 йилнинг кеч кузи...

Чорси шаклида солинган мўъжазгина хонада гап чортанг эди. Қарама-қарши бурчакларга ўрнатилган икки стол устидаги ўн биринчи чироқларнинг хира шуъласида ўн-ўн беш чоғлик одам аста гурунг қилиб ўтиришибди. Булар — «Большевик» колхозининг бригада бошлиқлари билан табелчилари бўлиб, ёшлари ва мартабаларига яраша, баъзилари ёғоч курсиларни эгаллашган, баъзилари эса шундоққина деворга суюниб, тахта полнинг ўзига чордона қуришган. Бир маромда чирқиллаб турган осма соат миллари ўн бир билан ўн икки ўртасида эса-да, унинг тўғрилигига ҳеч ким кафил бўлолмайди. Нега десангиз, уруш бошланиб, колхоз радиоузелигача фронтга сафарбар этилгандан бери бу соатни биров бир нарсага қараб тўғрилаб турмайди, у ўз билганича юради — хоҳласа бир соат олдинга чопиб кетади, хоҳласа кейинда қолади — тошини кўтариб қўядиган хона соҳибларининг фаромуш топган кезларида эса, бир кун-ярим кун таққа тўхтаб ҳам олаверади. Шунда у тафтишком раиси Шарифмирза аканинг «Павел Бурэ» соатига қараб тўғриланади. Колхозда бирдан-бир соатли одам ҳам мана шу Шарифмирза ака.

Хона соҳиблари дедик. Энди шулар билан таништириб ўтмасак бўлмас. Кираверишда, чап бурчакка қўйилган столнинг эгаси — колхоз правлениясининг котиби Талъат: ўн беш-ўн олти ёшлардаги ўспирин, ҳали мўйи сабза ҳам урмаган, бўйни ингичка, калласи чувак гавдасига нисбатан каттароқ, кўзлари тийрак бир бола. Шу топда у стол устини тамом энлаб, яна бир-икки қарич пастга осилиб тушган дастурхоннамо узун тахта қоғоз устида мишиғини тортганича астойдил куйманиб ўтирибди. Доналарни битта-биттадан териб чўт ташлашига, ташлаган рақамларидан кунгли тўлмай, яна бузиб юборишига қараганда, унинг бу ишда хийла тажрибасизлиги билиниб турибди. Лекин у қилаётган ишини поёнига етказиши бари бир шарт: тузаётган сводкасини қоровулдан тезроқ жамоа Советига чиқармаса, эртага мурғак боши арава-арава ғалванинг тагида қолади.

Унг бурчакдаги столда колхоз меҳнат нозири Йўлдош табелчилардан наряд қабул қилиб оляпти. У ҳам Талъатга ўхшаш ориқ ва ингичка бўлса-да, аммо бўйи уникидан тикроқ, мўйлаби сабза ура бошлаган, овози дўриллаб қолган; одам билан муомалада ўзини сипо тутуди, чўтни шахдам ташлайди, хуллас, ёши Талъатникидан улугроқлигини ҳар бир ҳаракати билан намойиш этиб туради.

«Одами эрсанг...»

Турғун Пўлат бу ҳақда қарийб ўттиз йил муқаддам куйиниб, дард билан айтганди. Гоҳо «Дўстлик» қаҳвахонасида бирга овқатланардиқ. Ушанда кўп бор одам боласининг кўнгли, ўйлари ҳур, озод бўлиши кераклигини таъкидларди. Шу ҳақда катта асар бошлаганини, дардчил ўйларини қоғозга изҳор этаётганини пайқаман эканман.

Уни қийнаган муаммолар — фармонбардорлик, руҳий тазйиқ — мана, бугун юз кўрсатди. Тугалланмай қолган, тўғрироғи, энди қоғозга тушабошлаган роман саҳифаларини ўқир экансан, ёзувчининг не-не ниятлари юрагида кетганига ачинасан. Томчида қуёш жилоланади, деганларидек унда Турғун Пўлатнинг дили, диёнати акс этиб турибди.

Бу — унинг руҳи, шарафидир!..

Ҳайдарали НИЁЗОВ

Гурунг давом этапти. Суҳбатдошларнинг ўзлари ола-қура бўлганларидек, гапларининг мавзуси ҳам узук-юлуқ:

— Тегирмон бошидаги Холча кампир бор-ку, ўшанинг ўғли бугун фронтдан қайтибди:

— Анави Турсунбой-а?

— Ҳа, ўша.

— Тинч қайтибдими?

— Қайда! Бир оёғини ташлаб, қўлтиқ таёқ билан келибди.

— Вой бечора! Қандай азамат йигит эди-я!

— Боши омон қолибди-ку, ишқилиб!

— Эртага чиқиб, кўриб қўйсақ бўлар экан...

— Ҳа, шунақа қиламиз!..

Кейин шу Турсунбойнинг урушдан олдин, бўз йигитлик пайтидаги фазилатлари муҳокама қилиб кетилади. Гўё ҳуснда ҳам, фаҳм-фаросату гап-сўзда ҳам унинг олдига тушадиган шоввоз бўлмаган қишлоқда. Якка ўзи ўн одамнинг ишини қилган. Қишлоқ соҳибжамоллари фақат шу Турсунбойга етишув орзусида яшаганлар. Мана энди шундай азамат йигит лаънати урушнинг машъум тегирмонига тушиб, яримта бўлиб чиқибди.

— Бу касофат қачон тугаркин-а?

— Қайдам. Кети кўринмайди-ку.

— Москва билан Ленинградни бермай, газандани тўхтатиб қолишдими, энди аскарларимиз бўш келишмасе керак.

— Ҳа, қараб туринг, ҳали бир қувалаб беришин, Гитлер палидга сичқоннинг ини ҳам минг танга бўлиб кетади!

— Уртоқ Сталин: Сталинградда фашистларнинг куни битди дебдиларку, шу ҳақ гап!

— Ишқилиб, йигитларимиз омон қайтишсин-да!

— Илоҳим айтганингиз келсин!

Сўнг фронтда юрган йигитлар номма-ном санала бошлади: Бешкападан фалончи-фалончилар, жаъми шунча киши; Бешқопдан мунча, Қарға маҳалладан, Жўвахонадан мунча, Пучуғойдан... Фронтчилардан ҳар қайсисини тасвирлашга келганда, бирини мард, бирини қўли очик, бирини дилкаш, бирини дали-ғули, яна бирини меҳнаткаш эди дея, уларнинг ҳам фақат яхши томонлари тилга олинади. Бу суҳбатдошларнинг хомчўтларига қараганда, ёлғиз «Большевик» колхозининг ўзидан яқин икки юз эллик дуркин йигит она қишлоғидан олис-олис ерларда қон кечиб юрган бўлиб чиқади.

Ҳар тарафдан чуқур хўрсинишлар эшитилди...

Гурунг бирпас тинди. Уртага чўккан оғир сукунатни Йўлдошнинг зарда аралаш дўриллаган овози бузди:

— Қаҳҳорвой, ошна, табелни расво қилибсиз-ку! Мана кўринг: олти тонна кўсак узилди деб меҳнат ёзбисиз, сводкадаги кўсагингиз эса, беш тоннаю икки юз кило. Саккиз юз килосини кимга қўшиб юбордингиз?

Меҳнат нозирининг рўпарасидаги бир қўлини стол зиҳига тираб турган новча, лаванг юз, шалпанг қулоқ йигитчанинг иккала бети хижолатдан қизариб кетди. Тили калимага келмай, талмовсираб қолди. У табелчи бўлган бешинчи бригаданинг бошлиғи Сулаймон ака ўтирган жойидан аста кўзғалиб, стол ёнига келди:

— Шу гап ростми, Қаҳҳорвой? — Қаҳҳор ўзини сал ўнглаб, дафтарини ёзди-да, кундалик терилган кўсакни чўтга ташлаб, ҳисоблай бошлади.— Тузукроқ ҳисобланг, ука. Грамм пахтанинг устида оламшумул жанжал бўлиб турган бир пайтда, икковимиз ҳам хонавайрон бўп кетмайлик тагин. Саккиз юз кило кўсакнинг пахтасини қаёқдан топиб берамиз?!

— Табелдагиси рост,— деди охир Қаҳҳор ҳисобини тугатиб.— Бу, бундай бўпти-да: ўқувчи болалар узган кўсакни сводкага қўшмабман, лекин табелда меҳнатни ота-оналарига ёзганман.

— Бўлмаса, сводкани тўғрилатинг,— деб ҳовридан тушди Йўлдош.— Талъатвой, бешинчи бригадага саккиз юз кило кўсак қўшиб қўйинг, ошна!

Бу чоққача ишини ниҳоясига етказиб, столдан «дастурхон»ини йиғиштирган Талъатни пешонаси тиришди:

— Сводкани оққа кўчириб бўлдим. Уни яна бузаманми?!

— Бузасиз-да, энди! Табелдаги кўсак сводкага тўғри келмай қолса, кейин раисдан гап эшитамиз...

Талъат Қаҳҳорга хўмрайиб қараганча, катта сводкани столи устига ёйди. Кейин, бешинчи бригаданинг рўпарасига ўчирғич текизиб, рақамини қайта ёзди. Сўнг жамоа Советига тайёрланган сводкани ҳам ўзича бир нарсаларни минғирлаганича тузатди.

— Кўп диққат бўлаверманг, ўсмай қолиб, фронтга боролмайсиз, кейин Гитлерни ким тутиб келади! — деб тегишди Қаҳҳор беш баттар унинг жиғига тегиб. Шу пайт у баҳорда бўлган бир воқеага шама қилди: Талъат йигирма бешинчи йилда туғилган йигитлар ҳарбий хизматга қақирилганда, киши билмас уларга қўшилиб ҳарбий комиссариатга борган, тиббий комиссиядан ўтиш пайтида, бир врач «Жимжилоқдек гавданг билан фронтга боришни сенга ким қўйибди, аввал эшик кесакисига осилиб, бўйингни

чўзиб кел, кейин гаплашамиз!» — дея уни қайтариб юборган эди. Бу воқеа тезда қишлоққа ёйилиб, тенг-тўшлари: «Нега шундай қилдинг, фронтга борганинг билан қўлингдан нима иш келарди?» деб сўрашганида, у соддадиллик билан: «Сизлар мени билмай-сизлар, мен гавдам кичик бўлса ҳам, ўзим жуда абжирман, борсам фашистнинг додини беришим, ҳатто ўша Гитлерниям тутиб келишим мумкин» деб жавоб қилганди.

Қаҳдорнинг ҳазилидан хонада энгил кулги кўтарилди. Талъат изза бўлиб, бошини ҳам қилди.

— Кичкина деманг бизни, кўтариб урамиз сизни! Махсумни кўп хафа қилаверманглар, ҳали иш кўрсатмоқлари қайда! — дея Талъатнинг ёнини олган бўлди учинчи бригада бошлиғи Абдунаби ака. Аммо «Махсум» иборасини эшитганда Талъатнинг яна беш баттар ажинаси қайишди. У ўзининг махсумзода эканини фақат қишлоққа келгандан кейин билди. Катта домлаларнинг авлодлари шундай ном билан улуғланар экан. Бошда ёқимли туюлган бу ибора, бора-бора унинг қулоғига ҳақоратдай эшитила бошлади. Нима, оппоқ дадаси домла ўтган бўлса, бунга у айблими?!

Қаҳдор кечирим сўрагандай, Талъатнинг ёнбошига ўтиб, унинг елкасига қўлини қўйди, худди ўпмоқчи бўлган каби лабини Талъатнинг қулоғига яқинлаштириб шивирлади:

— Эртага биз томонга ўтинг, холангиз сўраётгандилар, — деди.

Гурунг давом этарди. Энди унинг мавзуи ўзгарди.

— Мамадаливой, узумингиз жуда яхши бўлганди, уни эплаб олдингизми? — яна жойига бориб ўтирган Сулаймон ака ёнидаги шеригига савол қотди.

— Э, эплаб олишга қўл тегармиди! Болалар бир амаллаб узиб қўйишган экан, шаҳардан чиққан бир савдогарга кўтарасига баҳолаб бердим. Сув баҳосида кетди, шунча узум дод деганича!

Мамадаливой — гирдиғум, чўққисоқол, дўпписининг бир бурчини чапаначасига ичига ўйиб кийган ўрта ёшлардаги киши — дераза олдига бориб, оғзидаги носини ташқарига тупурғач, ана шу жавобни айтди.

— Пулини нима қилдингиз?

— Пулиними? Қайнимни Бештоғ бозорига юбориб, битта шишак олдириб келдим. Худо хоҳласа, чиллага бориб сўяман...

— Яхшилаб боқаверинг, жиззахўрликни сизникида қиламиз!

— Ҳали бўлмаса...

Кимдир махорка тутатди. Хонани қалин, ёғли қоғознинг сассиқ дуди босаркан, худди латта ҳиди келгандай бўлди-да, баъзилар чопонимиз куймаётганмикин, деб барларини ушлаб кўришди. Сўнг:

— Э, сизмидингиз? — дея махорка тутатган, ярадор ўнг қўлини дока билан боғлатиб, бўйнига осиб олган Акромжонга қарашди.

— Бу кўрғурниям қоғозини топиб чекмасанг, кўрпача куйдирганнинг савобини топар экансан, — деди Мамадаливой ака.

— Газеталар қалин қоғозга босилаётган бўлса начора! Уйда китоб деган нарса қолмади — ҳаммасини чекиб бўлдим...

— Ундан кўра, нос чексангиз бўлмайдимиз?

— Чекиб кўрдим. Тилимни ўйиб юборди...

— Тўғри, — гапга қўшилди Абдунаби ака. — Носфурушларда инсоф қолмади, оҳак баччағарни беармон қўшишяпти.

— Шунақа носни чеккандан кўра, қиш чилласида томга яланг оёқ чиқиб, азон айтган яхши, — деб ўзича аския қилди Сулаймон ака.

— Урушдан илгариги папирослар қани-я! Чексанг атирнинг ҳидини берарди қисталоқлар...

— Махсум, — деди Талъатга қараб Абдунаби ака. — Сиз Тошкентнинг сувини ичгансиз — биласиз, нега папирос йўқ бўп кетди? Ё папирос заводиям қурол чиқараётганми?

Талъат нима дейишини билолмай, андак талмовсираб қолди. Узига ҳурмат билан берилган саволга жавоб қайтариши шарт. Жавоб қайтармаса, биринчидан, одобсизлик бўлади, иккинчидан, Тошкентнинг обрўсига путур етади, назарида. Лекин, ёлғон гапиршига одатланмаган. Кўзлари жавдираб турган эди. Акромжон ака уни хижолатдан қутқарди:

— Э, Абдунаби ака, шуниям билмайсизми? Папирос қаёққа кетарди фронтга кетади-да! Ҳамма чекадиган ҳозир фронтда-ку! «Ҳамма нарса фронт учун!» дейилгандан кейин уларга сизнинг оҳак қўшилган носингиз юборилармиди!

Талъат «раҳмат» дегандай Акромжон акага миннатдорона назар ташлади. У ҳам буни пайқаб, бир кўзини аста қисиб қўйди.

— Раисдан дарак йўғ-а? Бюро жуда чўзилиб кетди чоғимда, — Сулаймон ака бетоқатланиб ўрнидан кўзғолди. — Кетаверсак, хафа бўлади. Кетмасак, эртага саҳарлаб туриш керак.

— Қаёққа борасиз? Раиснинг одатини биласиз-ку: райондан қайтгунича кутиб турмасангиз, бари бир ярим кечадаям уйқунгиздан уйғотиб келади, — деди Мамадаливой.

— Жони сабил одам экан ўзиям. Ит тинади, қуш тинади — бунда тиним йўқ, —

раисни мақтаганиям, ерга урганиям сўзининг оҳангидан сезилмаган ҳолда гапирди Абдунаби ака.

— Шундай қилгани яхши. Бўлмаса, колхоз аллақачон ковшуга ўтириб қоларди. Жонининг роҳатини кўзлаганининг биттаси Аъзамовми? Оқибати нима бўлди. Аъзолари бир кап донга зор, томорқасига эккани уруғ тополмай, иморатини бузиб, сотиб еяпти бечоралар...

— Ишқилиб, бахтимизга, Зиёдвойни фронтга оп кетиб қолмасин-да!

— Оп кетмайди! Райком ўрнидан жилмайдиган қилиб, бронлаб қўйган эмиш-ку!

— Райком ҳам билар экан-да, кимнинг қаерда иш беришини?

— Бўлмаса-чи!..

Талъат сводкани битириб, уни жамоа Советига жўнатиш учун қоровулни қидириб, саройга чиқиб кетди. Еруғдан қоп-қоронғи йўлакка чиққанида, дафъатан кўзи тиниб, пешонасини деворга уриб олди. Ҳар сафар шунақа бўлади. Ҳар сафар «энди эҳтиёт бўламан», дейди-ю, лекин бари бир ёдидан кўтарилади. Пешонасини ушлаш билан овора бўлиб, эшикдан чиқишда остонага қоқилди, яхшики, ўзини тутиб қолди, йўқса, муккасига юз тубан кетиши ҳеч гап эмас эди: остона даҳлиздан хийла баланд-да. Идора биноси уруш арафасида қурилгани учун йўлак, хоналарга чалакам-чатти тахта қоқилган, даҳлизи эса, қолиб кетган: ё унга тахта етмаган, ё бўлмаса, усталарнинг қўли тегмаган. Шунинг учун остонага етганда оёқни кўтариб туриб қўйиш керак унга. Ташқаридан кирганда ҳам эҳтиёт бўлмасангиз поп этиб ярим газ чуқурга тушасиз.

Талъат қайтиб кирганида, баъзилар ўтирган жойида пинакка кетган, баъзилар ҳамон ўзаро шивирлашиб ўтирар, Йўлдош эса жон-жаҳди билан чўт қоқар эди.

— Раис келмадиларми?— Талъатга савол қотди Акромжон ака.

— Йўқ, келсалар тўғри шу ерга кирадилар-ку,— мулоим жавоб қилди Талъат.

Айниқса, кун бўйи минг хил ишлар билан уйманиб, энка-тинканг қуригандан кейин бировнинг йўлига қарашдан ёмони йўқ. Бу ердагиларнинг ҳаммаси чарчаб, мажолу мадордан кетиб бўлган. Субҳи содиқдан далага чиқиб, кеч кузнинг жон ачитувчи изгиринида кўкракни шабадага бериб ишлаб, дам сайин оёқ остидан чиқиб турадиган катта-кичик, турли-туман муаммоларни бартараф этиш, кеч киргач, наридан-бери тамадди қилгач, бирпас оёқни узатиб ётиш ўрнига идорага келиб, ҳақ деб ўтириш осонми, ахир! Лекин ўтирмаса ҳам бўлмайди. Раис Зиёдбой ака ўрнатган қоида ўзи шу. Кунда кечқурун бригада бошлиқлари билан табелчилар идорага йигилишлари, шу кунги қилинган ишлар жамланиши, қаерда иш қолиб кетгани аниқланиши, эртаги режалар белгилаб олиниши шарт.

Ёзда ҳам, қишда ҳам, кўклама кузда ҳам бу қоида асло бузилмайди. Оддий колхозчилар қоронғи тушиши билан ишларини тугатиб, уйларига кетишлари, ўз вақтларини истаган тарзда тасарруф этишлари мумкин-у, лекин манави, идорада ўтирганларнинг йигирма тўрт соатли вақти ўз ихтиёрида эмас. Жангу жадал қўйнида юрган аскар ташналикдан қийналганида флягасидаги сувдан бир томчи ичгани бўлинма, икки томчига взвод, уч томчи учун рота командиридан ижозат сўраши шарт бўлгани каби, булар раис «тур» деса — туради, «юр» деса — юради. «Большевик» колхозида ана шундай темир интизом жорий қилинган. Ҳатто бирон бригаданинг шийпони рўпарасига экилган ошқоқоннинг бирон донаси ҳам раиснинг рухсати, у билан бухгалтер қўл қўйган ордер бўлмаса, палагидан узилмайди.

«Большевик»да интизомнинг шунчалик маҳкамлигидан қўшни колхоздагилар кулмоқчи бўладилар-у, лекин бу қаттиққўллик бутун районда хўжаликнинг нуфузини ошираётганини, колхоз давлат олдидаги ҳамма мажбуриятларини вақтида адо этиб, юзи доим ёруғ бўлиб келаётганини, бошқалар ҳатто иссиқ овқатга дон-дун тополмай қийналаётганлари ҳолда «Большевик»да ҳамма бригадаларнинг қозони ҳам, чўмичи ҳам ҳаммаша мой бўлаётганини, бу қаттиққўллик колхоз омборига тонна-тонна дон, кассасига жарақ-жарақ пул бўлиб кираётганини кўриб, тилларини тишлайдилар. Ва, оҳиста хўрсиниб: «Қани энди, бизнинг ҳам Зиёдбойдек раисимиз бўлса», дея ҳавас қилиб қўядилар...

Колхоз партия ташкилотчиси Тожибой қоровул идорага кириб келганида Йўлдош ҳам чўт қоқишдан тўхтаб, столини йиғиштира бошлаганди. Тожибой қоровулнинг авзоини — ранги девордай оқариб, киртайган кўзларига оғир бир маъюслик инганини, қўллари безгак тутган одамдай қалтираётганини кўриб, ҳаммалари кўнгилсиз вежа юз берганини дарров пайқашди. Ҳатто пинакка кетганлар ҳам уйғонишди.

— Тинчликми? Раис қанилар?

— Раисни оп қолишди.

— Қаерда?

— Милицияхонада. Партиядан ўчириб, тўппа-тўғри бюродан олиб чиқиб кетишди...

Ўртага зилдек сукунат чўкди.

— Гуноҳи нима экан?— овози дирдираб сўради Мамадаливой.

— Уша кун Онахон узанинг бригадасидан чиққан иккита кўсакнинг касофатига қолди. «Кўсакни тамом оздирволмасдан ғўзапояни юлдирибсан, пахтани нобуд қилибсан», деб айб қўйишди.

— Кўпам суд қилиб кесворишмас,— деди бу гапга ишонқирамай Сулаймон ака.
— Товба, баъзи плани тўлмаган колхозларда ғўзани моллар пайхон қилиб юборса ҳам индашмайди-ю, келиб-келиб, плани юздан ошириб қўйган бизнинг раисимизга осилишадими! — дея ёқасини ушлади Абдунаби ака.

— Энди гап мундоқ,— деди бунгача ўзини анча босиб олган Тожибой қоровул.— Эртадан ғўзаяоя юлишни тўхтатасизлар. Ҳаммани кўсакка соласизлар.

— Шудгор нима бўлади?

— «Сичқоннинг қулоғидек ерни шудгор қилсаларинг, раисларингнинг ёнига ўтқазиб қўямиз», дейишди. Шудгор тўхтади.

— Тракторлар-чи? Ахир улар нариги колхозга ўтиб кетади-ку!

— Унисини мен билмайман, Абдунаби ака,— деб гапни қисқа қилди Тожибой қоровул.— Айтдим-ку, бюронинг қарори шу!

Чироқлар ўчирилиб, ҳаммалари дилгир бир ҳолатда тарқалишганида тун ярмидан оғган эди.

Йўлдош билан Талъат катта йўлдан бир тарафга кетишди. Одатда, Йўлдош тун ваҳимасини енгил, ўзини дадил қилиб кўрсатиш учун «Мен сени қўлдан агар бой берсам, ўлганим яхшироқ...» деган ашулани овозини борича баланд қўяр, Талъат эса, унинг гашига тегиш учун секин: «Шу ашулани айтгандан айтмаган ҳам яхшироқ», деб жўр бўларди.

Бу тун Йўлдош ашула айтмади. Талъатнинг эшигига етгунча иккови ҳатто чурқ этишмади. Фақат Талъат уйига кириб кетаётганда:

— Хўп, ошна, яхши ухлаб туринг,— деб унга омонлик тилади-да, ўзи йўлида давом этди.

ИККИНЧИ БОБ

— Мен — ичкари сен — ташқари, қайдан келдинг сен, қашқари!!!—

Талъат бамисоли шақилдоқдай нақ бўлмаса қулоғининг тагида шанғиллаб айтилган бу гапдан чўчиб уйғониб кетди. «Оббо, тагин жанжал бошланибди-да»,— деди ичида, юрагини эрталабданоқ қоронғилик босиб. Аллақачон аёз тушганига қарамай у ҳамон ҳовлида, сўриток остидаги эски чорпоёда тунарди. Кечаси билан қиров тагида қолиб, уйқудан бўғин-бўғинлари бўшашган, қулоқ-бурни битган ҳолда турарди-ю, лекин на-чора: ичкаридаги бир уй билан бир даҳлиз отаси, ўгай онаси ва асранди синглицидан ортгани йўқ, қолаверса, ишдан ярим кечада қайтади, бемаҳалда буларни уйқусидан бедор қилиши мумкин эмас. Мана, ҳозир ҳам ана шу каталақдай тор, чаккадан вассалари чириб, олачипор тусга кирган уй билан унинг ёнбошидаги шапалоқдай ернинг жанжали бўляпти.

У ҳамон ҳовли юзасида, сўриток тагидаги эски чорпоёда тунар, лекин совуқдан ўзини асраш учун бошигача кўрпага ўралиб оларди.

Ҳар гал жанжални бувиси Энахон ая бошлайди. У, Талъат ётган чорпоёни ёнгинаси-га келиб, иккала қўлини белига қўйгани ва чатаноғини керганича ана шу матални овозининг борича шанғиллаб айтади. Бўйи резги дарахтдай пастак бўлгани-ю, қизил дуррачасини атайин қошига суриб, тушириб қўйгани учун унинг шу туриши жангга ҳозирланган даканг хўрозга ўхшайди. Эртакларда «худо билан уришган, афт-боши буришган» деган ибора бор. Бу — айнан Энахон ая ҳақида айтилган. Унинг юзи, ёшлигида чилимни кўп чекканидан гиёхвандларникига ўхшаш тарам-тарам бўлиб қорайиб кетган, оғзининг икки томонида фақат иккита курак тиши сақланиб қолган, аммо тиниқлигини йўқотмаган бир жуфт чарос кўзлари қадимги ҳусн-латофатининг сўнги нишонаси сифатида ҳамон чўғдай ловиллаб туради.

Энахон ая бугун ҳам жанжални ўз бисотидаги ўша матал билан бошлади. Талъатнинг дадаси ичкаридан ҳа деганда чиқа бермагач, бу сафар овозини тагин ҳам баландроқ қўйиб такрорлади:

— Мен — ичкари, сен — ташқари, қайдан келдинг сен, қашқари!!!

Ариям инини кавлайверсанг қўзғалади: Талъатнинг дадаси ичкаридан ранги ўчганича югуриб чиқди.

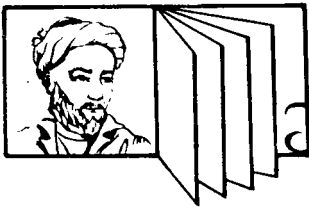
— Хў, мочағар, тинч қўясанми, йўқми? Менда яна нима айтганинг бор?!

— Бўшат уйни! Уйни бўшатмагунингча, сенга тинчлик йўқ!

— Сен бўшат уйни! Бу уй — менинг отамдан қолган...

— А, шунақами? Сиз — Бобожон қорининг арзанда ўғлисиз-у, мен анавиларни ҳаромдан орттириб кепманми?!

— Ҳаромдан орттирганмисан, ҳалолданми, олгулигингни олгансан. Тегишингни балои нафсингга сотиб еган бўлсанг, мен гуноҳқорми?

Ўтдан ўтга

Не намеки — ўтлуғ кўнгулдин чиқардим,
Дедимким: менинг хотиримға ёронғой!

Манга онча ўт солди ҳар байтиким, табъ
Гар оби ҳаёт ўлса — андин ўсонғой!

Тилармен ани мен доғи ўтқа солсам
Ки, қайдинки келди — ҳам ул сори ёнғой!

Навоийнинг улкан шеърӣ меросида қитъа салмоқли ўрин эгаллайди. Фақат «Хазойин ул-маоний» девонларидагина бу жанговар ва ҳаётӣ шеърӣ синфнинг 210 етук намунаси бор. Уларни мавзу жиҳатидан бир неча гуруҳларга (ахлоқӣ-дидактик, диний-фалсафӣ ва б.) бўлиш мумкин. Аммо юқорида келтирилган қитъани бирор туркумга узил-кесил тайин этиш жуда қийин: у ўз мазмуни ва кескин оҳанги жиҳатидан фақат Навоий ижодида эмас, балки бутун ўтмиш адабиётимизда алоҳида ажралиб туради. Навоийга қадар ҳам, ундан кейинги асрлар мобайнида ҳам адабиётимизда бундай мавзу, талқин ва кескин хулоса учрамайди. Эҳтимол, уни изҳори дил руҳидаги қитъалар туркумига киритиш мумкиндир. Чунки унда шоир кечирган ниҳоятда мураккаб ҳаёт йўлининг бир лаҳзаси ифода топгандек, шоир шахсияти ва табиатининг, замондошлари фазилат сифатида қайд этган «нозик мизож»нинг муҳим қирра-си акс этгандек.

Худди шунинг учун ҳам аввало унинг яратилиш тарихига назар ташлаш, ёзилишига туртки бўлган сабабларини аниқлаш лозим кўринади. Аммо, афсуски...

Бу қитъа «Хазойин ул-маоний»да иккинчи — шоирнинг йигитлик йиллари ижодий фаолияти маҳсули сифатида тасниф этилган «Наводир уш-шабоб» девонидан ўрин олган бўлса-да, аслида, қариллик йилларида ёзилган. Қариллик йилларини эса, Навоийнинг ўзи «Дебоча»да «қирқ бешдин олтмиш яқиниғача» оралиғи билан белгилайдики, агарда шоир ҳижрий қамарий ҳисобида сўз юритаётганини эътиборга олсак, бу 1484—1498 йилларга тўғри келади. Бу йиллар, маълумки, улуғ шоир ижодий фаолиятида энг маҳсулдор давр бўлган. Бир қатор илмий-тарихий-фалсафӣ насрий асарлардан ташқари, Навоий Буюк Бешлик — «Хамса»ни мувафақиятли ақунлади, «Хазойин ул-маоний» девонларини узил-кесил ва қатъий шакллантирди. «Назм ул-жавоҳир» каби йирик асарига сўнгги нуқта қўйди, «Лисон ут-тайр» достонини ёзишга шайланди...

Лекин учгина байтдан ташкил топган, мазмунан эса, ниҳоятда муҳим бўлган юқоридаги қитъанинг аниқ қайси йилда, қандай шароитда, тўғрироғи, қандай нохуш воқеа-ҳодисалар ва кайфият муносабати билан яратилгани биз учун қоронғу. Қитъани яна бир бор ўқийлик, ҳар бир сўз маъносига диққат қилайлик, оҳангига қулоқ тутайлик, мисралар томирини ушлаб кўрайлик. Чиндан ҳам, фавқулудда мазмун, фавқулудда талқин, фавқулудда бешафқат хулоса ва оҳанг: ижодкор ўз ёзмишлари, улардан кутган умид-орзулари, бу қувончли лирик орзуларнинг қандайдир сабаблар билан пучга чиқиши, аксинча, ёвузликка айланиб муаллиф бошига чексиз балолар ёғдириши ва ниҳоят, муаллифнинг даҳшатли, аммо ўзича бирдан-бир тўғри деб билган хулосага келиши — буларнинг барчаси оташ билан йўғрилган олтигина мисрага жо бўлган!

Қитъанинг услубан ўзига-ўзи хитоб — ички сўзлашув тарзида битилиши, бутун ижодий ўтмишга сарҳисоблик тарзи унга жиддийлик ва вазминлик руҳини берган, аччиқ эътироф ва кескин ҳукм оҳангини сингдирган. Ундаги ҳар бир мисра ўқувчига маълумот-хабар бериш билангина чекланмайди, балки аввало ва биринчи навбатда юз берган мураккаб ҳолатни, чидаб бўлмас шароитни атрофли ва чуқур мулоҳаза-мушоҳа-

да этишга чорлайди. Бошланма байт мисраларига диққат қилайлик. Унда шоир барча шеъриятини «ўтлуғ кўнгулдин чиқардим» деб таъкидлайди. Бу нима дегани? «Ўтлуғ кўнгул» иборасини қандай тушунмоқ керак? Ҳар бир шеър, ҳар бир байт, мисра ёниш ҳосиласи, изтироб меваси, фикрий аланга шуъласи демоқчими шоир?!

Бизнингча, худди шундай! Чиндан ҳам, Навоий ўзи кашф этган бу рамзий иборага жуда катта мазмун ва жиддий кинояни моҳирлик билан жойлаб олган. «Ҳазойин ул-маоний»га ёзган махсус «Дебоча»да улуғ шоир бутун борлигини титроққа солиб, фикр-зикрини тинимсиз ўртовчи дардни изҳор этгудек сирдош кимсаси йўқлиги учун «назмга кўнглини» очганлигини, дардини мисраларга юклаганини айтганида ҳам худди шу ҳақиқатга ишора қилмаганмиди?!

«Оллимға ҳар шиддат келса,— деб ёзади ҳазрат «Муншаот»дан ўрин олган мактубларнинг бирида,— чун айтурға бир ёри ғамгусорим ва илайимға ҳар суубат етса, чун изҳор қилурға бир рафиқи соҳиб асрорини йўқ эрди — ул шиддат ва суубат мазмунидин бирор байт ё матлаъ хаёл қилур эрдим ва кўнглумни ул ғусса ва андўҳдин холи этар эрдим».

Ҳа, шоир шеърияти — кўнгул дафтари, дард изҳори, шоир ўзлигининг, кенг ва бепоён руҳий оламининг моддий ифодаси, қоғозга туширилган нақши.

Сўз бораётган қитъа ўрин олган «Наводир уш-шабоб» девонидаги бир ғазалда «Навоий назми кўзёши ва хуни жигар»дан куч-қувват олгани учун «равон ва рангин» деган иқрорни ўқиймиз. Шу девондаги бошқа бир ғазалнинг эса тугалланма байти қуйидагича:

Қон иси келди Навоий назмидин — эрмас ажаб,
Ким, бағир қони била кўнглида топмиш парвариш!

Эҳтимол, худди шу тағдор иборалар, расмий иқрор қитъадаги таъкидни — шоир «назмнинг ўтлуғ кўнгулдин чиққанлигини» изоҳлар?! Эҳтимол, ҳар икки ҳолатда ҳам улуғ шоир бир нарса ҳақида сўз юритаётгандир?! Ҳарҳолда: «Не назмеки — ўтлуғ кўнгулдин чиқардим», мисрасини шарҳлаш учун ўша ҳамма назмни қайта-қайта кунт билан ўқиш, қатор-қатор саҳифаларни қоралаш лозим кўринади...

«Куз ёшию» «бағир қонидин парвариш топган», «ўтлуғ кўнгулдин чиққан назм»дан шоир кузатган шахсий мақсадларидан бири қитъанинг иккинчи мисрасида жуда равшан ифодасини топган:

Дедимким: менинг хотирамға ёронғой!

Гап асарларнинг кейинги авлодлар томонидан эъозланиши, муаллиф номининг ҳурмат-эҳтиром билан эътироф этилиши, тақдирланиши устида бормоқда. Бу шоирнинг эзгу орзуси, назмидан кутган умиди. Аслида, бу ҳар бир иқтидорли ижодкор учун ҳаётий орзиқиш, табиий хоҳиш-интилиш. «Фавойид ул-кибар»даги ғазалларнинг бирида ўзига мурожаат этар экан, шоир «сендин сўз — бадий асарлар ёдгор» бўлиб қолса бас, дея хитоб қилади:

Эй Навоий, риштаи давронға чеккил дурри назм
Ким, замон давронига сендин сўз-ўқ осор бас!

Ҳа, шоир шундай эзгу ниятлар билан қалам тебратган — ўз ёзмишларидан кутган ягона орзуси худди шу. Кўринадики, қитъа «дилни очиш» услубида «кўнгулда борини баён этиш» руҳида ёзилган:

Дедимким: менинг хотиримға ёронғой!

Аммо реал ҳаёт, бешафқат тақдир, бўғиқ шароит, фитна-фужурга тўлган муҳит шоирнинг орзу-умидларини пучга чиқаради. Бугина эмас. Аксинча, ўз шеърияти учун маломат-таъналарга қолади, азоб-уқубат тортади, ўз таъбири билан айтганда, «ҳар бир байти онча» — беҳад-беҳисоб «ўт солади». Бу шундай ўтки, агарда таъб — шеър яратиш иқтидори «оби ҳаёт» бўлганида ҳам бу ўтдан панд ейди, зиён кўради:

Манга онча ўт солди ҳар байтким,— таъб
Гар оби ҳаёт ўлса — андин ўсонғой!

Афтидан, Навоий ўз ёзган асарлари учун баъзан чиндан ҳам маломатларга қолган, азоб-уқубат тортган. Чиндан ҳам, баъзан ўз таъбири билан айтганда, «элнинг тили, оғзидин» (таъкиб-таъйиқи, фитна-фужури, таъна ва тўхматлари маъносида) халос бўлмоқ учун» назмдин тилни тийишга, насрдин оғиз юмишга» мажбур бўлган. Дарвоқе, «Ғаройиб ул-сиғар»даги ғазалларнинг бири худди шундай хитоб билан тугайди:

Эй Навоий, махлас истар бўлсанг эл тил-оғзидин
Назмидин ҳам тилни тийғил, насрдин ҳам юм оғиз!

Ўша девондаги бошқа бир қитъа эса:

Навоий тилинг асрағил зинҳор,
Десангким, емай даҳр ишидин фусус,—

каби ўзини эҳтиёткорликка — «тилни асрашга» даъват билан бошланади. Бундай ҳолатни шоир адолатсизлик, зўравонлик деб ҳисоблайди, унга қарши ўз норозилигини яширмайди. Биз сўз юритаётган қитъанинг сўнгги — учинчи байти ана шу норозиликнинг ўзига хос кўринишидир. Хотирамга яраб, деган эзгу мақсадлар билан яратган шеърятини амалда ўз бошига беҳад азоб-уқубатлар келтирганлиги боисидан ёндириб йўқотиш қарорига келиши шоир қалбининг ўша адолатсиз муносабатга қарши исёнидир:

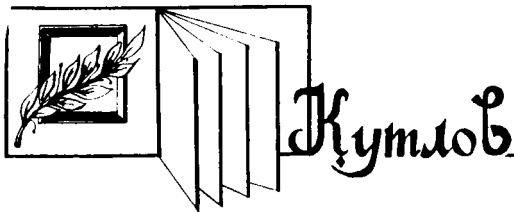
Тилармен ани мен доғи ўтқа солсам
Ки, қайдинки келди — ҳам ул сори ёнғой!

Ҳа, шоир «ўтлуғ кўнгулдин чиқарилган назмини» қайта «ўтқа солиш»га, «қайдан келган» бўлса яна ўша ерга қайтаришга тайёр!

Навоийнинг сўзни образ даражасига кўтара олиш санъати, уни турли маъно ва оҳанг товланишида қўллаш маҳорати бу ўринда ҳам кўзга яққол ташланади. Иккинчи мисрадаги «ёнғой» сўзи айтилмоқчи фикрга мантиқий тўла мувофиқ ҳолда «ёниш», «куйиш» ва айни замонда «қайтиш», «ўз жойига бориш» маъноларини англатади.

Бундай мазмун ва оҳанг адабиётимиз тарихида бошқа учрамайди. Шоир шахсияти ва табиатининг етакчи белгиларига, шунингдек, бадиий ижодхонасининг муҳим нуқталарига равшанлик киритувчи мазкур қитъанинг ёзилиш тарихи, айтилгандек, бизга номаълум. Аммо унинг Навоий ижоди такомили билан бевосита боғлиқлиги шубҳасиздир. Қитъада шоир ўз ҳаётининг маълум босқичида, эҳтимол муайян воқеа-ҳодиса муносабати билан юзага келган қалтис шароитдаги руҳий кайфиятини бутун кескинлиги билан очик-ойдин ифодалайди. Гўё худди шу ҳолат шоир қалбини кўп йиллар давомида ўртаб келган дарду ҳасратларини, шубҳа-андишаларни, маънавий қийноқ-изтиробларни ҳаракатга келтирган, ёлқинлатиб юборган. Қитъада шоир ишлатган сўз-образлар ундаги ҳукмрон норозилик, исён руҳи ва қатъийлик оҳангига тўла мувофиқ. Биринчи мисрадаги «ўтлуғ кўнгул» иборасининг ўзиёқ ўқувчини оғоҳлантиради, жиддий мазмунга ишора этиб, ҳушёр тортиради. Дарвоқе, шоир қитъанинг ҳар бир байтида халқда қадим-қадимдан муқаддас ва покловчи восита сифатида талқин этилган «ўт» образига мурожаат этади ҳамда кузатилган ғоя-мақсадга кўра унинг заминиде кенг имкониятларни бирин-кетин очиб боради. Чиндан ҳам, учинчи мисрада қўлланилган «манга онча ўт солди» ибораси чексиз маънавий қийин-қистовни ҳам, азоб-уқубатни ҳам, ларза-зарбани ҳам жуда жонли ифодалайди ва бешинчи мисрадаги «ани мен доғи ўтқа солсам» (ёндирсам, куйдирсам)дан тубдан фарқ қилади. Қитъа ўзининг фавқулодда ҳаётий-фалсафий мазмуни ва исёнкор руҳи билан адабиётимизда мустасно ўрин тутаяди. У, айни замонда, улуғ Навоий ижтимоий-ижодий фаолиятининг баъзан ниҳоятда мураккаб ва ўта зидиятли бир вазиятда кечганлигини аниқ ифодолашчи адабий-тарихий ҳужжат даражасига кўтарилгандир.

Абдурашид АБДУҒАФУРОВ,
филология фанлари доктори

Ҳурматли «Шарқ юлдузи» ойномасининг меҳнат жамоаси!
Сизларни ойномаларингизнинг 60 йиллик тўйи билан муборакбод этаман. «Шарқ юлдузи» ўрта Осиёдаги миллий ва адабий нашрлар орасида энг кўркем ва энг обрўли нашрдир. Бу ойнома адабиётларимиз учун жуда муқаддас ва улуғ ишларни амалга оширмоқда. Халқларимиз ўртасидаги дўстликни барқарорлаштиришда унинг хизматлари беқийёсдир.

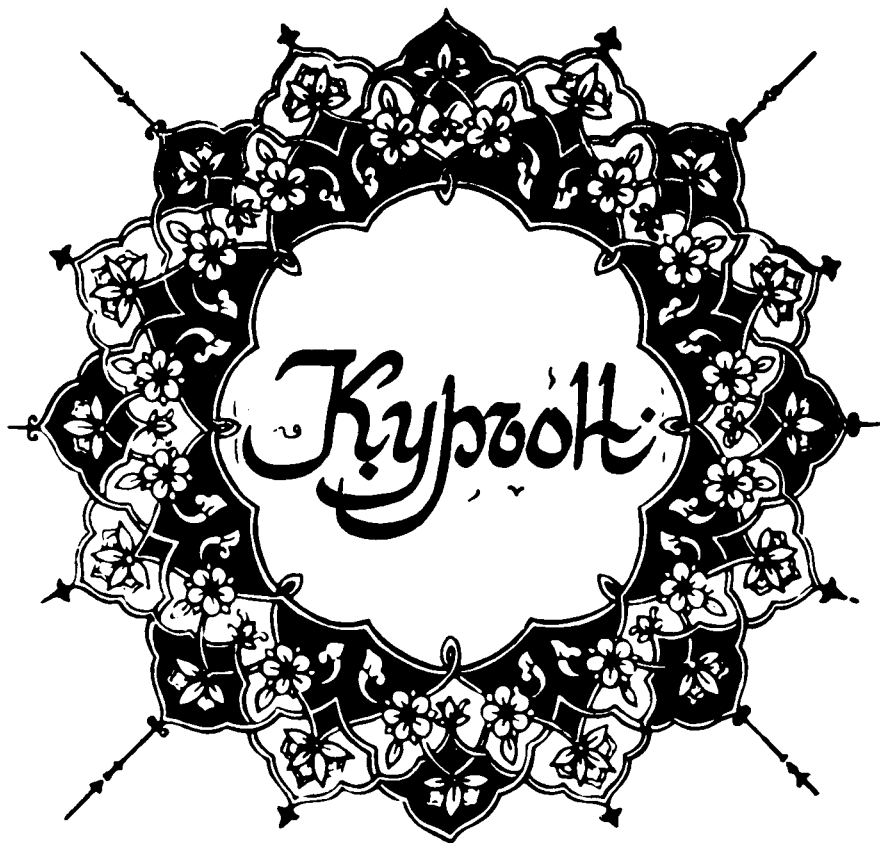
Мен ўзбек қардошларимизни ушбу адабиёт байрами билан чин дилдан қутлайман. Туркман дўстларингиз ойномаларингизни севиб мутолаа қиладилар. «Шарқ юлдузи» менинг ижодимга ҳам аҳамият бериб, яқинда «Ўтда ёнган келин» деган қиссамни чоп этганидан ниҳоятда мамнунман.

Илоҳо, орамиздаги оқибатлар тобора ривож топаверсин.

Қардошлик саломи билан, муаллифингиз:

Тиркиш Жумагелдиев.

Ашхобод.

Алоуддин МАНСУР таржимаси

Ўттиз тўрт оятдан иборат бу сура Маккада нозил бўлган.

Сура Қуръони каримнинг таърифи билан бошланиб, сўнгра шу буюк борлиқдаги барча нарсада Оллоҳ таолонинг борлиги ва бирлигига далолат қиладиган оят-аломатлар мавжуд эканлиги ҳақида хабар берилади ва коинотдаги энг кичик заррадан тортиб энг катта сайёраларгача бутун мавжудот ягона Яратган томонидан белгиланган тартиб-интизомга бўйинсуниши уқтирилади.

Бу сурада тўрт кунлик дунё матоларига алданиб қолган мушриклар ва уларнинг топажак оқибатлари тўғрисида ҳам, ёлғиз Оллоҳга иймон келтириб ҳаётларини яхши амаллар билан ўтказадиган иймон эгалари ҳақида ҳам ибратли мисоллар келтирилади ва сура ниҳоясида инсонларни бола-чақа ҳам, мол-дунё ҳам фойда бермайдиган ҳисоб-китоб Қуни— Киёмат ҳақ эканлиги хусусида огоҳлантирилади.

Бу сурадан Лукмони ҳаким тўғрисидаги хабар ва унинг ўз фарзандига қилган ўғитлари ҳам ўрин олгани сабабли, у «Лукмон» сураси деб номланган. Меҳрибон ва раҳмли Оллоҳ номи билан бошлайман.

1. Алиф, Лом, Мим. 2. Ушбу (оятлар) ҳикматли Китоб оятларидир. 3—4. У (бу китоб) намозни тўқис адо этадиган, закотни (ҳақдорларга) ато этадиган ва охиратга аниқ ишонадиган чиройли амал қилгувчи зотлар учун раҳ-

бар— йўлбошчи ва раҳмат (Оллоҳнинг марҳамати) бўлган (Китоб)дир. 5. Парвардигорлари тарафидан ҳидоят топганлар— ана ўшалар (чиройли амал қилгувчи зотлар)дир ва нажот топгувчилар ҳам уларнинг ўзидир. 6. Одамлар орасида шундай кимсалар борки, улар билимсизлик билан (ўзгаларни) Оллоҳнинг йўлидан оздириш учун ва у (йўлни) масҳара қилиш учун (ўзига) беҳуда сўз(лар)ни сотиб олур. Ана ўшалар учун хор қилгувчи азоб бордир. 7. Қачон унга (бундайларга) Бизнинг оятларимиз тиловат қилинса, гўё уларни эшитмагандек, гўё кулоқларида оғирлик-карлик бордек, кибру ҳаво билан юз ўгириб кетур. Бас, унга аламли азоб ҳақида «хушхабар» бериб қўйинг! 8. Албатта, иймон келтирган ва яхши амаллар қилган зотлар учун нознеъмат боғлари (жаннатлар) бордир. 9. Улар у жойда мангу қолурлар. (Бу) Оллоҳнинг ҳақ ваъдасидир. У қудрат ва ҳикмат эгасидир. 10. У осмонларни сизлар кўрадиган устунларсиз яратиб, сизларни тебратмаслиги (осойишталигини) учун ерда тоғларни барпо қилди ва унда ҳар турли жондор(лар)ни тарқатиб-ёйиб юборди. Биз яна осмондан сув-ёмғир ёғдириб, (ерда) ҳар турли фойдали (ўсимликларни) ўстириб қўйдик. 11. Булар Оллоҳ яратган нарсалардир. Энди, (эй мушриклар), сизлар Менга Ундан (Мендан) ўзга «худо»лар нималарни яратганини кўрсатинглар-чи! Йўқ, (улар бирон нарсани кўрсата олмаслар, демак) у золим кимсалар очик залолатдадирлар. 12. Аниқки, Биз Лукмонга ҳикмат ато этдик (ва унга дедик): «Оллоҳга шукр қилгин! Ким шукр қилса, фақат ўз фойдаси учун шукр қилур. Ким ношукрлик қилса, бас. (билсинки) албатта, Оллоҳ (унинг ва барча оламнинг шукр қилишидан) беҳожат ва ҳамду саного лойиқ зотдир.

И з о ҳ : Нақл қилишларича, Лукмони ҳаким минг йил умр кўрган. Тангри таоло у зотга нарса ва воқеа-ҳодисаларнинг моҳият— ҳақиқатига беҳато етиш ва энг тўғри ҳукми чиқара олиш неъмати— ҳикматни ато этган экан. Шу боисдан ҳам у кишидан инсон шуурининг қоронғи йўлакларини ёритиб юборадиган кўнлаб ибратли ҳикматлар асар бўлиб қолгандир.

13. Эсланг, Лукмон ўғлига панд-насихат қилар экан, деган эди: «Эй ўғилчам, Оллоҳга ширк келтирмагин! Чунки ширк келтириш катта зулмдир». 14. Биз инсонга ота-онасини (яъни, уларга яхшилик қилишни) амр этдик: Онаси унга (инсонга) ожизлик устига ожизлик билан ҳомиладор бўлди (яъни, қорнидаги ҳомила каттарган сари онанинг мадори қуриб, заифлаша борур), уни (кейин кўкракдан) ажратиш (муддати ҳам) икки йилда (келур). (Биз, шу боисдан, инсонга буюрдикки), «Сен Менга ва ота-онангга шукр қилгин! Ёлғиз Ўзимга қайтажаксан! 15. Агар улар (яъни, ота-онанг) сени ўзинг билмаган нарсаларни Менга шерик қилиш учун зўрласалар, у ҳолда уларга итоат этма! Уларга (бошқа пайтда гарчи кофир бўлсалар-да) дунёда яхши муомалада бўлгин ва ўзинг Менга инобат— тавба қилган кишиларнинг йўлига эришгин! Сўнгра (яъни, киёмат кунида) Ўзимга қайтурсизлар, бас, мен сизларга қилиб ўтган амаларингизнинг хабарини берурман». 16. (Лукмон деди): «Эй ўғилчам, шак-шубҳа йўқки, агар хардал (ўсимлигининг) уруғидек (заррача яхши ёки ёмон амал қилинадиган) бўлса, бас, у (амал) бирон харсанг тош ичиди, ё осмонларда, ёки ер остида бўлсин, ўшани-да, Оллоҳ келтирур (билур). Зеро, Оллоҳ сергак ва огоҳдир. 17. Эй ўғилчам, намозни тўқис адо эт, яхшиликка буюр ва ёмонликдан қайтар ҳамда ўзингга етган (балоларга) сабр қил! Албатта, мана шу— ишларнинг мақсадга мувофиғидир. 18. Одамлардан (мутакаббирлик билан) юзингни ўғирмагин ва ерда кибру ҳаво билан юрмагин. Чунки Оллоҳ барча кибр-ҳаволи, мақтанчоқ кимсаларни суймас. 19. Юрганинда ўртача (ортиқча таманно қилмай) юргин ва овозингни паст қилгин. Чунки овозларнинг энг ёмони (хунуги) эшаклар овозидир». 20. (Эй, инсонлар), Оллоҳ осмонлар ва Ердаги барча нарсаларни сизларга бўйинсундириб қўйганини, сизларга барча зоҳирий ва ботиний (яъни, моддий-маънавий) неъматларини комил қилиб берганини кўрмадингларми? Одамлар орасида шундай кимсалар ҳам борки, улар ўзлари билмаган, ҳидоят топмаган ва ёрқин Китоб— ҳужжатга эга бўлмаган ҳолларида, Оллоҳ хусусида мужодала қилурлар. 21. Қачон уларга: «Оллоҳ нозил қилган нарсага эргашинглар», дейилса, улар: «Йўқ, бизлар ота-боболаримизни ниманинг устида топган бўлсак (ана ўшанга) эргашурмиз», дейишади. Агар шайтон уларни ўт азобига чакириб турган бўлса ҳам-а?! 22. Ким чиройли амал қилгувчи бўлган ҳолида, ўзини Оллоҳга топшир-

са, бас, у мустаҳкам ҳалқани ушлабди. Барча ишларнинг охир-оқибати Оллоҳга борур. 23. Қим кофир бўлса, бас, сизни, (эй Муҳаммад), унинг қуфри ғамгин қилмасин. Улар Ўзимизга қайтажақлар, бас, Биз уларга қилган амалларининг хабарини берурмиз. Зеро Оллоҳ диллардаги сирларни билгувчидир. 24. Биз уларни (бу дунёда) озгина кизгина (муддат) фойдалантириб, сўнгра қаттиқ азобни (тортишга) мажбур қилурмиз. 25. Қасамки, агар улардан: «Осмонлар ва Ерни ким яратган?» деб сўрасангиз, албатта, «Оллоҳ» дерлар. Сиз: «Оллоҳга ҳамду сано бўлсин», денг. Йўқ, (шунга қарамай) уларнинг кўплари (ана ўша Оллоҳгагина ибодат қилиш зарур эканини) билмаслар. 26. Осмонлар ва Ердаги бор нарсалар Оллоҳникидир. Албатта, Оллоҳнинг Ўзигина беҳожат ва ҳамду санога лойиқ зотдир. 27. Агар Ер юзидаги бор дов-дарахтлар қаламлар бўлиб, денгиз (сиёҳ бўлса ва) ундан сўнг, яна етти денгиз ёрдамга келса, Оллоҳнинг сўзлари (илм-ҳикмати) тугаб-битмас. Албатта Оллоҳ қудрат ва ҳикмат эгасидир. 28. (Эй инсонлар), сизларни (барчаларингизни аввал-бошда) яратиш ҳам, (қиёмат кунда) қайта тирилтириш ҳам (Оллоҳ учун) худди бир жон (яратиш ва қайта тирилтириш) кабидир (яъни, шу қадар осондир). Зеро, Оллоҳ (барча нарсани) эшитгувчи, кўргувчидир. 29. Оллоҳ кечани кундузга киритишини, кундузни кечага киритишини ҳамда қуёш ва ойнинг ҳар бирини белгиланган (аниқ) муддатгача жорий бўладиган қилиб бўйинсундириб қўйганини ва Оллоҳ, шак-шубҳасиз, қилаётган амалларингиздан огоҳ эканини кўрмадингизми?! 30. Бунинг боиси, Оллоҳнинг Ўзигина Ҳақ (илоҳ) экани, улар (яъни, мушриклар, Оллоҳни) қўйиб, илтижо қилаётган (уларнинг) бутлари эса ботил нарса экани ва (ёлғиз) Оллоҳнинг Ўзигина энг юксак ва буюк зот эканлигидир. 31. Қамалар сизларга Оллоҳнинг оят-мўъжизаларидан кўрсатиш учун У зотнинг марҳамати билан денгизда (сузиб) юрганини кўрмадингизми?! Албатта, бунда барча (балоларга) сабр қилгувчи, (неъматларга) шукр қилгувчилар учун оят-ибратлар бордир. 32. Қачон (кофирларни) тоғлардек тўлқин(лар) ўраб олса, улар чин ихлос билан Оллоҳга дуо-илтижо қилурлар. Энди қачонки, (Оллоҳ) уларга нажот бериб, қуруқликка (чиқарса), у ҳолда, улардан (айримларигина) тўғри йўл тутгувчидир. Бизнинг оятларимизни (ҳеч ким) инкор қилмас, магар барча хонин ва ношукр кимсаларгина (инкор қилурлар). 33. Эй Инсонлар, Парвардигорингиздан қўрқингиз ва яна бир Кундан (яъни, қиёматдан) қўрқингизким, (у Кунда) бирон ота ўз боласи томонидан (бирон нарса) ўтай олмас ва бола ҳам отаси томонидан бирон нарса ўтай олгувчи бўлмас. Албатта, Оллоҳнинг (қайта тирилтириб, ҳисоб-китоб қилиш ҳақидаги) ваъдаси ҳақдир. Бас, ҳаргиз сизларни ҳаёти-дунё (ўзининг ўтқинчи неъматлари билан) алдаб қўймасин ва ҳаргиз сизларни ғурур (шайтон), Оллоҳ (ҳар қандай гуноҳни кечираверади, деган алдов) билан алдаб қўймасин! 34. Дарҳақиқат, ёлғиз Оллоҳнинг ҳузуридагина (қиёмат) соати (қачон бўлиши тўғрисидаги) билим бордир. У (Ўзи хоҳлаган вақтда, Ўзи хоҳлаган жойга) ёмғир ёғдирур ва (оналарнинг) бачадонларидаги ҳомилаларини (ўғилмикизми, расоми-нуқсонлими, бахтлими-бахтсизми эканлигини) билур. Бирон жон эртага нима иш қилишини била олмас. Бирон жон қай ерда ўлишини ҳам била олмас. Фақат Оллоҳгина (хамма нарсани) билгувчи ва (барча нарсадан) огоҳдир.

Бу сура ўттиз оятдан иборат бўлиб, Маккада нозил қилингандир. У Қуръони каримнинг, шак-шубҳасиз, Оллоҳ таоло томонидан Муҳаммад алайҳи-с-саломга туширилган Китоб эканини таъкидлаш билан бошланиб,

«уни Мухаммаднинг ўзи тўкиб олган» дейдиган мушрикларнинг сўзлари ёлгон эканлиги уктирилади.

Сўнгра «Мана шу ҳаётдан бошқа ҳаёт йўқ, ҳеч қачон қайта тирилмай-миз», деган кимсаларнинг сўзлари аниқ ҳужжатлар билан рад этилиб, охират ва қиёмат ҳақ эканлиги ҳамда ҳаётларини иймон ва эзгу амаллар қилиш билан ўтқарган мўминлар учун Оллоҳнинг ажру мукофотлари борлиги, ҳаёти-дунёда Оллоҳни унутган кимсаларни эса у Қунда Оллоҳ ҳам «унутиб» қўйиши ҳақида хабар берилади.

Сура ана ўша ҳисоб-китоб Қуни кечадиган аҳволни тасвирлаш билан ниҳояланади.

Бу сурада ҳам сажда ояти мавжуд бўлгани сабабли, у «Сажда» сураси деб номлангандир.

Меҳрибон ва раҳмли Оллоҳ номи билан бошлайман.

1. Алиф, Лом, Мим. 2. Бу Китобнинг (Қуръоннинг) нозил қилиниши, ҳеч шак-шубҳасиз, барча оламларнинг Парвардигори томонидандир. 3. Балки: «Уни (Мухаммаднинг ўзи) тўкиб олган», дерлар?! Йўқ, у (Қуръон) сиздан илгари бирон огоҳлантиргувчи келмаган қавмни (охират азобидан) огоҳлантиришингиз учун Парвардигорингиз томонидан (нозил қилинган) ҳақиқатдир. Шояд улар ҳидоят топсалар. 4. Оллоҳ осмонлар ва Ерни ҳамда уларнинг ўртасидаги бор нарсани олти кунда яратиб, сўнгра аршни эгаллаган зотдир. Сизлар учун Ундан ўзга бирон дўст ва окловчи йўқдир. Ахир эслатма-ибрат олмайсизларми?! 5. У осмондан Ергача бўлган барча ишни тадбир қилиб— бошқариб турур, сўнгра (бу ишларнинг барчаси) сизларнинг ҳисобингизча минг йилга тенг бўладиган бир Қунда (яъни, қиёматда) Унинг Ўзига (даргоҳига) кўтарилиур.

Из оҳ: Исломий ақидада кўра, қиёмат қуни— кофирлар учун ҳисоб-китобнинг оғир кечганлиги сабабли, минг йилга, яна бир бошқа бир ояти каримада хабар берилишича, эллик минг йилга тенгдек туюлар, мўминлар учун эса ҳадиси шарифда келтирилганидек, бир вақт намоз ўқиғудек муддат каби қисқа ва осон ўтар экан. Ана ўша Қунда ҳаёти-дунёда рўй берган барча ишлар Оллоҳ таолонинг даргоҳига кўтарилиб, У зот Ўзининг ҳақ ҳукмини чиқаради.

6. Мана шу (Оллоҳ) ғойиб ва ҳозирни билгувчи, қудратли ва меҳрибондир. 7. У барча нарсани чиройли қилиб яратган зотдир.

Из оҳ: Ушбу оятда Оллоҳ таоло бандалар эътиборини Ўзи яратган махлуқотларнинг ҳар бирини У нақадар етук ҳикмат билан яратганига қаратмоқда. Дарҳақиқат, дунёдаги мавжудотнинг қай бирига диққат-эътибор билан назар солинса, ундаги мутаносиблик ва пухталиқ ақл эгалари ёдига Яратганининг нақадар доно ва билгувчи эканини келтиради. Шунда ўтган айрим уламо ва ҳукамоларнинг «Ҳар баргада Бир Худо яшар», деган сўзлари маъноси равшанроқ англашилади.

У инсонни (Одамни) даставвал лойдан яратди. 8. Сўнгра унинг насли-авлодини ҳақир бир сувдан иборат бўлган нутфадан пайдо қилди. 9. Сўнгра уни (инсон қилиб) ростлаб, ичига Ўз (даргоҳидаги) жондан киритди. У зот сизлар учун қулоқ, кўз, дилларни пайдо қилди. Сизлар эса камдан-кам шуқр қилурсизлар. 10. Улар (яъни, кофирлар): «Бизлар ер (остида) йўқ бўлиб кетгач, ҳақиқатан ҳам яна янги яралиш билан яралурмизми?» дедилар. Йўқ, улар (қиёмат қунида) Парвардигорга рўбару бўлишни инкор қилгувчилардир. 11. (Эй Мухаммад), айтинг: «Сизларга вакил қилинган ўлим фариштаси жонларингизни олур, сўнгра Парвардигорингизга қайтарилиурсизлар». 12. Агар сиз у жиноятчи кимсаларнинг (қиёмат қунида) Парвардигорлари ҳузурида бошлари эгик ҳолда туриб: «Парвардигоро, (ваъданг рост эканлигини) кўрдик ва эшитдик, бас, бизларни (ҳаётга) қайтаргин, бизлар яхши амал қилайлик. Энди биз қиёмат ҳақ эканлигига, шак-шубҳасиз, ишонгувчидирмиз», (дейишларини) кўрсангиз эди. 13. Агар биз хоҳласак, албатта ҳар бир жонга ўз ҳидоятини ато этган бўлур эдик, лекин Мен томондан ушбу сўз ҳақ-собит бўлгандир: «Мен жаҳаннамни (кофир) жин ва (динсиз) одамларнинг барчаси билан тўлдирурман».

Из оҳ: Ушбу оятда Тангри таоло ҳеч кимни мажбуран ҳидоятга бошласлиги, балки инсу жинсни ўз ихтиёрларига қўйиб, сўнгра Оллоҳнинг динига

штоат этишдан бўйин товлаган кимсаларгина жаҳаннамга дучор қилинишлари аниқ эканлиги уқтирилади.

14. Бас, (эй кофирлар), бу Кунингиздаги (киёмат кундаги) учрашувни унутиб қўйганларингиз сабабли, (аламли азобни) тотингиз! Дарвоқе, Биз ҳам (бу Кун) сизларни «унутдик». Қилиб ўтган амалларингиз сабабли мангу азобни тотингиз! 15. Бизнинг оятларимизга, фақат қачон у (оятлар) зикр қилинса, сажда қилган ҳолларида йиқиладиган ва кибр-ҳаво қилмаган ҳолларида ҳамду сано айтиш билан Парвардигорларини поклайдиган зотларгина иймон келтирурлар.

Изоҳ: Ушбу оят ҳам сажда оятидир.

16. Уларнинг ёнбошлари ўрин-жойларидан йироқ бўлур (яъни, тунларини ибодат билан ўтказишиб, оз ухлайдилар). Улар Парвардигорларига қўрқув ва умидворлик билан дуо-илтижо қилурлар ва Биз уларга ризқ қилиб берган нарсалардан инфок-эхсон қилурлар. 17. Бас, уларнинг қилиб ўтган амалларига мукофот бўлсин, деб, улар учун беркитиб қўйилган— кўзлар қувончини (яъни, охират неъматларини олдиндан) бирон жон билмас. 18. Ахир мўмин бўлган киши фосиқ-итоатсиз бўлган кимсага ўхшарми?! (Йўк, булар) баробар эмаслар! 19. Иймон келтирган ва яхши амаллар қилган зотлар учун қилиб ўтган амаллари сабабли жаннат маъволари манзил бўлур. 20. Фосиқ бўлган кимсаларнинг маъволари эса дўзахдир. Ҳар қачон ундан чиқмоқчи бўлсалар, яна унга қайтарилурлар ва уларга: «Ўзларингиз ёлғон деган дўзах азобини тотингиз», дейилур. 21. Албатта Биз улар (Ўз қуфру исёнларидан) қайтишлари учун уларга улуғ азобдан (охиратдаги дўзах азобидан) илгари яқин азобни (яъни, дунё азобини тортидурмиз). 22. Ўз Парвардигорининг оятлари билан панд-насихат қилинганидан сўнг, улардан юз ўгирган кимсадан ҳам золимроқ ким бор?! Албатта Биз ундай жинойтчи кимсалардан интиком олгувчидирмиз. 23. Аниқки, Биз Мусога Китоб— Таврот ато этдик; бас, (Эй Мухаммад), сиз унинг (Мусонинг Тавротга) рўбарў бўлганидан шубҳа-гумонда бўлманг! Ва Биз (Тавротни) Бани Исроил (қавми) учун раҳбар-йўлбошчи қилдик. 24. Улар (ўз динлари йўлидаги бало-кулфатларга) сабр-тоқат қилишгач, Биз улардан (одамларни) ҳидоят қиладиган пешволарни чиқардик. Улар Бизнинг оятларимизга аниқ ишонар эдилар. 25. (Эй Мухаммад), албатта Парвардигорингизнинг Ўзи киёмат кунда (одамлар) ўртасида улар ихтилоф қилиб ўтган нарсалар ҳақида Ўз ҳукмини баён этур. 26. Ахир уларга (яъни, мушрикларга) Биз улардан илгари қанча аср— авлодларни ҳалок қилганимиз ва ўзлари ўшаларнинг масканларида юрганлари маълум эмасми?! Албатта бунда оят-ибратлар бор-ку! Ахир улар англамайдиларми?! 27. Ахир улар Биз қуруқ ерга сув ҳайдаб (ёмғир ёғдириб), унинг ёрдамида уларнинг чорвалари ҳам, ўзлари ҳам ейдиган экинларни чиқаришимизни кўрмайдиларми?! Ахир қарамайдиларми?! 28. Улар (мусулмонларга): «Агар ростгўй бўлсангизлар қачон мана шу фатҳ (яъни, сизларнинг галабангиз) рўй берур», дерлар. 29. (Эй Мухаммад), айтинг: «Фатҳ кунда (киёматда) кофир бўлган кимсаларга иймон келтиришлари фойда бермай қолур ва уларга (тавба-тазарру қилиш учун) муҳлат ҳам берилмас». 30. Сўнг сиз улардан юз ўгиринг ва (уларга келадиган азобга) кўз тутинг! Зеро, улар ҳам кўз тутгувчидирлар.

Бу сура етмиш уч оятдан иборат. У Мадинада нозил қилингандир. Маълумки, одатда, Мадина сураларида Маккада нозил бўлган суралардан фарқли ўларок, сўз, асосан, исломий турмуш тарзи ва диний урф-одатлар ҳақида бора-

ди: мавзу исломий ақидани англатишдан исломий шариятни баён қилишга кўчади. Ушбу сура ҳам бундан мустасно эмасдир.

У дастлаб Муҳаммад алайҳи-с-саломга Оллоҳ таолодангина кўркишда устуворлик тилаб, ёлғиз Оллоҳгагина суянишга ва фақат ваҳйи илоҳийгагина эргашишга буюриш билан бошланади, сўнгра дини исломдаги айрим ҳукмларда боқиб олинган бола туккан фарзанд билан баробар бўлмаслиги баён қилинади ва сура давомида бу мавзуга яна қайтилади.

Яна бу сурада пайғамбар алайҳи-с-саломнинг аҳли-аёллари тўғрисида ҳамда уларнинг зиммаларидаги айрича вазифалари ва алоҳида ҳақ-ҳуқуқлари борасида ҳам сўз юритилади, шунингдек, улар барча мўмин-мусулмонлар учун она мақомида эканликликлари, бинобарин, мўминлар уларга зиёда эҳтиром ва ўта эҳтиёткорлик билан муомала қилишлари лозим экани уқтирилади. Сура ниҳоясида инсон ўз зиммасига олган— Оллоҳ таолонинг барча амру фармонларига итоат этиш вазифаси, ҳатто осмону замин ва тоғу тошлар ҳам кўтара олмаган оғир ва масъул вазифа эканлиги таъкидланади.

Бу сурадан Мадинада янги барпо бўлган ислом давлатини йўқ қилиб юбориш ғаразида турли қабила-фирқаларнинг бирлашиб қилган ҳужумлари ва бу жанг воситасида Тангри таоло мўминларнинг иймон-эътиқодларини яна бир бор синовдан ўтказгани ҳақидаги оятлар ҳам ўрин олгани сабабли у «Аҳ-зоб»—«Фирқалар» деб номлангандир.

Меҳрибон ва раҳмли Оллоҳ номи билан бошлайман.

1. Эй пайғамбар, Оллоҳдан кўркинг ва кофир, мунофиқ кимсаларга бўй-инсунманг! Албатта Оллоҳ билгувчи ва ҳикмат эгаси бўлган зотдир. 2. Ва (фақат) сизга Парвардигорингиз томонидан ваҳй қилинадиган оятларга эргашинг! Албатта Оллоҳ сизлар қилаётган амаллардан огоҳ бўлган зотдир. 3. Ёлғиз Оллоҳга таваккул қилинг! Оллоҳнинг Ўзи етарли вакилдир (суянадиган зотдир). 4. Оллоҳ бирон кишининг ичида икки юрак қилган (яратган) эмасдир, (шунингдек) сизлар зиҳор қиладиган хотинларингизни ҳам сизларга она қилган эмас ва асранди болаларингизни ўз болаларингиз қилган эмасдир. Бу (яъни, хотинларингизни «она» дейишларингиз, асрандиларингизни «бола» дейишларингиз) сизларнинг оғизларингиздаги сўзингиздир. Ёлғиз Оллоҳ ҳақиқатни айтувчи ва Унинг Ўзи (ҳақ) йўлга ҳидоят қилур.

И з о ҳ: Ушбу оятда икки масала хусусида Тангрининг ҳукми баён қилинди: Биринчиси «Зиҳор» масаласи бўлиб, бу ибора арабларнинг истилоҳида киши ўз хотинига: «Онамнинг бадани каби сенинг баданинг менга ҳаромдир», дейишини англатади. Одатда, улар бу сўзлар айтилган хотин онага айланиб қолади, демек энди у билан яшаш мумкин эмас, деб ҳисоблар эдилар. Қуръон уларнинг бу гумонлари нотўғри эканлигини уқтиради, фикҳшунослик— қонуншунослик китобларида юқоридаги сўзларни айтган кишилар ушбу нолойиқ сўзлари учун маълум тартибда каффорат— жарима тўлаб, никоҳларидаги хотинлари билан яшайверишлари жоиз эканлиги айтилади, никоҳлари бузилмайди.

Иккинчи масала, асранди бола, шарияти исломия ҳукмича, ҳар тарафлама пушти камардан бўлган бола каби бўлмаслиги ҳақидадир. Бу оят пайғамбар алайҳи-с-салом йўл қилиб олган Зайд бинни Хориса ҳақида нозил қилинган бўлиб, сура давомида бу мавзуга яна қайтилади.

5. Уларни ўз оталари (исми) билан чақиринглар! Шу Оллоҳ наздида тўғрироқдир. Энди агар уларнинг оталарини билмасангизлар, у ҳолда (улар) сизларнинг диний биродарларингиз ва дўстларингиздир (яъни, у ҳолда уларни биродарим Фалончи, ёки дўстим Фалончи, деб чақиринглар, лекин боқиб олган отасининг номи билан чақирманглар). Қилган хатоларингиз сабабли сизлар учун гуноҳ йўқдир, лекин кўнгилларингиз (билан) касд қилган нарсадагина (гуноҳкор бўлурсизлар). Оллоҳ мағфиратли, меҳрибон бўлган зотдир. 6. Пайғамбар мўминларга (уларнинг) ўзларидан ҳам ҳақдорроқдир, унинг аёллари эса уларнинг оналаридир. Оллоҳнинг Китобида қариндош-уруғлар (меросхўрликда) бир-бирларига (қон-қариндош бўлмаган) мўминлардан ва муҳожир-

лардан кўра ҳақдоррокдирлар. Магар сизлар (мусулмон) дўстларингизга уларни (ўзингиз учун ворис этишлик билан) яхшилик қилмоғингиз (жоиздир). Бу — китобда (яъни, Лавхул-Махфузда) битиб кўйилган (хукмдир). 7—8. Эсланг. Биз (барча) пайғамбарлардан ва (хусусан) сиздан, Нухдан, Иброҳим ва Исо бинни Марямдан аҳду паймонларини олгандик. У ростгўйлардан, (қиёмат кунида) ростгўйликлари ҳақида сўраш учун улардан пухта аҳду паймон олдик. 9. Оллоҳ кофирлар учун аламли азоб тайёрлаб кўйгандир. 9. Эй мўминлар, сизларга (қарши, турли фиркалардан иборат) кўшинлар келган пайтида Биз уларнинг устига шамол ва сизлар кўрмаган кўшинларни (яъни, фаришталарни) юборганимизни— Оллоҳнинг сизларга берган неъматини эсланглар! Оллоҳ қилаётган амалларингизни кўриб тургувчи бўлган зотдир. 10. Ушанда улар (душманларингиз) сизларнинг юқори томонингиздан ҳам, сизлардан қуйроқ томондан ҳам (бостириб) келган эдилар. Ушанда кўзлар тиниб, юраклар бўғизларга тиқилиб қолган ва сизлар Оллоҳ ҳақида (турли) гумонлар қила бошлаган эдинглар. 11. Ана ўша жойда (пайтда) мўминлар (яна бир бор) имтиҳон қилиндилар ва (бу даҳшатдан) қаттиқ ларзага тушдилар. 12. Ушанда мунофиқлар ва дилларида ғараз бўлган (яъни, эътиқодлари заиф бўлган) кимсалар: «Оллоҳ ва Унинг пайғамбари бизларга фақат ёлғон ваъда қилган эканлар», дея бошладилар. 13. Ушанда улардан бир тоифа деди: «Эй Ясриб (яъни, Мадина) аҳли, сизлар учун (бу қадар кўп сонли ёвга қарши) туриш имкони йўқдир, бас, (ўз уйлариингизга) қайтиб кетинглар». Улардан яна бир гуруҳ эса: «Уйларимиз очик-сочик (қолган эди)», деб пайғамбардан изн сўрадилар. Холбуки, (уйлари) очик-сочик эмас эди. Улар фақат (жанг майдонидан) қочишнигина истардилар. 14. Агар уларнинг (мунофиқларнинг) устига (Мадинанинг турли) томонларидан (бостириб) кирилса-да, сўнгра улардан фитна (яъни, мусулмонларга хиёнат) талаб қилинса, шак-шубҳасиз, улар кўп (иккиланиб) турмасдан (бундай хиёнатга розилик) берган бўлур эдилар. 15. Холбуки, улар илгари ортга чекинмасликлари ҳақида Оллоҳга аҳду паймон берган, Оллоҳга берилган (бу) аҳду паймон эса (қиёмат кунида) сўралгувчи эди. 16. (Эй Муҳаммад), айтинг: Агар сизлар ўлишдан ё ўлдирилишдан қочсангизлар, бу қочиш сизларга (барибир) бирон фойда бермас, демак, сизлар жуда оз (яъни, ажалларингиз етгунича) фойдаланурсизлар, холос». 17. Айтинг: «Агар Оллоҳ сизларга ёмонликни ирода қилса, қай биркимса сизларни ундан асрай олур, ёки У зот сизларга марҳаматни ирода қилса (ким сиздан уни тўса олур)?!» Улар ўзлари учун Оллоҳдан ўзга бирон дўст, бирон ёрдамчи топа олмаслар. 18—19. Оллоҳ сизларнинг орангиздаги (жиҳодга) тўсқинлик қиладиган ва ўз дўстларига «Биз томонга ўтинглар», дейдиган кимсаларни аниқ билур. Улар жангга камдан-кам, сизларга (сизларнинг ғалаба қозониб, ўлжаларга эга бўлишингизга) бахилликлари тутган ҳолдагина келурлар. Бас, қачон (ёв томонидан) хавф келса, сиз уларнинг ўлим ўраб (шайтонлаб) қолган кимса каби кўзлари ўйнаб сиз томонга қараётганларини кўрурсиз. Энди қачон хавф кетса, улар яхшилик (яъни, ўлжалар) устида очкўзлик қилиб, сизларни ўтқир тиллар билан ранжитурлар. Улар (сидқидилдан) иймон келтирмаганлар, бас, (шу сабабли) Оллоҳ уларнинг амалларини беҳуда кетказди. Бу Оллоҳга осон бўлган ишдир. 20. Улар (мунофиқлар, кўрқоқликлари сабабли кофир фиркалар Мадина атрофидан тарқаб кетганларидан кейин ҳам) у фиркаларни кетмаган, деб ўйлайдилар, ва агар у фиркалар (яна қайтиб) келиб қолсалар, (мунофиқлар, шаҳарда — сизларнинг ичингизда эмас, балки саҳрода) кўчманчи бадавийлар орасида бўлиб, сизларнинг холи-хабарларингиз ҳақида сўраб-билиб туришни дўст тутадилар (ўзларига муносиб кўрадилар). Агар улар сизларнинг орангизда бўлганларида ҳам камдан-кам жанг қилган бўлур эдилар.

И з о ҳ: Юқоридаги (9—20) оятларда ҳижратнинг бешинчи санасида бўлиб ўтган ва ислом тарихида «Хандақ жанги» деб ном олган бир жанг тафсилоти баён қилинди. Муфассирларнинг ёзишларича, воқеа бундай бўлган экан: Макка ва Мадина атрофларидаги бир неча қабилла фирқалар мусулмонларни йўқ қилиб юбориш учун тил бириктиришиб ўн икки мингдан ортиқ қўшин тўплайдилар ва Мадинага юриш қиладилар. Бу шум хабардан воқиф бўлгач, пайғамбар алайҳи-с-салом уч минг чоғли аскарлари билан Мадинанинг четига чиқиб, саҳобалардан Салмони Форсийнинг маслаҳатларига кўра зудлик билан шаҳарнинг чор-атрофига хандақ қавлайдилар ва ўзлари ҳимояга ҳозир

бўлиб турадилар. Шу орада ҳар тарафдан етиб келган турли фирқаларнинг йўлини шу пайтгача араб урушларида қўлланилмаган усул — хандақ тўшади ва улар Мадинани тўрт томонидан қуришаб қамал қиладилар, аммо шаҳар ичига кириш чорасини топа олмайдилар. Шаҳар аҳолиси эса қамал қилиб турган ёвнинг ваҳшатидан даҳшатга тушади ва шунда мўмин киму мунофиқ кимлиги ажралиб қолади. Мўминлар Оллоҳ таолонинг нусратига кўз текиб, пайғамбар алайҳи-с-салом теварагига янада жипслашадилар, мунофиқлар эса бутунлай ноумидликка тушиб, ўзгаларни ҳам васвасага сола бошлайдилар. Мана шу зайлда бир ойга яқин муддат кечганидан сўнг, бир куни тўсатдан ҳаво совиб, қаттиқ бўрон туради ва қамал қилиб турганлар ёққан ўт-оловларни ўчириб, уларнинг тиккан чодир-ўтовларини учириб кетади ва улар Мадинага киришдан умидлари ўзилиб ортларига қайтиб кетишдан ўзга чора тополмай қоладилар. Шундай қилиб, Тангри таоло ушбу огир дамларда мўминларнинг иймонларини яна бир бор имтиҳон қилади ва тил учуда иймон келтирсалар-да, дилларида мараз-нифоқ бўлган кимсаларнинг кирдикорларини фош этади.

21. (Эй мўминлар), сизлар учун — Оллоҳ ва охират кунидан умидвор бўлган ҳамда Оллоҳни кўп ёд қилган кишилар учун, — Оллоҳнинг пайғамбари (иймон-эътиқоди ва хулқи-атвори) да гўзал намуна бордир. 22. Мўминлар у фирқаларни кўрган вақтларида: «Бу Оллоҳ ва пайғамбари бизларга ваъда қилган нарсадир (яъни, имтиҳондир). Оллоҳ ва пайғамбарининг сўзи ростдир», дедилар, ва (устларига бостириб келаётган фирқаларнинг сон-саносизлиги) уларнинг (Оллоҳга бўлган) иймон ва итоатларини янада зиёда қилди, холос. 23. Мўминлар орасида ўзлари Оллоҳга берган (У зотнинг йўлида жиход қилиб, шаҳид бўлиш ҳақидаги) аҳду паймонларига содиқ кишилар бордир. Бас, улардан (айрим) кишилар ўз аҳдига вафо қилди (яъни, шаҳид бўлди), улардан (айрим) кишилар эса (шаҳид бўлишга) интизордир. Улар (мунофиқларга ўхшаб Оллоҳга берган аҳду паймонларини) ўзгартирганлари йўқ. 24. Оллоҳ (ўз аҳду паймонларига) содиқ кишиларни ростгўйликлари сабабли мукофотлаш учун, мунофиқларни эса агар Ўзи хоҳласа (мунофиқ ҳолларида ўлдириб) азобга гирифтор этиш, ёки тавбаларини қабул қилиб (гуноҳларини мағфират этиш) учун (мазкур синовга дучор қилди). Оллоҳ мағфиратли ва меҳрибон бўлган зотдир. 25. Оллоҳ кофирларни (яъни, фирқаларни) хафа ҳолларида қайтарди. Улар бирон яхшилик — фойдага эришмадилар. Мўминларга жанг бобида Оллоҳнинг Ўзи кифоя қилди (яъни, осмондан шамол ва фаришталар юбориб, мўминларни жангсиз ғолиб қилди). Оллоҳ кучли, қудратли бўлган зотдир. 26. У (фирқаларга) ёрдам берган, аҳли китобдан иборат бўлган кимсаларни (Оллоҳ) ўз қалъаларидан туширди ва дилларига кўркинч солди. (Энди) сизлар (улардан) бир гуруҳни ўлдирурсизлар, бир гуруҳни асир олурсизлар. 27. Ва сизларни (Оллоҳ) уларнинг ерларига, ҳовли-жойларига, молу мулкларига ва (ҳали) сизларнинг оёқларингиз етмаган ерларга ворис қилди. Оллоҳ ҳар нарсага кодир бўлган зотдир.

Из о ҳ: Бу икки оят Бану Қурайза номли яҳудий қабиласи ҳақида нозил қилингандир. Бу қабил аилгари пайғамбар алайҳи-с-салом билан бир-бирларига қарши урушмаслик ҳақида битим тузган эди. Кофир фирқалар мўминларга қарши юриш қилганларида эса, улар ўртадаги битимни хиёнаткорона бузиб, душманга қўшилиб олдилар. Шунинг учун у фирқалар қайтиб кетганларидан кейин мусулмонлар Бану Қурайза қабиласини қуришовга оладилар ва улар яширинган қалъаларидан чиқиб таслим бўладилар. Шунда улардан бир қанчаси қатл қилиниб, қолганлари мусулмонлар томонидан асир олинади ва ер-мулклари мусодара қилинади.

28. Эй пайғамбар, жуфтларингизга (аёлларингизга) айтинг: «Агар сизлар ҳаёти-дунёни ва унинг зебу зийнатларини истайдиган бўлсангизлар, у ҳолда келинлар, мен сизларни (ўша нарсалардан) баҳраманд қилай ва чиройли кузатиш билан кузатай (сизнинг жавобингизни берай). 29. Агар (сизлар) Оллоҳни, Унинг пайғамбарини ва охират диёрини истайдиган бўлсангизлар, у ҳолда, шак-шубҳасиз, Оллоҳ сизларнинг орангиздаги чиройли амал қилгучилар учун улуғ мукофот — жаннатни тайёрлаб қўйгандир». 30. Эй пайғамбар аёллари, сизлардан ким аниқ гуноҳни қилар экан, унинг учун азоб икки баробар қилинур. Бу Оллоҳга осон бўлган ишдир.

31. Сизлардан ким Оллоҳ ва Унинг пайғамбарига итоат этса ва яхши амал қилса, Биз унинг ажру мукофотини икки ҳисса қилиб берурмиз ва унинг учун улуғ ризқ (яъни, жаннатни) тайёрлаб қўйгандирмиз. 32. Эй пайғамбар аёллари, сизлар агар тақводор бўлсангизлар, аёллардан биронтаси каби эмасдирсизлар (яъни, бирон аёл фазлу мартабада сизлар каби бўла олмас). Бас, сизлар (парда ортидан бирон номаҳрам эркакка жавоб қилган пайтларингизда) майин-назокатли сўз қилмангларки, у ҳолда кўнгида мараз-нифоқ бўлган кимса тама қилиб қолур. Яхши — тўғри сўзни сўзланглар! 33. Ўз уйларингизда барқарор бўлинглар (яъни, бесабаб уйларингиздан ташқарига чикманглар, магар бирон ҳожат билан чикқанларингизда эса) илгариги динсизлик (даври)даги ясан-тусан каби ясан-тусан қилманглар! Намозни тўқис адо этинглар, закотни (ҳақдорларга) ато этинглар ҳамда (барча ишларда) Оллоҳ ва Унинг пайғамбарига итоат қилинглар! (Эй пайғамбар) хонадонининг аҳли, Оллоҳ сизлардан гуноҳни кетказишни ва сизларни бутунлай поклашни истади, холос. 34. Уйларингиздаги Оллоҳнинг оятлари ва ҳикмат (пайғамбар ҳадислари)дан иборат тиловат қилинадиган нарсаларни зикр-тиловат қилинглар! Албатта Оллоҳ меҳрибон ва огоҳ бўлган зотдир. 35. Албатта муслим ва муслималар, мўмин ва мўминалар, итоатгўй эркаклар ва итоатгўй аёллар, ростгўй эркаклар ва ростгўй аёллар, сабр-қаноат қилгувчи эркаклар ва сабр-тоқат қилгувчи аёллар, тавозули эркаклар ва тавозули аёллар, хайру садақа қилгувчи эркаклар ва хайру садақа қилгувчи аёллар, рўза тутгувчи эркаклар ва рўза тутгувчи аёллар, авратларини (ҳаромдан) сақлагувчи эркаклар ва (авратларини ҳаромдан) сақлагувчи аёллар, Оллоҳни кўп зикр қилгувчи эркаклар ва (Оллоҳни кўп) зикр қилгувчи аёллар — улар учун Оллоҳ мағфират ва улуғ мукофот (яъни, жаннат тайёрлаб қўйгандир.) 36. Оллоҳ ва Унинг пайғамбари бир ишни ҳукм қилган — буюрган вақтида бирон мўмин ва мўмина учун (Оллоҳнинг ҳукмини қўйиб) ўз ишларидан (ўз ишларини) ихтиёр қилиш жоиз эмасдир. Ким Оллоҳ ва Унинг пайғамбарига осий бўлса, бас, у очик йўлдан озиш билан йўлдан озибди.

Из оҳ: Ушбу оят пайғамбар алайҳи-с-саломнинг аммалари Умайманинг қизи Зайнаб бинти Жаҳш ҳақида нозил бўлгандир. Пайғамбаримиз Зайнабни ўзларининг асраб олган ўғиллари Зайд бинни Хорисага хотинликка сўраб совчи бўлиб борганларида, у унамасдан: «Ё расулуллоҳ, ахир мен Қурайшнинг энг олий насабли аёлларидан бўлсам, Зайд эса куни кеча озод этилган қул бўлса, қандай қилиб у менга муносиб бўлсин», дейди. Пайғамбар алайҳи-с-саломга юқоридаги оят нозил қилинган, Зайнаб ноилож қолиб, ўз розилигини беради ва Зайдга никоҳлаб берилади. Лекин Зайд билан Зайнабнинг турмушлари унмайди. Чунки Зайнаб эрига беписандлик билан муомилада бўлар ва мудом унга ўзининг олийнасаб эканлигини пеш қилаверар эди. Охир-оқибат Зайд пайғамбарнинг олдиларига Зайнаб ҳақида шикоят қилиб келиб, у билан бирга ортиқ яшай олмаслигини айтади. Бу орада Оллоҳ таоло томонидан пайғамбар алайҳи-с-саломга ваҳй келган бўлиб, унда Зайд Зайнаб билан ажралиб кетишлари ва пайғамбар Зайнабга уйланишлари ҳақида хабар берилган эди. Лекин пайғамбар алайҳи-с-салом одамларнинг: «Муҳаммад ўзи асраб олган ўғлининг хотинига уйланди», деб таъна қилишларидан чўчиб, бу ваҳйни ошкор қилмай келар эдилар. Шунинг учун ҳам Зайд келиб хотини билан ажрашмоқчи эканини билдирганида, унга сабр қилишни маслаҳат бердилар. Қуйидаги оятда Оллоҳ таоло Ўз пайғамбарига мана шу иши учун танбеҳ беради.

37. (Эй Муҳаммад), эсланг, сиз Оллоҳ (исломга ҳидоят қилиш билан) инъом-марҳамат қилган ва сиз (қулликдан озод этиб, ўғилликка олиш билан) инъом қилган кишига (яъни, Зайд бинни Хорисага): «Жуфтингни ўз ҳузурингда ушлагин (талоқ қилишга шошмагин), Оллоҳдан кўрқкин», деб Оллоҳ ошкор қилгувчи бўлган нарсани ичингизга яширган эдингиз ва Оллоҳдан кўрқинишнингиз ҳақроқ бўлгани ҳолда, сиз одамлардан (уларнинг таъна қилишларидан) кўрққан эдингиз. Бас, қачонки, Зайд ундан (яъни, Зайнабдан унинг) ҳожатини адо қилгач (яъни, уни талоқ қилгач), Биз сизни унга уйлантирдик. Токи мўминларга асранди болалари ўз хотинларидан ҳожатларини

адо қилишгач, (уларни талоқ қилишгач) уларнинг (хотинларига уйланишларида) танглик бўлмаслиги учун (шундай қилдик). Ва Оллоҳнинг амри-иродаси қилингувчи бўлди. 38. Оллоҳ пайғамбарга фарз қилган (яъни, ҳалол қилган) нарсада унга бирон танглик бўлмас. (Бу) илгари ўтган (пайғамбарлар) ҳақидаги Оллоҳнинг йўли — қонунидир (илгариги пайғамбарлар учун ҳам Оллоҳ ҳалол қилган нарсаларда ҳеч қандай танглик (бўлмаган). Оллоҳнинг амри-иродаси тақдири азалий бўлди. 39. Улар (ўтган пайғамбарлар) Оллоҳнинг амру фармонларини (бандаларга) етказадиган, У зотдан қўрқадиган ва Оллоҳдан ўзга бировдан қўрқмайдиган зотлардир. Оллоҳнинг Ўзи етарли ҳисоб қилгувчидир. 40. Муҳаммад сизлардан (мўминлардан) бирон кишининг отаси эмасдир, балки у Оллоҳнинг пайғамбари ва пайғамбарларнинг сўнггисидир. Оллоҳ барча нарсани билгувчи бўлган зотдир. 41. Эй мўминлар, Оллоҳни кўп зикр қилинглар! 42. Ва эртаю кеч У Зотни поклаб тасбеҳ айтинглар! 43. У сизларни (қуфр) зулматларидан (иймон) нурига чиқариш учун сизларга марҳамат кўрсатадиган зотдир. Унинг фаришталари ҳам (ҳақларингизга дуо қилурлар). У (Оллоҳ) мўминларга меҳрибон бўлган зотдир. 44. (Мўминлар Оллоҳга) рўбарў бўладиган Кунда уларга (Оллоҳ тўғрисида йўлланадиган) салом тинчлик-омонлик тилаш бўлур. (Оллоҳ) улар учун улуғ мукофот (яъни, жаннат) тайёрлаб қўйгандир. 45—46. Эй пайғамбар, дарҳақиқат, Биз сизни қиёмат кунда (барча умматлар устида) гувоҳлик бергувчи (мўминларга жаннат ҳақида) хушxabар элтгувчи ва (кофирларни дўзах азобидан огоҳлантиргувчи) ҳамда Оллоҳнинг изни-иродаси билан У зотга (Унинг динига) даъват қилгувчи ва (Ҳақ йўлини кўрсатгувчи) нури чирок қилиб юборгандирмиз. 47. Мўминларга хушxabар беринги, шак-шубҳасиз, улар учун Оллоҳ томонидан катта фазлу марҳамат (жаннат) бордир. 48. Сиз кофирлар ва мунофиқларга бўйинсунманг ва уларнинг озор-азиятларига парво қилманг ҳамда Оллоҳга таваккул қилингл! Оллоҳнинг Ўзи етарли вакил-ҳомийдир. 49. Эй мўминлар, қачон сизлар мўминларни никоҳларингизга олсангизлар-у, сўнгра уларга қўл тегишидан — яқинлашишдан илгари уларни талоқ қилсангизлар, у ҳолда сизлар учун уларнинг зиммасида санайдиган идда бўлмас. Бас, сизлар уларни (озми-кўпми ҳадя билан) баҳраманд қилиб, чиройли кузатиш билан кузатинглар!

Из оҳ: Маълумки, шарияти исломия қонунига кўра эр-хотин ажрлашишганида хотин бошқа турмуш қуриш ҳуқуқига фақат уч ҳайз муддатида идда сақлаганидан кейингина эга бўлар эди. Энди агар эр-хотин қовушмасдан туриб ажраладиган бўлсалар, у ҳолда хотиннинг идда сақлашига ҳожат йўқдир, чунки идда хотин кишининг ҳомиладор бўлган-бўлмаганини аниқлаш учун сақланар эди. Яъни, бундай ҳолатда эр хотинининг ҳаққи-маҳрини ҳам тўлаши лозим эмас, балки ўзи кўнглидан чиққан бирон совға билан ўша хотинни фойдалантириши кифоя экан.

50. Эй пайғамбар, албатта Биз сиз учун, ҳаққи-маҳрларини берган жуфтларингизни, Оллоҳ сизга (жанту жадалларда) ўлжа қилиб берган қўл остингиздаги чўриларингизни, сиз билан бирга ҳижрат қилган амакингизнинг қизларини ва аммаларингизнинг қизларини, тоғангизнинг қизларини ва холаларингизнинг қизларини, яна (ҳар қандай) мўмина аёлни — агар у ўзини пайғамбарга ҳадя этса-ю, пайғамбар уни (ҳаққи-маҳр бермай) ўз никоҳига олишни истаса,— (мазкур аёлларнинг барчасини Биз сиз учун) ҳалол қилдик. (Ўзини ҳадя этган аёлга ҳаққи-маҳрини бермасдан уйланиш ижозати барча) мўминлар учун эмас, ҳолис сиз учундир. Биз (мўминларга) жуфтлари ва қўл остиларидаги чўрилари ҳақида фарз қилган ҳукмларимиз эса аниқ — маълумдир. Токи сизга танглик бўлмаслиги учун (Биз сизга мазкур имтиёзларни бердик). Оллоҳ мағфиратли ва меҳрибон бўлган зотдир. 51. Сиз (аёлларингиздан) ўзингиз хоҳлаган аёлни қолдириб, ўзингиз хоҳлаган аёлни ўзингизга ҳамхона қилурсиз. Ўзингиз четлатган аёлларингиздан бирон аёлни (ўзингизга яна ҳамхона қилишни) истасангиз, сизга ҳеч қандай гуноҳ бўлмас. Бу (яъни, аёлларингизга қиладиган муомалангизда сизга ихтиёр бериб қўйишимиз) уларнинг кўзлари қувонишига, ғамгин бўлмасликларига ва сиз уларга ато этган (берган) нарсага барчалари рози бўлишларига яқинроқ (тўғри йўлдир). Оллоҳ сизларнинг дилларингиздаги сирларингизни (ҳам) билур. Оллоҳ билгувчи ва ҳалим бўлган зотдир. 52. (Эй Муҳаммад), сиз учун бундан сўнг аёллар (яъни, мана шу аёлларингиз устига яна уйланишингиз) ҳалол бўлмас ва

гарчи (бошқа) хотинларнинг хусни-жамоллари сизни қизиқтирса ҳам, уларни (ўз аёлларингизга) алмаштириш ҳам (аёлларингизни талок қилиб, уларни никоҳингизга олиш ҳам сиз учун ҳалол бўлмас). Магар сиз эга бўлган чўрилар (ҳалолдир). Оллоҳ барча нарса устида кузатиб тургувчи бўлган зотдир. 53. Эй мўминлар, пайғамбарнинг уйларига фақат сизларни бирон таомга чақирилсагина кириңлар. (Ўшанда ҳам) унинг пишишига кўз тутиб тургувчи бўлманглар, балки чақирилган пайтингизда кириб, таомлангач тарқалинглр ва бирон ганга берилган ҳолингизда (у ерда қолиб кетманглар)! Чунки бу (ишларингиз) пайғамбарга озор берур, у эса сизлардан (яъни, сизларни чиқариб юборишдан) тортинур. Оллоҳ ҳақни (айтишдан) тортинмас. Қачон сизлар (пайғамбар аёлларидан) бирон нарса сўрасангизлар, парда ортида туриб сўранглр! Мана шу сизларнинг дилларингизни ҳам, уларнинг дилларини ҳам тоза тутгувчи-роқдир. Сизлар учун Оллоҳнинг пайғамбарига озор бериш ва унинг ортидан (у дунёдан ўтгач) аёлларига уйланишингиз ҳеч қачон дуруст эмасдир. Чунки бу (ишларингиз) Оллоҳ наздида улуғ (гуноҳ) бўлган ишдир. 54. Агар сизлар бирон нарсани ошкор қилсангизлар ё яширсангизлар, (албатта Оллоҳ билур). Зеро, Оллоҳ барча нарсани билгувчи бўлган зотдир. 55. (Пайғамбар аёллари) ўзларининг оталарига, ўғилларига, опа-сингилларининг ўғилларига, оға-иниларига, оға-иниларининг ўғилларига, опа-сингилларининг ўғилларига, (мўмина) аёлларга ва қўл остиларидаги чўриларига (очик ҳолда кўринишларида) уларга бирон гуноҳ бўлмас. (Эй пайғамбар аёллари), Оллоҳдан кўрқинглр! Албатта Оллоҳ барча нарса устида гувоҳ бўлган зотдир. 56. Албатта Оллоҳ ҳам, Унинг фаришталари ҳам пайғамбарга дуою салавот айтурлар. Эй мўминлар, сизлар ҳам у зотга салавот ва салом айтинглр! 57. Албатта Оллоҳга ва Унинг пайғамбарига озор берадиган кимсаларни Оллоҳ дунёда ҳам, охирадда ҳам лаънатлагандир ва улар учун хор қилгувчи азобни тайёрлаб қўйгандир. 58. Мўмин ва мўминаларга, бирон гуноҳ қилмасларидан, озор берадиган кимсалар ҳам бўҳтон ва очик гуноҳни ўз устларига олибдилар. 59. Эй пайғамбар, жуфтларингизга, қизларингизга ва мўминларнинг аёлларига айтинг, устларига ёпинчиқларини ўрасинлар! Мана шу — уларнинг (чўри эмас, балки озод аёллар эканликлари) танилиб, озорланмасликлари учун энг яқин (воситадир). Оллоҳ мағфиратли ва меҳрибон бўлган зотдир. 60—61. Қасамки, агар мунофиқлар, дилларида мараз бўлган кимсалар ва Мадинада миш-миш тарқатиб юргувчилар (ўз қилмишларидан) тўхтамасалар, албатта Биз сизни уларга қарши оёқлантирурмиз, сўнгра улар (Мадинада) сиз билан бирга тура олмай қолурлар, магар лаънатга дучор бўлган ҳолларида озгина (вакт тура олурлар, холос. У пайтда) улар қаерда топилсалар (ҳам, мўминлар томонидан) ушланурлар ва ўлдириб ташланурлар. 62. (Бу) илгари ўтган зотлар ҳақидаги Оллоҳнинг йўли — қонунидир. Оллоҳнинг йўлини эса ҳаргиз ўзгартира олмассиз. 63. Одамлар сиздан (Қиёмат) соати (қачон бўлиши) ҳақида сўрайдилар. «У (соатни) билиш ёлғиз Оллоҳнинг ҳузуродадир», деб айтинг. Қаердан билурсиз, эҳтимол, у соат яқин келиб қолгандир. 64. Албатта Оллоҳ кофирларни лаънатлади ва улар учун ўтни тайёрлаб қўйди. 65. Улар на бирон дўст на бирон ёрдамчи топмаган ҳолларида у жойда мангу қолурлар. 66. Юзлари оловда айлантирадиган — (куядиган) Кунда, улар: «Қошки, бизлар ҳам Оллоҳга итоат этганимизда, пайғамбарга итоат этганимизда эди», дерлар. 67—68. Яна улар: «Парвардигоро, дарҳақиқат, бизлар бошлиқларимизга ва катталаримизга бўйинсундик, бас, улар бизларни (тўғри) йўлдан оздирдилар. Парвардигоро, Сен уларга азобни икки ҳисса қилиб бергин ва уларни катта лаънат билан лаънатлагин», дедилар. 69. Эй мўминлар, сизлар (ўз пайғамбарларингиз Муҳаммадга нисбатан Бани Исроил қавмидан бўлган), Мусога озор берган кимсалар каби бўлмангизлар! Бас, Оллоҳ, (Мусони) улар айтган айблардан поклади, у Оллоҳ наздида обрўли киши эди. (Худди шуингдек, Муҳаммад ҳам Оллоҳ наздида обрўли кишидир). 70. Эй мўминлар, Оллоҳдан кўрқинглр ва тўғри сўзни сўзланглр! 71. (Шунда Оллоҳ) ишларингизни ўнглр ва гуноҳларинингизни мағфират қилур. Қим Оллоҳга ва Унинг пайғамбарига итоат этса, бас, у улуғ бахтга эришибди. 72. Албатта Биз бу омонатни (яъни, шариасти исломиядаги тоат-ибодатларни) осмонларга, ерга ва тоғу тошларга қўндаланг (рўбарў) қилган эдик, улар уни кўтаришдан бош тортдилар ва ундан кўрқдилар. Инсон эса уни ўз зиммасига олди. Дарҳақиқат, у (ўз-

ўзига) зулм қилгувчи ва нодон эди (яъни, бу омонатнинг нақадар вазмин юк эканлигини бутун коинот билди, уни кўтаришга қурби етмаслигини сезди, ammo инсон ўзи билмаган ҳолда ўта мушкул вазифани зиммасига олди). 73. Оллоҳ, мунофиқ ва мунофиқаларни, мушрик ва мушриқаларни азоблаш учун ҳамда мўмин ва мўминаларнинг тавба-тазарруларини қабул қилиб, (гуноҳларини мағфират қилиш учун Одам болаларига бу омонатни юклади). Оллоҳ мағфират қилгувчи ва меҳрибон бўлган зотдир.

Мақкада нозил қилинган бу сура эллик тўрт оятдан иборат.

У осмонлар ва Ерни яратган, дунё ва охиратнинг ёлғиз подшоҳи бўлган Тангри таолога ҳамду сано айтиш билан бошланиб, Оллоҳнинг Еру осмондаги барча сирру асрордан огоҳ эканлиги, бинобарин қиёмат кунда бу дунёда қилиб ўтилган ҳар бир зарра яхшилик ва ёмонликнинг мукофот-жазосини бериши ва бу дунёда одамларни Ҳақ йўлидан оздириб ботил йўлларга бошлаган кимсалар у дунёдаги дахшатли азоб олдида уларга эргашган кишиларнинг гуноҳларини бўйинларига олмасликлари таъкидланади.

Бу сурада Оллоҳ таоло ато этган неъматларга шуқр қилиб, У зотга сидқидилдан бандалик этган Довуд ва Сулаймон пайғамбарларнинг қиссалари ҳам яна зикр қилинади.

Шунингдек, Тангри ато этган ноз-неъматларга ношукрлик қилганлари оқибатида улардан маҳрум бўлган Сабаъ қабиласи ҳақида сўз юритиладики, бу сура «Сабаъ» деб аталишининг боиси шудир.

Меҳрибон ва раҳмли Оллоҳ номи билан бошлайман.

1. (Барча) ҳамду сано Оллоҳ учундир. У шундай зотки, осмонлардаги ва Ердаги бор нарса Униқидир. Охиратдаги ҳамду сано ҳам ёлғиз Унинг учундир. У ҳикмат эгаси ва (ҳамма нарсадан) хабардордир. 2. У ерга қирадиган (ёмғир-қор суви, хазинаю дафина ва жасадлар каби) нарсаларни ҳам, ундан чиқадиган (ўт-ўлан, наботот ва булоқ сувлари каби) нарсаларни ҳам, самодан тушадиган (ризқу рўз, хайру барака каби) нарсаларни ҳам, унга (самога) кўтариладиган (яхши амал ва дуо-илтижо каби) нарсаларни ҳам билур. У меҳрибон ва мағфиратлидир. 3. Кофир бўлган кимсалар: «Бизларга (қиёмат) соати келмас», дедилар. (Эй Муҳаммад, уларга) айтинг: «Йўқ! Ғайбни билгувчи Парвардигоримга қасамки, шак-шубҳасиз, у (яъни, қиёмат) сизларга келур. Осмонлар ва Ердаги бир зарра мисоличалик, ундан ҳам кичик (ёки) катта бирон нарса (Оллоҳ) дан махфий бўлмас — албатта очик Қитобда (Оллоҳнинг азалий ёзмиши — Лавҳул-Маҳфузда у) мавжуд бўлур». 4. Токи (Оллоҳ) иймон келтирган ва яхши амаллар қилган зотларни мукофотлаш учун (шак-шубҳасиз, қиёмат соати келур). Ана ўша зотлар учун мағфират ва улуғ ризқ (жаннат) бордир. 5. Бизнинг оятларимизга (қарши) курашиш ҳаракатида юрган кимсалар учун эса аламли жазодан иборат азоб бордир. 6. (Эй Муҳаммад), илм ато этилган зотлар сизга Парвардигорингиз томонидан нозил қилинган (Қуръоннинг) ҳақ (Қитоб) эканини ва қудратли ҳамду санога лойиқ зотнинг йўлига ҳидоят қилишини билурлар. 7—8. Кофир бўлган кимсалар эса: «Сизларга, (қабрларингизда) титилиб бўлак-бўлак бўлиб кетган вақтингизда, шак-шубҳасиз, яна янгитдан яратилурсизлар, деб хабар берадиган бир кишини кўрсатайликми? У Оллоҳ шаънига ёлғон тўқиб олдимми ёки жинни бўлиб қолдимми?» дедилар. Йўқ, (Муҳаммад алайҳи-с-салом ёлғон ҳам тўқимаган, жинни бўлиб ҳам қолмаган, балки) охиратга ишонмайдиган кимсаларнинг ўзлари азобда ва (ҳақ йўлдан) йирок заллатгадирлар. 9. Ахир улар олдиларидаги ва ортларидаги (яъни, чор-атрофларидаги) нарсаларга — осмону заминга боқ-

майдиларми?! Агар Биз хоҳласак, уларни ерга юттириб юборурмиз ёки осмонни устларига парча-парча қилиб туширурмиз. Албатта бунда ҳар бир — (Оллоҳга) қайтгувчи банда учун оят-ибрат бордир.

И з о ҳ: Ҳар бир инсоф-диёнатли банда бундан ибрат олиб, Еру осмондек буюк мавжудотни яратган ва уларни Ўз қудрати илоҳиясига бўйсундирган зот, албатта, қабрлардаги жасадаларга ҳам қайта жон ато этишга қодир эканини билиб олиши мумкиндир.

10. Аниқки, Биз Довудга (улуғ) бир фазл-мартаба ато этдик; «Эй тоғлар ва қушлар, (Довуд) билан бирга тасбеҳ айтинглар!» — Ва унинг учун темирни (хамирдек) юмшоқ қилиб қўйдик. 11. (Ва унга дедик): «Совутлар ясагин ва (уларни) тўқишда (ясашда) аниқ-пухта иш қилгин! (Эй Довуд хонадони), яхши амал қилинглар! Зеро, Мен қилаётган амалларингизни кўриб тургувчидирман». 12. Сулаймонга эрталаб бир ойли, кечки пайт бир ойли (масофани босиб ўтадиган) шамолни (бўйинсундирдик) ва унинг учун мис булоғини оқизиб қўйдик. Яна жинлардан ҳам Паравардигорининг изн-иродаси билан унинг қўл остида ишлайдиган кимсаларни (бўйинсундириб қўйгандирмиз). Улардан ким Бизнинг амримиздан тойилса, Биз унга ўт-олов азобидан тотдириб қўюрмиз. 13. Улар (Сулаймонга мисдан) у хоҳлаган нарсаларни — ибодатхоналарни, ҳайкалларни, ҳовузлар каби (катта) лаганларни ва (ўчоқларга) ўрнашган (вазмин) қозонларни қилиб (тиклаб, ясаб) берурлар. «(Эй) Довуд хонадони, (Оллоҳ сизларга ато этган бу неъматларнинг) шукронаси учун амал-ибодат қилинглар! Бандаларим орасида шукр қилгувчи (зотлар жуда) оздир». 14. Энди қачонки Биз (Сулаймонга) ўлимни ҳукм этгач, унинг ўлимига фақат (Сулаймоннинг) асосини еяётган (ёғоч) кемирувчи қуртгина далолат қилди. Бас, қачонки у кулаб тушгач, жинларга аниқ бўлдики, агар улар ғайбни билгувчи бўлганларида бу хор қилгувчи азобда-меҳнатда қолмаган бўлур эдилар.

И з о ҳ: Мазкур оятларда ота-ўғил — Довуд ва Сулаймон пайғамбарларга Оллоҳ таоло ато этган неъматлар санаб ўтилди. Дарҳақиқат, Тангри таоло Довуд алаҳи-с-салома шундай хуш овоз берган эканки, у киши Забурни тиловат қилаётганларида, осмонда учиб кетаётган қушлар тек қотар ва чор атрофдаги тоғу тошлар билан бирга, у зотга жўровоз бўлиб тиловат қилишар экан.

Уша замонда темирчилик ҳунари ниҳоят даражада равнақ топган бўлиб, темирчилар ўзларининг асбоб-анжомлари воситасида истаган нарсаларини ясай олар эканлар. Асли касби совутозлик бўлган Довуд пайғамбар эса шундай фазилатга эга эканларки, қўллари теккан темир хамирдек мулоим бўлиб қолар ва у зот бирон асбоб-анжомсиз уни ўзлари хоҳлаган шаклга киритар эканлар. Бу мўъжизанинг гувоҳи бўлган кишилар Довуднинг ҳақ пайғамбар эканликларига иймон келтиришар эди.

Энди Сулаймон алайҳи-с-салома эса Оллоҳ таоло инсу жин подшоҳлигини ато этган эди. Учар шамоллар ҳам у зотнинг инон-ихтиёрида бўлиб, истаган жойларига бир зумда элтиб қўяр эди. Сулаймон пайғамбарга берилган мўъжизалардан яна бири мис булоғи бўлиб, ривоят қилишларича, ундан сув ўрнига муздек мис оқиб ётар, пайғамбар измидаги жинлар ўша мисдан у зотнинг хоҳлаган нарсаларини ясаб беришар экан. Ушбу сўнги оят айрим кишиларнинг жинлар ғайбни, яъни келажакда рўй берадиган воқеа-ҳодисаларни билдирар, деган гумонларини рад этади. Чунки, улар жон таслим қилган Сулаймон алайҳи-с-саломига суяниб ўтирган асоларини бир йил давомида ёғоч қурти еб, ерга қулаб тушмагунларича, у зотнинг вафот қилганларини билмаганлар ва тинмасдан пайғамбар уларга буюрган оғир меҳнатда — баланд қаср бино қилишда давом этганлар.

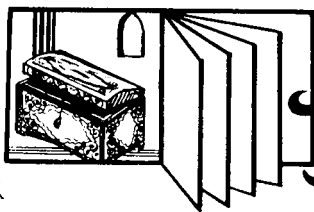
Ушбу оятларда Оллоҳ таолонинг ато этган фазлу марҳаматига шукр қилиб ўтган солиҳ пайғамбарлар ҳақида ҳикоя қилинган бўлса, қуйидаги оятларда Тангри берган неъматларга ношукрлик қилганлари оқибатида улардан маҳрум этилиб, ҳалокатга гирифтор бўлган қавм тўғрисида сўз юритилади. 15. Аниқки, Сабаъ (қабиласи) учун ўз масканларида (Оллоҳнинг фазлу марҳаматига далолат қиладиган) бир аломат бор эди — ўнг томон ҳам, сўл томон ҳам бог-роғ бўлиб, (Биз уларга): «Парвардигорингиз (берган) ризку рўздан баҳраманд бўлинглар ва У зотга шукр қилинглар! (Шаҳрингиз) покиза шаҳардир, (Парвардигорингиз) мағфират қилгувчи Парвардигордир», (деган

эдик). 16. Бас, улар (Бизга шуқр қилишдан) юз ўгиришгач, Биз уларнинг устига тўғон (билан тўсиб қўйилган) селни (очиб) юбордик ва уларнинг (яшнаб турган) боғларини аччиқ-тахир мевали, юлғунзор ва яккам-дуккам бутазор «боғ»ларга алмаштириб қўйдик. 17. Кофир бўлганлари сабабли уларни мана шу (жазо билан) жазоладик. Биз фақат кофир бўлган кимсагагина (мана шундай) жазо берурмиз. 18. Биз улар (Сабаъ қабиласи) билан Ўзимиз баракотли қилган (Шомдаги) қишлоқ-шаҳарларнинг орасида (кўзга) ташланиб турадиган (яъни, уларни бир-бирига боғлайдиган яқин) қишлоқларни барпо қилиб қўйган ва улар орасида юриш (масофаси)ни ҳам ўлчаб-белгилаб, (уларга): «Бу (қишлоқларда) кечалари ҳам, кундузлари ҳам тинч-омон юраве-ринглар». (деган эдик). 19. Улар эса (бу неъматларга ношукрлик қилиб): «Парвардигоро, сафарларимиз орасидаги (масофани) йироқ этгин», дейишиб, ўзларига зулм қилдилар, бас, Биз уларни (одамлар гапириб юрадиган) чўп-чак-ҳикояга айлантириб қўйдик ва бўлак-бўлак қилиб (хар томонга) тиркира-тиб юбордик. Албатта бунда ҳар бир (балоларга) сабр-каноат қилгувчи, (неъматларга) шуқр қилгувчи (инсон) учун оят-ибратлар бордир. 20. Дарҳақиқат, Иблис уларнинг устидаги («Мен уларни йўлдан оздира олурман», деган) гумони-ни рўёбга чиқарди, бас, (Сабаъ қабиласи Иблисга) эргашдилар, фақат бир гуруҳ мўминларгина (унга бўйинсунмадилар). 21. (Иблисининг) улар устидаги ҳукмронлиги — фақат Биз охиратга иймон келтирадиган кишиларни, ундан (яъни, охиратдан) шак-шубҳада турган кимсалардан билиб-ажратиб олиши-миз учун бўлгандир (яъни, охират, ҳақида шубҳа қилгувчи кимсалар Иблис-нинг иғвосига учиб, унга эргашурлар ва Оллоҳнинг неъматларига ношукрлик қилурлар. Охиратга иймон келтирган зотларга эса унинг васвасаси қор қил-мас). Парвардигорингиз барча нарсанинг устида кузатиб тургувчидир. 22. (Эй Муҳаммад, мушрикларга) айтинг: «Сизлар Оллоҳдан ўзга (илоҳлар) деб гумон қилган бутларингизга дуо-илтижо қилаверинглар-чи (улар сизларга ижобат қила олармиканлар)! Улар на осмонларда ва на Ерда бир зарра вази-ча (нарс)ага эга эмасдилар ва улар учун (осмонлар ва Ерда Оллоҳга) шерик-лик ҳам йўқдир ҳамда (Оллоҳ) учун улардан бирон ёрдамчи ҳам йўқдир. 23. (Оллоҳ) ҳузурида фақат Унинг Ўзи изн берган кишиларгагина шафоат-ок-лов фойда берур (яъни, ана ўша зотларгина шафоатга эришурлар ё ўзгаларни шафоат қила олурлар). То қачон (Парвардигор улар учун шафоатга изн бери-ши билан) дилларидан кўркув кетказилгач, улар (бир-бирларига): «Парвар-дигорингиз нима деди (яъни, шафоатга ҳақиқатан изн бердими)», деб (савол қилишиб), «Ҳақни (айтди, яъни, ҳақиқатан шафоатга изн берди). У юксак ва буюк зотдир», дейишиб (жавоб қилурлар). 24. (Эй Муҳаммад, мушрикларга) айтинг (сўранг): «Ким сизларга осмонлардан ва Ердан ризку рўз берур?» Айтинг: «Оллоҳ (ризк берур). Шак-шубҳасиз, ё бизлар ёки сизлар (яъни, икки тоифадан бири) аниқ ҳидоят устида ёки очик залолатдадир». 25. Айтинг: «Сиз-лар бизлар қилган гуноҳ устида масъул бўлмасизлар ва бизлар сизлар қила-ётган амаллар устида масъул бўлмасмиз». 26. Айтинг: «Парвардигоримиз (қиёмат кунда) ўртамизни (барчамизни) жамлар, сўнгра ўртамизда ҳақиқат-адолат билан ҳукм қилур. Унинг Ўзигина (адолат билан) ҳукм қилгувчи ва (ким ҳақ, ким ноҳақ эканини) билгувчидир». 27. Айтинг: «(Эй мушриклар), сизлар менга (ўзларингизча, Оллоҳга) қўшиб олган бутларингизнинг (ҳақиқа-тан У зотга) шериклар эканини кўрсатингиз-чи? Йўқ, (бу гумонларингиз хатодир). Балки (ёлғиз) Оллоҳнинг Ўзигина қудрат ва ҳикмат эгасидир». 28. (Эй Муҳаммад), Биз сизни, шак-шубҳасиз, барча одамларга: (мўминларга жаннат ҳақида) хушxabар элтгувчи, (кофирларни эса дўзах азобидан) огоҳ-лантиргувчи бўлган ҳолингизда, пайғамбар қилиб юбордик. Лекин кўп одам-лар (буни) билмаслар. 29. Улар: «Агар ростгўй бўлсангизлар, (айтинглар-чи), мана шу ваъда (қилинган қиёмат) қачон бўлади?» дерлар. 30. Айтинг: «Сиз учун шундай бир Куннинг ваъдаси бордирки, сизлар уни бирон соат кетга ҳам, илгарига ҳам сура олмасизлар». 31. Кофир бўлган кимсалар: «Бизлар бу Куръонга ҳам, ундан олдинги (китобларга) ҳам ҳаргиз иймон келтирмаймиз», дедилар. (Эй Муҳаммад), агар сиз ўша золим кимсаларнинг (қиёмат кунда) Парвардигор ҳузурида турғизиб қўйилиб, бир-бирларига гап қайтараётганла-рини кўрсангиз эди. (Ўшанда) бечора саналган (яъни, эргашувчи бўлган) кимсалар, мутақаббир кимсаларга (яъни, ўз пешволарига): «Агар сизлар

бўлмаганингизда, бизлар, шак-шубҳасиз, мўминлар бўлур эдик», десалар; 32. Мутакаббир кимсалар, бечора саналган кимсаларга: «Сизларга ҳидоят келганидан сўнг, сизларни (ундан) биз тўсдикми? Йўқ, ўзларингиз ҳиёнат қилгувчи бўлдингизлар», дерлар. 33. Бечора саналган кимсалар эса мутакаббир кимсаларга: «Йўқ, (сизларнинг) кечаю кундуз қилган макр-ҳийла (ларнингиз бизларни мўмин бўлишдан тўсган эди). Ушанда сизлар (ўз макр-ҳийлаларингиз билан) Оллоҳга кофир бўлишга ва У зотга (ўзгаларни) тенг-шерик қилишга зўрлар эдингизлар», дедилар (дейдилар). Азобни (ўз кўзлари билан) кўрган вақтларида, улар (пешволар ҳам, эргашганлар ҳам) ичларида надомат қилдилар ва Биз, кофир бўлган кимсаларнинг бўйинларига кишанлар солдик. Уларга фақат ўзлари (ҳаёт-дунёда) қилиб ўтган қилмишларининг жазоси берилур. 34. Биз қайси бир: кишлоқ-шаҳарга бирон огоҳлантиргувчи (пайғамбар) юбормайлик, албатта у жойнинг боёнлари: «Аниқки, биз сизлар элчи қилиб юборилган динга кофирдирмиз», дедилар. 35. Яна улар: «Бизларнинг мол-дунё ва болаларимиз -- (иймон келтирганларникидан кўра) кўпроқ (бинобарин, бизлар Оллоҳ наздида, улардан обрўлироқмиз ва) бизлар азоблангувчи эмасдирмиз», дедилар. 36. (Эй Мухаммад, уларга) айтинг: «Албатта Парвардигорим Ўзи хоҳлаган кишиларнинг ризқини кенг қилур ва (Ўзи хоҳлаган кишиларнинг ризқини) танг қилур: Лекин кўп одамлар (буни) билмаслар 37. На молу дунёларингиз ва на болаларингиз сизларни Бизнинг даргоҳимизга яқин қилгувчи эмасдир (лар). Фақат иймон келтирган ва яхши амаллар қилган зотлар — ана ўшалар учунгина қилган амаллари сабабли неча баробар мукофот бўлур ва улар (жаннатдаги) юксак манзилларда тинч-омон бўлурлар. 38. Бизнинг оятларимизга (қарши) курашиш ҳаракатида юрадиган кимсалар — улар (ана ўшалар) азобга дучор қилингувчидирлар. 39. Айтинг: «Албатта Парвардигорим бандаларидан Ўзи хоҳлаган кишиларнинг ризқини кенг қилур ва (Ўзи хоҳлаган кишиларнинг ризқини) танг қилур. Не бир нарсани инфоқ-эхсон қилсангизлар, бас, (Оллоҳ) унинг ўрнини тўлдирур. У ризқ бергувчиларнинг яхшироғидир. 40. (Эсланг, Оллоҳ) уларнинг (яъни, мушрикларнинг) барчаларини тўплаб, сўнгра фаришталарга: «Ана у (мушриклар) сизларга ибодат қилгувчи бўлганмидилар? (Сизлар уларни шунга буюрганмидинглар?!)» дейдиган Кўндга; 41. (Фаришталар): Пок Парвардигор, Сен Ўзинг бизларнинг дўстимиздирсан, улар эмас. Йўқ, улар жинларга ибодат-итоат қилар эдилар. Уларнинг кўплари (жинларга) иймон келтиргувчидирлар», дерлар. 42. Энди бу Кунда бирингиз-бирингизга на фойда, на зиён етказишга қодир бўлмас (сиз) ва Биз, зolim бўлган кимсаларга: «Ўзларингиз ёлғон деган дўзах азобини тотиб кўрингиз», дермиз. 43. Қачон уларга Бизнинг аниқ-равшан бўлган оятларимиз тиловат қилинса, улар: «Бу (яъни, Мухаммад алайҳи-с-салом) фақат сизларни ота-боболарингиз ибодат қилиб ўтган бутлардан тўсмоқчи бўлган кимсадир», дерлар ва «Бу (яъни, Куръон) фақат тўқилган бир бўхтондир», дерлар. Кофир бўлган кимсалар, уларга Ҳақиқат-Қуръон келган вақтида, у ҳақда «Бу фақат очик сеҳрdir», дедилар. 44. Ҳолбуки, (илгари) Биз уларга ўқиб-ўрганадиган китоблар ато этган эмасмиз ва уларга сиздан аввал бирон огоҳлантиргувчи (пайғамбар) ҳам юборган эмасмиз. 45. Улардан илгари (ўтган) кимсалар ҳам (ўз пайғамбарларини) ёлғончи қилган эдилар. Ҳолбуки, (Макка мушриклари) Биз уларга (олдинги мушрикларга) ато этган неъматларнинг ўндан бирига ҳам етганлари йўқ. Бас, ўшалар Менинг пайғамбарларимни ёлғончи қилишгач, Менинг инкорим қандай бўлган эди?! 46. (Эй Мухаммад, мушрикларга) айтинг: «Мен сизларга фақат биргина нарсани — Оллоҳ учун (хоҳ) жуфт-жуфт, (хоҳ) ёлғиз-ёлғиз ҳолингизда туриб, сўнгра (менинг пайғамбарлигим ва Куръон ҳақида) тафаккур этишингизни тавсия қилурман. Соҳибингизда (яъни, пайғамбарда) ҳеч қандай жиннилик йўқдир. У фақат қаттиқ азоб олдидан сизларга (юборилган) бир огоҳлантиргувчи (дир), холос». 47. Айтинг: «Мен сизлардан сўраган бор ажру мукофот ўзларингизга бўлсин. Менинг ажр-мукофотим ёлғиз Оллоҳнинг зиммасидадир. У барча нарсага гувоҳдир». 48. Айтинг: «Албатта Парвардигорим Ҳақ-Қуръонни (ботил-жаҳолат устига) отур. У ғайбларни аниқ билгувчидир». 49. Айтинг: «Ҳақ-Қуръон келди (ва ботил-динсизлик йўқ бўлди. Энди) ботил (ўша динсизлик янги динсизликни) бошлай ҳам олмас, (эски динсизликни) қайтара ҳам олмас». 50. Айтинг: «Агар мен (Ҳақ йўлидан) озсам, бас, фақат ўз зиёнимга

озурман ва агар (Ҳақнинг йўлига) ҳидоят топсам, у ҳолда Парвардигорим менга ваҳй қилаётган (Қуръон) сабаблигина (ҳидоят топурман). Шак-шубҳасиз, у (Оллоҳ) эшитгувчидир, яқиндир». 51. (Эй Муҳаммад), агар сиз (мушрик-кофирларнинг) даҳшатга тушиб, қочгани жой топа олмай қолган ва яқин бир макондан (дўзахга ташлаш учун уларни) тутиб кетилган пайтларида кўрсангиз эди. 52. (Ўша Кунда) улар: «(Муҳаммад алайҳи-с-саломга) иймон келтирдик», дедилар. (Улар агар ҳаёти-дунёда иймон келтирганларида бу тавбалари қабул қилинган бўлур эди, аммо энди) йироқ бир макондан (охират диёридан туриб иймон ва тавба-тазарруга) қўллари қандок етсин?! 53. Ҳолбуки, улар илгари (ҳаёти-дунёда) унга (исломга) кофир бўлган эдилар! Ҳолбуки, улар йироқ бир макондан ғайбга (охиратга тош) отар эдилар! 54. (Мана энди) худди улардан илгари ўтган ҳаммаслақларига қилингани каби, улар билан ўзлари истайдиган нарсанинг (яъни, иймон келтириб, дўзах азобидан қутулиб қолишнинг) ўртаси тўсиб қўйилди. Зеро, улар (ҳаёти-дунёдалиқ пайтларида) шак-шубҳа остида эдилар.

Давоми келгуси сонда

ҲУСИ ИЧИНДА ҚАЙСИ ДИЛБАР САНЧАДИР

XIV асрнинг иккинчи ярми ва XV аср ўзбек адабиёти тарихида сермахсул даврлар бўлди. Хуросону Мовароуннаҳрда бутун бир авлод шоирлар етишиб чиқди. Булардан Мавлоно Лутфий бадий даҳоси, юксак маҳоратию улкан истеъдоди билан ўзига замондош ижодкорлар орасида муҳим ўрин тутди. Лутфий ғазалларини доврўғи Хуросон ва Мовароуннаҳрдан то Ироққача бўлган ўлкаларда яшовчи туркий халқлар орасида кенг ёйилди.

Мавлоно Лутфий (1366—1465 йиллар) бутун умр Ҳиротда яшаб ижод этди, ўзбек шеърятини ҳам бадий, ҳам маънавий жиҳатдан безовчи ёрқин асарлар битди. Булар ичида шоир адабий меросининг асосий қисмини ташкил этувчи шеърини девони биз учун, айниқса, қимматлидир. Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис» асарида Лутфий девони ҳақида сўз юритиб, унга юксак баҳо беради:

«Мавлоно Лутфий... ўз замонининг маликул каломи эрди, форсий ва туркийда назири йўқ эрди, аммо туркийда шуҳрати кўпрак эрди ва туркча девони ҳам машҳурдур...» Лутфийнинг мазкур девонидан 34 та асари қўлёзма нусхаси бизгача етиб келган бўлиб, улар иттифоқимиз, жумҳуриятимиз ҳамда хорижий мамлакатлардаги қўлёзма фондларида сақланади. Девоннинг қадимий нусхаларидан бири Германиянинг Гота шаҳридаги илмий текшириш (собик герцог) кутубхонасида 211 рақами билан сақланмоқда. Қўлёзманинг кўчирилган вақти ва котиби маълум эмас. Аммо унинг хат услуби ва бошқа палеографик белгиларига кўра бу қўлёзма тахминан XV аср охирида, Ҳиротда Султонани Машҳадий томонидан кўчирилган, деб айтиш мумкин.

Девон қўлёзмаси ҳақида немис олими Вильгельм Перч 1864 йилда чоп қилинган туркий қўлёзмаларга оид каталогида илк маълумот берган. Ундан сўнг инглиз олими Чарльз Риё, кейинроқ эса Аҳмад Заки Валидий, Исмоил Ҳикмат Эртайлон ва бошқа олимларнинг ишларида бу қўлёзма йўл-йўлакай эсга олиб ўтилади. Унинг суратли нусхасини турк олими Камол Эраслан лутфан марҳамат кўрсатиб, бизга юборди. Уни 1989 йилда Туркияда илмий сафарда бўлган таниқли шарқшунос Абдусодиқ Ирисов олиб келди. Биз муҳтарам олимларга ўз миннатдорчилигимизни билдираемиз.

Шундан сўнг, бу қўлёзmani Лутфий девонининг ихтиёримизда бўлган қадимий ва ноёб нусхалари билан муқояса этиб чиқдик. Лутфийнинг бизгача етиб келган жамики меросини аниқлаш мақсадида биз томонимиздан тузилган «Хорижий ва СССР қўлёзма фондларидаги Лутфий девони қўлёзма нусхаларининг таркибий қиёсий жадвали» билан муқояса қилдик. Шунинг баробарида Лутфий девонининг ҳозиргача чоп этилган нашрлари билан ҳам солиштириб кўрдик. Изланишлар натижасида девоннинг ушбу нусхасидаги 366 та шеърдан шоир девонининг бошқа нусхалари ҳамда нашрларида учрамайдиган 93 та янги асарини аниқлашга муваффақ бўлдик. Улар 2 қасида, 25 ғазал, 41 туюқ ва рубой, 25 фарддан иборат бўлиб, жами 674 мисрадир.

Янги аниқланган бу шеърлар юксак маҳорат, Лутфиёна услуб билан яратилган бўлиб, шоир меросининг ғоявий мазмуни ва мундарижаси бойлигини кўрсатади.

Лутфий ижоди марказида, шунингдек, янги аниқланган асарларида инсон ва унинг пок муҳаббати мавзуси туради. Мазкур шеърларда ҳам жуда кўплаб халқ мақоллари, ҳикматли сўзлар байтлар мазмунига сингдириб юборилганки, бу шоирга ўз мақсадини аниқ ифодалашга хизмат қилиш билан бирга унинг чин маънодаги халқчиллигини оширган.

Биз Лутфийнинг янги аниқланган шеърларидан айрим намуналарни журналхонлар эътиборига ҳавола қилаётирмиз.

Эркин АҲМАДХУЖАЕВ,
филология фанлари номзоди

Ғазаллар

Интизор ўгинда қўйма бизни, эй ороми руҳ,
Гар кишига сабри Айюб бўлса, йўқтур умри Нуҳ.

То кўнгул берди иродат илки ишқинг пирина,
Тавба қилдим ўзгалар меҳридин андоқким насух.

Таълим олурким кўнгул жон ҳалқасинда доимо,
Зулфу юзунг зикридин йўқ ўзга сўз шому сабуҳ.

Ўзгага берма кўнгул, сендин тилагим ушбудар,
Мундин ортуқ ҳар неча етсанг жафо бўлғай футуҳ.

Ҳар нечаким раҳмсизсен, йиғлайсен ҳолима,
Гар фироқинг қиссасини Лутфий қул қилса шуруҳ.

* * *

Эй бегим, дунё кечар мазлумлара дод айлагил,
Сарвтек қаддинг учун бир банда озод айлагил.

Гарчи илкингдин келурким дунёни қилсанг хароб,
Бу бузулгон кўнглумуз мулкини обод айлагил.

Ҳақ санга кўргузмасун деб дунёда ғам юзини,
Мубтало бўлгон кишилар кўнглини шод айлагил.

Ошиқи умрин кечурди туну кун ёдинг била,
Тенгрилик бўлғай бирор ҳам сен они ёд айлагил.

Гарчи ёзуқлуқ эрур бу Лутфий ҳаддин тош дили
Жониға раҳм айлабон ҳад нечи аҳдод айлагил.

* * *

Мубталойи ҳажр қилди бевифо ёрим мени,
Ул вафосиз раҳми йўқ шўхи жафокорим мени.

Қилмангиз таън ажалгаким, мени ҳажр ўлтурур,
Дўстлар, мундоқ дегайсиз сўрса дилдорим мени.

Субҳтек ҳажринда кўксумдин (кечур) бир-бир нафас,
Бир замон қўймас доғи ул ранжи душворим мени.

Бодруд эски доғлар кўнглумга андин ёдгор,
Ёд агар қилмас не ғам ул лола рухсорим мени.

Барчанинг дардига ҳолим шарбати бергай шифо,
Чунки ўлтур ўшул лаъли шакарборим мени.

Қолмади марҳам умиди, чун нигорим ирнидин,
Кошки қилғай видойи жони афгорим мени.

Бўлмағил навмид¹ жондин, Лутфий, кўп ҳижрон туни,
Васлиға бир кун еткургай нолайи зорим мени.

¹ навмид — ноумид, умидсиз.

* * *

*Бу ноз ила кезгучи не хуш сарви равондур,
Ғамза била жонимни олур ушбу не жондур.*

*Кўзунг қули бўлди кўнгулу очти розимни,
Кофир қўлидин мўмина пайваста зиёндур.*

*Лаълинг гуҳарафшонлигини кўрди сўз ичра,
Инжу бикин элингда қулоқ тутти равондур.*

*Жон ноласи ирнинг қошида ҳеч ажаб эрмас,
Оре магас иши шаққаристонда фиғондур.*

*Сўрдум хабар ул тор оғиздин, қулуб айтур:
«Лутфий, дема зинҳорки, йўқ ерда гумондур».*

* * *

*Вафосиз ёр элиндин доду фарёд,
Не ёр, ағёр элиндин доду фарёд.*

*Кўнгул жон нақдини бир йўли олди,
Бути айёр элиндин доду фарёд.*

*Юзин кўргузмайин қилди жафолар,
Ушул маккор элиндин доду фарёд.*

*Қонимни жавр ила тўкти қароқи,
Кўзи хунхор элиндин доду фарёд.*

*Кўрармен юз бало кўнглум элиндин,
Дили афгор элиндин доду фарёд.*

*Рақиблар бирла ҳамсуҳбат бўлубтур,
Мунингтек ор элиндин доду фарёд.*

*Уғонинг ҳазратинда Лутфий қил арз,
Фироқи ёр элиндин доду фарёд.*

Рубоий ва туюқлар

*Қимки ишқингда, бегим, сўзга кирар,
Сен соғинма кўнглида ўзга кирар,
Сурмасиз кўзунгда юз минг ҳусн бор,
Сурма қошонглиқ қилиб кўзга кирар.*

* * *

*Чун жафо бирла ёйилди отингиз,
Ғамза ўқини жонимға отингиз,
Бу ҳавас бирла бўлубмен хокироҳ,
То босиб ўтгайму бир кун отингиз.*

* * *

*Аҳли диллар юзитек юз кўрсангиз,
Кўзга илманг мисли кун юз кўрсангиз,
Десангиз бандаси Юсуфтек туман,
Сиз магар Юсуф сори юз кўрсангиз.*

* * *

*Холи мушкин кимда бўлса юзда бир,
Бўлғай, аммо сизга ўхшаш юзда бир,*

*Ақли кулл етмас жамолинг васфиға,
Ҳар неча йиллар битиса юзда бир.*

* * *

*Ой юзунгни элдин, эй жонон, ая,
Тегмасун кўз сен киби жононая,
Эй пари юздук ҳазорон офарин,
Сизга сут берган ўшул жон оная.*

* * *

*Жон қуши сайд ўлди қошинг ёсина,
Ё қабул қил бу сўзумни ё сина,
Келмадинг дардимни бир кун сўрғали,
Ўлғали еттим, кел эмди, ёсина¹.*

* * *

*Хаста бўлдум сўрғали келмасмусиз,
Банда сори бир назар қилмасмусиз,
Дарди ишқинг жонима кор айлади,
Ўлғали еттим доғи билмасмусиз.*

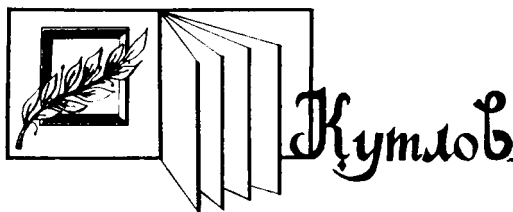
* * *

*Қайси ошиққим мунунгдек юз кўрар,
Кўзга илмас мисли кун гар юз кўрар,
Кўзгу бирла бордурур юз мижаро
Ёрға не деб айтийинким юз кўрар.*

* * *

*Эйки ғамзанг тиғи жонға санчадур,
Ҳусн ичинда қайси дилбар санчадур,
Баҳри табъу лафз гуҳар боридин
Сочмади ҳеч ким жаҳонда санча дур.*

¹ ёсина — азасига

Қадрли «Шарқ юлдузи»!

Қардош туркий халқларнинг адабий-бадий ойномалари орасида мазмунан бойлиги, кўркемлиги, қўлами, муштарийларининг кўплиги жиҳатидан алоҳида мартабали ўринда турасиз. Бизнинг Татаристонда ҳам сизнинг ўқувчиларингиз жуда кўп. Улар Сиз орқали ўзбек биродарларининг ҳаёти билан яқиндан танишмоқдалар.

«Шарқ юлдузи» халқлар дўстлигига ҳам муносиб хисса қўшиб келяпти. Саҳифаларингизда ёзувчиларимизнинг энг яхши асарларини чоп этиб, ташвиқ ва тарғиб қилаётганингиздан жуда хурсандмиз.

Биз «Шарқ юлдузи» муҳарририятига, унинг муаллифларига ҳамда муштарийларига самимий саломимизни йўллаб, ойноманинг халқимизга, адабиётимизга, жумладан, ўзбек ва татар адабиётининг равнақи ҳамда туркий халқлар бирдамлиги учун ҳормай-толмай изланишларини, меҳнат қилишини истаймиз.

«Шарқ юлдузи» кундан-кунга шароғонроқ нур сочиб, 600 йиллик тўйига чарчамай етишини орзу қиламиз.

«Қозон ўтлари» ойномаси меҳнат жамоаси номидан: Равил Файзуллин.

Абдусаид Кўчимов

1984—1987 йилларда ойномада ишлади

Биз кимга ишонамиз?

Боргим келмас мактабга,
Уқигим келмас китоб.
Китоб олсам шу тобда
Оғир шубҳа, изтироб,—
Вужудимни илондай
Ураб-чирмаб олади.
Ҳеч нимани англолмай
Бошим қотиб қолади.
Китобларнинг биттаси
Инкор қилар бирини.
Гўё очиб ташлайди
Бир-бирини «сири»ни...

Теливизор кўрмайман,
Кўрсам ваҳима босар.
Марҳумларни, ё тавба,
Кимлардир қайта осар!
Кимдир мақтар Ватанни,
Кимдир Ватан хор, дейди.
Мамлакатнинг тенг ярми
Қашшоқ— нонга зор, дейди...
Ким Сталин зўр, деса,
Кимдир дейди, у жаллод!
Тарихда бундай ёвни
Кўрмагандир одамзод!
Кимдир айтар, шўролар
Айбдордир барига.
Бошқаси дер, йўқ, улар
Бахт берди ёш-қарига.
Радиони бурасам
Ваҳимам баттар ортар,
Ҳар ерда талон-тарож,
Ҳар қадамда хавф-хатар.
Ғавғоларни эшитиб,
Ташвиш ичра ёнаман.
Эй катталар, айтингиз
Мен кимга ишонаман?

Кўнглим яна озади.
Бир гапни уч рўзнома
Уч хил қилиб ёзади...

Ўзбек, тожик, қозок, рус
Бари аҳил, дўст, дердик.
Шу дўстликнинг боғида
Яйраб, қувнаб ўс, дердик.
Шундай дўстлик бормиди?
Бор бўлса, қайда қолди?
Ҳозир бизда бунақа
Сўзга ишонч йўқолди.
Дўст деган дўстларидан
Аяганми жонини?!
Дўстлар сира тўкканми
Бир-бирининг қонини?!

Бозордаги нарх-наво
Ошиб борар ҳар кунни.
Борми унга интиҳо,
Қайда унинг якуни?
Ҳар кун мажлис, қурултой,
Ўзгаришдан дарак йўқ.
Дўконларга киришга
Сичқонда ҳам юрак йўқ.
Чикаётир кун аро
Янги қонун, фармонлар.
Лекин элнинг дилида
Ортиб борар армонлар.
Умидсизлик, васваса,
Қоплаган тўрт томонни.
Ажратиб бўлмас сира
Яхши билан ёмонни.
Барча азиз нарсалар
Бирин-кетин йўқолди.
Энди бизга ҳаётда
Муқаддас нима қолди?
Энди нимани ўқиб,
Урганамиз нимани?
Кимлар қутқарар бизнинг
Довулдаги кемани?
Ваҳималар ичида
Кеча-кундуз ёнамиз.
Айтинг, ахир, катталар,
Биз кимга ишонамиз?!

Худойберди Тўхтабоев,

Ҳамза мукофотининг совриндори,
ойномада 1984-86 йилларда ишлади

«Мунгли кўзлар» романим эълон қилингандан буён катта-кичик китобхонлардан бир ярим мингдан ортиқ хат олдим, бирон асаримга, ҳатто машҳур «Сариқ девни миниб» асаримга ҳам бунчалик кўп мактуб келмаган эди. Мактуб эгаларининг аксарияти бош қаҳрамон Зафарнинг тақдирига қизиқишяпти. Унинг феъл-атворига турма қандай таъсир қилади, очиққа чиққандан сўнг ноҳақлик қурбони бўлган ота-онаси, бевақт ўлган ака-укаси учун ўч оладими, ўзи аҳд қилганидек ҳуқуқшунос бўладими ёки «бузилиб», ёмон йўлларга кириб кетадими — шу сингари саволлар кўпчилики ўқувчиларни безовта қилаётир.

Демак, асарнинг давомини ёзиш керак. Салкам 3 йилдан буён жумҳуриятимиздаги болалар ва ўсмирлар содир этаётган жиноятларни, жинойи ҳолатларни ўрганяпман, қамоқхоналарда бўл-япман. Озодликка чиққанлари билан бевосита алоқа ўрнатишга ҳаракат қиляпман.

Хулосам шуки, бола ва ўсмирни ҳеч қачон қамамаслик керак, улар содир этган жиноят бош-қачароқ йўсинда, инсонпарварлик йўсинида таърифланиши зарур. Чунки, «тузалиб» чиққанларига ҳам у ёки бу кўринишдаги жиноят микроблари юққанини кўрдим. Қамоқхоналар «тарбия ўчо-ти»гина эмас экан. Эътиборингизга шу ҳақдаги янги асаримдан бир боб ҳавола этаётирман.

ҚАМОҚХОНАДАГИ ДЕММУШТЛАШУВ

Қамоқхона ҳаётини нимага ўхшатсам экан? Йўқ, уни ҳеч нарсага қиёслаб бўлмай-ди. Қамоқхона қамоқхонанинг ўзига ўхшайди, тамом вассалом. Биламан, сиз уни ғамхона, бу ердагиларнинг ҳаммаси юраги сиқилиб уҳ тортади, оҳ-воҳ чекади деб ўйлайсиз. Ҳечам-да. Айшини суриб, кайфи тарақ, шу ерга тушиб қолганидан хурсанд бўлганлар озмунчами? Сиз улар билан, яъни қайта судланиб келганлар билан бир суҳбатлашиб кўринг-а. Бу ер очиқда юргандан кўра қайтага яхшироқ экан, жоним роҳатда бўлиб қолди, демаса одам эмасман. Биттаси бор, ростини айтсам ҳамшаҳрим бўлади. Уйлари «Еғбозор» гузариди эмиш. Кўзлари ҳамиша намланиб, йиғлаворай-йиғлаворай деб турадиган етимча (ота-онаси, тоғ сайридан қайтишаётганда фалокат юз бериб, оламдан ўтган экан, шунинг учун етимча деймиз уни). Ўша билан бир куни ҳасратлашиб қолдик. Олдин қамалган экан. Қайтиб борса, ҳамманинг кўзига худонинг балоси бўлиб кўрина бошлабди. Гуноҳи нима экан денг? Бор-йўғи кўшнисининг ҳовлисида тўртта куён ўғирлаган экан. Бола-бола-да, ўнта қилиб қайтариб бераман деса ҳам, барибир қама-шибди. Қамалганидан кейин, дейди ўша етимча ҳамшаҳрим, минг яхши бўлсанг ҳам барибир номинг ёмонга чиқиб қолади, ҳамма сенга ҳадиксираб қарайди. Автобусга чиқсанг, дарров чўнтагини эҳтиёт қилиш пайдан бўлишади, ўқшининг ҳам сароб, ишга эса олишмайди. Энг ёмони, маҳаллада бирон ўғирлик содир бўлса, албатта сендан кўришади. Бу ерда, яъни мана шу қамоқхонада, тўғри, унча-мунча калтак еб турасан. Лекин калтаклашгани ҳам яхши, чиниқасан. Лойни тепкиламаса пишмайди-ку. Одам ҳам шунақа, обдон калтакланмаса, зуваласи хом бўлиб қолади...

Э, ўртоқ, қамоқ яхши-да. Нега яхши дейсанми? Билмасанг, билиб қўй — бу ерга йиғилганларнинг барчаси гуноҳкорлар — демак, ҳаммаси тенг. Бири иккинчисининг

кўзига нафрату жирканиш билан қарамайди, демак, камситилмайсан, хўрланмайсан. Муштлашишни ўрганиб олсанг мазза, ялло қилиб юраверасан. Овқат ташвиши, бу кеча қаерда тунасан экан, деб қайғуриш йўқ. Ишга олишларини сўраб борганинга кўзинга нафрат билан қараб турадиган аблахга жон ака деб ёлворишлар йўқ... Ҳа, ўртоқ, бу ер жаннат. Мен қайтиб келганимдан хафа эмасман. Аксинча, хурсандман. Ўшанда қамоқхонага яна қайтариб юборишларини сўраб милицияхонага роса хат ёзганман. Қулоқ солишмаган. Нуқул масхара қилишади, денг. Эҳтимол насиҳат ҳам қилишгандир-у, лекин уларнинг гаплари мазадек, устимдан кулаётгандек бўлиб туюлаверган. Насиҳат қилгунча ишга қиритиб қўйсанг яхшийд деб ўйлаган пайтларим ҳам эсимда. Охири, бўлмади. Насиҳат қилавериб, жонимга тегиб кетган участковойнинг уйига тушиб, совутгичидан колбаса, икки бутилка ароқ, шимини ечиб бошига илиб қўйган экан, чўнтагини кавлаштириб пули билан қизил ҳужжатини олдим-да, гараждаги мотоцикли боқувдаги отдек шай турган экан, ўшани миниб қочдим. Ана, яна жаннатга тушдим қолдим.

Ҳамшаҳрим буларни менга худди қаҳрамонлик кўрсатгандек мақтаниб гапиради денг. Зерики қолмаяпсизми, афандининг кавушидек пойма-пой гапларим энсангизни қотирмаяптими? Нима қилай, ичим тўла ҳасрат, сизга айтмасам, кимга айтаман? Бу ерда обидийда қилганларни ёмон кўришади. Ичингдаги ғаму ғуссани уриб чиқарамиз деб дўппослашган пайтлари ҳам кўп бўлади... Жимгина тинглаётганингиз учун бир ёзилиб олай деяпман-да... Еки ўтириб олиб, пиқ-пиқ йиғлаб беришимни истайсизми? Йўқ, энди йиғламайман. Саъдулло ҳақ гапни айтган — ожизлар йиғлоки бўлади. Йиғи одам боласининг иродасини сусайтиради, қалбидаги ўч — қасос ҳиссини йўққа чиқариб қўяди. Мен эса, тирик эканман, Садир Бадалович билан Султон Муҳамедовларнинг кимлигини, жиноятчиларнинг жиноятчиси эканлигини шаҳримиз халқига маълум қилмагунча, вайрон бўлган оиламизнинг ўчини олмагунча қалбимдаги ғазаб алангаси босилишини истамайман. Йўқ-йўқ, ўч олмагунча қўймайман. Қўймайман деяпман, эшитяпсизми?

Тушликка чиқаётганимизда Саъдулло елкамга қўлини қўйди:

— Гап бор.

— Айтавер,— дедим ўгирилиб.

— Четроққа чиқайлик.

Чиқмай бўладими, чиқдик. Шивирлаша бошладик:

— Менинг гуруҳимдасан-а?

— Бўлмасам-чи.

— Хиёнат қилмайсан-а?

— Худо урсин.

— Бугун катта муштлашув бўлади.

— Нега?

— Ишинг бўлмасин.

— Қачон?

— Рангинг оқариб кетди?

— Қачон деяпман?

— Кечаси.

— Мени... биласан-ку...

— Чайналма!

Ўша дақиқаларда вужудимни қўрқув ҳисси қамаб олган, чайналаётганимнинг боиси шунда эди. Улай агар, муштлашишни ёмон кўраман. Биров сени уради, сен уни урасан. Бундан нима наф? Мақсад ҳақиқатни юзага чиқариш бўлса, уни пешонани ёрмасдан, бурнини пачақламасдан ҳам бажарса бўлади-ку?

Яна шивирлаша бошладик.

— Биласан-ку... уйқум қурғур қаттиқроқ... уйғонолмасам керак.

— Тепки еганингдан кейин уйғониб кетасан. Токайгача у безбетлар бизни хўрлайди? Нонимизни туя қилади?

— Шундай бўлса ҳам тинчгина яшаб турибмиз-ку.

— Тинч яшаб қул бўлгандан кўра... аҳмоқ экансан... Яхшиси, ҳақ-ҳуқуқингни талашиб, майдонда ўлган яхши! Қўрқма, ёнингга туриб муштлашаман, зарур бўлганда ўзим ҳимоя қиламан сен қўрқоқни.

Сизга айтдимми-йўқми, казармамиз икки қаватли бўлиб, биз биринчи қаватдаги жаннатда яшаймиз. Тарбиячиларимиз бу ерни шундай деб аташади. Бошқа қамоқхоналар дўзахнинг ўзи эмиш. Ҳеч биримиз нариги дунёни кўрмаганимиз учун, жаннат бўлса жаннатдир-да деб қўяёламиз. Ҳа, мана шу жаннатга киришингиз билан чапга буриласиз. Йигирма қадам босишингиз билан эни олти метрча келадиган узундан-узоқ йўлакча бошланади. Йўлакнинг чап томонида ўттиз икки зўравон, ўнг томонида яна шунча бизга ўхшаган фақир мутелар оёғи цемент билан маҳкамланган темир сўриларда кундузи ўтириб, тунда чўзилишиб умр ўтказишади. Ҳамхоналарим инжиқ Баротвой, урушқоқ Саъдулло, эртаю кеч худога ёлвориб, қамалганларга инсоф, ўзига тезроқ озодлик сўровчи художўй мулла Муҳиддин (уни кўпинча чиноқ деб ҳам қақаришади). Ҳаммамиз мана шу мутелар тоифасига кирамиз. Айтмоқчимиз, чап қанот ўнг қанотни уриб калтаклаб, ўзларига қарам қилиб олишган, мен келгунча шунақа бўлган экан.

Зўравонлар гердайиб юришади. Ошхонага олдин киришади. Таомларнинг ёғли, гўштли-сини тановул қилишиб, йўқ, бунисиям майли-я, кўпинча биз овқатланадиган, сири кўчган алюмин идишларга туфлаб ҳам чиқиб кетишади. Бақда чой қайнаса олди уларники, бизга илган сув қолади. Ишларини битириб олишмагунча, ҳожатхонага ҳам киролмай-миз. Иштонимизни ҳўл қилиб, сакрашиб-сакрашиб тураверамиз. Қариндошлардан у-бу нарса келса... йўқ, бу ёғини айтмайман. Сенга келмагандан кейин айтиб ҳам нима қилардинг, тўғрими? Хуллас, унча-мунча келиб турадиган совга-саломларнинг сарасини еб, сарқитини пешонангга отишади. Ораларида тўртта «Павторник» бор. Ҳамма зўравонлик ўшалардан чиққан. Қанотларидаги қолган йигирма саккиз болани ҳам ўшалар бузган. Мана энди бизнинг қанотдагиларга кун йўқ. Мутелар, қуллар деб ном олганмиз.

— Онангга ёз. Пул жўнатсин!

— Отангга ёз. Беҳини ичини ўйиб, ўйилган жойига наша солиб юборсин!

— Синглинг бўлса ёз, эрга тегмай турсин. Чиққандан кейин ўзим оламан.

— Бугунги нормангни ярмини менга ёздир. Бўлмаса, бурнингни ерга ишқайман.

— Ораларингда чақимчи бўлса, кафаннинг тайёргарлигини кўраверсин.

— Ув лапашанг, кел, оёғимни уқалаб қўй.

Хуллас, мана шунақа дўқу пўписалар ҳеч тўхтамайди, денг. Қани айтинг-чи, шунга чидаш мумкинми? Мен ҳам чидамас эдим-ку, лекин ўзингиз ўйланг, тўполонга қўшилсам, тартиббузар деб, муддатимга яна бир йилми, икки йилми қўшиб беришса, нима бўлади? Унда етимчаю етти кўлча бўлиб, бировларнинг уйида мунғайиб, кўзларини мўлтиллашиб бирон оғиз ширинсўз айтармикан деб, кимларнингдир оғзини пойлаб ўтирган синглим Нигоранинг олдига қайтишим яна бир-икки йилга кечикмай-дими?

Куннинг иккинчи ярмида нуқул шулар ҳақида ўйлаб, дилим вайрон юрдим. Бизнинг қанотдагиларнинг ҳаммаси шу кеча бўладиган катта муштлашувга пинҳона тайёрланиб, гоҳо машқлар ҳам қилиб юришганини сезиб турардим. Бугун эса ғалати-ғалати манзараларни кузата бошладим... Биттаси худди боксга тушаётгандек тўсатдан икки қўллаб ҳавони муштлаб, калласини гоҳ ўннга, гоҳ чапга буриб олади, бошқаси худди сузонғич хўкиздек бошини олдинга хийёл чўзиб, югургилаб, хаёлан кимгадир калла солади. Учинчиси эса, цехдаги хилват жойга ўтиб япон каратэчиларига ўхшатиб қўл-оёқларини ғалати-ғалати қилиб силкита бошлайди. Куннинг иккинчи ярмида нуқул шулар ҳақида ўйлаб, дилим вайрон юрдим. Бизнинг қанотдагиларнинг ҳаммаси шу кеча бўладиган катта муштлашувга пинҳона тайёрланиб, гоҳо машқлар ҳам қилиб юришганини сезиб турардим. Кошки эди, буларни кўрмасам, кўрганларим ваҳимага айланиб, юрагимда бола очиб, қўл-оёғим кечгача қалтираб юрди.

Қоронғи туша бошлади. Кечки овқатдан сўнг кино қўйиб беришди. Уруш киноси экан. Командирлар хонамизга кириб, айтувдим-ку, ҳар қанотнинг биттадан командири бор деб, йўқлама қилган бўлди. Хайрли тун тилашди. Биттаси яхши тушлар кўринглар, деган гапни ҳам айтгандек бўлди. Чироқ бирин-кетин ўчиб, тепада совуқ урган памилдоридек гезариб турган иккита бошбармоқдек лампочка қолди, холос. Казарма ичи ним қоронғи. Бошқаларни билмайман-у, лекин мен ўзимни улкан қабр ичига тириклайин тушиб қолгандек ҳис қила бошладим. Назаримда, нариги дунёнинг бош терговчиси Мункарнакир жаноблари ҳозир кириб келади-ю, олтмиш ботмонли гурзиси билан мени, фақат мени ура бошлайди. Ана шунга ўхшаш ваҳимали туйғу ичида терга ботиб нафасимни чиқармай ётардим. Юрагим дукурлаб ураётганини бемалол эшитиб турибман.

— Баротвой,— дея шивирладим ўнг томонимдаги баджаҳл ҳамхонамга,— шу ишни чакки қилаяспизлар-да.

— Оғзингни юм! — Шивирлади Баротвой, бармоғини лабига босиб.— Адолат жанги бўлади бу. Токайгача кўрқиб-пусиб юрамиз? Улар ноҳақ. Ноҳақ бўлгани учун, эсингдами, мен отамниям аямаганман, чопиб ташлаганман... Булардан камда тўрттасини бу кеча ғажиб ташлайман,— оппоқ тишларини кўрсатиб, давом этди яна Баротвой.— Кўряпсанми, мана шу тишларим билан ғажийман. Токайгача улар туфлаб кетган косада овқат еймиз? Биттаси анави куни мишиғини қоқибди. Ушани кўз остимга олиб қўйганман. Кўрасан, бурнини ерга ишқайман.

Тепа қаваддаги дупур-дупур тинди. Демак, тез орада жаннатилар бирин-кетин уйқуга кетишади. Навбатчилар хонасининг темир эшиги шақирлаб ёпилди — тамом. Эрталабгача очишмайди энди. Қаранг, биздан кўрқишади дейман, нуқул хоналарини ичидан беркитиб олиб ухлашади.

— Ҳоким,— деб овоз берди бизнинг қанот кўшинларининг қўмондони Саъдулло.

Ҳоким, ёши ўн еттида бўлса-да, бош тарбиячимиз Сулаймон акадан ҳам новча, қотма, қишин-ёзин яланғоч юргани учун бадани тандирнинг косовидек қоп-қорайиб кетган, одам қараса кўнгли айнийдиган қора баданига тушда шер билан кўтоснинг сурати солиниб «онажон, сени унутмайман», «қўроқ ҳар куни ўлади» деган сўзлар ўйиб ёзилган бир бола. Бола эмас, бало. Келганидан буён ўзига ўхшаган «павторник»-

ларни калтаклайвериб, охири чап қанотнинг биринчи зўравони деган тожни бошига кийиб олди. Ҳозир ўша томоннинг золим шаҳаншоҳи у.

— Ҳоким, тирикмисан? — овозини баландлатиб сўради Саъдулло.

— Ҳозирча тирикман, — ётган жойидан овоз берди Ҳоким.

— Ётган бўлсанг нега эридан қочган хотиндек бурканиб олдинг?

Муштлашиш олдидан болалар мана шунақа асабни кўзгаб, қонни қайнатиб юборадиган ҳақоратомуз сўзларни айтишарди.

Демак, бошланди.

Ҳоким баланд овоз билан деди:

— Мен хотин-у, сен эр бўлдингми?

— Ким билади, анави куни жиякли атлас лозим кийиб юрганингни болалар кўришган экан.

— Нима?! — Ҳоким сапчиб ўрнидан туриб кетди. — Нима дединг?

— Ўпкангни бос, болакай, сенга аканг сифатида бир-иккита насиҳат қилиб қўймоқчиман, холос.

— Сен ака-ю, мен ука бўлдимми?

— Аканг сифатида елкангни бир-икки силаб қўйсам девдим.

— Ваҳ-ваҳ-ваҳ! Вой акажоним-эй, кел тезроқ, ўзи курагимнинг ости сал қичишиб турувди, келақол.

— Лекин одатим қурғур ёмон-да.

— Хўш, хўш?

— Қичиган жойни олдин тилиб, кейин туз сепаман.

— Ваҳ-ваҳ! Олиб кел тезроқ ўша тузингни, акажон.

— Йўқ, олдин бир-иккита шартларимни айтаман. Биласан-ку, тузим жуда қиммат туради.

— Тузингни олиб, тузлуғингга мишиғимни қоқиб қўйсам-чи?

— Сен ўзи ҳамиша шундай қилиб келгансан, мишиқи. Гапимга қулоқ сол!

— Тезроқ айта қол, акажон.

— Бир-иккита шартим бор, деяпман.

— Айтақол деяпман.

— Эртадан бошлаб бизнинг қанотдагилар ошхонага биринчи бўлиб киради, биринчи шартим шу.

— У-хў!

— Бир ой сизлар, бир ой биз, алмашиб турамыз.

— У-хў!

— Бақдаги қайнаган сувга ўзларинг ичиб бўлгандан сўнг туз ташлаб қўядиган одатларинг бор, шуни бас қиласанлар.

— У-хў!

— Ювиниш хонасига олдин киришни ҳам навбат қилиб қўямиз.

— Ваҳ-ваҳ-ваҳ!

— Ишламасдан бизнинг йигитларнинг нормасини ўзингга ёздириб оляпсан. Ушлардан ҳозироқ кечирим сўрайсан, йиқилиб оёқларини ўпасан.

— Унг оёғини ўпаманми, ё чапини?

— Икковини баравар ўпасан.

— Ваҳ-ваҳ-ваҳ!

— Бизга совға келганда кўчадаги тиламчи гадоларга ўхшаб қўлингни чўзиб турмайсан.

— Мен гадой бўлдимми?

— Ун чандон баттарсан.

— Тилларинг бирам ширинки, акажон. Суғуриб олиб дайди итларга берсамми, сихга тортиб кадоб қилсамми? Емон ўйлантириб қўйдинг-ку укажонингни.

Ҳоким ўрнидан туриб, оёқларини керганча, қўлларини мушт қилган кўйи «ў-хў, ў-хў, ваҳ-ваҳа» дея мазах қилишни давом эттиряпти. Томирлардаги қонларни кўпиртириб юбориш учун, ҳар икки тараф ҳам аччиқ-аччиқ сўзлар ахтаришяпти. Саъдулло савол устига савол ёғдириб, талаб устига талаб қўндирияпти. Ҳар икки қанотнинг жангчилари баробар ўринларидан туриб олишган. Ким билади, ораларида қўлини аллақачон мушт қилиб, тишини ғижирлатиб турганлар ҳам, менга ўхшаб нима кераги бор шунақа дилсиёҳликларни, деяётганлар ҳам бордир? Муштлашишни бадантарбиянинг бир тури деб, тезроқ ўртага от солдиришни бетоқат кутаётганлар, зерикканда озгина бўлса ҳам эрмак бўлади-ку дея бепарво турганлар бордир...

Олтмиш тўрт боланинг бир-бирига хезлиниб туришини нимага ўхшатсам бўлар экан? Қани айтинг-чи, муштлашиш олдидан бировнинг ҳақини тортиб олмоқчи бўлганининг қатъияти зўрми ёки ўз ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя қилмоқчи бўлганиникими? Билмайсизми? Ростини айтсам, мен ҳам билмайман. Эҳтимол, яхшироқ ўйласам билиб ҳам оларман-у, лекин ҳозир ўйлашга вақт йўқ. Бутун хаёлим зўравонларнинг даҳанаки жангида. Кейин, ўзимча «Э худо, менга зўрроғи тўғри келиб қолмасин-да, ишқилиб бир ерим

синмаса бўлгани... Нимжонроғини танлайвераман, ана, Исмоил менга қараб-қараб кўйяпти. Уша билан олишсам яхши бўларди...» деган ҳаёлларга ҳам боряпман.

— Акажон, шартларингни бажарсам, қанақа мукофот оламан? Синглинг бор деб эшитгандим, ўшани хотинликка берасанми? — деб сўраяпти аста-секин биз томонга сурилиб келаётган Ҳоким.

— Синглим-ку йўғ-а, аммо сенинг гул юзли опанг бор деб эшитганман. Ушани бурни пучуқ, манқа командиримизга хотинликка олиб бераман. Тўйида тўйиб-тўйиб ўйнаб оласан.

— Ў-ҳў, шартингни бажармасам-чи?

— Лозиминг бор эди, яна эгнингга атлас кўйлак ҳам кийгизиб қўяман.

— Ў-ҳў, мен хотин бўлар эканман-да?

— Энг шаллақиси бўласан.

Худди шу аснода тасодифан мендан икки сўри нарида ётадиган Муҳитдинга — Мулла чиноққа кўзим тушиб қолди. Ҳай-ҳай, қўрққанидан адои тамом бўпти. Хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, худди ёмғирда қолган мусичанинг боласидек дилдираб турибди. Ким билади, ичида ҳар қандай балоларни даф қиладиган дуоларни ҳам ўқиётгандир. Бечора... Йўқ, дедим ичимда, олишсам сен учун олишаман, ўртоқжон. Сен учун камида иккитасини ер тишлатмасам одам эмасман!

Даҳанаки жанг маромига етай деб қолди.

Рақиблар бир-бирларига яқинлашиб келишди. Оралари уч одимча қолди, холос. Овозлари ғазабга лиммо-лим тўла, тишлари ғижирлаб-ғижирлаб қўяяпти. Йўқ, овоз эмас, оғизларидан олов отилиб чиқяпти. Шу дақиқада нариги тараф аста-секин сурилиб-сурилиб, бостириб келаётганини сезиб қолдим. Биз тараф ўрнидан қўзғалгани йўқ. Аввалдан келишиб олингандек иш тутишяпти. Эртага тергов бошлангудек бўлса, биз ўрнимиздан қўзғалмадик, улар бизнинг устимизга бостириб келишди, ўзимизни ҳимоя қилишга мажбур бўлдик, деб жавоб берилади. Шунда жазо анча енгиллашади.

Бу ақл баджаҳл Баротвойдан чиққан. Ақлли йигит-да, қойилман унга.

— Муштлашмоқчимисан? — овози ҳамон ғазабга тўла эди Ҳокимнинг.

— Йўқ, сен муштлашишга арзимаёсан. Мушукнинг ўлигини тепкилагандан нима фойда? — энди Саъдуллонинг овозида мазах, писанд қилмаслик, барибир мен сендан ўн чандон зўрман деганга ўхшаш оҳанглар бор эди. Бу унинг кулимсираб турган юзларидан ҳам шундоққина сезилиб турарди.

— Эртага акаларингга арз қилмайсанми? — жуда яқинлашиб қолди Ҳоким.

— Бу ерда сендан бошқа чақимчи, сотқин йўқ! — Енига бир тупуриб қўйди Саъдулло.

— Ўйин қондасига риоя қиласанми?

— Сендан бошқа ўйинбузуқи ҳам йўқ.

— Ҳў, аблаҳ! — Ҳоким икки қўлини олдинга чўзган кўйи Саъдуллонинг устига ташланди. Қизиқ воқеа юз берди. Улай агар, жуда қизиқ бўлди. Саъдулло ғужанак бўлиб унинг оёқлари остига ташланганди, йўқ, оёқлари остига эмас, зўравоннинг тиззаларига урилган экан, бир лаҳза ўтмай, Ҳокимнинг ерга юз тубан йиқилганини, бақадек ялпайиб ётганини кўрдим. Ҳа-ҳа, ҳаммаси тушунарли, демак, Саъдулло Ҳокимнинг муштлашиш усулини яхши ўрганган экан. Ҳокимнинг қўллари узун, ҳар биттаси икки газдан келади. Рақибининг томоғидан бўғиб олиб урарди у. Ҳоким қўли синмагунча бировдан енгилмайди, дейишарди. Саъдулло бўлса томма-том юрадиган ўғри мушукдек чаққон, буни сизга айтганман. Ана шу чаққонлигидан фойдаланди шекилли. Ҳа-ҳа, чаққонлиги иш берди. Ҳокимнинг қўлига тушмаслик учун гоҳ ўннга, гоҳ чапга сакраб, зарба устига зарба беряпти. Демак, такрор айтаман, рақибининг муштлашиш усулини ўртоққинам обдон ўрганиб, ўшанга қарши ўз усулини яратибди. Баракалла, дўстим, офарин, минг офарин сенга. Яхши... Қандай яхши-я!

Кейин нима бўлганини билолмай қолдим. Тарафлар аралаш-қуралаш бўлиб кетди. Бировни биров ёқасидан сиқиб олган, кимдир кимнингдир остига қулочкашлаб тушираётган, кимдир тоғ эчкисидек сакраётган... Беллашиб турганлар ҳам бор, хў нарироқда, қоронғи бурчақда эса бокс мусобақаси бўлаётгандек. Баротвой каратэчи экан. Унинг маймундек сакраётганини кўрсангиз!

Нима қилишни, кимга ёпишишни билмай, наша элитган бангидек гарангсиб турувдим, бўйним аралаш мушт келиб тушди. Йўқ, зарба унча кучлимас, чидаса бўладиган, барибир чайқалиб кетдим. Угирилиб қарасам, қаршимда икки мушти билан юзларини тўсиб, Исмоил деган нимжонгина бола турибди. «Ур, меням тезроқ ур», дея ёлворгандек бўлди. «Бўлмаса бошқалар эзиб қўяди бизни. Тезроқ ур, жон ўртоқ, тезроқ бўл деяпман.»

— Уришишни ёмон кўраман, — дедим энтикиб.

— Жон ўртоқ, тез бўл, қаттиқ уришмаймиз, номигагина қўл силтаб туришсак бўлди. Ҳа, ана шундай ур, яна... Тўхта энди, мен ураман. Бўлмаса иш чатоқ. Эртага ҳимояга чиқмадинг деб мени қаттиқ жазолашади. Бизда одат шунақа... Ана шундай,

секин-секин уравер. Бўлди, раҳмат сенга. Тўхта. Энди мен ураман. Оғримаяптими? Йўқ, яхшиси бўғишиб олайлик. Бўғишиб бир-биримизни уёқдан буёққа итаришаверамиз...

Хонани йўғон, ингичка, баланд-паст овозлар босиб кетди. Фарёд ҳам бор, аламли чинқирик ҳам бор, қувонч ҳам бор, хуллас, аралаш-қуралаш бўлиб кетган ҳаммаси.

— Онажон!— деяпти кимдир.

— Қулоқни тишлама,— деяпти бошқаси.

— Вой-вой, оёқни единг!

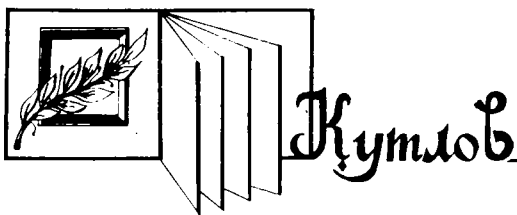
— Ошхонага биздан кейин кирасан!

— Яна товоққа тупурасанми?

— Аблаҳ, ҳозир кўзингни ўйиб оламан!

— Вой-дод, ўлдириб қўйишяпти...

Йўқ, йўқ, одам боласи чидай олмайди бу қўрқинчли манзарага! Болалар эмас, ўрмондаги йиртқичлар олишаётганга ўхшайди. Ириллашяпти, ув тортишяпти. Йўқ, энди буёғини сизга айтиб беролмайман...

ТЎЙИНГ МУБОРАҚ, «ШАРҚ ЮЛДУЗИ»!

Бизда яхши ойномалар кўп. Лекин «Шарқ юлдузи»ни севмаган, уни ўқимайдиган одам кам топилди. Мен ҳам шу ойноманинг муштарийларидан, муштарий бўлганда ҳам эскилариданман. Имконини топсам унга мақолалар ёзиб тураман.

«Шарқ юлдузи» катта ҳаёт йўлини босиб ўтди. Шу 60 йил ичида аччиқ кунлар ҳам бўлди, чучук кунлар ҳам бўлди. Лекин билишимча, шодиёна кунлар посангиси машаққатли кунлар посангисига сира тенг келмайди. Машъум 30-йиллар, 40-йилларнинг биринчи ярмида жангу жадал оғушида қолганимиз, қатор-қатор очарчиликлар, 50-йилларнинг бошларида зиёлиларнинг қатағон қилиниши, 80-йилларнинг биринчи ярмида ўзимиздан чиққан котиб ва котибаларнинг халқимиз бошига тегирмон тошини юритиши... Хўш, булар озми?! Уша йиллар халққа, жумладан, «Шарқ юлдузи»га ҳам қийин бўлди. Лекин у тушкунликка тушмади, ҳамиша халқ дарди билан яшади. У халқпарварлиги боис, қўлдан қўйилмай ўқилади. Одамларнинг юрагига нур олиб кираётгани боис, кундан-кунга дўсту ёронларини орттирмоқда!

Ҳа, ҳақиқатан ҳам «Шарқ юлдузи» халқнинг ойномаси, унинг дарди, қувонч ва ташвишлари билан яшайди. Ойнома, айниқса, кейинги йилларда тарихга кўпроқ мурожаат қиляпти, чунки бизлар ўтган 60-70 йил ичида хийла моддий-маънавий кадриятларимиздан ажраб, лоқайд, иродасиз бўлиб қолдик. Менимча, ўқувчилар кейинги икки-уч йил ичида ойнома саҳифаларида чоп этилган «Темур тузуқлари», тарихшунос олим Муҳаммад Юсуф Баёнийнинг «Шажараи Хоразмшоҳий» китобидан келтирилган парчалар, «Дукчи эшон кўзғолони» асари, мусулмонларнинг муқаддас китоби «Қуръон»нинг ўзбекча таржимаси, жисмонан йўқ қилинган ажойиб адибларимиз Фитрат, Чўлпон ва Беҳбудий асарларини жон-дили билан ўқидилар. Уша қатағон қурбонлари ҳақидаги асл ҳақиқат билан танишдилар.

Ойнома тарихий мавзулардаги катта-катта адабий асарларни чоп этиб, муштарийларнинг кўнглини олмоқда.

«Шарқ юлдузи» замон талабларига ҳозиржавобдир. У қайта қуриш, демократия масалаларига алоҳида эътибор бераёпти. Шу ўринда яна бир муҳим гапни айтиб ўтай: кечагина биз ўзбекларни босмачига чиқариб, ҳақиқий босмачини эса халоскор, миллий қаҳрамон деб юрар эдик. Энди бу масалаларда ҳам ҳақиқат юзага чиқмоқда. «Шарқ юлдузи» босмачилик мавзуга алоҳида эътибор берапти.

Олтмиш йиллик тўйинг муборақ бўлсин, азиз «Шарқ юлдузи!» Шуъланг аввалгидан ҳам ёрқин бўлаверсин!

Бўрибой АҲМЕДОВ,
УзССР ФА муҳбир аъзоси,
тарих фанлари доктори, профессор

Неъмат Аминов,
Ойномада 1989-1990 йилларда ишлади

„ҚИТА ҚУРИШ“ ҲИКОЯЛАРИ ТУРКУМИДАН

Касал кишининг кулгиси

Музаффар отага бағишлайман

Давра энди қизиби, сўзга сўз, кулгига қаҳқаҳа уланаётган пайтда, тўсатдан чироқ ўчиб қолди. Ҳамма бараварига «оббо» деб юборди. Гира-шира қоронғулик чўкди. Ун бир болорли уйнинг юқори деразасидан бир парча номоздигар яхтиси тушиб турарди. Хонадон эгалари ташвишда. Давра совигандек бўлди. Ҳамма жим. Бир пайт мезбоннинг катта ўғли ёқилғиқ шам кўтариб кирди. Ярим соатдан бери қизиқ-қизиқ ҳангома-лари билан даврани оғзига қаратиб турган Саидмурод тоға гумбаздай бўлиб, ёнбошлаб ётган еридан хониш қилди:

— Шамни қўйдум шамдонга, майлими сиздан ўргулсам...— Сўнг қўшиб қўйди.— Энди, мен сизларга айтсам, бу шамда хосият катта, кўзга фойдаси бор.

Яна суҳбат аввалги ўзанига қайтди. Қизиқ ҳангомаларга ўчлигимдан хабардор Саидмурод тоғанинг кичик ўғли Илҳомжон отасини «қитиқлай» бошлади. Бу билан у чироқсизлик туфайли рўй берган ноқулайликни ҳам орадан кўтармоқчи эди.

— Дада, анови «зир-зир» ҳикоянгизни айтиб беринг.

Саидмурод тоға кўрпачага ялпайиб тушган улкан қорнини сийпаб:

— Сан, бача, кўпам маҳмадоналик қилма,— деди,— керак бўлса, ўзим айтавераман. Суҳбатнинг ҳам бамисоли ёмғир сувидек, ўз нишаби бўлади. Чироқ ёнсин, бир гап бўлар.

Овқатдан олдин «кавшари суҳбат» дегандек, бир кўзада «дасти май» ва ўнтача мўъжаз пиёла келтирилди. Буни қарангки, худди шу аснода лип этиб чироқ ҳам ёниб қолди. «Э, шуни вақтлироқ обкелмайсанми» дея гулдираб кулди Саидмурод тоға, кейин ёнбошлаган еридан икки-уч газ наридаги шамни қаттиқ пуфлаб ўчирди. Унинг дами-нафаси ҳам энгил кулгига сабаб бўлди. «Баняйти шифо» дея соқийга ўзи учун пиёла тутди. Иккинчи пиёлага ҳам қўйдириб, дўппили, қулоқлари ўн яшар боланинг шапалоғидай келадиган, сийрак соқолли тенгдошига узатди:

— Ма, муни ушла, Ҳамид.

— Э, қўйсанг-чи, Саидмурод,— дея эътироз билдирди Ҳамид бобо,— энди у даврлар ўтиб кетган, жўра, ўғилларга ичмайман деб ваъда бериб қўйганман.

— Э, олсанг-чи муни,— ўрнидан туриб узатди Саидмурод тоға,— ма, ушла!

— Йўқ, бўлмайди, айтдим-ку, оғзимга сўз олиб қўйганман деб.

— Бу дасти мино, шаръан ҳалол,— дея ялина бошлади Саидмурод тоға,— ол энди... қариганда айнама кўп...

Ҳамма кулиб юборди. Ҳамид тоға ҳам пихиллаб кулганча пиёлани қўлига олди.

Саидмурод тоғанинг дасти шароби анча ютимли экан, бирпасда даврага илиқлик оралади. Отахон ҳам гул-гул очилиб кетди...

— Дадажон,— деди катта ўғли, ҳазил аралаш эҳтиром билан,— ҳалиги «зир-зир»ни айтиб беринг энди, Илҳомнинг сазаси ўлмасин.

— Дадажон демасанг айтмасдим-у, майли, айтсам айтақолай,— деди отахон.— Лекин, меҳмонжон, айрим жойларида ҳаддан ошсак, маъзур тутасизлар.

— Бемалол,— дедим жилмайиб.

Отахон оғир кўзғалиб, ёстиқларини бир биқинидан иккинчисига олиб, қайта ён-шолади.

— Э, ука, у даврларда ёш эдик. Турғунлик бўлса-да, ейиш-ичишда маъни бор эди. Ҳамма нарса мўл-кўл, сероб кунларни бошдан кечирганмиз. Бўзболалик эмасми, бу ёнбошимга ташлаб олти пиёла арақ, бу ёнбошимга ташлаб олти пиёла арақ ичиб, ҳеч нима кўрмагандай туриб кетаверардим. Депаласия қиладиган айрипортда ишлардим. Анови кўл этагида. Вазифамиз лўтчикларни кўнглини овлаш, самалўтга дори етказиб бериш эди. Раис бово, «Саидмурод тоға, бу лўтчикларга сиз бас келмасангиз, бошқалар икки кунда ишдан чиқади» дерди. Ўзим бу касофат лўтчиклар Литбами, Истонижданми, қайси айбаклардан келарди. Кўринг, кўрманг, немис дейсиз. Уларни ичида ҳам инсофдилари йўқ эмасди. Дастлабки йили ўрис лўтчик келувди. Теппадай. Унг томон эмчагини ўқ учириб кетган. Пронтовой. Мард одам экан. «Йўқ, ман бу дорини сепмайман» деб қайтиб кетувди. «Манга совис бор» дегани эсимда. Кейинги ёшлари эса, учса бўлгани. Ҳавасакка учиб, заҳарми у, заққумми у, қишлоқлар устидан сепаверади. Лекин мен ҳам қараб турмасдим, дорисига ўн-йигирма ҳисса кўп сув аралаштириб берардим. Бу дорининг ҳатто ғўза баргини тўкишга ҳам қуввати етмасди.

Бир куни раис бово келиб, Саидмурод тоға, қаранг, ғўзалар энди гулмуғжага ўтирляпти. Обком бўйросида депаласияни чўзаяпсан, деб роса пўстагимни қоқишди, шу депаласияни бир ҳафта-ўн кунга чўзишнинг иложи йўқми, ғўзалар яхши ҳосил оларди-да, деди. Ушанда катталарнинг гапи гап эди. Деҳқон шўрлик эк деса экиб, тер деса терарди. Қайта қуриш бошланиб, деҳқонни деҳқон ўрнида кўрадиган бўлдилар. Раис бовога сиз бораверинг-чи, бир иложини қиларман, дедим. Раис кетгач, райондан олти шиша пива олдириб келиб, жағ-жағ офтобга қўйиб роса қайнатдим. Кўпиги юз урди. Августнинг бошлари эди-да. Жонивор пива дегани қизиқ бўларкан, биттаси миллиқ отгандай портлаб кетди. Қолганларини олиб кириб, салқин жойга қўйдим. Маллагина икки лўтчик бор эди. Шуни биттаси келиб қолди. «Пива будеш кушат» деб шишани кўрсатувдим, «давай, дед Шишкин» деди. Бу ярамас, семизлигимдан кулиб, «дед Шишкин» деб масхара қиларди. Унга, ман шишган эмасман, еган-ичганим ўзимга юқади, сан тозига ўхшаб ўлиб юрайми, дейман, қани ўзбекчани тушунса, хумпар. Шеригини ҳам «Иди суда» деб чақирди. Хуллас, пивани очиб стаканга қўйиб, аввалини ўзим ичиб, кейин уларга қўйиб бердим. Изидан арақ ҳам ичдик. Памадур билан. Яна арақ ичиб, бу гал пива билан закуска қилдик. Лўтчиклар «Оҳ, харашу, маладес Шишкин» деб қиқир-қиқир кулишади. Бирпас мизғиб олишди. Намозгар салқинлигида биттаси самалўтни ёқиб, ҳавога кўтарилди-ю, ҳаял ўтмай қайтиб тушди. Бир бало бўлди-ёв, деб ўйладим. Йўқ, хайрият, бало самалўтга эмас, ўзига тегибди. Шимини ушлаб, чеккадаги шифир қоқилган хоначага югуриб қолди-ёв. Ҳа, десам, аҳволим ёмон, «зир-зир» дейди. Кейин иккинчиси учди, у ҳам зум ўтмай қайтиб тушди. Бир пайт ўзимнинг ҳам аҳволим оғирлашиб қолди. Този қорин бир нав, мешқориндан худо асрасин экан, биродарлар. Ҳар кучанаман, ҳар кучанаман... уларни «зир-зир»и бизнинг «тар-тар» олдида ип эшолмай қолди.

Даврадагиларга қўшилиб, кулгидан мен ҳам ағанаб қолдим. Саидмурод тоға шунақаям зўр ҳикоя қилардики, умрим бино бўлиб бўнақа кулдирадиган одамни кўрмаган эдим. Фақат бу кулгини қоғозга тушириш мушкул-да...

— Хўп, кейин нима бўлди?

— Кейин раис, аграном ва райондан вакил келиб, бизларни тез ёрдам билан об-балнисага олиб кетишди. Диагноз деган бир труба билан обдон текшириб, учалаларингиз ҳам, «дизинтир» бўлибсизлар, дейишди... «Дизинтир» бўлган учаламиз-у, лўтчикларни алоҳида хонага ётқизишди. Бир ҳафта ўтар-ўтмас, лўтчик бачаларни махсус самалўт билан Масковгами, қайси айбакка олиб кетишди. Ун беш кундан сўнг тузалиб чиқдим. Депаласия ҳам абил-сабил қолди. Бу орада пайкаллардаги муғжалар гулга, гуллар кўсака айланаб бўлган эди. «Зир-зир» туфайли ўша йили фақат бизларнинг колхозгина пилонни бажарган эди.

Отахоннинг дўсти Ҳамид бобо:

— Ҳазилинг курсин, хайриятамки, лўтчиклар ўлиб-нетиб қолмабди, бошинг балога қоларди,— деди.

Саидмурод тоға ёнбошларини ерида чимрилиб, тиззаларини уқалади.

— Ажаб қизиқ гапларни қиласан-а, Ҳамид,— деди, оғир олиб.— Бу ишни жонимдан ўтганидан қилувдим. Ахир, қанчадан-қанча одамларимизни заҳарламади улар. Кошки ҳосилимизга фойдаси теккан бўлса. Бечора халқимиз гумроҳ экан-да. Мана, қара, иккала оёғим шолга ўхшаб ётибман. Дўхтирга оборишувди, жигари шишган, дебди. Нима қилай, ўлганимни кунидан кулиб, кулдираман-да. Бўлмаса, аллақачон ўлиб

кетардим... Аслида, мен сенга айтсам, уларнинг қилмишини немис ҳам, пошист ҳам қилмаган... Бунга ўзимизникилар ҳам айбдор...

Ҳалиги ичак узди кулгидан асар ҳам қолмади.

Саидмурод тоғанинг ўртанча невараси бир лаган ош кўтариб кирди.

Товон

Қизил «Москвич» қумзорлар оралиғидан зўриқа-зўриқа тақир йўлга чиқиб олди. Баҳор ҳавосидан сархушланган бемор юрагидек, машина мотори бир текис, эркин ғувиллай бошлади. Атроф бийдай саҳро. Кўёш нурлари миллион заррачаларга бўлиниб йилтирайди, кўзни қамаштиради. Йўл четидаги саксовуллар кўклуб, қорамтир бўлиб кўринса, гуллаган йилғинлар нопармон бўлиб товланади. Олдинги ўриндиқда ўтирган Жумақул Беҳбуд эринибгина қўл чўзиб, машина радиосини буради: «...минг оилага товон тўланди. Жумҳуриятимиз президенти ҳузуридаги вазирлар кабинети бу соҳадаги хайрли ишларни изчил амалга оширмақда».

Сўзга мусиқа уланди. Жумақул Беҳбуд радиони қандай эринчоқлик билан бураган бўлса, шунга яқин беписандлик билан ўчириб қўйди.

Сўнг орқага ярим ўгирилиб, атрофи ажинларга тўла қийғоч кўзларини менга тикиб: — Бу қийғоғор, товон дейдими-а? — деб сўради.

— Ҳа, товон, компенсация демоқчи.

Жумақул Беҳбуд баланд овозда шарақлаб кулди. Унинг кулгиси пўлатни чўянга ургандек жарангдор эди. Гоҳида кулгининг жаранги ҳам одамнинг бақувват ёки ноциклигидан дарак беради.

Дарвоқе, Жумақул Беҳбуд ҳақида. Уни шу кунларда кўпчилик «Жумабой ота», «Жумабой тоға», «Жумақул дойи» дейишса-да, бир пайтлар у бутун жумҳуриятда «Жумақул Беҳбуд» номи билан машҳур бўлган. Таржимаи ҳолини бир жумла билан айтадиган бўлсак, у «кекса коммунист, колхозлаштириш фаолларидан, Улуғ Ватан урушининг қатнашчиси, машъал раис, азамат бобо деҳқон...» Ҳозирда жамоа бошқаруви раисининг фахрий маслаҳатчиси.

Жумақул дойи барра телпакли бошини кўксига солинтириб анчагача мудраб кетди. Гўё оғзидаги носнинг кайфини сураётгандек эди. Қачонлардир кенг, забардаст бўлган елкалари эски, мошранг кителига ўраб қўйилгандек чўққайиб турарди. Яна қумзор бошланиб, машина зўриқишга тушди.

— Бу қирчанғинг ҳам товонталаб бўлиб қолибди,— дея жиянига юзланди Жумақул дойи,— яхшиси «Иссиқ сув»га қараб ҳайда, йўли тақирроқ.

Ҳайдовчи Жумақул дойининг айтганини қилди. Ҳадемай равон йўлга чиқиб олинди.

— Сен ойнангни кўтар, мен тушираман,— деди Жумақул дойи. Жияни ойнани кўтаргач, у чаққонлик билан ойна туширгични айлантира бошлади. Сўнг эгилиб носини тупурди. Милкларини тозалаб, яна бир карра тупуриб, даҳанини ғижимланган рўмолчаси билан артиб қўйди. Кейин катта бир масъулиятдан фориф бўлгандек, қийшайиб орқасига ўгирилди.

— Буям бир бекорчиликнинг гурунги-да,— деди кулумсираб,— ёзувчисиз-ку, эшитсангиз керак бўлиб қолар.

Бу воқеа амир Олимхон ҳукмронлигининг дастлабки йилларида бўлиб ўтган. Шу атрофда. Жалойир билан Ёйчи қишлоғининг ерлари бир-бирига туташ, аммо нима сабабдандир, ўша кезларда улар ўртасида борди-келди, қуда-андачилик деярли бўлмаган. Фақат аҳён-аҳёнда қиз олиб қочишлар рўй бериб турган. Жалойир билан Ёйчи оралиғида атрофи қамиш ва паттазор билан ўралган зилол сувли бир қўл бўларди. Уни Мерганкўл деб атаганлар. Эҳтимол, атрофида турли хил ов қилинадиган паррандаю жониворларнинг кўплигидан шундай ном олгандир? Лекин бу гурунгимиз мерганлар ҳақида эмас, аксинча балиқчилар жанжалидан келиб чиққан бир хунрезлик хусусида.

Мерганкўлнинг қоқ ўртасидан ип тортилган бўлиб, бир қисмидан жалойирликлар, иккинчи қисмидан ёйчиликлар балиқ овлашган. Иттифоқо ёз кунларининг бирида икки ўспирин, бири у томондан, бири бу томондан балиқ тутишади. Нима ҳам бўлиб, битта зоғора балиқ жалойирликнинг тўридан учиб чиқиб, сакрай-сакрай ёйчилик томонга тушади. Ёйчилик бола ўша заҳоти балиқни тутиб олиб, халтасига солади.

— Балиғимни бер...

— Бор-бор, балиқни ўз еримиздан тутиб олдим...

— Бер деяпман!

— Балиқ топшириб қўйганинг йўқ, ол қўлингни...

— Қийзингни...

— Сани онангни...

Ўрис учун бу хил сўкиниш шунчаки оддий гап бўлса-да, бизларда сўкинишнинг подшоси ҳисобланади. Жалойирлик ўспирин ёйчиликка тарсаки тортиб юборади. У ҳам

қараб турмайди. Атрофда мол боқиб юрган чўпону подачилар бир-бирларига қараб югуришади. Ур-йиқит бошланади. Икки хабарчи икки қишлоққа қараб от қўйишади. Ҳаял ўтмай икки томондан ўроқ, паншаха, сўйил кўтарган, айримлари эски шоп-қиличлар билан қуролланган оломон бир-бирига рўпара бўлади. Кечгача ур калтак, сур калтак давом этади. Ёйчиликлардан нимжонроқ бир киши орада қолиб ҳалок бўлади. Икки томондан ўнлаб кишилар яраланиб, қоронғи тушганда аранг тарқаб қетишади. Ёйчиликлар «Во, жигарим»лаб, ўликни қалами чопонга ўраб, шовқин-сурон билан қишлоққа қайтишади. Бу ишдан хабар топган Чоржўй беги эртасига ҳам хунрезлик давом этмасин, деган мақсадда, амирликка чопар юборади. Икки томонни тинчйтиш чораларини кўради.

Иккала қишлоқ кўчаларида тонггача одамларнинг қий-чуви эшитилиб турди. Жалойир қишлоғининг оқсоқоли зудлик билан одамларни тўплаб:

— Ёйчидан одам ўлгани аниқми? — деб сўрайди.

— Аниққа ўхшайди,— деди Чори полвон,— нимжонгина, мижмориқ бир киши боритти, урмаса ҳам бугун-эртан ўзи ўлайтти...

Оқсоқол чуқур ўйга толди.

— Буёғи чатоқ бўлибди-да,— деди у, ўсиқ қошларидан кафтини олиб,— бутун қишлоғимиз билан хонавайрон бўламиз энди.

— Нега, ахир урушни улар бошлаган-ку?

— Гап урушни ким бошлаганида эмас. Бу ерда одам ўлган. Агар ёйчиликлар «хун хақи» талаб қилишса, 40 минг танга товон тўлашга тўғри келади. Бутун қишлоғимизнинг мол-ҳолини сотиб берсак ҳам етмайди, буёғи қурғоқчилик...

Орадан ўжар бир киши отилиб чиқди.

— Ўлган одамнинг ўзини ярим тангага олмайди-ю, қирқ минг танга, деб ваҳма қиласиз-а.

— Ўв, чакагинга от тепкур, кўп шанғиллама,— деди оқсоқол,— йўқолган пичоқнинг сопи олтиндан эди, дейдиганлар бор. Ёйчиликлар билан ҳазиллашма... ҳали қирқ минг танга ундиргандан кейин ҳам барибир пана-пастқамда хунини олади... шунинг учун бир чорасини ўйлаб топишимиз керакки, бир умр бизга даъвогар бўлмасинлар.

Оқсоқол шу чора-тадбир ҳақида узоқ ўйлади. Қари-қартанг билан кенгашди. Тонгга яқин бир қарорга келишди. Урганч чўлида қўй боқиб юрувчи Лочин деган бир кимсасиз чўпон бор эди. Зудлик билан шуни олдириб келишди. У қоқчакак, бетининг териси суягига ёпишиб кетган, аъзойи бадани кирдан қатрон бойлаган, олти ойдан бери соқсоқоли олинмаган кўсанамо бир киши бўлиб, ёшини аниқлаш унчалик осон эмас эди.

Лочин оқсоқол ўтирган меҳмонхонага кирганда, дастурхон устида қулочга сизмас иссиқ патирлар, корсонларда буғи чиқиб турган ёғли шўрва, лаганларда яхлит қўйилган думбаю гўштлар атрофга хушбўй ҳид таратиб турарди. Уни иззат-икром билан оқсоқол ўз биқинига ўтказди. Лочин овқатдан тўйиб олгач, узун кекирди ва оқсоқолга беозор мўлтираб қаради.

— Қалай, тўйдингми, Лочин?

— Раҳмат, ота. Берган тузингизга рози бўлинг.

Оқсоқол ҳам қув эди.

— Мингдан минг розиман,— деди.— Фақат биргина хизмат бор эди... ҳа, Лочин-бой иним, бу қулоғингизга нима бўлган?

Дарҳақиқат, Лочиннинг бир қулоғи йўқ эди.

— Болагимизда акам ҳазиллашиб кесиб ташлаган,— дея илжайди Лочин.

— Оғримаганми?

— Эсимда йўқ.

Шундан кейин оқсоқол асл мақсадга кўчади. Лочинга бир нималарни шивирлаб узоқ тушунтиради.

— Сиз нима десангиз шу-да, ота,— дейди Лочин.

— Агар мақсадимизга эришсак, сани дойра-думба билан ўзим уйлантириб қўяман. Тўйингга Очил бахшини олдириб келаман. Яна-чи, анови этакдан сенга алоҳида кўрғон қуриб бераман.

— Қуллуқ, ота!— деди Лочин, ўрнидан сакраб таъзим қиларкан. — Гапи йўқ, бу ёғини менга қўйиб беринг.

Орадан икки кун ўтгач, Қорақўл тумани қозихонасига амирнинг эътиборли қозиларидан Шарифхон маҳдум келиб, ёйчиликларнинг даъвосини кўрмоқчи бўлади. Бомдод намозидан кейин иккала қишлоқдан тумонат одам пиёда-ю сувора бўлиб қозихона томон оқиб келишади. Кўчанинг бир томонидан тубут кўтарган ёйчиликлар кўринади. Кимлар ёқавайрон, кимлар кўкрагига муштлаган: «Во, жигарим, шаҳид кетган жигарим!!» Иккинчи томондан жалойирликлар кўринади. Олдинда икки паранжили шанғи аёл, орқада тўн кийган мўсафидлар, йигит-яланглар. Уларнинг айтиб-айтиб йиғлашига тоғ бўлса ҳам эриб, сув бўлиб оқарди: «Во, Лочиним! Шаҳид ўлган Лочиним, қон қусиб ўлган Лочиним! Бизларни кимга ташлаб кетдинг, Лочиним! Кўзи очик кетган Лочиним... чимилдиқ кўрмаган Лочиним... Лочин эмас, қарчиғай эдинг, Лочиним...»

Хуллас, иккала тобут ёнма-ён бўйра устига қўйилади. Шарифжон қози даъволарни эшитишдан олдин, мулозимга «Мурдаҳо-я бинед»¹ деб кўрсатма берди.

Мулозим ёйчиликларга тегишли тобутни очиб кўриб, ўша заҳоти ёпаркан, «Ҳо, тақсир» деб қўйди. Навбат жалойирликлар тобутига келганда ёйчиликлар оқсоқоли:

— Улардан одам ўлмаган эди, текшириб кўрилсин, тақсир!— дея эътироз билдирди.

— Ярадор бўлган, талоғига тепилгани учун кеча қон қусиб ўлди. Қулоғи ҳам к...»² силган! — деганда аёллар бараварига уввос солиб юборишди.

— Бизни кимга ташлаб кетдинг, Лочиним!..

— Гиря қилинмасин,— деди Шарифжон қози, сўнг мулозимга фармойиш берди.— Чаққон-чаққон текшира қолинг.

Мулозим қиличини шақирлатиб, тобутга яқин борди. Қизил сўзанани кўтарди. Тобутда ҳамма ёғи қонталаш, бетлари моматалоқ бўлиб кетган, бир қулоғи кесилган Лочин ётарди. Мулозим сўзанани каттароқ очганда қозихонани қон, чиптир ва ахлат ҳиди тутиб кетди. Йиғилганлар бурунларига этакларини тутишди. Мулозим ханжари қинидан бир жуволдиз олиб, Лочиннинг қон сачраб қотиб қолган тарашадек оёқларига санча бошлади... миқ этган овоз, қилт этган сесканиш сезилмади.

Мулозим жуволдизни санча-санча, охири қаноат ҳосил қилгач, Шарифжон қозига қараб, «Мурдаги, тақсир»² дейди-ю, шошилиб тобутни ёпиб кўяди.

Шундан сўнг Шарифжон қози узун дуруд айтиб, амри-маъруф қилади, иккала қишлоқ мўминларини мураса-ю мадорага чақиради, шаҳид кетганларни худо раҳмат қилсин, дея юзига фотиҳа тортгач:

— Қани, кўтаринглар тобутларни, ҳеч кимнинг ҳеч кимга хуни йўқ,— дейди.

Одил ҳукмдан рози ҳар иккала томон бақириб-чақириб, тобутларни кўтарганча ўз қишлоқларига қайтадилар.

Лекин Жалойир оқсоқоли Лочинга берган ваъдасининг устидан чиқмайди. Ишнинг чуви чиқиб қолмасин учун уни бошқа ном билан амирга сарбозликка бериб юборади.

Ҳозир Жалойир билан Ёйчи оралиғидаги ўша Мерганкўл ўрнига ҳам пахта экилмоқда. Иккала қишлоқ бирлашиб кетган...

«Иссиқ сув» дегани уч танобча келадиган чорбоғчанинг бошланиш қисмида экан. Икки одам бўйи келадиган улкан қувурдан бир даҳана сув отилиб, экинзорларга оқиб ётарди. Дарахтлар ям-яшил, бодом, ўриклар қийғос гуллаган.

Машинадан тушгач, Жумақул дойи меҳрибонлик билан елкамга қўл ташлади.

— Раҳматли Лочин бобо билан кўп улфатчилик қилганмиз,— деди кулиб.— Зап аломат, гурунчи чол эди-да. Бу тарихдан хабардор айрим кишилар уни Товон бобо ҳам дейишарди. Отахоннинг оламдан ўтганига уч-тўрт йил бўлиб қолгандир. Ушанда бутун Жалойир халқи «Во, Лочиним!» дея иккинчи марта овоз солиб йиғлади. Ҳозир тирик бўлганда, Лочин бобо ҳам бизга ўхшаб ҳукуматдан товон... компенсация олармиди... эсиз-а...

Дойининг жияни Мамат «пиқ» этиб кулди-ю, ўша заҳоти кафтини оғзига босди. Мендан истиҳола қилди, шекилли.

«Жавҳарлар жанги»

Тилшунослик институтида икки ёш мутахассис ишларди. Айтайлик, бирининг оти — Давлат, иккинчисиники — Қаноат. Улар ёшлиқда тилдан ҳам кўра, бошқа ишлар билан кўпроқ шуғулланишган. Олий ўқув юртида Давлат каратэга, Қаноат — боксга қатнашган. Ўзбек тилига давлат мақоми берилгач, иккала ёш тил илмига шунақаям берилиб кетишдики, асти сўраманг. Биттаси тилимизнинг имлоси билан қизиқса, иккинчиси йўқолиб кетган эски, туркий сўзларни қайта тиклаш билан шуғуллана бошлади. Шу жабҳада унча-мунча мақолалар ҳам эълон қилишди. Иккала бўлғуси олим икки хил кўринишга эга. Давлат — сап-сарик. Қаноат — қоп-қора. Давлатнинг уйланганига беш ойча бўлган. Қаноат эса ана-мана уйланай деб турибди. Давлат ўз қишлоғи Сарюсиёга ҳар ойда бир марта қатнарди. Шундаям учқич билан, Душанбе орқали...

Тарихда «йиғи куни» деб ном олган машҳур иккинчи апрелда, тушдан кейин Давлат хонада Кононовнинг китобини варақлаб ўтирарди. Қаноат кириб қолди.

— Ҳаммаёқ расво,— деди у қўл силтаб,— кечагина бир сўм бўлган лағмонни бугун навбатда туриб, икки ярим сўмга олдим.

Давлат китобдан кўз узмай тўнғиллади:

— Бизлар ҳам уч ярим сўмдан ош едик. Чойни айтинг, бир чойнаги йигирма тийин бўлибди.

Иккала ўртоқ нарх-наво ҳақида анча куйиб-пишиб гаплашишди, мамлакатдаги бўҳрон учун кимларнидир айблашди. Айниқса, уларга йўлқиранинг ошгани алам қиларди.

¹ Уликларни кўринг.

² Улган, тақсир.

— Бунақада келин пошшани ҳар ойда эмас, икки ойда бир кўришга тўғри келади,— дея чуқур хўрсинди Давлат.— Олиб келай десам, уй-жой йўқ, буёғи қимматчилик...

— Бизнинг тўй ҳам яна чўзиладиган бўлди,— деди Қаноат ўйчан.— Гўштни қаердан топаман, гуручни қаердан оламан... Яна, кўрпалик...

Шундан сўнг, илмий ходимлар чуқур мутоалага шўнғишди. Анчадан кейин Давлат Араги сиқилиб, Кононовнинг китобини нари суриб, «Муштум»нинг янги сонини варақ-лай бошлади. Аввал масҳара расмларни тамоша қилди, сўнг бир мақолани ўқиди-ю, «воҳ» дея ўрнидан туриб кетди.

— Журналистларга ҳам ҳайронман, нима қилишади билмаган ишларига бурун тиқиб?

— Нима бўлибди?

— Буни қаранг, «урус» сўзини «ўрис» ёзишибди.

— Тўғри ёзишибди-ку.

— Гап шунда-да, «ўрис» бўлмайди, «урус» бўлади.

— Йўқ, менимча «ўрис» бўлади.

— Қизишманг,— деди Давлатнинг ўзи қизишиб, кўрсаткич бармоғини Қаноатнинг кўз олдида ўйнатиб,— «урус» бўлади, ахир бу сўзнинг ўзаги «рус», демак... «ўрис» — Тошкент шевасида.

Қаноатнинг ён бергиси келмади:

— Масалан, сариқ,— деди кафтини пахса қилиб.— Олайлик, сиз сап-сариқ-сиз... тўхтанг, мисол учун айтаяпман... «сап-сариқ» сўзини «сап-саруқ» демаймиз-ку.

Давлатнинг сарғиш бетига қон тепди. Қизариб кетди.

— Э, менга қара,— деди жаҳл билан,— нега сен ҳабаш, менинг сариқлигимдан куласан? Бу ерда гап сўз ҳақида кетяпти, ранг ҳақида эмас, бетамиз...

— Хўп, бўлди энди, сенсирама... «сариқ» — сариқ, «ўрис» — ўрис ёзилади. Наинки «саруқ» ёки «урус» деб ёзилса?

— Бекор айтибсан,— деди Давлатнинг хуноби ошиб,— «урус» ёзилади, «Темурнома»да ҳам шундай ёзилган.

— Қўйсанг-чи,— деди Қаноат бепарволик билан.— «Темурнома»ни ҳам янги имлода сенга ўхшаб саводсиз бир корректор, тойис, мусахҳиҳ ўқиган-да... тузатмаган. Сариқ эмасми, Давлатнинг жон-пони чиқиб кетди.

— Ким саводсиз? — деди хўрозланиб.

— Ҳарқалай, мен эмас.

Нима ҳам бўлди-ю, иккала рақиб икки томонга учиб кетди. Ким кимга биринчи бўлиб қўл кўтарди, иккаласи ҳам билмай қолди. «Қасир-қусур», «Оҳ-ух!», «Ихх!»га ўхшаш овоздан қўшни хонадагилар югуриб чиқишди. Қизиғи шундаки, уларни ҳеч ким ажратмади, Давлат кўзини, Қаноат юзини ушлаб, осонгина икки томонга ажралишди...

Ҳарқалай, бир лаҳзалик бу жангда қон тўкилмади. Давлатнинг ёноғи шилиниб, андак кўкариб қолди. Қаноатнинг лунжи шишиб чиқди.

— Нима бўлди?

— Тинчликми?

Ҳангоматалаб ходимлар уларни сўроққа тута бошлашди. Лекин улар «чурқ» этмай, бир муддатга хонани тарк этишди.

Шу ерда гарангсиб турган кекса тилшунос олимдан лаборант жувон сўради:

— Нима бўлибди, Саъдихон ака?

— «Жавҳарлар жанги» рўй берди,— деди Саъдихон домла.

— Жавоҳир?— дея ажабланди жувон.

— Ҳаҳ, тавба!— деди Саъдихон ака.— Аялсиз-да, дарров жавоҳирни ўйлайсиз. «Жавҳарлар жанги» дедим. Бу иккала бўйдоқнинг белида чаёндек бўғим-бўғим бўлиб, тиқилиб ётган жавҳарлар каллаларига уриб, ўзаро «жанг»га киришишди... Яна қанақасига тушунтирай?

Лаборант жувон:

— Ҳе, бетингиз курсин!— дея бўялган лабини буриб, нари кетди.

Эртасига Давлат билан Қаноат ҳеч нима кўрмагандек, қўлтиқлашиб тушликка чиқишди.

Нортўхта Қилич,
Ойномада 1980—83 йилларда ишлади

Муножот

Ҳикоя

Йиғлама, қиз, йиғлама, тўй сеники,
Остонаси тиллодан уй сеники.

Халқ кўшиғи

...кимдир изиллаб йиғлаётгандек туюла бошлади.

Назарида, биров эмас, аллақачонлардан бери йиғлаётган ўзи эди-ю, йиғи товушини энди аниқ-тиниқ эшитаётгандек бўляпти.

Ҳа, йиғи товуши... юраги қаъриданми, миясининг теран қатламлариданми оҳишта сизиб чиқиб, яна юраги қаъригами, миясининг теран қатламларигами оқиб кираётгандек эди.

Қизиқ, гўё шундай бўлиши керакдек, таажжубланмади.

...бу дардисарга ҳам кўникиш керак чоғи.

Хона нимқоронғи. Салқин. Телевизорда нуроний Ориф Қосимов бир бурдагина бўлиб, кўзларини юмган кўйи танбурда «Муножот» куйини чаляпти.

Секин қоматини тиклади. Бирпас каравотда оёқларини осилтириб ўтирди. Кейин, ўрнидан туриб, ингроқ куйга тўлғана-тўлғана рақс туша бошлади.

Шундай қилса, қулоқларида ёмон жаранглаётган йиғи товуши тинаридан умидворланган эди. Аммо, унинг баттарроқ авж олаётганини сизди. Эзгин товушга басма-бас, нолавор куй оҳангига мос тўлғаниб-буралиб рақс тушаркан, паришон сочлари янаям тўзғиб, дуркун қоматига, дўмбоқ оёқларига чулғанаверди.

Не тонгки, тобора кўнгил ғашланиб, аламзада руҳи янаям мискинлашмоқда эди.

...шуям яшаш бўлди-ю! Умрнинг салкам йигирма йили орзую ҳавас билан ҳайё-ҳуйтлаб ўтди-кетди. Мана, қарийб ўн беш йили армон билан, ғам билан кечаяпти... Азоб-а! Бандасининг айби не — неъматларга меҳр қўйиб, ҳам аччиғу ҳам ширин ҳаётга банду баст бўлганими?.. Чидасинми? Чидаяптики, ўттиздан ўтар-ўтмас ўтин бўлиб ўтирибди. Яна ўн йил... ўн беш йилдан кейин келадиган сўққабош умр қандай кечаркин?

Бу... жавобсиз, бинобарин, беаёв ўртағувчи савол аллазамонлардан бери хаёлида бетиним чарх урар, боя — намозгар чоғи юрагига лахча чўғ янглиғ чиппа ёпишган эди.

* * *

Ҳовли дим — заранг ердан, кўпқаватли биноларнинг бетон деворидан уфураётган

ховур нафасни қайтаради. Ҳовли тўла бола-бақра. Иштончан болакайлару қизалоқлар жиққа терга ботган кўйи, шўх-шодон қийқиришганча ўйнаб юришибди.

Болаларга кўзлари яшнаб термуларкан, кўксидан оташин бир хўрсиниқ тошиб чиқди.

...агар бухоролик ўша сўқсурдек йигитга турмушга чиққанида, бугун бир-биридан хушрўй қизу ўғиллари манави ширин-шакар болажонлардек ўйнаб-кулиб... Йўк, эллақачон тўнғичлари иккинчими, учинчи синфни тугатиб, дастёр бўлиб қолишарди: энажон, яхши келдингизми, деб кутиб олиб, бир пиёлагина яхна чой туттишармиди?

Бирдан нимадир бўғзига қадалгандек бўлди — сўқсурдек ул ўктам йигит билан ҳеч қачон турмуш қуролмаслиги кўнглидан кечди. Хўрлиги келди ва беихтиёр бир байт ёдига тушди:

Мени мен истаган ўз суҳбатига аржуманд этмас,
Мени истар кишининг суҳбатин кўнглум писанд этмас.

Шунинг баробарида, чақалоғини бағрига босганча, еру кўкни ажиб оҳангларга эвриб алла айтиш орзуси армонга айланажағи эҳтимоли хаёлидан ўтиб, кўзлари ачишиб кетди.

Кейин, ҳамон шодон болакайлар қийқириғи қулоқларида жаранглаган кўйи, салқин йўлакка кириб, хомушлик билан зинапоялардан кўтарилла бошлади. Учинчи қават майдончасига етганида қўшниси, малла кампирнинг қўшқулфли эшиги шарақлаб очилдию ичкаридан оппоқ кучукча отилиб чиқиб, ўйноқлаб ҳураверди. Шу асно бўсағада кампир қилтиллаб кўриниб, хушҳол саломлашди. Сўнг, бир учи кучукчанинг бўйнига боғланган чарм ипни беозор силтаб:

— Бу эркатойнинг хархашасини қаранг! — деди. — Ҳовлидан болаларнинг шовқинини эшитиб, уйда тинч ўтиролмайд қолди. Ё раббим!.. Шу жазирамада терлаб-пишиб, ўйнатиб келишим керак энди бу тентаквойни.

Кучукча бетоқат ғингшиниб, ташқарига талпинмоқда эди. Кампир нолиниб ғудранганча, эркатойига эргашиб, зинапоялардан бир-бир туша бошлади.

Қилтирик кампирга, ўйинқароқ кучукчага маҳзун боқаркан, гўё ўзининг узоқ келажагини аён кўраётгандек, кўксини нимадир ғижимлади.

...эрта бир кун бечора ўлиб қолса, жонивор бесабр эшик тирмаб, жонҳоври ҳура-ҳура, кўни-кўшниси уйга чорлайди. Эҳтимолки, эркатойнинг хархашасига кампир шу боис чидаб келаётгандир?

Ана ўша лаҳзада бирдан кўнги ғашлиги баттар кучайган, ундан аввалроқ эса кутилмаган яна бир ғаройиб ҳангома рўй берган эди.

* * *

Ногоҳ телефон жиринглади.

Тажрибахонада ёлғиз эди, илдам бориб, дастакни кўтарди:

— Лаббай?

Таниш, лекин туйқус хотирот қуянида илғанмас бир эркак овози эшитилди:

— Салом.

— Ассалом.

— Ўзинг-ку!.. Танидингми мени?

Таниш, ҳатто бир қадар қадрдонроқ — шикаста, сансираётган овоз эгасини негадир танимайроқ турганига ажабланиб, саволчан оҳангда:

— Таниётгандекман, — деди. — Яхшимисиз?

— Яхшиман. Узим шундай, соғ-саломатлигингни билайин деб...

Дабдурустдан алоқа узилиб қолди.

Паришон кўйда дастакни жойига қўйди, яна телефон жиринглашига интиқ бўлиб, курсига омонат ўтирди.

Анча кутди.

Аммо, телефон қайта жирингламади.

Ўрнидан туриб, хаёлчан келатада стол ёнига қайтди. Махсус шиша идишдаги қанотлари хол-хол капалакларни пахмоқларидан ажратиб, қорамтир дока матрабчага соларкан, жудаям таниш туюлган овоз эгаси кимлигини эслашга уринган кўйи, негадир, қилаётган ишидан кўнгли совуётганлигини ҳис қилди: турли капалакларни бир-бирига чатиштиравериб, беш йил деганда аранг яратган бу... лаънати холдорвойлари жуда йиртқиш чиқиб қолди. Урғочи чаён қовушаётган маҳали эркагини еб қўйгандек, холдорвойлар ҳам куюкаётган кезида пахмоқвойнинг мўйловини майиб қилиб қўяркан. Ана кейин, мажруҳ пахмоқвой ғўза қуртини қириш ўрнига, ўзи зараркунанда ҳашаротларга ем бўлиб кетяпти. Энди буларнинг бошқача... мутаносиброқ турини яратгунча тағин икки... йўк, камида уч йил керак.

...шуям иш бўлдию! — Туйқус овоз эгаси кимлигини эслади — ўша! Ҳа, овоз шикаста эди, ўша бўлиши керак. Уша! ... Бошқа ким қўнғироқ қилиши мумкин?

Шу фикр хаёлида чакнагани ҳамоно, турфа ишқий аламлари хотирида ғужғон ўйнай кетди. Улар бир-бирдан рангинроқ, бир-бирдан мунглироқ эди.

* * *

Саратон.

Туш пайти.

Мақтаб боғи.

Саҳна...

...Ғофир — муаллим Расул Назаров.

Расул ярадор шердек ўкириб:

— Жамилам!.. Кел, жоним! — дейди. — Видолашайлик.

— Ғофиржон!.. — деб унинг бағрига отилди.

— Кел, қутурган итлар ҳаром қилмасдан туриб, шу тоза юзларингдан охирги маротаба ўпай! Бу золимлар юрагимни суғуриб оладилар, қуруқ жасадимни Сибирга жўна-тадилар, холос.

— Ғофиржон! — Кўзларидан дув-дув ёш қуйилиб, у н и н г кўксига бош қўяди. — Сиз Сибирдан келарсиз, яшарсиз, лекин мени бу золимлар ундан ҳам қўрқинчли, ундан ҳам қоронғу зиндонга ташлайдилар!.. — деярган, негадир янаям у н и н г пинжига суқилади. — Ғофиржон!..

Уша куни.

Эрта оқшом маҳали.

Аттестатини олиб, дугоналари билан хушвақт, уйга қайтпти.

Боғ этагидаги ариқ кўпригига етганда, ногоҳ у отини айтиб чақирди:

— Азиза, шошма!

Тўхтади.

Ишком тарафдан ўқитувчиларининг хандон-хандон овозлари эшитилиб турарди.

У чақон яқинлашиб, кўприк панжарасига суянаркан:

— Қайси ўқишга кирмоқчисан? — деди.

— ...

— Биламан... Аллақачон бу масалани ўзингча ҳал қилиб қўйган бўлсанг керак. Лекин... филологияга кирма, театр институтигаям!

...қизиқ, ўзи пединститутнинг адабиёт факультетида ўқийди-ку! Учинчи курсни битирди. Лекин... нега бундай деяпти?

— Нима учун, Расул ака?

— Кулма... Сен кўнгилчан қизсан, жуда таъсирчансан.

— Кўнгилчанлик ёмонми, Расул ака?

— Таъсирчанлигинг ёмон!.. Сен, агар маслаҳатимга кўнсанг, сельхоз ёки иррига-цияга кир. Шунда ҳамқишлоқларингга кўпроқ фойданг тегади.

...менга?! Лекин, ундан кўра, эртаю кеч ёвонда жизғанаги чиқиб юрган хотинла-ри — Роҳила майизни ўқитсинлар, қишлоқ хўжалиги ёки ирригацияда!

— Майли... кўраман.

— Биз эртадан кейин ҳамкурслар билан Газлига жўнаймиз. Қайтадан қургани!.. Янги йилда каникулга келганингда кўришамиз энди.

— Ўқишга киролмасам-чи, Расул ака?

— Кирасан!.. Мен сенга ишонаман. Қўл таша!..

Қўл сиқишиб, қуюқ хайрлашишди:

— Хайр!..

Сал нарида қизлар кутиб туришарди.

Шодон энтикиб, қизлар сари ўйчан юриб кетди.

Ўтган йили.

Худди шу кунлар — авжи саратон.

Метро йўлаги томон бораётган эди.

Ногоҳ биров:

— Э, ўзингмисан!.. — деди.

Ялт ёнига ўгирилди: ана у! Кулумсираб, меҳмонхона рўбарўсидаги мрамар зина-лардан бир-бир тушиб келаяпти... Бемаҳал бева қолганигами, боёқиш анча қарипти — чакка сочлари оппоқ оқариб, юзларини ажин босилпти. Вуй, бечоранинг юзлари бунча зангранг!..

— Ассалом... Яхшимисиз, Расул ака?

— Яхшиман... Йўл бўлсин?

— Уйга... Юринг, меҳмон бўлинг.

Хаёлчан кифт қисиб, Расул пурвиқор меҳмонхона томон нигоҳ ташлади:

— Яхшиси ўзинг юр, ресторанда бирпас ўтирайлик, — деди. — Аллақачон қиш-лоқни соғиндим. Шаҳринг ёқмади. Эрта жўнаб кетяпман. Ўтган куни йигирматача ўқув-чимизни олиб келувдим. Бари ўқишга кирмоқчи — бири ТошМИга, бири ТошДУга, яна бири...

... бемахал бевалик ёмон экан. Ичдан кўп куйган чоғи — юзлари зангранг бўп кетипти... Қариқиз бўлиб қолиш-чи? Аслида, шу эркакнинг ҳам озми-кўпми ҳиссаси борку-я!

— Хўш, нима қилдик, ресторанга кирамизми? Кетдик!..

Кулумсираб, индамай унга эргашди.

Муҳташам ресторанга киришди.

Оппоқ пешбанд таққан, тўлқинсимон сочлари елкасида мавж урган бир малла жувон хуштакаллуфлик билан кутиб олиб чап томондаги қатор столлар томон бошлади.

Чарм қопланган маҳобатли курсиларга қимтинибгина ўтиришди.

Жувон шартта стол устидаги шишалардан бирининг қопқоғини очиб, узунчоқ сувдонларга сув қуярган:

— Нима обкелай? — деб сўради. — Кабоб, товаки... Ичимликдан ароқ, коньяк?

— Боридан обкелаверинг, — деди Расул. — Фақат, илтимос, бир чойнак аччиққина кўк чой эсингиздан чиқмасин!..

Енгилгина бош ирғаб, жувон столлар оралаб кетди.

Ресторан хийла сокин эди: хўрандалар ҳали кўп эмас, борлари ҳам жимгина суҳбат қуришяпти.

Бижирлаб турган сувдан ҳўплаб:

— Расул ака, қишлоқ тинчми? — деди. — Бизди уйдагилар омонми — отам, онам?

— Юришипти... Қишлоқ? — Негадир Расулнинг қошлари чимирилиб кетди. — Уша ўзинг билган қишлоқ-да! Лекин, ҳайронман, одамлар кичрайиб кетгандек. Биласанми, бир пайтлар қишлоғимиз жудаям бепоён, жудаям буюк туюларди менга. Кейин, биринчи ё иккинчи курсда ўқиб юрганимда бўлса керак, пахтадан қайтиб, қишлоғимизнинг, нима десам экан, жудаям ночор аҳволдалигини англаб қолганман. Ушанда бу менга шунақаям алам қилган, шунақаям хўрлигим келганки!.. Билмадим, сен тушунармикансан бунга?

— Вой, нега тушунмай, Расул ака, ахир мен ҳам қишлоқданман-ку! Биламан, қишлоғимиздан файз кетгандек.

— Аллақачон-э!... Сенга маза — шаҳардасан: ҳар хил томошалар, сайру саёҳат... Қишлоқ одамлари... Э, нимасини айтай!.. Агар мен ёзувчи бўлсам, отанг тўғрисида «Чол ва дала» деган зўр бир нарса ёзардим. Отанг... ўша — ўзинг билган Партов ёвонда эртаю кеч тер тўккани тўккани. Қачон қарамай, камбағалнинг кифтида баркашдек кетмон!..

...рост, отам бечоранинг кўрган куни курсин. Жуда аянч-э!.. Хўш, онамнинг-чи?..

Бехтиёр хаёлида таниш, дилгир бир манзара намоён бўлди: айни намозгар чоғи. Ботиб бораётган қуёш олисдан қони қотган ярага ўхшаб кўринади. Ҳовлидаги бир-бири билан чатишиб кетган дорларда сонсиз-саноқсиз кирлар ҳилпирайди... Онаси, бурни учию пешонасида тер йилтираган кўйи, оғилхонадан чиқади. Қўлида бир челақ сут. Оғилхона ичкарасидан сигирнинг мўрагани, қўйларнинг баърагани эшитилади. Она, ошхона сари ўтаётиб, кўзларида унсиз бир ҳасрат билан кирларга нигоҳ ташлайди. Учоқда ёўзапоя олови тутаб ёнапти.

Тарақлаб дарвоза очилади. Устига салкам бир арава ўт чош қилиб ортилган эшак ҳовлига киради.

Ҳаял ўтмай, дўриллаган овоз эшитилади:

— Она, овқат пишдимми?

— Ишларингни саранжомлаб, қўл-бетингни ювгунингча пишиб қолади, ўғлим, — дейди она, сўнг аламангиз ғудранади. — Берган кунингга шукр-э, танграм!..

Чиндан ҳам онасининг ҳорғин, меҳрибон овози қулоғига оҳиста эшитилаётгандек туюлиб, юрак-бағри куйишиб оғриди. Ҳазин энтикди.

Шу аснода дастёр жувон дастурхонни нозу неъматларга тўкин қилиб, хуш кайфият тилаб кетганидан сўнг, Расул кичкина қадаҳга коньяк кўйиб узатди:

— Ол-э, ёш ўлмайлик! — деди. — Биласан, қанотимдан айрилганман. Сен... сен тезроқ кўшқанот бўл-у, асло айрилма!

...хотини ўлиб қолганига ҳануз чидаёлмаяпти. Чидаёлмайди. Қандай чидасин ахир — норасидалари кўз ўнгида етимча!.. Эшитган: хотини қазо қилганига икки йил бўляпти чоғи — аввал оқшом ёвондан қайтиб бир тоғора хамир қорган, кейин нон ёпаётиб, таппаталос тандир бошида узилган боёқиш... Лекин, билмайдики, аллақачон менинг ҳам қанотим қайрилган. Агар... агар икки ёрти бир бутун... Хомхаёл бу!.. Йўқ, нима учун ахир?! Аслида... шу одамнинг гапи деб овораю сарсонман. Бўлмаса, аллақачон бошқа бир институтни битириб, эркатой бегойим бўлиб юрмасмидим?..

Ногоҳ дўмбира бир гумбурлаб, найнинг ингроқ ноласи янгради.

Ортига ўгирилиб, тўрдаги майдонча ўртасида сурнайни созлаётган қорни кажавадек сурнайчини кўрди: мусиқачилар чолғуларини хизматга шайламоқда эдилар.

Ресторан гавжум бўла бошлапти. Кўксилари мармардек навжувонлар билан юзлари алланечук ялтираётган эркаклар атроф-теваракдаги столларда хушчақчақ ўлтиришибди.

...шуларга маза — ғами йўқ, қайғуси йўқ... Бекор гап-э! Уйида роҳати йўқнинг кўчада астойдил яйраши душвор.

— Келаси йил, насиб қилса, Шоҳсанамни ТошМИга обкеламан, — деди Расул. — Қизим бир ўқисин!

Беихтиёр, бу фикрингиздан қайтинг, Расул ака, демоқчи бўлди-ю, лекин, негадир индолмади.

— Онаси раҳматли кун кўрмай ўтди. Шоҳсанамни ўқитишни кўп орзу қиларди.

Расулнинг армону орзуга тўла сўхбатини хаёлчанлик билан тингларкан, туйқус дилкаш бир ҳангома ёдига тушиб, сассиз-садосиз энтикиб қўйди.

Тун.

Алламаҳал.

Дарвоза ғичирлагани эшитилар-эшитилмас, ялт кўзларини очиб, тепасида юлдузларни кўрди. Чарақлайди. Ой том ошиб кетган. Ҳаммаёқ сутдек ойдин. Укалари пишиллаб ухляпти.

Илкис онаси қаддини тиклаб:

— Отаси? — деди. — Сизми?

— Ман, — деди ота.

— Тинчликми? Қўлингиздаги нима у?

— Дорғотти¹ калити. Ноинсофлар, сувди бўғиб кетишибди.— Ота шолча устига ҳорғин чўзилиб, болишни биқинига тортди.— Ёвонга ўтиб кетаётувдим. Овқат-повқатинг борми?

— Ҳозир...— Она чаққон ўрнидан турди, супа чеккасидаги офтобадан сув қуйиб, қўлини ювди.— Қўлингизни ювасизми?

— Майли, обке...

Кейин, супа адоғига ўтиб, сават остидан овқат тўла товоқ ҳамда дастурхонни оларкан:

— Озроқ қаймоқ ҳам элтайми, отаси?— деб сўради.

— Обкелавер.

Она илдам изига қайтиб, дастурхонни ёзди, ўртага овқатни қўйгач, илиқ чой қуйиб узатди:

— Олинг, отаси.

Ота овқатланаётди:

— Қизинг жўнаб кетадиган бўлдимми?— деб сўради.

— Шунча ўқигани етар,— деди она.— Қўйинг, қиз бола — бировнинг хасми, узатинг-да қутулинг!

— Тенги топилганда узатарсан ҳам ҳали,— деди ота.— Лекин давлат ойида юз сўм бериб олималикка ўқитаман деб турган эканми, ўқисин! Ман... эртаю кеч сув тараб, деҳқонқуртдай туну кун ер кавлаб, бирор марта юз сўм олганимни эслаёлмайман. Қизинг калхўзнинг аччиқ дорисию сассиқ гўнгига булашиб юрмай ўқиса, эрта бир кун келиб, райўндаги техникумда муаллимлик қилар... Қўй, биз-ку кўролмадик, шулар кўрсин!..

Тун ёруғ эди, сокин эди ва бениҳоя фараҳбахш эди.

...бунчаям оталаримиз меҳрибон бўлишмасе!— Яна ҳазин энтикди.— Аммо-лекин, қиз учун энг улуғ синов, энг буюк шараф — тезроқ бахтиёр она бўлиш эканлигини улар билишмади. Ахир, қиз бола эсини танир-танимас, «келин-келин» ўйнаши, қўғирчоқ ўйнаши, аллалар тўқиши бежиз эмасдир?!

Кўнглидан кечаётган фикрларни айтолмаслигини англаб, индамай бош ирғаб қўйди.

— Онаси ўз дардини билолмагани учун, бизни етим қилиб кетворди,— деди Расул.— Ҳа-да, Шоҳсанамнинг ТошМИда ўқигани маъқул!..

Аллақачон ялпи шодумонлик авжга чиққан — чолғувчилар телбавор чайқалиб, хорижий бир мусиқани ижро этишаётир: чўғдек йигитлару сархуш навжувонлар яйраб-яшнаб рақс тушишяпти, нимаси биландир қизилиштонга ўхшагувчи хонанда жувон эса минг турфа муқом ила хониш қилмоқда.

Аммо, бу қувноқ гўшага ўзи бегонадек, руҳиятида эзгин бир ўйчанлик бетиним-беқарор изғийётганини лаҳза сайин ҳис этиб ўтирарди.

Бир маҳал, чолғувчилар «Муножот» куйини чала бошлашди.

Алланечук қадрдон куй тобора баланд янграгани сари, жисму жонида ўтли бир титроқни сезаверди.

Ажаб, негадир «Муножот» чалина бошлаган заҳотиёқ, рақс майдончаси деярли бўшаб қолган эди.

— Расул ака, юринг, ўйнаймиз,— деди.

— Бўпти,— деди Расул.— Уйнасак ўйнайверамиз-да!

Майдонча томон шахдам яқинлаша бошлади.

Рақс тушаётган уч-тўрт ёш-яланг бирин-бирин четланди.

Давра ўртасида тўхтаб, дардқаш куй оҳангига уйғун тўлғана-тўлғана, «қўлларини юзларига пардалар қилиб», қирқ кокил сочлари қадду қоматига илон янглиғ чулғана-чулғана, нозик истиғною ғамзалар билан рақс туша кетди. Теран бир ҳайрат ичра суқла-

¹ Дорғот — тўғон (шева).

ниб тикилаётган одамларга парво қилмади. Аини тобда кўнглида туғён ураётган орзуу армонларидан бўлак, ўзигагина аён ўкинчу изтиробларидан бўлак ҳамма нарсани томомила унутгандек эди. Бинобарин, мунглуф куйга аламу андуҳини ҳамнафасликда ифодалаётган Расулга ҳам қарамай, қиё боқмай, инидан Мосуво қалдирғочдек чарх ураверди.

Куй адолагани сайин, тобора ҳаволай-ҳаволай тинди.

Бирдан ҳаммаёқни қарсақлар гулдуросуио сархуш йигитлар олқиши тутиб кетди. Яна одамларга парвосиздек, ҳаёданми-ҳаяжонданми, юзлари ловуллаётганини яққол сезган кўйи, оҳиста изига қайтди.

— Қойил!— деди Расул, шартта коньякни қадаҳларга сирқитаётиб.— Зўр ўйнаркансан. Ол... Сен учун!

Миннатдор жилмайиб, қадаҳни олди, коньякни ичди.

Шу пайт кўзлари чақноқ, бўйчан бир йигит столга шампан ҳамда бир тахта шоколад қўйиб:

— Яшанглар-э, бародарлар!— деди, сўнг ялинч аралаш кулумсиради.— «Тановар»ни заказ қилдим. Агар мумкин бўлса, икковимиз битта рақс тушсак, сингилжон? Аллақачон дилларга сурур солиб, «Тановар» шўх-шан янграй бошлаган эди.

Ялт этиб, саволчан назар билан Расулга қаради: ўзингиз бирор нима денг бу йигитга... ё майлими ўйнасам?

— Қизиқ...— деди Расул, хиёл қошлари чимирилиб.— Ўзбексиз-ку, оғайни.

— Ман тожик, ако.

— Эшитмаган экансиз-да, оғайни, ўзбек ҳеч қачон пичоғини, отини, кейин...

— ...хотинини бировга ишонмайди,— деди йигит, хижолатангиз кулимсираб.—

Шундойми?

— Яшанг!— деди Расул.— Биларкансиз-ку!

— Ман ҳозир жидо бошқача бўлиб кетдим-да, ако. Биласизми, бундой дардқаш куйи бор, сизлардек ажойиб ўғил-қизи бор халқ — буюк халқ!

— Раҳмат, оғайни,— деди Расул.— Манавиларни обкетинг. Биз туряпмиз.

Йигит иккала қўлини кўксига босиб:

— Узр... узр, бародарлар!— дея ортига тисарилди.

Кейин Расул:

— Энди турамиз. Сен учинчи қаватга чиқавер,— деди.— Мен... изингдан етволанман.

Энди муҳим бир нимадир муқаррар рўй берадигандек, аини чоғда кўнглини орзиқтиргувчи истак билан ресторандан чиқиб, ҳардамхаёл алфозда учинчи қаватга кўтарилди.

Долон нимёруф. Стол устидаги қизғиш тунчиноқ хира нур таратмоқда. Ҳеч бир кимса кўринмайди. Жимжитлик.

Тобора юракда беқарор бир титроқ билан, тор йўлакдан секин бориб, эшикни очди. Чоғроқ даҳлизга кирди. Хонага ташқаридан нимтатир ёруғлик тушиб турарди. Аста ўтиб, юмшоқ курсида ясланиб ўтирди. Бироздан сўнг, ирғиб ўрнидан турди-да, саросар кароват устидаги адёлни четга олиб қўйгач, шартта кўйлагини ечиб, ҳурпайган ёстиқни бағрига босганча, тўшакка юзтубан чўзилди.

Кейин, м у ҳ и м н и м а н и д и р р ў й б е р и ш и н и кутаётган каби, оташин уф тортди: нималар бўляпти ўзи-а?!

Бир маҳал, орадан хийла фурсат ўтгач, эшик очилди!

Ёпилди...

Сўнг, хонага кираётиб, Расул:

— Э!..— деди.

Ва, пастак стол устидан калитни олиб ортига қайтди.

...тамом! Тамом!.. Шарманда бўлиш қалай экан, Азизахон?! Ул бу кунингдан! Баттар бўл!.. Йўқ, шошма, ана!..

Эшик қулфи шақирлади. Ҳаял ўтмай, Расул секин ғилофдан адёлни чиқарди. Гилла устига ёзди. Адёлни буклаб, бош томонига қўйди. Кейин, тақир ғилоф устига ечинмай ётди.

...вой шарманда-а!.. Тишла, ёстиқни тишла! Улақолганинг яхши эмасмиди бу кунингдан, Азиза! Юзиқаро бўлдинг, Азизажон! Энди қандай бош кўтариб юрасан, Азизажон?!

Тажрибахонада маъюс ўтириб, паҳмоқвойларини ғаладонга соларкан, ўша юзиқаролиғ тунда унсиз бўзлай-бўзлай, ахийри тонг бўзарар маҳали хонадан арвоҳдек чиқиб кетганлигини ўртаниб эслаб, бирдан ўкраб-ўкраб йиғлагиси келган, лекин йиғлаёлмай, ғамгин уйга қайтган эди.

* * *

Мана, қоронғи емакхонада тик турганча, кечадан қолган шавлани иштаҳасиз еркан, ҳамон инжа бир йиғи товуши оҳиста қулоғига чалинаётгандек эди.

Секин жилдираб, қувурдан сув қуйилмоқда. Ётоқ бўлмадан эса телевизор товуши
ғўнғиллаб эшитилапти.

Отнинг ўлими — итнинг байрами қабилида, у н и н г бевалигидан фойдаланиб тузо-
ғига илинтириш учун ўшанда бениҳоя пастаринларча йўл тутганлигини эсласа, ўйласа —
ҳануз бўғилиб-бўғриқиб ўртанади.

...чулчут ҳам бундай қилмас-э! Нега — сархушлиги учунгина ҳалигидай ётволган-
миди? Бунақа худбинлигу худпарастликни ичкиликка тўнкаш... Йўқ, ҳаёсизга арпа уни
баҳона. Баҳона!

Илиқ сув жилдираб қўйилаётган қувур остига товоқни қўяётиб, ўғирликлар, ғарлик-
лар, қотилликлар, боз турфа махфиялар тўғрисида бот-бот газеталарда ўқиганлари
ёдига тушди.

...имони суст, эътиқоди бетайин, уятсиз бир авлод ўсиб вояга етди. Энди бизни
тарбиялаш... Букрини-я?! Изма-из келаётган издош букричаларнинг ҳоли не кечар-
кин-а?!

Товоқни ювмоқчи эди, лекин эринчоқлиги тутди. Шартта жўмрақни буради. Қўлини
сочиққа артиб, яхна чойдан хўплади. Хўрсинди.

...кўнги озурада — йилт этган нур анқора шафе. Ўт тушгур диссертация ҳам яна
икки йил... уч йилдан сўнг битар. Кейин бирор нима ўзгарадими — хўп ана, маош кўпа-
яр. Лекин унга довура кескин бир бурилиш бўлармикан?.. Умид... йўқ, ишонч... йўқ...

Тағин беихтиёр уф тортди. Сўнг, олдинда узундан-узоқ тун чўзилиб ётганлигини
ўйлаган кўйи, дам у-дам бу қулоғини ишқаб, секин ётоқ бўлма сари юрди.

Сочлари оппоқ, юзлари нуроний бир кампиршо, тўрт-беш ёшлардаги қизалоқни
тиззасига ўтқазиб, телевизорда кулумсираб гапирмоқда эди:

— ...одамзоднинг табиати қизиқ: ҳамиша ўзида йўқ ёки ўзи бой бериб қўйган
нарсаси ҳақида армон билан гапирди. Агар шу тобда норасида қизга айланиб қолган-
нимда, ўрмон этагидаги хуторимдан бир қадам ҳам нари жилмасдим. Турмушга чи-
қардим. Энг камида ўнта болам бўларди. Сигир-бузоқ боқардим. Боғли-чарвоқли
ҳовлим бўларди... Аммо, таассуфки, менинг афсус-надоматларим қизимга таъсир қил-
мади: уям менга ўхшаб академик бўлмоқчи — эридан ажралиб, кандидатлик диссертаци-
ясини ҳимоя қилди, энди докторликка уриняпти. Мана, қизи эса... дам олиш кунлари
мен билан, бошқа кунлар боғчада. Тўғрими, Аничка?

Юмшоқ курсида хомуш ўтирган эди, бирдан ирғиб турдию, телевизорни ўчирди:
ўзимнинг аламин етти пуштимга етиб ортади, сеники етмай турувди!..

Алламаҳал бўлиб қолган эди, лекин ҳали тонг отарига тағин бир дунё вақт борли-
гини билса баттар сиқиларидан хавотирланиб, соатига қарамади. Каравот устига сирил-
ган сўзанани тўрт буклаб, чеккага қўйди. Кейин, чироқни ўчириб, тўшакка чўзилди.
Жимжитлик.

Аммо, салдан сўнг яна инжа йиғи товуши элас-элас таралаётгандек туюла бошлади.
Недандир юраги безиллаб, дардисар йиғи товуши боисини ўйларкан, туссиз шифт-
га тикилган кўйи, тағин хаёли ўтмиш ишқий можароларга оғди.

...ўшандан бери кунлариям қоп-қоронғи тундай қаро, ўшандан бери истиқболда
ойдин кунларни кўраридан деярли умид йўқ. Тавба, келиб-келиб, ақлу ҳуши тўлишган
бир ёшда — бешинчи курсда ўқиётган кезларида алданадими ахир! Ҳе йўқ, бе йўқ,
алданишининг боиси не — соддалигим, таъсирчанлигим? Хўп, соддалик қилгандир...
Аммо, У-чи, нега кўра-била туриб алдади. У н и н г алдамчилигию ўзининг алданганли-
гига сабаб нима — телевизорда туну кун намоийш қилинаётган ҳаёсиз томошалару
атроф-теваракдаги булғанч муҳитми?

Шу каби жумбоқнамо саволлар нафақат дилтанг пайтларида, ҳатто энг хушвақт
чоғларида ҳам юрагини тирнаб, жисму жонини ўртагучи манзаралар хотирида ти-
ниқлашаверади.

* * *

.....

— ...кетинг, қайтиб кўзимга кўринманг!

— Эсингни йиғ, Азиза!

— Қўрқитмоқчимисиз?.. Пўписа қилмай қўя қолинг. Ташландиқ бўлиб қолганимни
аллақачон билганман.

— Тушунсанг-чи, гўзалим... шакарим, сени ташлаб қўймоқчи эмасман, ахир!

— Тортинг қўлингизни! Шунча эрмак қилиб юрганингиз етар.

— Улай агар!..

— Азроилнинг кўзи кўр экан... Қўйинг, сиз ҳамиша илондек авраб келдингиз мени.

Кетинг... кетинг, Мирсаид ака, қайтиб келманг!

Шом пайти. Салқин кузак шабадаси эсяпти. Қоронғилик тобора қуюқлашмоқда.

Йўл бошидаги айланмада трамвай чийиллаб бурилди.

Девор ёқалаб илдам юриб келаётган бир одам қорайиб кўринади: одим отишидан танишдек!

— Кетинг... кетинг!— деди яна, сўнг дарвоза сари жилди.— Илтимос, энди мени унутинг?!

— Ҳм, бунча... оёғи куйган товукдай типирчилаб қолдинг?!

Индамади.

Илдам юриб келаётган одам яқинлашиб қолган эди, уч-тўрт қадам наридан:

— Азиза?...— деди.

— Ассалом... Пўлат ака?..

— Ким у, Азиза?

Мирсаид, овози титраб:

— Ўзинг кимсан?— деди.

Пўлат унга эътибор бермай:

— Ўшами?— деди.

— Ўша...

— Ия?!— деди Мирсаид.— Моро вўсин!

— Ҳўй, сўтак!— деди Пўлат, алланечук совуққонлик билан у томон юриб.— Яхшиликча туёғингни шиқиллат.

— Бар-э, тошингни тер!— деди Мирсаид, қўл сермаб.— Осилиб келган поезз...

Унинг гапи чала қолди, Пўлат бирдан жағи остига зарб урдими ёки қарсиллатиб тўпигига тепдими, гурсиллаб қулади.

Кейин, Пўлат унинг сочидан чангаллаб:

— Тур ўрнингдан, ифлос!— деди.— Тур, анави... ўзинг ҳаром қилган анави қизнинг оёқларидан ўпиб, узр сўра!

Мирсаид овози хирқираган кўйи:

— Ўйнаш орттирган экансан-да, Азиза?— деди.

Дедию уни ўчди.

Пўлат унинг кекирдагига бош бормоғини бигиздек нуқиб:

— Учир!— деди.— Сен ифлоснинг бола-чақанг бўла туриб, анавини жувонмарг қилганинг учун ичак-чавоғингни салла қилиб ўраш керак!

Мирсаид лабларидан сизиб оқаётган қонни кафтига сидириб, четга тупираркан:

— Мана, мазза қивоссанми кўриб, Азиза?— деди.

— Қўйинг, кетсин, Пўлат ака... Урманг, Пўлат акажон?

Шу пайт дарвоза шарақлаб очилиб, Аня кампир ҳовлидан отилиб чиқдию:

— Нима шовқин, нима тўпалон?!— дея Пўлатга мушт ўқталиб борди.— Нима ҳақинг бор уни уришга?! Уялмайсанми?..

— Бунга ўлдириш керак,— деди Пўлат.— Бу аблаҳ..

— Сенга нима алдаса!— деди Аня кампир, лабини чўччайтириб.— Яхши кўрсанг уйлан!

— Афсуски!..

Ногоҳ Мирсаид қарсиллатиб Пўлатнинг юзига шапалоқ урди.

Пўлат қалқиб кетиб, кескин мушт солишга чоғланди.

Мирсаид эса шартта давангир кампир ортига ўтиб:

— Билиб қўй, бола!— деди.— Қонингга таҳорат оламан ҳали!..

Аня кампир баттар асабий жавраб:

— Йўқ бўл кўзимдан баринг!— деди, сўнг қўлини шоп қилиб дарғазаб бақирди.— Кет... кет! Сен ёмон қиз экансан. Ҳозироқ ҳовлимдан жўна!..

Ўша тобдаги хўрлигу ҳақоратни, мана, тагин қайта бошдан эслаб ўртанаркан, негадир аъзойи бадани бениҳоя қизиб бораётганини сизди.

...ухлаб қолсам. Уйғонмасам. Шу билан бир йўла ҳаммаси — изтиробли хотиралар ҳам, тобора сўнгсиз бир азобга дўнаётган умидворлик ҳам барҳам топса. Аммо, дунёсига этак силтаб, чирт кўз юмиш нақадар мушкул-эй!..

Яна хаёли чалғиди.

* * *

— ...Мен кетдим,— деди Пўлат, калитни узатиб.— Эрта институтда кўришамиз. Индамади.

— Агар сизни бу ёққа олиб келмасам, анави муттаҳам қайтиб бориб ранжитиши мумкин эди. Кейин... кўрдингиз-ку, бабушкангиз ҳам хушламай қолди. Бу ерда сизни ҳеч ким ҳафаям қилмайди, қувмайди ҳам. Бемалол яшайверасиз. Умуман, бугундан бошлаб бу уйни ўзингизники ҳисоблайверсангиз бўлади.

— Қандай?..

— ВАҚдан телеграмма олдим бугун. Тасдиқлашибди.

— О, табриклайман, Пўлат ака!

— Раҳмат, Азизахон!.. Боя суюнчилагани борган эдим, бирор кафеми, ресторандами ўтирармиз деб. Насиб қилмаган экан... Энди, агар хўп десангиз, бу квартирани

сизга хатлаб беришларини сўраб, домла иккимиз ректорга кирамиз. Биласиз-ку, ректор яхши одам.

— Узингиз-чи, Пўлат ака?

— Менми!.. Мен... ўзимизнинг Бухородаги тажрибахонага кетаман. Рустам ака э, тезроқ кел, деяпти. Бу квартира жуда хосиятли, Азизахон. Рустам акаям шу квартирада диссертацияни ёзиб тугатган. Мана, мен... Энди навбат сизга, Азизахон!

— Билмасам, туя гўшти еганга ўхшаяпти менинг ишим, Пўлат ака.

— Э, дадил бўлинг, Азизахон, буёғи оз қолди-ку!.. Бўпти, мен кетдим!

...агар бахт ёрлақаб, ўша бухоролик суқсурдек йигитга... Йўқ, насиб қилмаган экан-да! Насиб қилса келар Шому Ироқдин, насиб қилмаса кетар қошу қабоқдин. Жуда кеч учрашдигу, жуда эрта хайрлашдик...

* * *

Ёпирай, ухлоқми ё уйғоқми?!

...ана, юмшоқ курсида бошини кифтига солинтириб, дўмбоқ бир болакайни бағрига босганча, алла айтиб ўтирибди:

Истиқолинг порлоқ сени, ширин кўзим, алла,
Юзларингда нур порлайди, жажжигинам, алла,
Бахтиёр бўл, ўргилай сендан ўзим, алла,
Алла, алла, алла, алла, алла...

Негадир қўллари билагигача қон.. Қизиқ, нима учун қўллари қон? Ниманинг аломати бу?..

Ана, болакай, биққи бармоқлари билан маҳкам ушлаб, кўкрак эмаяпти.

Бирдан кўкраги шунақаям жизилладика, беихтиёр кўзларини очиб, аста бошини кўтарди: воажаб, юмшоқ курсида, қўлларида чакиллаб қон томчилаган кўйи, дўмбоққина болани бағрига босганча эмизаётган ў з и н и аниқ-тиниқ кўргандек бўлди!.. Чирт кўзларини юмдию, недандир жиққа ҳўл ёстиққа қайта бош кўйди. Шу аснода аллазонлардан бери бетўхтов қулоғига чалинаётган йиғи товуши ниҳоят тинганини сезди.

...хайрият-э!.. Ажаб, қулоғимда янграган ингроқ товуш... туғилмай ўлаётган болаларимнинг йиғисимикан-а?!.. Тушда қон — равшанлик. Бола — давлат. У, Художон!..

Тўйқус шубҳаю тахминлари тумандай тарқаб, телефонда жудаям танишдек туюлган овоз эгаси Расул эканига дилида аниқ ишонч ҳосил қилди: ў ш а! Ва унинг ўтган йили шу кунларда айтган бир гапи ёдига тушиб, севинчданми, ҳаяжонданми юраги бетоқат ҳапирди.

...қизини ўқишга олиб келган бўлса керак. Агар келган бўлса!.. •

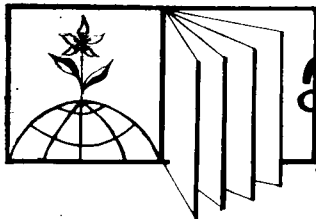
Эртадан ҳаётида муқаррар бир яхшилик содир бўладиган каби теран ихлосу эътиқод билан муножот қила бошлади: э қодир Худо! Художон, мен мусофир муслимангдан марҳаматингни дариф тутма! Ўзгинанг мени юзи ёруғ, тили бурро қилғайсан! Тугамас бахту давлат, нурамас тожу тахт ато этгайсан, Художон?!

Кейин, руҳиятида аллатовур бир сокинлик, кўнглига эса фараҳбахш бир нур энаётганини ҳис этган кўйи уйқуга чоғланаркан, эрта барвақт ювиниб-тараниб, ТошМИга боришни ўйлади, албатта учрашади. Сўнгра...

Дабдуруст кўнглидан кечган бир фикрдан беихтиёр хижолат чекди. Ўзига раҳми келди, жисму жонида ўртагувчи бир ҳисни тўйиб, беҳаловат тўлғаниб кўйди. Сўнг, қадим донишмандлардан бирови аччиқ ҳаётга нисбат бериб айтган ҳикматли бир байт-ни эслади:

Шижоат бунча бўлғай, ловашалло,
Ҳақиқат онча бўлғай, боракалло.

Кейин, ширин бир орзиқиш билан энтикиб... ухлаб қолди.

Мирзо Абдулқодир Бедил

Рубоийлар

1

Ҳар кўзки, агар олмаса ибрат, кўрдир,
Ҳар луқма агар бермаса лаззат, шўрдир.
Ҳар тўн агар ўзгармаса, тўнмас, у кафан,
Ҳар хонаки, бирдек тураверса, гўрдир...

2

Фарёдки, менга жафойи ғафлат ўтди,
Жонимга қиёмати хижолат ўтди.
Дедим неча: кўз очиб, шу дунёни кўрай,
Дунёни то кўрганамча муддат ўтди...

3

Не келса, сабр айла, тамошодир бу,
• Май ички, кўнгил дардига даводир бу.
Қул эрсанг, ўзингга билгил оламни қафас,
Кўй, юрма бу андуҳ сари, саҳродир бу...

4

Дил созида нағмаю наволар кўпдир,
Айбу хунару рангу сафолар кўпдир.
Кўпик тилагингму ё гавҳарми мурод?
Дарёда баҳою бебаҳолар кўпдир...

5

Эй марди сабот, шикаста паймон бўлма,
Кўнгилни жам айлагил, паришон бўлма.
Ҳар неки зарур эрса, чуқур англа, тушун,
Янглиш тушуниб, кейин пушаймон бўлма...

6

Илдиз гулу боққа етказармиш ўзни,
Ҳам бода димоққа етказармиш ўзни.
Парвонани кўрки, талпиниб мисли ҳилол,
Охир чироққа етказармиш ўзни...

7

Ғампеша дилимга то назар солгайсен,
Оқкўнгил эсанг, кўнгилда сен қолгайсен.
Оташ кўтариб келма яна биз сари, ҳой,
Нақ олти тарафдин ўт олиб, ёнгайсен...

8

Бедил, билармисанки, аҳли ҳиммат
Ҳиммат этадир элга неча бир суврат:
Ғофилга насиҳату фуқарога дирам,
Ешларга лутф, ёши улугга хизмат...

Шарқ адабиётида шоири Абу Маоний («Маънолар отаси») деб ном қозонган Мирзо Абдулқодир Бедил 1644 йилда Ҳиндистоннинг Патна вилоятига қарашли Азимобод шаҳрида туғилган. Бобоси шаҳрисабзлик, барлос уруғидан бўлган.

Бедил Шарқ адабиётида мавлоно Жалолиддин Румий номи билан боғлиқ буюк фалсафий оқимнинг янги ва йирик давомчиси бўлиб майдонга чиқди. У 1721 йилда вафот этган. «Ирфон», «Тури маърифат», «Нукот», «Чор унсур», «Муҳити аъзам», «Тилсими ҳайрат» асарлари билан Урта ва Яқин Шарқдаги беҳисоб эллар, элатлар орасида катта доврўқ қозонди. Илмий, адабий доираларда бедилхонлик расм бўлди.

Бедил рубоийлари — теран гафаккур ва ёрқин туйғуларнинг ажойиб чатишмасидир. Уларда шоирнинг безовта руҳи ва у яшаган замон нафаси гупуриб туради...

ТАРЖИМОН

*Эй ойина, манзилинг муборак бўлғай,
Ул ҳусни муқобилинг муборак бўлғай.
Ёр қайтди сафарданки, дилим унда эди,
Бедил, сенга бу дилинг муборак бўлғай...*

10

*Сен кун била тун ҳолини афлокдин сўр,
Май бўлмаса хумда, сен уни тоқдин сўр.
Қим ўтдию ким кетди — сўрарсан тоқай?
Дўстлар бари шунда мунтазир, хокдин сўр...*

11

*Чун ойина беғубор кўрғай ўзни,
Юз рангга дағи шикор кўрғай ўзни.
Инсон мижози ила илм гул очмиш,
Тупроқ гаҳи гулбаҳор кўрғай ўзни...*

12

*Юз чарх бошимизда овора эмиш,
Юз субҳ бизни деб жигарпора эмиш.
Ой бирла қуёш шуъласи бизга не писанд,
Кўз ёши ўзи собити сайёра эмиш...*

13

*Дерсанки мудом: мақоми дилдор қайда?
Кўзларга кўринмаган у рухсор қайда?
Кўзингга магар парда эмиш мўжгонинг,
Офтоб уйида, дегилки, девор қайда?..*

14

*Дунёки, парокандалиги асбоб эмиш.
Ором бу жаҳонда, ўйлаким, симоб эмиш.
Денгиз эмиш у, мавжи — паришонлигимиз,
Осуда кўнгил — бир гавҳари ноёб эмиш...*

15

*Фарёд ила, ўйлаким, нафаслар долдир,
Аммо нетайин, забони журъат лолдир.
Кўнгил ўти бирла мисли бир шамдирман,
Ул нола лабимга етса гар — табхолдир¹...*

16

*Ҳар кимсаки то шикаста, дилхун бўлмас,
Ул мулки вафода қадри афзун бўлмас.
Дунёдаги ҳар тош бўлавермас ёқут,
Ҳар қатра сув ҳам гавҳари макнун бўлмас...*

17

*Муллоки мудом жадалга мойил бўлди,
Олим санади ўзини, жоҳил бўлди.
То ўртага тушди у билим лофи ила,
Топган бари маънолари ботил бўлди...*

18

*Эсмоқда насими ёр, ёрим келгай,
Гул ҳиди таралди, интизорим келгай.
Вақт етдики, жилва, рангга мен етгаймен,
Ул ойинаму ва ул баҳорим келгай...*

19

*Фойданг йиқитиб бизни, зиён бўлғусидир,
Ҳарчандки баҳор зур, хазон бўлғусидир.*

¹ Табхол — учуқ.

Ойнаку ул замон қўлингдан тушди,
Аксинг дағи кўздан ҳам ниҳон бўлғусидир...

20

Шеърим менга неча юз забондин келади,
Кўпдан бери, кўп вақту замондин келади.
Таврот эмаски ул, то тахмин этсам:
Бир йўла магарки осмондин келади...

21

Сухбат туну сайри гул саҳар истар эмиш,
Ҳар соз таронаи дигар истар эмиш.
Пирликда гўзаллар лабидин кечмасмен,
Тишсиз киши шир ила шакар истар эмиш...

22

Гар фориг эрур ушбу жаҳондин ҳавасим,
Йўқ ушбу жаҳон ичра тузоғу қафасим,
Ҳар онда чаман зийнати мен бирла эмиш,
Чун ранги таровати баҳордек нафасим...

23

Сен кетдингу мен асири манзил қолдим,
Бу дарду ғаму аламга машғул қолдим.
Бедил эканимни сал унутган эрдим,
Кўнгул сенга боз кетдию бедил қолдим...

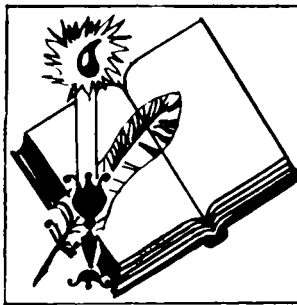
24

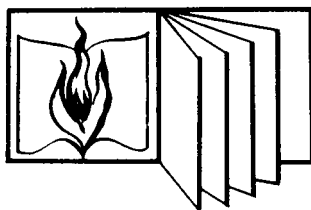
Эй сенки ваҳим ила мудом мажбурсен,
Гоҳ ўт тилагинг, гоҳи гадоёи нурсен.
Устингда кийим била ялонғочдирсен,
Маъзур-ку эмассен, вале мағрурсен...

25

Кўрдим неча дарду ғам, давойим сен ўзинг,
Чекдим неча оҳ-воҳ, ҳавойим сен ўзинг.
Ашкимни фақат сенинг йўлингда тўқдим,
Ҳар нечаки чорладим, садойим сен ўзинг...

Форсийдан Жамол КАМОЛ таржималари

ҚАЛАМИ ЎТКИР ЭДИ

Маълумки, Ўзбекистоннинг биринчи халқ шоири унвонига сазовор бўлган Мухаммадшариф Сўфизода Чустда туғилиб-ўсган. Шаҳримизда бирон бир адабий-маърифий тадбир ўтказиладиган бўлса, албатта у кишининг номлари эсланади. Афсуски, адабий жамоатчилик Сўфизода ҳақидаги хотираларни йиғиб-ўрганиш ишига бепарқ қарамоқда. Сўфизода мактабида таҳсил олиб, катта ҳаётда ўз ўрнини топган кишилар сони йиллар ўтган сари сийраклашиб бораяпти. Ҳозирги қарияларимиз билан Сўфизода ҳақида гаплашганимизда ўтли сатрлар устаси, авом халқни маърифатга ундаган мардонатор қалам соҳибининг кўп хислатлари ойдинлашиб, шеъринг асарларининг мазмун-моҳияти янада очила боради. Шу сабабдан Сўфизода ҳақидаги хотираларнинг бир қисмини эълон қилишни лозим топдик. Уларни ўқиб, шоирнинг кенг жамоатчиликка номаълум асарлари билан ҳам танишиш имконига эга бўласиз.

ШОИРНИНГ УҚУВЧИСИ ИБРОҲИМЖОН ҲОЗИЕВ ҲИКОЯ ҚИЛАДИ

— Камарсада довонидан пастга тушишда, ўнг томонда кўримсизгина уй бўлиб, бу Эгамберди пичоқчининг ҳовлиси эди. Бу уй ҳозир бузилиб кетган. Эгамберди пичоқчининг уч фарзанди бўлиб, тўнғичи Мухаммадшариф эди. Эгамберди ака пичоқчилик қилиб оила боқса, ширинсухан турмуш ўртоғи Ойимби маҳалла маросимларини бошқариб борарди.

Мухаммадшариф Ҳасанхўжа эшоннинг масжидида мактаб очдилар. Бир куни кўчада Сўфизода билан учрашиб қолдик. «Иброҳим, мактаб очдим, сабоқ олгани боргин», дедилар. Мен хўп дедим. Эртаси куни мактабга борсам, у киши 15 нафар болага сабоқ бераётган экан. Биз, асосан, янгича усулдаги «Алифбе», «Устоди аввал», «Устоди Соний» китобларидан дарс ўқирдик.

Бир куни устоз ҳаммамизни тўплаб «Тошлоқчадан янги ер очиб, боғ қиламиз, ўртасига буғдой экамиз», дедилар. Уша куни эрталаб ҳашарга чиқдик. Мевали дарахт ниҳолларини ўтқаздик, ниҳоллар орасига, донни етимхона талабаларига берамиз, деб устоз бизга буғдой эктирдилар.

...Тез орада оиламиз Қўқонга кўчиб кетди. У ерда биз шоир Ҳамзага ҳаммаҳалла яшадик. Бир гал Ҳамза билан чойхонада суҳбатлашиб қолдик. Гап орасида у:

- Ҳеч мактаб кўрганмисиз? — деб сўради.
- Мухаммадшариф Сўфизода мактабида ўқиганман.
- Қандай яхши...

Ҳамза домла Сўфизода ҳақида сўрадилар. Унинг қайси шеърларини билишим билан қизиқдилар. Мен устознинг айрим шеърларини ёддан ўқиб бердим.

— Энди Чустга борсангиз, албатта Сўфизодага саломимни етказинг, — деди у киши. Сўнг кўшиб кўйди. — Илм олишда давом этинг. Илм ҳеч қачон кишига зиён қилмайди. Элимиз саводини оширмоқ сизу бизнинг асосий вазифамиз.

Шоир Ҳамза билан бўлган суҳбатимиздан уч-тўрт кун ўтгач, Чустга келиб, Сўфизодани учратдим. У кишига Ҳамзанинг саломини етказдим.

— Ҳамзахон жуда тўғри айтибдилар. Уқиган ўзар... иним, — деб устоз ҳам мамнун бўлдилар.

Шундан кейин мен уларнинг маслаҳати билан Қўқондаги ўқитувчилар тайёрлаш курсига кириб ўқидим. Аввалига Қўқонда, сўнгра Чустдаги мактабларда муаллимлик қилдим. Мени тўғри йўлга бошлаган ҳар икки устоздан бир умр миннатдорман.

АБДУЛҲАЙ ОТА ҲАФИЗОВ ҲИКОЯ ҚИЛАДИ

— Мухаммадшариф Сўфизода отамнинг яқин дўстларидан эди. Эсимда, ўшанда мен ўн бир ёшлар чамасида эдим. Бир куни даладан уйга келсам, онам: «Уйга кир, Сўфизода амакинг келдилар, даданг билан суҳбатлашиб ўтиришибди, саломлашиб чик», дедилар. Уйда, отамдан сал юқо-

рироқда, бошларида бухорча қалпоқ, устларига кўиш костюм-шим кийган барваста, қалин соқоли Сўфизода амаки ўтирган экан.

Сўфизода амаки «келинг, ўғлим», деб мен билан илиқ сўрашдилар. Отам менга, сандиқчадан «вайзон» чой олиб (ҳинд чойини шундай деб аташарди) дамлаб келинг, дедилар. Одатда отам энг яқин дўстлари келганда ўша чойдан дамлардилар. Мен чойни киритиб бердим-у, ўчоқ бошида куймалаётган онамдан:

— Ойи, нимага амакимни Шарифбой Ваҳший дейишади, у киши жудаям яхши одамлар-ку, — дедим меҳрим жўшиб.

— Ўғлим, амакингдай ҳақиқатгўй одам Чустда топилмайди. Бу ўша пандавоқи одамларни гапи, сен хафа бўлма, катта бўлганингда тушуниб оласан, — деб менга тасалли бердилар онам. Сўнгра: — Мана, овқат ҳам пишди, тоқчадаги товоқни олиб чиқ, даданглар ҳам оч қолишгандир, — дедилар.

Бир товоқ макка паловни дастурхонга қўйиб, қайтиб чиқаётганимда Сўфизода амаким: «Абдулхай ўғлим, ўзингиз ҳам ўтиринг», дедилар. Мен отамга қарадим, майли, ўтир, дегандек имо қилдилар. Макка палов ўшанда жуда тансиқ таом ҳисобланарди. Овқатланиб ўтирарканмиз, Сўфизода амаким отамга:

— Чилтон (дадамнинг лақаблари) дўстим, ожизангиз бағоят пазанда-да, илоҳим умрлари дароз бўлсин, — деб дуо қилдилар.

Отамнинг айтишларича, Чустда Азимбой гусала деган бир бой бўлиб, у бадавлат бўлишига қарамай, жуда хасис экан. Кунларнинг бирида Турсунали деган хизматкорнинг отаси оламдан ўтиб қолибди-да, йигит бойга илтижо қилибди: «Бой ота, ўн йилдан бери қўлингизда ишлайман, бошимга оғир мусибат тушди. Отам бандалик қилдилар, қўлимда ҳеч вақом йўқ, ёрдам берсангиз, марҳумни расм-русумларини ўтказсам». Шунда бой: «Бор-бор, қорнингни тўйдирганим етмагандай, энди отангни ўлиги ҳам бормиди», — деб хизматкорини ҳайдаб юборган экан.

Турсунали ўша воқеани Сўфизодага оқизмай-томизмай айтиб берибди. Шоир бойнинг ишидан нафратланиб, маҳаллани йиғибди, одамлар қўлларидан келганча Турсуналига моддий ёрдам беришибди. Сўфизода амаким пул берса-да, қуйидаги байтни бойнинг эшигига ёзиб кетибдилар:

*Савлататро фил бардорат ба Ҳиндистон барад,
Ҳиммататро пашша бардорат миёнаш бишканад.*

Мазмуни:

*Савлатингни фил Ҳиндистонгача кўтариб боради-ю,
Аммо ҳимматингни пашша кўтарса бели синади.*

Ҳайдар ҳожми деган бир бой бўларкан. У камбағаллардан арзон-гаровга катак шойи олиб, бошқаларга қимматга пуллар экан. Сўфизода бир гал уни бозорда кўриб қолибди-да, бозор эшигига мана бу байтни ёзиб кетибди:

*Ким буюрди анга олсин деб катакни божини,
Бўз бозоридан қувинг, ҳамшира, қилтиқ ҳожини.*

Отамнинг ҳикояларига қараганда, Чустда Аббосхўжа деган қози бўлиб, илм-фанда, маърифатда пешқадам кишилардан саналаркан, вақти-вақти билан ғазаллар ҳам битар экан. Улкан мамлакатда юз берган ўзгарилардан силсиласи бу икки дўстнинг йўлини кейинчалик айри-айри қилибди: Аббосхўжабой уламолар, Сўфизода эса фақиру фуқаролар йўлини танлаган. Кунларнинг бирида Аббосхўжа бир тўйда Сўфизода билан ёнма-ён ўтириб қолади-ю, шоирнинг нос ҳақидаги ҳажвиясини эслатиб, бир байт айтади:

*Зумрад аз парвонаи ноз карданд,
Ҳарифон номи ўро нос карданд.*

Мазмуни:

*Гавҳарга парвона бўлишдан ноз қилишади,
Лекин мухлислари унга нос деб ном бердилар.*

Аббосхўжа шоирга виқор билан боқиб, кафтига нос олиб, тили остига ташлабди. Сал ўтиб қози носни туфлаган экан, соқол-мўйлаблари булғанибди. Уни кузатиб турган Сўфизода шундай дебди:

*Шавад як умр лаънат бо ҳарифон,
Даҳони қанорро ифлос карданд.*

Мазмуни:

*Мухлисларга бир умр лаънатлар бўлсинким,
оғиз четларини ифлос қилди.*

Сўфизода ўз шеърларини эшикларга кўмир билан ёзиб кетаверган. Шунинг учун бўлса керак, улар халқ ўртасида тезда оғиздан-оғизга ўтиб, тарқалиб кетган...

ШОИРНИНГ ШОГИРДИ АСҚАРЖОН ОТА АҲМЕДОВ ҲИКОЯ ҚИЛАДИ:

— Шоир 1919 йилнинг баҳорида Камарсада довонидаги мачитнинг бир хонасида мактаб очиб, пештокига: «Мен бир бўёқчики, ул мактаб хумида ранг бериб, ўн икки ойда қора чап-паларни оқ киламан», деб ёзиб қўйган эди.

Бу мактабда биз, йўқсил болалари билим олардик. Бўйрада ўтириб ўқирдик, дафтар ўрнига тахтачаларга ёзардик. Устоз Шўро ҳукуматида рўй бераётган янгиликлар ҳақида кўпроқ айтиб

берарди. Эшитган янгиликларимизни эса ота-оналаримизга, оға-иниларимизга етказардик. Шу тариқа янгиликлар бутун Чустга ёйиларди. Устоз янги ёзган шеърларидан ҳам ўқиб берардилар. Биз талабалар бу шеърларни бир зумда ёдлаб олардик. Ҳозир ҳам устознинг ўнга яқин шеъри ёдимда турибди.

Эсимда, бир гуруҳ чушлик бойлар шоирга тухматлар ёғдириб, ҳақорат қилишган. Ҳатто Аббосхўжа ҳожини шеър ҳам ёзган, қуйидаги мисралари эсимда:

*Кўйиб мўйлаб, қириб соқол, важоҳат армонидандир,
Отаси менга номаълум, онаси қайси ғардандир.*

Бунга Сўфизода қуйидаги шеър билан жавоб қилган эди:

*Менинг ёзганларим, билсанг агар, хуни жигардандир,
Бу нутқи томаларким луқмаи поки падардандир.
Тилингни сақла, бадгўйликка одат қилма, эй аблаҳ,
На билдинг, модарим дарвешалардан ёки ғардандир.
Жаҳонда йўқ эди бачча, ани сенлар чиқаргансан,
Суюқлар бошчиси, билсанг, сенингдек «катталар»дандир.
Тишинг то чиқмагунча волидинг албатта нон бермас,
Топиб нонимни миннатсиз есам, фазли хунардандир.
Сени йўлдан чиқарган Кўр шайтон тилигром эрди,
Бу назми сендан эрмас, бир сариқ юз баччағардандир.
Сабаб: тўн бермаган, тую азога бормадинг ҳаргиз,
Мусулмонлик муборак, ушбу мўминлик қачондандир.
Тўрам деб сажда қилсам, яхшилаб ҳар қайда мақтардинг,
Ёмон отлар кўйишмоқ — эски одат дардисардандир.
Ўз оғзимдан эшитгил сўзни сиррин ёки бир бошдан,
Эшитмак, англамаслик балки ўғлинг гўши қардандир.
Бориб байтул ҳарамга сан на қилдинг, ман на келтирдим,
Шу озроқ фикри дониш меваи нақди сафардандир.
Қўлингдан келса ётган камбағални тур деб уйғотгин,
Қараб кўр: шоху баргу, мева асли бир шажардандир.
Мен ўлгач сўнг билурсан, сўзни қадрин, сан не билгайсан,
Сиеҳим сурмаи дилсув анга нури басардандир.*

...Бир кун Камарсада томонда карнай-сурнай овози чалинди. Биз болалар мактабдан чиқиб, тўғри тўйга бордик. Лекин тўйга бизни кўйишмади. Келиб устозга воқеани айтган эдик, у киши бойнинг хасислигидан нафратланиб, дарров шеър ёзиб ўқиб бердилар,

*Алихўжа тўй қилди,
Қурбақадан кўй қилди.
Карнай-сурнай кўп бўлди,
Ошу нонни йўқ қилди.*

Устоз ниҳоятда ҳозиржавоб эдилар. Ноҳақликка тоқат қилолмасдилар. Асли камбағалдан чиққан Қаюм Махсум деган киши Шўрога раис бўлиб, одамларни ҳар хил найранглар билан тўғри йўлдан чалғитди. Бунини кўрган Сўфизода Шўролар идораси эшигига шундай мисраларни ёзиб кетганлар:

*Ишга давлат синфидан, бир даста виждони ҳасал,
Йиғлади-ёлворди, йўқсилман деди, олди амал.
Отга минди. Сурпани қўлтиқлади, бўлди дағал,
Наъра тортар, ота гўридан ўқиб байту ғазал.
Йилга етмай сувчи мешидек шишиб бўлди таранг,
Мен агар ёлғон десам инсоф кўзи бирлан қаранг.*

Устоз Қаюм махсумга ўхшаган кимсаларни, зулмкор бойларни қаттиқ ҳажв қилардилар. Шунинг учун устозни бундай тоифадагилар «Шарифбой Ваҳший» деб аташарди. Шоир ҳам атай «Ваҳший» тахаллусида шеърлар битадиган бўлдилар.

У киши халқ билан бир сафда бўлиб, ҳамиша одамларга Шўро давлатини мустақамлаш лозимлигини тушунтирардилар, уни мадҳ этиб шеърлар ёзардилар.

АБДУЛЛАХОН МАЪРУПОВ ҲИКОЯ ҚИЛАДИ

— Отамнинг айтишларича, бобомиз Саъдуллахон Муҳаммадшарифга устозлик қилган эканлар. Бир кун Сўфизоданинг отаси Эгамберди пичоқчи бобомизга келиб Саъдуллахон, катта ўғлимиз Муҳаммадшариф ниҳоятда зийрак, шўх чиқди, савод олишига ёрдам берсангиз, сизнинг даргоҳингизда илм олиб, зора сиз каби маърифатли киши бўлса, деб илтимос қилибди.

Бобомиз Саъдуллахон ёш Муҳаммадшарифни қақриб суҳбатлашибдилар. Сўнгра Эгамберди пичоқчига: «Ўғлингиз ниҳоятда зеҳинли, майли, менда ўқий қолсин», — дебдилар.

Мен Сўфизодани 1935—36 йиллари Ҳамидхон ака билан Наманганга борганимизда кўрганман. Бозор эшиги олдида Ҳамидхон ака қош-қовоғи кенг, қорамағиз, дилкаш бир киши билан сўрашиб, пича суҳбатлашишди. Шу пайт ҳалғи кишининг менга кўзи тушиб: «Кўзимга бу жиян иссиқ кўриняпти, кимнинг ўғли бўлади?» — деб сўрадилар.

— Саъдуллахон аъламнинг набиралари, Маъруфжоннинг ўғиллари, исмлари Абдуллахон, — деб таништирдилар Ҳамидхон ака.

У киши менга бошдан-оёқ қарагач:

— Сизнинг бувангиз билан тортишиб, бу томонга келиб қолганмиз, — дедилар. — Бобонгиз Саъдуллахон аълам жуда билимли киши бўлиб, араб, форс, турк тилларини мукаммал эгаллаган эдилар. Назмда қалам тебратганини, кўпгина ғазаллар битганини биласизми?

Мен: «Ҳа, биламан», — деб жавоб бердим.

— У зоти улуғнинг Қўқонга кетиб қолиш сабабларини-чи?

— Йўқ.

— Чуст халқи бобонгиз Саъдуллахон аъламни жуда ҳурмат қилишарди. Сабаби, у киши ҳар бир ишга адолат кўзи билан қараганлар. Кунлардан бирида Лабисой маҳалласида яшовчи бир бой камбағал кўшнисининг ҳовлисидан чегириб, меҳмонхона қурмоқчи бўлади. Бойдан пора олган қози ҳам унинг тарафини олади. Воқеадан хабар топган Саъдуллахон аълам қозихонага бориб: «Сиз бир бечораҳол камбағалнинг аҳволини кўра-била туриб, ҳалол билан ҳаромни фарқлолмайдиган бой тарафини оляпсиз, бу ҳукмингиз шариатга тўғри келмайди», — деганлар. Шундан сўнг қози бошчилигида ўн саккизта бою-боён бирлашиб, тўхматлар уюштиришиб, бобонгизни Николай подшонинг олий судига беришган. Суд уч ярим ой давом этиб, бобонгизни ҳақлигини исботлаган. Саъдуллахон аъламнинг Қўқонга кўчиб кетишига ана шу сабаб бўлган. Мен «Эй Чуст» шеърини ўша воқеа асосида ёзганман. Ана шунақа гаплар. Қани, бўлмаса ҳовлига тушайлик, бафуржа гаплашамиз, — дедилар.

Отамизнинг дўстларидан бири мулла Орифжон эди. У киши ниҳоятда илмли, дастхатлари чиройли, ўзлари назмга лўҳиб эдилар. Мулла Орифжон менга Сўфизоданинг кўпгина ғазалларини дастхатлари билан ёзиб берганлар. «Эй Чуст», «Қувди мени», «Ҳақиқатдан кўз юмганлар» каби ўнлаб шеърларини мен ҳамон асраб келаман. Мана, уларнинг бири:

Қувди мени

Кўп ё қаламим сийнадаги оқ лабанимдан,
Кўнгил қарога озгина дурри суханимдан.
Кетмиш бу алам дарди равони баданимдан,
Ўлсам доғи қабримдаги хоку кафанимдан.

Қувди мени жоҳиллар ўшандоқ ватанимдан,
Лекин қува олмас суханимни даҳанимдан.

Бечора ано бўлғуси ҳам қобила қизлар
Нозик кўлига олмай ўтар хомаву дафтар.
Ибрат кўзимиз кўру ҳақиқат қулоғи қар,
Сўз тўғриси шул, бизда на авраю, на астар.

Қувди мени жоҳиллар ўшандоқ ватанимдан,
Лекин қува олмас суханимни даҳанимдан.

Масжидга кириб бир қара, эй зоҳиди худбин,
Тангрига ибодат шумидур, ушбуми ойин?
Ажволи мусалли нега бир-бирга мубоин,
Бу ишга нечук четмади ҳеч кимса чиройин?

Қувди мени жоҳиллар ўшандоқ ватанимдан,
Лекин қува олмас суханимни даҳанимдан.

Масжидда имомат сотилур, борми пули кўп?
Тўн берса бўлур, бўлса ўзи қупла-қуруқ чўп.
Соқоли узун бўлса зиҳи қавмина марғуб,
Маънида қуруқ, сурати жоҳиллара матлуб.

Қувди мени жоҳиллар ўшандоқ ватанимдан,
Лекин қува олмас суханимни даҳанимдан.

Кибр ила ҳаво, фисқи ила баъзи бировлар,
Бу зийнати сурат кимики, ўйламайдурлар.
Билмайдур ани кимники, фойтун-ла бедовлар,
Сичқонни кўриб ўйқуда беҳуда миёвлар.

Қувди мени жоҳиллар ўшандоқ ватанимдан,
Лекин қува олмас суханимни даҳанимдан.

Мусабеков ҳолини кўрдингму арода,
Таҳфир қилур эл сани ҳам, эй Сўфизода.
Эл оғзида бир эски масал бор, ўзи содда,
Ҳар кампир ўзин дардини деб ийғлар азода.

Қувди мени жоҳиллар ўшандоқ ватанимдан,
Лекин қува олмас суханимни даҳанимдан.

Муҳаммадшариф Сўфизода очган йўқсил болалари мактабини уламолар тез-тез ёпиб қўяр, асарларини эса ёқиб юборардилар. Бу ҳам етмагандек, Аббосхўжа қози фатвоси билан Чустдан қувғин қилинади. Шоирнинг ўткир сатрлари зиқна, ўз элдошлари меҳнати ваезига кун кеचирувчи текинхўр золимлар афти-ангорини ошқора фош этиб, ташларди. Шундан унинг оддий одамлар ўртасида обрўси баланд эди.

КАМОЛ КАЛОНОВ ҲИКОЯ ҚИЛАДИ

— Бир куни маҳалламиздаги тенгқурлардан уч-тўрттаси уйимизга келиб, янги мактабни яхшилигини, айниқса, муаллим Муҳаммадшариф Сўфизодани кўп мактади. Эртасига мен ҳам Камарсада довонидан энишдаги Кенгия жувозкаш дўкони ёнидаги мактабга бордим. Уқишга қабул қилишди.

Бу янгица усулда ўқийдиган Чустадаги биринчи мактаб эди. Дастлаб 13 киши ўқидик, кейинчалик болалар ўз-ўзидан кўпайиб борди.

Сўфизода ёзган шеърлар ўша вақтларда чиқадиغان «Туркистон вилояти», «Янги Фарғона» рўзмаларида мунтазам босилиб турарди. Устоз кўпинча ёнларига қумуш дастали ханжар, ёки елкаларида ўроқ ва болға олиб юрардилар. Бир куни ГПУга чақириб ёнларидаги ханжарни олиб қўйишганида, қўйидаги шеърни ГПУ эшигига ёзиб кетадилар:

Ханжаримни олдилар деб ғам емагин юрогим,
Елкамдадир душман урар болға билан ўрогим.

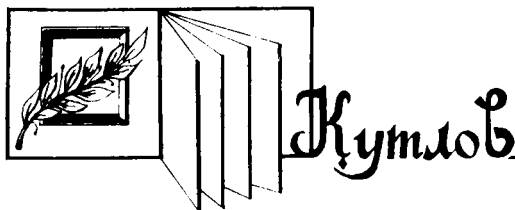
Эртасигаёқ устозни ГПУга чақиртириб, ханжарини қайтиб беришади.

Ўша йиллари Сўфизода домла «Урдатош»га бораверишдаги болохонали уйда, бир ўртоғи билан яшарди.

Биз ўқувчилар мактабни битиришимиз арафасида устоз ҳаммамизни тўплаб, шундай фатво берганлар:

— Ҳаммаларингиз меҳнаткаш йўқисил болаларсиз, мулло бўлдинлар, келажак замон сизлар-никидир. Қаерда, ким бўлиб ишланган, ҳамшиша эл қайғуси, дарди билан яшанг. Меҳнаткаш оммадан четлашманг, уларга қайишинг. Ана шунда мартабангиз улуғ бўлади. Элга қилган хизматларингиз беиз кетмайди. Илоҳим, умрларингиз узун, кунларингиз файзли бўлсин!

Биз шоирнинг шоғирдлари ҳаётда, ишда нимагаки эришган бўлсак, бунинг ҳаммаси устозимиз берган илм-тарбиядан, деб билгаймиз.

ДЎСТЛАР ШОДЛИГИГА ШЕРИКМИЗ

Мамлакатимизнинг жанубий сарҳадларида жойлашган «Сурхон» тажриба хўжалиги билан Тошкентни 700 километрлик масофа ажратиб туради. Аммо биз ўзимизни жумҳуриятимиз пойтахтига қалбан жуда яқин ҳис этамиз. Бунинг ўз сабаблари бор, албатта. Аввало, ҳозир хўжалигимизда меҳнат қилаётган ўнлаб мутахассислар— агрономлар, иқтисодчилар, инженерлар, шифокорлар, муаллимларнинг кўпчилиги, шу жумладан менинг ўзим ҳам Тошкент ўқув юртларида таълим олиб олий маълумотли бўлганмиз. Иккинчидан «Сурхон» Ўзбекистон ССЖ Фанлар Академияси Зайцев номидаги пахта селекцияси ва уруғчилиги институтининг тажриба хўжалиги саналади. Мазкур институт илмий ходимларининг «бир оёғи» ҳамшиша бизнинг даламизда. Улар бу ерда биз билан ҳамкорликда ипак пахтаининг янги навларини экиб, синая кўрадилар. Биздаги синов яхши натижа берса, янги нав пахтаи бошқа хўжаликларда экиш учун тавсия қиладилар.

Бизни Тошкентга боғлаб турган яна бир муҳим сабаб «Шарқ юлдузи» ойномаси жамоаси билан яхши дўстлик алоқаларини йўлга қўйганимиздадир. Бу дўстлик юзакни бўлмаи, амалий характерга эга, йилдан-йилга тобора мустаҳкамланиб бораёпти. Биз «Шарқ юлдузи» саҳифаларида нашр этилаётган энг яхши бадний асарларга йиллик мукофот таъсис этганмиз, бу мукофот «Сурхон» деб аталади.

Ўз навбатида ойнома таҳририяти ижодий ходимлари тез-тез хўжалигимизга келишиб, пахтакорларимизнинг бугунги ҳаёти, ўй-ташвишларига ошно бўлишяпти, ўзларининг янги асарларига мавзу топаяптилар.

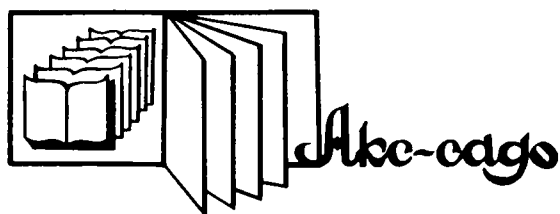
Хўжалигимиз аҳлининг «Шарқ юлдузи» ойномасига алоҳида ҳурмат-эҳтиромининг ўз сабаблари бор. Биз саводимизни мактабда чиқарганмиз, китоб ўқишга, адабиётга ҳавасимиз эса «Шарқ юлдузи» саҳифаларида босилган ажойиб романлар, қиссалар, шеър ва дostonларни ўқиш натижасида пайдо бўлган.

Ҳозир хўжалигимизда «Шарқ юлдузи»нинг юзлаб обуначилари бор. Бундан ташқари, истаган одам ойнома таҳламлари билан кутубхоналаримизга кириб ҳам танишса бўлади.

«Шарқ юлдузи»нинг 60 йиллик юбилейини ўз тўйимиз деб биламиз. Ойноманинг кадрдон жамоасини бу катта сана билан қизгин табриклаб, зиммасидаги қийин ва масъулиятли вазифани бажаришида муваффақиятлар тилаймиз.

Қайта қуриш йиллари кишилар дунёқарашида инқилобий ўзгаришлар ясаган, инсоний фожиялар, драматик воқеаларга бой давр бўлиб тарихга кириши аниқ. Биз бундан буён сеvimли ойномамиз саҳифаларида мана шу даврда яшаётган замондошларимизнинг мураккаб, чигал тақдирлари ҳақида ҳикоя қилувчи асарларни ўқишни истаймиз.

Хушбоқ ФАРМОНОВ,
Сурхондарё вилояти, Жарқўрғон тумани,
«Сурхон» тажриба хўжалиги директори

ЎҚУВЧИ НЕГА ЗЕРИКАДИ?

Ҳозир адабиёт ўқитиш мактабларда энг зерикарли ва ўқувчиларга ғоят малол келадиган фанлардан бирига айланган. Дарсларни кузатишларимиз шуни кўрсатдики, ўқувчилар адабиёт фани нимага кераклигини, минглаб йиллар олдин яратилган эртақлару дostonлар, қадимда яшаб ўтган адибларнинг асарлари ҳамда назарияга оид қандайдир маълумотларни нима учун ўрганишлари зарурлигини англаб етмайдилар. Дарсларга хоҳлаб, шавқдан кўзлари ёниб, бирор мўжиза кутиб эмас, бўйнидан боғлагандай кирадилар.

Адабиёт, аслида, кўнгил иши. Унинг маҳсулини муштоқ дилларгина англашлари мумкин. Сўз санъатининг қадрига туйғуси, фикрлари ҳур одамларгина етади. Унга зарра қадар зўрлик, сохталик аралашса ҳамма нарса чиппака чиқади.

Ўқувчилар нега зерикиб ўтирадилар? Нега болалар нафосат дарсига завқ-шавқ билан кирмайдилар? Нима учун улар қарз тўлашга келган кимсалардай муте ва ўқитувчиларнинг жон койитишларига бепарво? Уларнинг гапларига ишонмайдилар, таъсирланмайдилар, демак, муносабат ҳам билдирмайдилар.

Хуллас, ўқитувчининг бутун ҳаракатларини йўққа чиқарадиган, ўқувчиларни бадий адабиётдан бездирадиган асосий сабаблардан бири — бу муқаддас даргоҳга ёлғон аралашганидир. Узок вақтдан бўён адабий матн танлаш ва талқин этиш, адиблар ҳаёти ҳақидаги маълумотларни саралаш ва ўқувчиларга етказишда сохта, арзон қарашлар ҳукм суриб келди. Бу ҳол бўш асарни бадий етук деб ҳукм чиқариш, бадийят оламидаги қаҳрамонларнинг сунъий тарзда ижобий ё салбийга ажратилиши, адибларнинг адашувлари, асоссиз қатағон қилинганини «кўрмаслик» ва бошқа шаклларда намоён бўлиб келди. Сўз санъати бу хилдаги мардикорликдан жамиятда рўй бераётган кейинги ўзгаришлар натижасида қутулмоқда. Бугунги ўзбек адабиёти сиёсатнинг «бадийлаштирилган» нусхаси бўлиш қисматидан воз кечиш йўлига кирди. Афсуски, мактаб ҳақида ҳануз бу гапни айтиб бўлмайди. Адабиёт ўқитиш мазмунини белгилаб берадиган мутасаддилар ҳозир ҳам: «...мактабда адабиёт курси тарихийлик, синфийлик, партиявийлик, халқчиллик принципларига асосланади»¹, қабилидаги даққионусдан қолган қолипларга ёпишиб олиб иш юритмоқдалар. Шу сабабдан ҳам мактабда, соф адабий асарлар ўрнига кўп ҳолларда В. И. Ленин ҳақидаги мадҳиялар ўрганилади, партия жамиятимизни қай тарзда фаровонлаштирганига катта аҳамият берилади.

Янги дастурга киритилган асарлар асосан мавзу долзарблигига кўра танланган. Дарслик тузувчилар ҳатто адабиётимиз тарихининг ёрқин сиймолари ижодига мурожаат этганларида ҳам, аввало дидларига мос асарларни саралаб олишган. Ўзгармас қолиплар туфайли Муқимий, Зақвий, Аваз сингари ижодкорларнинг рус илим-маданиятини мадҳ этувчи асарларини қайта-қайта ўрганиш режалаштирилади-ю, уларнинг ижодини умрбоқий қилган жиҳатларни санъат нуқтаи назаридан таҳлил этиш кўзда тутилмайди. Ойбек, Ғафур Ғулом, Зулфия, Уйғун, Абдулла Орипов, Асқад Мухтор сингари ижодкорларнинг ҳам мадҳияга монанд асарларини ўрганишга уриниш кейинги йилларда яратилган дастурларда сақланиб қолинган. Бундан 4—5 йил олдинги адабиёт қўлланмаларида «Ғолиблар», «Бўрондан кучли», «Қудратли тўлқин», «Давримизнинг виждони», «Улуғ рус халқига», «Колхозчи қизга», «Бригадир Карим», «Назир отанинг ғазоби», «Шодликни қуйлаганимнинг сабаби» сингари асарлар бадийлик, намуналари сифатида кўрсатиларди. Юқоридиган асарлардан юраги жиз этмаган, таъсирланмаган ўқувчи, шубҳасиз, бадий адабиётдан безадиған бўлиб қолди.

Адабиёт ўқитишдаги нуқсонлардан яна бири — дарсларда адабий жараён ўз табиий изчиллиги, ҳаётий мантқиқига мувофиқ, тушунтириб берилмаётганидир. Мактабда адабиёт тарихига холисона ёндашиш изларини кўриб бўлмайди. Сиёсатга куллук қиладиган мафкура мутасаддилари ўз дидига ўтирмайдиган ижодкорларни аёвсиз четга суриб келди. Бу ҳол шу кунгача мактабларимизда Ясавий, Сўфи Оллоёв, Боқирғоний, Машраб, Фазлий, Амирий, Мухаммад Солиҳ, Муҳий, Огаҳий, Комил, Мунис, Чўлпон, Фитрат, Усмон Носир сингари чинакам истеъдод соҳиблари ижоди ўрганилмаганлигига сабаб бўлди. Ҳалигача бу адиблар ижодига муносабат ўзгарган эмас. Адабиёт фанида ёлғон ёхуд чала ҳақиқат сақланиб қолар экан, қутилган самарага эришиб бўлмайди. «Оқ доғлар», болалардан яширилган адабий ҳодисалар адабиётни тарғиб қилишга, демакки, баркамол шахсни тарбиялашга жиддий зарар етказилади.

Хуллас, адабиёт ўқитишдаги ночор аҳволга кўп жиҳатдан нобот дастурлар ҳам сабаб бўлди. Бундай қўлланма ва дарсликларни тузувчи мутасаддилар «Ўзбек адабиёти» ёхуд «Ватан адабиёти»

¹ Ўрта мактаб программалари. Адабиёт. V—XI синфлар учун. Тошкент. «Ўқитувчи» нашриёти, 1990 йил, 3-бет.

деб аталмиш китобларнинг ярмидан кўпроғини рус адабиёти намуналари учун бемалол ажратиб беравердилар. Мисол учун 7-синфларга мўлжалланган «Ватан адабиёти» дарслик қўлланмаси 317 бет бўлса, шундан роппа-роса 202 бети рус адабиётига оид асарлардан иборат эди. Ачинарлиси шундаки, Ҳ. Ёқубов, А. Зуннунов, Р. Усмоновлар тузган ва шу кунгача 14 марта нашр этилган ушбу «кноёб» дарслик ҳанузгача миллатимиз ёшларига «ўзбек адабиёти» ҳақида «тасаввур» бериб келмоқда. Афсуски, бу хилдаги мисолларни қўллаб келтиришимиз мумкин.

Номи турғунлик деб аталган йилларни қўя турайлик-да, 1988 йилдан бери тузилган адабиёт дастурларини кўздан кечирайлик. Улар дастур тузувчиларда жиддий ўзгаришлар бўлмаганини кўрсатади.

1988 йилда дастлабки ўзгаришлар билан эълон қилинган адабиёт дастурида («Ўқитувчилар газетаси», 1988 йил, 24 август) ўрта мактабнинг V—X синфларида ўзбек адабиётини 514 соат мобайнида ўрганиш кўзда тутилган бўлса, шундан 60 соати рус, 21 соати чет эл, 18 соати қардош халқлар адабиёти учун тақсимланди. Айни вақтда, ўзбек мактабларида рус адабиёти махсус дарсларда яна 414 соат ўрганилди. Оддий ҳисоб-китоб қилиб кўрайлик: ўқувчи ўрта мактабни тугатгунча ўз адабиётини 415 соат, рус адабиётини эса 417 соат ўрганган. Буни эса ҳеч қанақасига адолатли иш деб бўлмайди. Мазкур дастур адабий материалларни жойлаштиришда таълимий изчилликнинг йўқлиги, танлаб олинган асарларнинг савияси жиҳатидан ҳам ўқувчиларнинг маънавий ривожлишига кўмак бера олмади. Унда ҳатто «Ўтган кунларни ўрганиш кўзда тутилмаган эди. Энг ёмони, унда минг йилдан ошиқ ўзбек адабиёти тарихини ўрганишга бор-йўғи 70 соат ажратилган эди.

Дастурнинг ҳар жиҳатдан ғариблиги маълум бўлгач, 1989 йилда Ўзбекистон ССЖ Халқ таълими вазирлиги қошида ташкил этилган А. Зуннунов, Н. Маллаев, Б. Назаров, Б. Валиқўжаев, М. Раҳимов, Ҳ. Усмонова, Й. Абдуллаев, М. Пирмуҳамедова, М. Исмоилова, Х. Султонов, М. Жумабоевадан иборат гуруҳ мактабларда адабиёт ўқитишни яхшироқ йўлга қўювчи қўлланма тузиш устида иш олиб борди. «Ўқитувчилар газетаси», 1989 йил, 16 сентябрь). Унинг ижобий томонлари шунда эдики, ўтмиш адабиёти учун ажратилган вақт миқдори 122 соатга етказилди. Иккинчидан, турли синфларда Анбар отин, Абдулла Авлоний, Абдулла Орипов, Уткир Ҳошимов сингари эл суйган, тан олган адиблар ижодидан намуналар ўрганиш кўзда тутилди. Учтинчидан, ўқув йили охирида совет адабиёти бўйича суҳбатлар уюштириш учун соатлар ажратилди ва тахминий мавзулари белгиланди. Афсуски, мазкур дастурнинг ижобий фазилатлари фақат шулар билангина чекланган эди.

Бадий асарларга муносабат янгича мезонларга асосланмагани учун ҳам бу дастур ўқув йили тугамаёқ эскириб қолди. Чунки унда адабиётга сиёсий кўз билан қараш, адабий ҳодисаларни мафкуравий қолипларга мослаштиришга уриниш ҳамон етакчи эди. Ҳатто ҳазрат Навоий ижодининг ҳам сиёсий жиҳатдан «етук» «Сода шайх», «Золим подшолар ҳақида», Нодирнинг «Шайх», Муниснинг «Рўза», Огаҳийнинг «Қиш», Муқимийнинг «Ароба», «Авлиё», Фурқатнинг «Гимназия», «Суворов», «Виставка хусусида» сингари ғоявий жиҳатдан «хатарсиз», бадий адабиёт ҳақидаги расмий тасаввурларга мос келадиган асарлар киритилган. Ясавий, Сўфи Оллоёр, Боқирғоний, Муҳаммад Солиҳ, Машраб сингари ижодкорлар ҳақида эса лом-мим дейилмаган. Шунингдек, Абдулла Қодирийнинг бадий мақолалари, кичик асарлари, Фитрат, Чўлпон, Усмон Носир ижодини ўрганиш дастур муаллифлари эътиборидан яна четда қолган. Унда рус адабиёти намуналарига 44 соат, қардош адабиётларга 19 соат, чет эл адабиёти билан танишишга 27 соат ажратилган. Хуллас, у ҳам адабиёт ўқитиш бобида ўзгариш ясашга, ўз фикрига эга, ҳаёт ҳамда бадият гўзалликларидан таъсирланишга қодир эркин шахсни тарбиялашга қобил эмаслигини бир ўқув йилидаёқ кўрсатиб қўйди.

Жумҳуриятимиз мактабларида ҳозир амал қилинаётган адабиёт дастури ўтган йилнинг ўрталарида ишлаб чиқилди. Умумий руҳи, бадий асарларга муносабат, таҳлил йўналишига қараганда, унинг муаллифлари эски таркибда қолганга ўхшайди. Негаки, айрим жузъий ўзгаришларга қарамай, бу дастур ҳам аввалгисининг айнан ўзидир. Тўғри, унда 5-синфда Чўлпон (2 соат), Боту (1 соат) асарлари, Усмон Носирнинг «Юр, тоғларга чиқайлик» (соати кўрсатилмаган), 7-синфда А. Ориповнинг «Онажон» (2 соат) шеърларини ўрганиш кўзда тутилган. «Қиссан Рабғуз» ҳақида тўхталишга изн берилган.

Аммо бадий адабиётга муносабат ва мезонлар эскилигича қолаверган. Ҳамон синфий-партиявий акидлар етакчилик қилади. Ҳар бир асар таҳлилида «қарши курашди», «фош этди», «бўлишга чақирди» қабилидаги сийқа хулоса ва асоссиз ҳукмлар чиқарилган. Янги дастурни ўқигач, унинг 1990 йил 2-ярмида яратилганига шубҳаланиб қоласан, киши. Негаки, унда ҳаёт, илм-фандаги сўнгги янгиликлар, тарихга муносабат борасидаги жиддий ўзгаришлар кўринмайди. Масалан, Уйғуннинг «Давримизнинг виждони» шеърини ўрганиш жараёнида: «...шеърда совет халқининг бахтли ва фаровон ҳаётга эришувида партия ва халқ бирлигининг ифодаланиши» (30-бет) ҳақида гапириш тавсия этилади. Ёхуд, Алишер Навоийнинг «Мени ишдан манъ этар сода шайх» ғазали ҳақида: «...«Сода шайх» ғазалида таркидунёчи шайх-зодагонларга қарши кураш, ҳаётга муҳаббат мотивлари» (43-бет) куйланганлиги таъкидланади. Шунингдек, XI—XVI асрлар адабиёти ҳақида гапирилганда: «...икки — прогрессив ва реакцион йўналиш мавжудлиги» (42-бет) айтилади.

Бадий асар танлашда ҳам ўша-ўша ғоя ва мавзунинг «муҳим»лиги андоза қилиб олинган. Шу боисдан «Ленин куёшдек порлоқ», «Улуғ йўл», «Чин инсон қиссаси», «Ўртоқ Ленин», «Виставка хусусида», «Илм хосияти», «Гимназия», «Суворов», «Йўлчи юлдуз» сингари ўнлаб асарларни аввалги мезонлар асосида талқин этиш тавсия қилинади.

Сўнгги дастурда ҳам Беҳбудий, Сўфизода, Фитрат, Чўлпон, Усмон Носир сингари адиблар ижоди, шунингдек, ўтмиш адабиётимизнинг «мунозарали» вакиллари асарларини чинакамига ўрганиш кўзда тутилмаган. Туркий адабиётининг илк йирик обидаси бўлмиш «Қутағу билин» ҳамда халқ достонлари, «Ҳибатул ҳақойиқ» каби йирик асарларни ўрганишга махсус соат ажратилмаган. «Қутлуғ қон» — ўзбек совет адабиётида социалистик реализмнинг классик намунаси» (57-бет), «В. И. Ленин ҳақида яратилган асарларнинг ғоявий-бадий юксалиги» (60-бет) қабилидаги ҳукм-хулосалар эса ғиж-ғиж. Дастур муаллифлари ўқувчи диққатини асар бадийлигини таъминловчи унсурларни топишга, сўз қудратини ҳис қилишга йўналтиришни асосий вазифа қилиб олмаганлар.

дарсликларнинг йўқлигидир. Ҳар ўқув йилида ўзгариб турган дастурга мувофиқ янги дарслик яратиб бўлмайди.

Оқоридаги мулоҳазаларни маълум даражада умумлаштирсак, адабиёт дарсларининг юракзада, зерикарли бўлишига барҳам бериш учун, аввало, бадият намуналарини танлаш ва талқин этишда мафкура тарозиси билан ўлчашдан қутулиш керак. Мутасадди ташкилотлар эски ақидалардан, «ҳаммабоп» ўлчовлардан воз кечгандагина адабиёт табиий, асл гўзаллиги билан жиллолади, ўқувчи қалбини оҳанрабодек тортадиган бўлади. Шунга эришмагунча барча хатти-ҳаракатларимиз, уринишларимиз қутилган самарани бермайди.

Қозоқбой ИУЛДОШЕВ,
филология фанлари номзоди

«Шарқ юлдузи» ойнотмасининг 1990 йил 8-сонида Баёнийнинг «Шажарайи Хоразмшоҳий» асаридан боблар ва Ҳ. Зиёевнинг «Чоризм истилоси» мақоласини ўқигач, тилимнинг тугуни ечилиб кетди. Баёний асари нашрга тайёрланиб халққа тақдим этилиши нақадар қимматли ва хайрли иш эканлигини таъкидламақчиман. Биз унутилиб, йўқолиб бораётган меросимизни қутқариш пайга тушди. «Шарқ юлдузи» бу тадбирни яхши йўлга қўйиб олди. А.Авлонийнинг «Афғон саёҳати» асари эълон қилиниши ёхуд «Аср садолари» рукуни остида ўтмиш шоирлар бисотидан берилётган намуналар ҳам таҳририят ходимларининг изланувчанлигидан далолат беради.

Туркистон худудида яшаган халқларнинг ажойиб тарихнавислиги бор. Милоддан аввалги даврдаги Эрон босқини ҳақида фақат юнон тарихчиси Ҳеродотдан, мўғуллар босқини тўғрисида Журжоний ва бошқа тарихчиларнинг асарларидан маълумотлар оламиз.

Тарихнавислик жанри кенг ёйила бошлаган даврда, яъни XIX асрда Урта Осиё Русия томонидан мустамлака этилди. Ҳарқалай мустамлакачилик даврида кўнгли синиқ тарихчиларимизнинг қалами синмаган экан. Бугунги уйғониш даврида ўтмиш тарихчиликларимизнинг асарларини ўрганиш, босқин ҳақидаги маълумотлар билан маънавиятимиз кемтигини тўлғаиш тарихчи олимларимиз зиммасидадир. Афсуски, улар бу бобда сусткашлик қилмоқдалар. «Звезда Востока» ойнотмасининг 1990 йил 3-сонида босилган М.Поповнинг «Ақпашша — белый генерал» мақоласидаги далилларни шоир Хуршид Даврон ўзининг кўламдор мақоласида рад этди. Биз бундай мақолаларга олимларимиз дарров жавоб беришларини кутган эдик. Афсуски...

«Литературная газета» ҳафталигининг 1990 йил 18 сентябрь сонида А.Солженициннинг «Русияни қай тарзда қайта қуришимиз керак. Баҳоли қудрат мулоҳазалар» мақоласи эълон қилинди. Мақола катта баҳсларга сабаб бўлди. Бу мақола «...буюк давлатчилиги васвасасидан бошқа нарса эмас» (Асқад Мухтор), «янги мустамлакачилик шовинизм руҳи билан суғорилган» (Э. Юсупов)дир. Қозоқ, грузин ва бошқа халқлар вакиллари ҳам ўз чиқишларида адиб фикрлари бир ёқламалигини жиддий танқид қилишди. Солженицин айнан ўз Ватани — Русияни ҳозирги ҳалокатли жараёндан олиб чиқиб кетишни ўйлаган. У ўз миллатдошларининг келажигидан куюнмоқда. Дунёга адолатпарвар, инсонпарвар сифатида танилган адибга фақат Русия ҳақида ўйлаш ярашмайди.

Ёзувчи Урта Осиёнинг мамлакатимиз харитасида жўғрофий жиҳатдан қориндек осилиб туришини шаъма қилиб «подбрюсье» — қориности деб ҳақоратлайди.

А.Солженицин, Урта Осиё Александр I томонидан ўйланмай-нетмай босиб олинган, подшо бу кучни ўзининг ҳали поёнига етмаган ислоҳоти биносига сарфлаганда, яхши бўларди, деб билади. Афсуски, тарих Солженицин ўйлаганчалик кечмаган эди.

Қаламқаш яхши билса керак, унинг улўғ бобоколони Пётр I Урта Осиё олтин конларининг ҳидини сезиб, ҳаловатини йўқотиб қўйган, ўз элчиларини бирин-кетин ўлкага юбора бошлаган эди. Ҳақиқатан ҳам Александр I Урта Осиёни ўйламай-нетмай босиб олганми?

1863 йил Америкадан Русияга пахта олиб келиш тўхтаб қолади. Чунки бу пайт Америкада фуқаролар уруши кетаётган эди. Русияда тўқимачилик саноати инқирозга учрайди. Шундан сўнггина, рус императори бор кучини Урта Осиёни босиб олиш, у ердаги пахта бозорини қўлга киритишга ҳаракат қилади.

Генерал майор Верегиннинг 1826 йил 1 февралда император Николайга топширган хатида рус газлама саноатини ривожлантиришда Урта Осиё билан бўлган савдонинг аҳамияти, Урта Осиёда Русия ҳукмронлигини тезда ўрнатиш зарурлиги ҳақида гап борган эди. Ўз-ўзидан аёнки, мустамлакаларсиз Русия капитализми шаклланмай қолиб кетар эди. Демакки, Солженицин ўйлаганидек, Александр I Урта Осиёни ўйламай-нетмай босиб олмаган ва мустамлака Урта Осиё ҳам Русия учун дардсизар бўлмаган. Туркистон ҳеч қачон Русиянинг қўлига қараб қолмаган, аксинча, Русия Туркистонни қарамликка мажбур этган.

Биз керак вақтда тилимиз қисқ бўлиб қолмаслиги учун XIX аср иккинчи ярми Туркистон тарихини муқаммал ўзлаштиришга бурчлимиз. Шу мақсадда маҳаллий тарихчиларнинг йўқолиб кетиш арафасидаги асарларини нашр этиб, халққа маълум қилиш зарур. «Шарқ юлдузи» бошлаган бу ишни давом эттиради, деган умиддамиз.

Улўғбек СУЛТОНОВ,
ТошДД талабаси

«ДУКЧИ ЭШОН ВОҚЕАСИ» ДАН СЎНГ...

Андижонлик Фозилбек Отабек ўғли қаламига мансуб «Дукчи эшон воқеаси» асари тўла матнининг севимли ойнамамиз — «Шарқ юлдузи»да чоп этилиши жумҳуриятимиз тарихшунослиги учун ғоят катта воқеа бўлди. Қуйида биз мазкур асарнинг муаллифи Фозилбек Отабек ўғли ва хоин Мадёқуб Мадраҳимов ҳақидаги архивларда сақланаётган айрим кичик ҳужжатларни муштарийлар эътиборига ҳавола этишни лозим кўрдик.

Фозилбек Отабек ўғли инқилобий йилларда ўзбеклардан етишиб чиққан дастлабки публицистлардан эди. «Дукчи эшон воқеаси»нинг тили, услуби ҳам фикримизни исботлайди.

Андижон вилоят давлат архивида 312-сон («Туркистон Россия телеграф агентлиги»нинг Андижон уезд шўъбаси) фонди мавжудки, унинг саҳифаларида Фозилбек Отабек ўғлининг фаолияти оз бўлса-да, гавдаланган.

«Роста» ходимларининг сўроқ варақаларида унинг 1886 йилда туғилгани, истиқомат қиладиган жойи — Андижоннинг «Девонабой» даҳаси эканлиги, 1921 йил 15 январдан «Роста»да ишлагани, партиясиз, русча ва мусулмонча маълумотга эгалиги, араб, форс тилларини билганлиги, журналист сифатида яхши танилганлиги, айниқса, миллий тил, удумларни аъло даражада билгани кўрсатилган. Фозилбек Отабек ўғли қарамоғида 5 жон (рафиқаси Саодат, ўғиллари Ҳабибулла, Ҳамидулло, Ҳамроқул, қизи Нодира) бўлган. Сўроқ варақасининг «Инқилобгача ва инқилоб даврида қандай наشرларда ишлагансиз?» деган саволига Фозилбек Отабек ўғли «Инқилобга қадар инқилобчи бўлганман, инқилобий ғояларни тарғиб этганман» деб жавоб берган.

1920 йил 15 сентябридаги ҳужжатга қараганда, Фозилбек Отабеков «Турк Роста»нинг Андижон уезди бўйича редакция шўъбаси мудирини эканлиги, мусулмонча плакатлар чиқаришда фаол қатнашгани кўрсатилган.

Фарғона «Роста» мудирини Иноземцевнинг 1920 йил 22 июлида Туркистон «Роста» мудирини Цивилинг номига йўллаган телеграммасида шундай сатрлар бор: «Онусовни янги Бухорога хизмат учун юбориб, уч ҳафта танафусдан сўнг, 22 августда 30 нусха микдорда мусулмонча плакат чиқаришни қайтадан тикладик. Улуғ меҳнат билан, тарқаб кетган эски шаҳар шўъбасини ташкил этдик. Мудирликка эски газета ходими, партияга хайрихоҳ Отабековни таклиф қилдик. Плакатлар менинг назоратим остида чиқиб турибди...»

Унга берилган шаҳодатномаларнинг бирида шундай дейилган: «Ушбуни кўрсатувчи ўртоқ Отабеков Фозилбек Туркистон «Роста»си Фарғона шўъбаси Андижон ёрдамчи шўъбаси Андижон эски шаҳар шўъбасининг мудиридир.

Унга Андижон эски шаҳарида ахборот тармоқларини ташкил этиш, материаллар тўплаш ҳамда Тошкент, Фарғона шўъбалари, Андижон ёрдамчи шўъбаси билан ёзишмалар олиб бориш, маҳаллий матбуот органларини ахборот материаллари билан таъминлаш, марказ ахбороти бўйича мусулмонлар орасида тарғибот ишларини олиб боришни ташкил этиш ва раҳбарлик қилиш топширилган.

Ўртоқ Отабеков пулсиз ва навбатдан ташқари Андижон шаҳридан Фарғона «Роста», Тошкент, «Турк-Роста» манзилларига телеграмма йўллаш ҳуқуқига эгадир.

Туркистон Марказий Ижроия Қўмитасининг 1919 йил 1 ноябридаги 95-сон буйруғига асосан барча шахслар, муассасалар ва жамоат ташкилотлари ўртоқ Отабековга ҳар жиҳатдан ёрдам-кўмак кўрсатишлари шарт¹.

Муҳаммад Халфа, қўлга тушгач, Қодирқул мингбоши ва эшонни бевосита тутиб берган Яъқуб қўрбошига (аслида Мадёқуб — Р. Ш.) шундай деган: «Икковинг ўлар вақтда жинни бўлиб ўлгил. Бизни русга тутиб берган қўлларнинг билан ўзингни уриб, сўккан оғзинг билан ўзингни тишлаб ўлгил!»

Эшонни тутиб берган Мадёқуб, шу воқеадан сўнг 5 ой ўтмасдан вафот этади. Бу ҳақда ҳужжатлар шундай ҳикоя қилади:

«Рапорт

Андижон уездининг Қўқон қишлоғида яшовчи, ўтган йили мингтепалик Эшонни қўлга туширилганлиги учун мазкур уездининг Майғир бўлиси бошқарувчиси лавозимига тайинланган Мадёқуб Мадраҳимов, беш ой хизмат қилгандан кейин, 1898 йил, 14 ноябрда қазо қилди. Унинг хотини ва икки боласи яшаш учун ҳеч вақосиз қолди.

Мадраҳимовнинг мингтепалик эшонни тутишдаги хизматларини, оиласининг ўта камбағаллигини ҳисобга олиб, Сиз жаноби Олийларига илтимос қилиш шарафига муяссарманки, Сиз жаноби Олий ўз тасарруфингизда бўлган маблағ ҳисобидан бевага пул нафақаси тайинлаш мумкин деб ҳисоблай олмайсизми?

Бунга яна шуни қўшимча қилишга мушаррафманки, мен Болтабоевга фавқуллода ҳоллар учун маблағдан 25 сўм бердим.

Ҳарбий Губернатор, генерал-майор Цикловский. 1889 йил. 12 июнь»².

¹ Андижон вилоят давлат архиви, 312-фонд, 1-рўйхат, 3-иш, 360-варақ.

² УзССР Марказий Давлат архиви, 1-фонд, 3-рўйхат, 488-иш, 1-бет.

19 сентябрда Туркистон генерал-губернаторлигидан жавоб хати келади.

Фарғона вилояти ҳарбий губернатори Туркистон губернаторига 1899 йил 16 октябрдаги рапортида шундай деб ёзган эди: «Сиз Жаноби Олийлари Андижон уездидаги қўқонқишлоқлик, ўтган йили мингтепалик эшон Мадали халфани тутган марҳум Мадёқуб Мадраҳимовнинг хотини Турсунбиби Мадраҳимовога бир умрлик нафақа тайинлаш ҳақида илтимоснома ёзиш мумкин эмасми деб, менинг хулоса беришимга имкон яратибсиз.

Қуйидаги маълумотларни: а) Мадраҳимовдан қолган болаларнинг сони ва уларнинг ёши; б) мазкур ерликнинг беваси бирор бир мулкка эгами ва у нимадан иборат, ва в) мазкур ерликнинг кун кўриши учун энг кам нафақа миқдори ҳақида маълумот беришни тавсия қилибсиз. Андижон уезди бошлиғи менга қуйидагиларни билдирди: а) 10 десятина ерга эгалик қилувчи ҳамда эридан уй жиҳозлари ва 500 пудча гуруч мерос қолган Мадраҳимовнинг беваси моддий жиҳатдан тўла таъминланган; б) Мадраҳимовнинг икки боласи бўлиб, улардан бири Қўқонқишлоқ бўлиси бошқармасида хизмат қилади ва Мадраҳимовнинг моддий муҳтожлигидан эмас, балки унинг марҳум эрининг барча аҳолига маълум хизматлари учун, ушбу ерлик беваса озгина, ойига 10 сўм миқдорда бўлса ҳам, нафақа тўлаш маъқул бўларди.

Қуйидагиларни: биринчидан, марҳум Мадраҳимовнинг оиласига тўланадиган йилига 120 сўмлик нафақа «земство» кассасига оғир юк бўлиб тушмаслиги ва иккинчидан, мазкур нафақанинг тайинланиши Фарғона аҳолисининг кўз олдида рус маъмурияти ўзига содиқ одамларнинг хизмати ни муносиб тақдирлай билишдан гувоҳлик беришдан келиб чиқиб, ушбу оилга уезд бошлиғи таклиф этган миқдорда нафақа тайинланишига сўзсиз қўшиламан (таъкид бизники — Р. Ш.), мен томондан Сизнинг маҳкаманингга юборилган ва шу йилнинг 19 сентябрида 7992 рақами остида жавоб тариқасида олинган Мадраҳимовнинг (Болтабоевнинг ҳам) аризасини қайтариб жўнатган ҳолда, сўралаётган нафақани беш йил мобайнида бериш керак деб ҳисоблайман ҳамда Сиз жаноби Олийларининг эътиборингизга ва ҳукмингизга ҳавола этаман, ушбу фикрни билдиришга мушаррафман. Ҳарбий губернатор, генерал-майор... (имзо).

Шунга мувофиқ, Туркистон генерал-губернатори 1899 йил 30 октябрида империя ҳарбий министрига хат билан мурожаат этиб, масалани ижобий ҳал этишни илтимос қилади.

Натижада 1900 йил 18 январда, 2842 рақами остида Петербурдан Тошкентга, Туркистон генерал-губернаторига мана бу мазмунда хат келади: «Ҳазрати Олийларининг амри билан шу йилнинг 13 январиди Андижон уездининг собиқ бўлис бошқарувчиси Еқуб Мадраҳимовнинг бевасига нафақа — беш йил мобайнида, йилга 50 сўмдан, сарф-харажатлар ўлка «земство» маблағларига киритилган ҳолда тайинланди, шу билан биргаликда, бу ҳақда молия министрига тегишли кўрсатма бериш учун хабар қилинди.

Бош штаб бошлиғи

Генерал-лейтенант Сахаров».¹

Шундай қилиб, Туркистон миллий қаҳрамони, хоризм мустамлакачилик зулми кишанларини парчалаб ташлашга уринган Муҳаммад Халфани тутиб берган ва бунинг эвазига мустамлакачи маъмурият томонидан тақдирланган Мадёқуб Мадраҳимовнинг ўлимидан сўнг, чор ҳукумати томонидан унинг оиласига нафақа тайинланади.

Фозилбек Отабек ўғли, кўзғолон ваҳшиёна бостирилгач, Андижон аҳолисининг бошига тушган оғир мусибатни, мустамлака зулмининг беҳад кучайганини, кўплаб қирғинлар бўлганини, маҳаллий аҳолининг ҳақ-ҳуқуқлари чидаб бўлма даражада топталганини ишонарли далиллар билан қаламга олганди. Андижон воқеаси узоқ йиллар мобайнида ерли аҳолининг қалби ва онгида оғир фожиа, мислсиз хўрланиш, азобланиш, кучли жароҳат рамзи сифатида сақланиб қолганди. Бир мисол келтирамиз. 1925 йил 13 февраль. Қадимий Бухоро. Ҳозирги С. Айний номи театр биносига Ўзбекистон ССР Советларининг биринчи таъсис қурултойи бормоқда. Шу қурултойда ҳам 1898 йилги Андижон воқеаси катта армон билан эслаб ўтилган.

Урта Осиёда кўзга кўринган инқилобчи ва давлат арбоби, ўзбеклардан чиққан дастлабки дипломатлардан бири Иномжон Хидиралиев ўша қурултой минбаридан туриб, шундай деган эди:

«Ўртоқлар! Бугун ҳаётимизда бениҳоя бахтли воқеа содир бўлди, яъни Иттифоқимиз оқсоқоли, камбағал деҳқонлар доҳийси ўртоқ Калинин фарғоналик вакиллар қўлидан меҳнат байроғини, кечагина мустамлакада қулларча турмуш кечирган қулларнинг байроғини шахсан қабул қилиб олдилар. Фарғона яқин кунларда ҳам ниҳоятда оғир кунларни бошдан кечирди, айтилик, 1898 йилда жафокаш Фарғона уч кун мобайнида бошини ер қадар эгиб, тиз чўкиб туришга маҳкум этилди, сабаби, ўшанда бу ерга оқпошшонинг амалдорларидан бўлмиш бир генерал келган эди.

Фарғона аҳли 16-йилдаги қирғинбарот каби қонли кунларни ҳам бошдан кечирди, боз устига, улар «Сиз фарғоналиклар бизнинг тупроғимиздан кўнин топансиз, бизнинг номинизни еяпсиз, тагин бизларга қарши чиқишга журъат қилдингиз, шунинг учун ҳам энди сизларнинг жойингиз Фарғонада эмас, балки бутун ер юзига тариқдай сочилиб кетмоғингиз керак...» деган таънаю дашномларни ҳам эшитдилар».

Андижон кўзғолони мағлубиятга учраган бўлса ҳам, у ўзбек халқининг подшо ҳукуматига, мустамлакачиликка қарши кураши тарихида ўчмас из қолдирди. Бу кўзғолон прогрессив аҳамиятга эга бўлган буюк тарихий воқеадир. Шу боис, бу мавзу махсус, кенг миқёсда тадқиқ этилиши, ўзбек тилида катта китоб бўлиши лозим. Ҳозир тайёрланаётган 8 жилдлик «Ўзбекистон тарихи»дан Андижон кўзғолони таҳлили муносиб ўрин олмоғи зарур.

Рустам ШАМСУТДИНОВ,
тарих фанлари доктори, профессор

¹ УзССР Марказий Давлат архиви, 1-фонд, 3-рўйхат, 488-иш, 9-бет.

ПРЕЗИДЕНТ И. А. КАРИМОВ. ТАБРИК	2
УЗБЕКИСТОН ЕЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ ҚУТЛОВИ	3
МУҲАРРИР МИНБАРИ	
Ўткир Ҳошимов. Изланишнинг машаққатли йиллари	4
МЕРОСИМИЗНИ УРГАНАМИЗ	
Абдурауф Фитрат. Шеърлар	19
Чўлпон. Вайроналар орасидан	23
Шоҳ Машраб	40
Лутфий. Ҳазаллар, рубойи ва туюқлар	169
ШАРҚ ЮЛДУЗИ — 60	
Эркин Воҳидов. Шеърлар	33
Абдулла Орипов. Шеърлар	38
Ҳалима Худойбердиева. Ҳимоя сўзи. Шеърлар	73
Ойдин Ҳожиева. Шеърлар	78
Шухрат. Шеърлар	80
Жуманиёз Жабборов. Шеърлар	81
Ҳусниддин Шарипов. Шеърлар.	182
Юсуф Шомансур. Шеърлар.	143
Амирқул Пўлкан. Шеърлар.	144
Тургун Пўлат. Одами эрсанг... Роман	145
Абдусайд Кўчимов. Шеърлар.	173
Худойберди Тўхтабоев. Қамоқхонадаги муштлашув.	174
Неъмат Аминов. «Қайта қуриш» ҳикоялари туркумидан	180
Нортўхта Қилич. Муножот. Ҳикоя.	186
НАСР	
Набижон Боқий. Қатлнома. Ҳужжатли қисса.	84
НАВОИЙХОНЛИК	
Абдурашид Абдуғафуров. Ўтдан ўтга.	150
ҚУРЪОН	153
ЖАҲОН АДАБИЕТИ ДУРДОНАЛАРИ	
Мирзо Абдулғофир Бедил. Рубойилар.	195
ЕДНОМА	
Мансур Иномхонов. Қалами ўткир эди.	198
АКС САДО	
Қозоқбой Йўлдошев. Ўқувчи нега зерикади?	203
Рустам Шамсутдинов. «Дукчи эшон воқеаси»дан сўнг.	206

На узбекском языке
«ШАРҚ ЮЛДУЗИ»
№ 6

Журнал Союза писателей Узбекистана
Ордена Трудового Красного Знамени типография издательства
ЦК КП Узбекистана, Ташкент — 1991

Техник муҳаррир Ю. Абдуллаев Рассом Ф. Алимов Ш. Мусаев,
Мусаҳҳиҳлар И. Нормуродова

Таҳририятга келган бир босма тобоқчага бўлган материаллар муаллифларга қайтарилмайди. Ойномадан рўхсатсиз материал олганлар жарима тўлашлари шарт. Таҳририят ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларини қабул қилади. Ойнома матбаасига оид нуқсонлар (саҳифалар етишмаслиги, чалкаш босилгани) бўйича ушбу ташкилотга мурожаат қилинг: Тошкент—П, «Правда» газетаси кўчаси, 41. Ўзбекистон КП МК нашриёти. Обунага монелик кўрсатилган ёки ойнома ўз вақтида етиб бормаган тақдирда: Тошкент 700000, Широкая кўчаси, 2. Жумҳурият «Союзпечать» агентлигига мурожаат қиласиз.

Теришга берилди 8.04.91 й. Босишга рўхсат этилди 8.05.91 й. Қоғоз формати 70×108¹/₁₆. Офсет босма усулида 2-қоғозга босилди. Босма тобоғи 13. Шартли босма тобоғи 18,2+0,35 (зарварақ). Шартли-рангли босма листи 19,25+0,25 (зарварақ). Нашриёт ҳисоб тобоғи 20,2. Тиражи 113843. Бюрутма 5256. Баҳоси 2 сўм.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент—П, «Правда» газетаси кўчаси, 41.